

Bəxtiyar Vahabzadə

YANAN DA MƏN,
YAMAN DA MƏN

Bəxtiyar VAHABZADƏ

ШГ

V-27

М. С. Ахундов ағна
Китабхана

Мурлирда. Б. Вел

Y A N A N D A

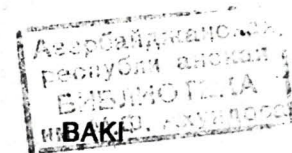
17.08.1995

M Ə N ,

Y A M A N D A

M Ə N

(PUBLISISTİKA)

A E N P B - "GÖYTÜRK" - 1995

Redaktor
Səfəli NƏZƏRLİ

Rəssam
Rasim SADIQZADƏ

Dizgi operatoru
Mətanət CAMALOVA

Korrektor
Nəzakət İSMAYILOVA

B. Vahabzadə. Yananda mən, yamanda mən.

Bakı, "Göytürk"-1995

Sevimli xalq şairimiz, millet vəkili, akademik, ömrünü-gününü, bütün şüurlu həyatını Azərbaycanımızın bugünkü müstəqilliyinə, azadlığına həsr etmiş Bəxtiyar müəllimin bu kitabına onun son illərdə yazmış olduğu alovlu publisistik məqalələri, müsahibələri, cavabları və s. daxil edilmişdir. Sinninin bu müdrik çağlarında biz onun böyüklüyünün, ağsagallığının, bəxtiyarlığının dərin tarixi izlərinin şahidləri oluruq.

Kitab onun milyonlarla pərəstişkarına misilsiz bir ərmeğandır.

Y A N A N

D A M Ə N,

Y A M A N

D A M Ə N

YANAN DA MƏN, YAMAN DA MƏN

Bu el ifadəsi nə münasibətlə yadıma düşdü? Keçdiyim ömür yolunu, bu yolun dolaylarına səpələnmiş yaxşı-yaman şe'rlərimi, pyeslərimi, hər növ yazı-pozumu xatırladıqca düşünürəm ki, yanan da mənəm, yaman da mən. Xahiş edirəm, bu cümlədəki "mən" sözünü ancaq poetik "mən" obrazı kimi qəbul edəsiniz, çünki söhbət yalnız özümdən, təkcə mənə aid "yanğıdan", "yamanlıqdan" getmir. Dost və tanışlarım arasında elə şair və yazıçılar, elə alimlər, ziyalılar var ki, həmişə "yanıblar" və "yaman kişi" olublar. Mən hətta elə keçmiş partiya və dövlət xadimləri də tanıyıram ki, bu gün onların tüstüləri başlarından çıxır və yenə də "yaman kişi" olmaqda davam edirlər.

Nədir bu yanğı, nədir bu yamanlıq?

Bu, məslək bütövlüyü, əqidəyə sədaqət yanğısıdır: elə bu keyfiyyətlərə görə onlara vurulan yamanlıq damğasıdır. Həmişə öz əqidə və məsləkinin alovunda yananlar eyni zamanda "yaman kişi" olublar. İmadəddin Nəsimi kimi. Mənim də adım həmişə bu "yananlar, yamanlar" siyahısında olub. Kommunistlər vaxtilə bizi bəyənmirdilər ki, onların kommunist ideallarını tərənnüm etmir və ya lazımınca, ürəkdən tərənnüm etmirik: Millətçiyik, "böyük" rus qardaşının kommunist-imperiya siyasətinin əleyhinəyik; mövcud quruluşun şanlı gələcəyinə inanmırıq, onun düşməniyik. Bir sözlə, "yaman kişiyik".

İrticanın cövlan etdiyi bir dövrdə "Gözəl sözlər" adlı bir şe'r yazmışdım.

Azadlıq, səadət, demokratiyal..

Bu gözəl sözlərə dünya əl çalır.

Əslində hər biri bir kələk, riya...

Mənim bu sözlərə yazığım gəlir.

Doğrudan da əsarət, bədbəxtlik və diktatura məngənəsində boğulan respublikamda, onun xalqının dilində belə dəbdəbəli sözlərin mövcud olmasına ikiüzlülük və riyakarlıqdan başqa nə ad vermək olar? Diktatura şəraitində öz ülvə mə'nasını itirmiş bu sözlərə adamın yazığı gəlməsin, neyləsin bəs? Belə şəraitdə

belə, məşhur diplomatlardan birinin obrazlı şəkildə dediyi kimi hərəkət etmək lazımdır: "Dil - fikri ifadə etmək üçün deyil, fikri gizlətmək üçündür?"

Kommunist əqidə fədailəri də elə bunu istəyirdilər. Belə olmadıqda isə, ye'ni silahı yalnız söz olan qələm sahibləri dildən fikirlərini gizlətmək üçün yox, onları xalqa çatdırmaq üçün istifadə edəndə, "yaman kişi" olurdular. Mən də elə buna görə - fikirlərimi heç də həmişə gizlətmədiyim üçün dəfələrlə "yaman kişilik" rütbəsinə nail olmuşam. Yanmağımla yamanlığım bir-birinə düz mütenasib olub. Nə qədər çox "yanıb-tökülmüşəm", bir o qədər çox "yaman kişi" olmuşam.

Belə bir müqayisəyə görə oxuculardan üzr istəyirəm. Niyətim özümdən demək deyil. Bu gün məni düşündürən konsepsiya-cəmiyyətimizin dəyişən, "dialektik" ikiüzlülüüyü, zorakılığı məni məcbur edir ki, özümün görüb-əşitdiklərimi, şahid olduğum məqamları qələmə alım.

Uzun illərin təcrübəsindən bilərəm ki, vaxtilə yalnız şe'rlərimdə hiss olunan yanğı tədricən əməli fəaliyyətlərimə, hərəkətlərimə də keçib. Şe'rimin səsi çatmayan partiya, dövlət iqamətgahlarına özüm getmişəm, bir növ, "ictimai-siyasi fəaliyyətə" başlamışam.

Heç yadımdan çıxmaz. Ötüb keçən illərin birində içimdəki bu "yamanlıq" yanğısı məni o zaman MK-da birinci katib olan bir eloğlumuzun hüzuruna gətirib çıxarmışdı. Hiss edirdim ki, "yaman kişi" olmaq üçün gedirəm. Amma getməyə bilməzdim. İçimdəki yanğı məni rahat buraxmırdı.

"Birinci"nin gen-bol, işıqlı kabinetində təxminən bir saata qədər onunla üz-üzə oturdum. Mən deyirdim, o qulaq asırdı. Aylardan bəri üreyimdə üst-üstə qalanmış ağrılarımdan, respublikanı başına alıb gedən rüşvətxorluqdan, alverdən, ana dilimizin ayaqaltı olmasından, irili-xırdalı bütün dərdlərimizdən o ki var danışdım. İnsafən, bir dəfə olsun sözümü kəsmədi. Heç sual da vermədi, əlavə izahat da istəmədi. Mən belə asudə, qorxusuz-hürküsz şəraitdə sözümü deyə bildiyim üçün necə də sevinirdim. Üreyimdə bir yüngüllük duyurdum. Amma sözümü yekunlaşdırdığımı hiss edən "birinci" bu həyəcanlarım müqabilində nə desə yaxşıdır:

- Şair, bunlar hamısı mə'lum, ancaq bilmək istəyirəm, bunları söyləməyə səni kim vəkil ələyib?

Bəli, lap beləcə dedi: "Səni kim vəkil ələyib?" Elə bil canıma od düşdü, üstündən də bir dərya soyuq su çiləndi. Ona cavab verməyə söz tapmadım. Tapsaydım da, faydası nəydi? Bütün respublikanın taleyi ilə yaşamaq istəyirdi ki, bütün bunlar həm də mənim işimdir, onun işidir, o birisinin işidir. Qapıları şərin, sənətin üzünə bağlı zənn etdiyim o iqamətgahdan çıxarkən dəhşət içində düşündüm ki, bu qapılar həm də bütün xalqın, onun dərdlərinin üzünə bağlıdır.

O illərin obrazlı ifadəsi ilə desək, "respublikanın bir nömrəli kommunisti" belə düşündürdüsə, onun yan-yövrəsindəkilər görsən necə düşünür, necə yaşayırdılar? Mə'lum məsələdir...

Lakin həmişə düşüncə tərzı eyni axarla davam etsəydi, bütün "bir nömrəli" kommunistlər öz əqidə köhlənlərindən bərk-bərk tutsaydılar dərd yarı idi. Onların ixtiyarında olan totalitar vasitələrdən daha güclü bir qüvvənin - zamanın hökmü ilə hər şey alt-üst olan kimi, məhz həmin adamlar öz əqidə köhlənlərindən hamıdan tez düşdülər. Hamıdan tez və hamıdan uca səsle demokratiyadan dəm vurmağa başladılar. Uzun illər boyu onların və bütün qohum-əqrabalarının qulluğunda olan kommunist rejiminin əleyhinə gurultulu nitqlər söylədilər. Hətta elələri də tapıldı ki, uzun illər boyu bu rejimin rəngbərəng vəzifə kürsülərini pillə-pillə qalxandan sonra, axırıncı pillədə durub: "Mən heç vaxt kommunist olmamışam" deyərək aləmə car çəkdiilər.

Dünən bizə beynəlmiləçilikdən, xalqlar dostluğundan, marksist ideologiyasının əbədiyindən dərs deyənələr, bu yoldan sapdığımızı görə bizi danlayanlar, bu gün eyni həvəs və eyni ehtirasla Məmməd Əmin Rəsulzadədən misallar gətirir, milli varlığımızın zərurətindən danışır, yenə də bizim kimi "zaman-dan geri qalanlara" ağıl öyrədirlər.

Dünən Türkiyəni "otstalaya strana" kimi lə'nətləyib gözünü Moskvaya dikənlər bu gün Türkiyəni su yoluna döndəriblər. Türkiyə çilçıraqları və dublyonkaları ilə evini və əynini bəzəyir, bu məmləkətin "peredovaya strana" olmasından danışirlar, bizi isə bu inkişafı görməməkdə günahlandırırlar. Dünən balalarının rus dilində qırıldatmalarını mədəniyyət hesab edənələr, bizim kimilə-

ri, yə'ni övladlarını ana dilli məktəblərdə oxudanları geridə qalmışlar cərgəsinə yazanlar, indi bala və nəvələrini Türkiyəyə oxumağa göndərirlər, özü də türk ləhcəsində kəkələməklərini gözümüzə soxurlar. Dünən Rəsulzadələrin, Mirzə Balaların, Xanxoykskilərin ünvanına min bir iftira yağdıranlar bu gün onların evəzsiz fəaliyyətlərindən danışmağa bizə macal vermirilər.

Yaxşı yadımdadır, bir vaxt məni soyadımdakı "zadə"yə görə, Emin Sabitoğlunu, Yusif Səmədoğlunu isə "oğlu"ya görə MK-nın ideologiya şöbəsinə necə dara çəkdiilər. Həmin adamlar bu gün də "vəzifə" köhləninə çapırlar.

Bu yaxınlarda iştirakçısı olduğum iki dialoq yadıma düşür: bir kommunist eloğlumla mənim aramda olub. Adını çəkməyəcəyəm, yazımı oxusa (ümumiyyətlə, qəzet-jurnal oxuyursa), yəqin ki, özünü tanıyacaq.

Kommunist partiyasının hələ taxt-tacda olduğu günlər idi. Həmin "dostum" da öz taxt-tacında möhkəmcə oturmuşdu. Növbəti kommunist yığıncaqlarının birində onunla üzləşdik. Mənim yaxamda üçrəngli bayrağımızın döş nişanını görüb, bütün kommunistlərə xas olan məkrli bir jestlə ona baxdı və:

- Bu nədir, - deyərək soruşdu, - julik bayrağını (bu onun ifadəsidir) taxmısan döşünə?

Aradan bir müddət keçmiş, biz yenə görüşdük. Kommunist partiyası artıq taxt-tacından salınmışdı. Amma mənim tanışım hələ öz təkli-rəvanında - rəngbərəng telefonlar düzülmüş stolunun arxasında oturmuşdu. Telefonlarla bəzənmiş bu kommunist stolunun əlavə bir "bəzəyi" də diqqətimi cəlb etdi; stolun ən fəxri yerində üçrəngli bayrağımız "dalğalanırdı". Keçmiş kommunist "dostum" onu fəxrle mənə göstərməyə çalışır, "təzə əqidəsini" nümayiş etdirmək istəyirdi.

Mənim dilim gəlmədi ki, ondan soruşum: "Bu julik bayrağı nədir qoymusan stolunun üstünə?". Bəli, dilim gəlmədi. Ona görə ki, onun nə cavab verəcəyini təxminən bilirdim. Bilirdim ki, ikinci dəfə amansız bir dönüklüyün, riyakarlığın şahidi olacağam. O, məni inandırmağa çalışacaqdı ki, belə lazımdır: bu, zamanın tələbidir. Sözdə. İçəridən isə mənə güləcəkdı. Yenə "yanan" da mən olacağdım, "yaman" da. O isə öz keyfində, öz işində. Üçrəngli bayrağın kölgəsində gizlənib, "öz kommuniz-

mi"nin işıqlı gələcəyinə doğru irəliləyəcəkdi.

Bu nöqtədə mən kommunizmin işıqlı gələcəyi sözlərini dırnaq içinde yazmağa ehtiyac hiss etmərəm. Həmin riyakar, ikiüz-lü kommunistlər KOMMUNİZMİN İŞIQLI BU GÜNÜNDƏ yaşa-mırlar məgər? Onlar yenə hakimiyyət başında, yenə fərman, hökm sahibidirlər. İllərdən bəri qanına-canına işləmiş kommu-nist əqidəsi ilə qeyri-kommunist bir cəmiyyəti idarə edirlər. İşləri də həmişəkidir: çalib-çapmaq, xalqın malını, pulunu, qəlbini ta-lamaq! Keçmiş raykom katibləri indi icra hakimiyyəti başçılardır. Keçmiş icrakomlar yenə mənzil, torpaq alveri ilə, vəzifə söv-dəkərligi ilə məşğuldurlar. Əsas və gizli əməlləri budur, amma qeyri-əsas, açıq-aşkar işləri də var. Bunu hamı görür. Onlar lap bu yaxınlaraca başlarının üstündən növbə ilə Brejnev, And-ropovun, Qorbaçovun iri, rəngli portretlərini asardılar, vəzifə kür-süsü olan stollarının sol böyründə öz respublikasının yerli pad-şahlarına xüsusi güşə ayırmışdılar. Onların formaca bir az kiçik, məzmunca bir az qəşəng şekilləri bir-birini əvəz edirdi. Mahiyyətə bunlar da oyun idi, fırıldaq idi: öz iyrenc əməllərini gizlətmək üçün bir pərdə idi.

Bu günlərdə bir neçə nazirin, icra hakimiyyəti başçısının ka-binetində oldum. Gözlərimə inanmadım: yenə də o divarlar port-retsiz, o stollar şəkilsiz deyildi. Divarda Məmməd Əmin Rəsul-zadənin iri portreti, stolun üstündə respublika prezidentinin kiçik, rəngli şəkli uzaqdan göz qamaşırdırı. Brejnev-Andropovdan Məmməd Əmin Rəsulzadəyə keçid!..

Məmməd Əmin Rəsulzadə-Ayaz Mütəllibov!-necə məntiqsiz ardıcılıq! Ona görə ki, Mütəllibov Xruşşovların, Brejnevlerin, Andropovların varisidir. Amma başının üstündə M.Ə.Rəsulzadənin şəkli asılıbsa, masanın üstündə Mütəllibo-vun şəkli deyil, Əbülfəz beyin şəkli olmalı idi. Bax, buna dəyərlər ardıcıl məntiq!

Riyakarlıq rəmzi olan bu gülünc mənzərəni seyr edə-ədə düşünürsən: görəsən bu adamlar - nazirlər, hakimiyyət başçıla-rı, özgələrdən demirəm, özləri özlərindən utanıb-qızarırlarmı? Onlar bir-birinə tam zidd olan bu qütbləri necə tez, necə asan-lıqla birləşdirə biliblər, ilahi! Bu adamların əqidəsi nə tez dəyişdi belə?

Elə həmin anda da düşünürəm ki, yox, elə deyil, onların

əqidələri - əgər buna əqidə demək olarsa, əsla dəyişməyib. Həç dəyişən də deyil. Onlar yenə özlərini miskin, mə'nəviyyatsız dar dünyalarının hayındadırlar. Yenə öz şəxsi firavan həyatları üçün "portret-portret" oyunu oynayırlar və bu oyunların əqidə, məslək adı ilə bizlərə sırımaq istəyirlər.

Bütün bunlardan sonra içəridən bizi yandıran təzadlı fikirlər qovşağında düşünürəm ki, əslində bu kommunist əqidəliləri (yə'nə əqidəsizləri) qınamaq da düz deyil. Axı, əqidə, məslək çox böyük mə'nəvi sərvətdir. Bunlar ən yüksək mə'nəviyyatla, dərin əqli yetkinliklə bağlı mürəkkəb insani keyfiyyətlərdir. Yüksək əqidəli olmaq üçün yalnız təmiz olmaq, özgə qazancına göz tikməmək kifayət deyil: eyni zamanda dərin zəkali olmaq, elmə, mədəniyyətə yiyələnmək lazımdır. Gecə-gündüz gizli, qə-ra əməllərini düşünlər, vəzifə, mənzil, torpaq alverində ən müasir "üsullar" axtaran keçmiş partokratiyanın əqidə dərdinə qalmağa vaxtı hardaydı?

Bütün bunlar təəssüf və təəccüb doğuran dərdlərimizdir. Ən böyük təəccüb və təəssüfümüz budur ki, 70 ildə formalaşan, möhkəmlənən qeyri-həyatı, qeyri-insani bu rejimin mənəgənəsində yanan da bizim, yaman da!

Amma gəlin, taleyin bu acı qismətindən çox da gi-leylənməyək. Buna haqqımız yoxdur. Ona görə ki, biz - bütün "yananlarımız"- "yamanlarımız", eyni zamanda, olduqca aciz, fərasətsiz adamlarıq. Ancaq yanib-yaxıla bilirik. Əlimizdən özgə bir iş gəlmir.

Kommunist "Rəsulzadəçilər" də bunu görür və başımızda qoz sındırırlar. Təəssüf, çox təəssüf!..

"Axtarış" qəzeti, 28 fevral, 1992.

* * *

XALQI ÇÖRƏKLƏ İMTAHANA ÇƏKMƏK OLMAZ

Hər gün onlarla adam qapımı döyür. Dərdlərinə, arzularına əlac umurlar. Bacardığımı edirəm. Amma elə dərdlər var ki, mənim imkanımдан çox yuxarı olduğundan təsəlli verməkdən

başqa əlimdən heç nə gəlmir.

Əlac umanların əksəriyyəti ən aşağı səviyyədə dolana bilməyənlərdir. Adamlar var ki, maaşı, yaxud təqaüdü adicə yavan çörəyə çatmır. Umduqları da yalnız bu qədərdir. Belələrinin əksəriyyəti vəziyyətin ağırlığını, bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün çətinliklərini, inflyasiyanın törətdiyi iqtisadi natənzarlıqı çox yaxşı başa düşür və bunun təbiiyini qəbul edir. Bununla bərabər, əgər onun qazancı yavan çörəyə də çatmırsa, bəs o necə yaşamaqlıdır?

Axı hər şeyə dözmək olar, aclığa dözmək mümkün deyil. "Ac adam özünü qılınca çapar"—kəlamını unutmamalı, milləti acılıqla imtahana çəkməməliyik.

Rayonlarımızın çoxunda artıq bir neçə həftədir ki, onun ol-mamasından çörək zavodları, sexləri işləmir. Az-çox imkanı olanlar əldə baha qiymətə satılan çörəyi ala bilər. Axı təqaüd-çülərin və az maaş alanların alverçidən çörək almaq imkanı yoxdur. Bəs onlar neyləsinlər?

Qəzetlərdən aldığımız mə'lumata görə, əhəlinin çörəklə tə'minatı ilə məşğul olan adamlar bu məsələ ilə vaxtında maraqlanmamış, zaman keçmiş, taxıl yığılmı vaxtı ucuz qiymətə ala biləcəyimiz unu indi baha qiymətə almağa məcbur olmuşuq. Ola bilər. Lakin vəzifə kürsüsündə əyləşən bir soyuqqanlının laqəy-dliyinin ağrısını bütün millətmə çəkməlidir?

Öyrəndiyimə görə son bir aya qədər həm Bakı, həm də rayonların çörək zavodlarında 5-6 il əvvəlkindən 2 dəfə artıq çörək bişirilir. Bəs eləyəsə niyə çörək çatmır? Çünki o zamanlar camaat çörəkdən başqa yağ,ət, süd, pendir, meyvə-tərəvəzlə də qidalanırdı. İndi bu kimi qida maddələrinin qiyməti o qədər bahalanıb ki, camaat onları ala bilmir, yavan çörəklə əvəz edir. Çörəyin də qiymətini bu qədər artıranda əksəriyyətin maaşı heç yavan çörəyə də çatmır. Biz gözlə görünən bu adi həqiqəti niyə başa düşmək istəmirik?

Siyasətdə uzaqgörənlik əsas şərtidir, 7 milyonluq xalqın tale-yini həll etmək kimi tarixi mə'suliyyəti öhdələrinə götürənlər, xalqı fiziki cəhətdən məhv həddinə çatdırmaq qorxusunu düşünməlidirlər. Əgər burnunun ucundan uzağı görməyənlər yenə iş başında qalsalar və sosial ədalətsizlik prinsipi son həddə çat-

sa, onda müstəqilliyə, istiqlala, demokratiyaya, gələcəyə hansı ümid və inam qalacaq?

Məsələ belə durur: bu həqiqəti dərk etməyin vaxtı gəlib çatır—çörəklə xalqı imtahana çəkmək olmaz.

"Aydınlıq" qəzeti.

31. 12. 1994

* * *

İSTİQLAL GÜNÜ

28 May! Vətənimizin çoxəsirlik tarixində ən parlaq, ən şərəfli, ən bəxtəvər bir gün: İstiqlal günümüz! Hər bir xalq üçün dünyada istiqlaliyyətdən, azadlıqdan da böyük bəxtəvərlik varmı? XX əsrin ilk çərəyində bu bəxtəvərliyi xalqımıza daddıran böyük atamız Məmməd Əmin Rəsulzadədən xəbər aldılar: "Yaratdığın bir il on bir aylıq istiqlaliyyətlə nə qazandı?". O cavab verdi: "Xalqıma azadlığın və istiqlaliyyətin ləzzətini daddırdım".

Gözəl sözdür. Azadlığın ləzzətini dadan Millət onun uğrun-da ölümə də hazır olar. Tarix boyu müstəqil olan və 1918-20-ci illər arasında müstəqilliyin və azadlığın nə olduğunu təkrar dadan millətimizin qan yaddaşında azadlıq arzusu həmişə yaşadı-ğından biz onun uğrunda hər cür məhrumiyyətə və ölümə belə hazır olmuşuq. Tarix boyu dedik. Bəli, xalqımız tarixini keş-məkeşlərində bə'zi vaxtlarda müstəqilliyi itirsə də, həmişə azad-lığı uğrunda mübarizə aparmış və gec-tez ona nail olmuşdur.

XX yüz ildə xalqımıza iki il də olsa azadlığın ləzzətini daddı-ran ulu M.Rəsulzadənin müqəddəs ruhu önündə bu gün başımı-zı endirək, onun xatirəsini yad edək, ona rəhmət oxuyaq.

M.Rəsulzadənin yaratdığı dövlət Yaxın və Orta Şərqdə ilk xalq Cümhuriyyəti idi. Bu Cümhuriyyəti o zaman dünyanın bir çox dövlətləri tanıdı və ölkəmizə öz səfirlərini göndərdilər. Təəssüf ki, bu xoşbəxtlik uzun sürmədi. Bununla belə, dünyanı az- çox dərk edəndən bu günə qədər bu müstəqil xalq Cümhu-riyyəti haqqında həmişə nalayiq və təhqiramiz sözlər eşitmiş və oxumuşam. Onu da deyim ki, müəllimlərimdən eşitdiyim, kitab-lardan oxuduğum bu təhqiramiz sözlərə heç zaman inanmamış və həmişə içimdə bu sözlərə gülmüşəm. Çünki çəkdiyim bəla-

lardan, başıma getirilən müsibətlərdən bilirdim ki, Müstəqil Dövlətə malik olan xalqın oğulları da azad və müstəqil ola bilərdi. Çünki mən adi bir həqiqəti-müstəqilliyin imkanlarını və xalqa verə biləcəyi səadəti çox yaxşı anlayırdım.Yaxşı yadımdadır, böyük dirijorumuz Niyazi Türkiyədən bu Cümhuriyyət haqqında yazılmış bir kitab gətirmişdi. Onu oxumaq üçün 2 günlüyə mənə vermişdi. Bir gecəyə kitabı su kimi içdim. Sonuncu varqları göz yaşı içərisində oxudum.

lyiriminici illərdən üzü bəri bütün yazıçı və şairlərimiz, tarixçi alimlərimiz xalq Cümhuriyyətlərimizi zülm və istismar dövləti, yaradıcılarını isə xalq düşməni, vətən xaini adlandıranlar bir anlıq da olsa öz vicdanlarından niyə utanmadılar? Axı onlar həqiqəti bilirdilər. Həqiqəti yazma bilmədilər, heç olmasa susaydılar...

70 ildə həm şe'rimiz, həm nəsrimiz, həm dramaturqiyamız, həm də tənqidi fikrimiz bu respublikanı damğalamaqla məşğul olmuşdur. İndi isə bu günün zirvəsindən həmin əsərlərə baxanda adamı dəhşət götürür. Yalanın böyüklüyünə,həqiqətin ağlar qaldığına təəccüblənir və düşünürük:qoy,bizdən əvvəlki ədəbi nəslin ruhu bizdən inciməsin:bu ədəbi nəsil nə qədər sadələşmiş,nə qədər talesiz olmuşdur.Ona görə sadələşmiş deyirəm ki,onlar ağ yalanlara necə də inanmışlar; ona görə talesiz deyirəm ki,qan və can bahasına yaratdıqlarının böyük əksəriyyəti bu gün artıq makulaturadır.

1964-cü ildə yazıb gizlətdiyim "Nağıl-həyat" şe'rimdə belə misralar var:

Na'danlar görmüşəm, öz yolundakı
Dikə eniş deyir, düzə dik deyir.
Yazıqlar görmüşəm, öz qolundakı
Dəmir zəncirlərə biləzik deyir.

Artıq o günlər arxada qaldı.İndi çox şükürlər ki,hər şeyi öz adı ilə çağırıq.İndi bu günkü ədəbi nəslin boynuna çox ağır bir yük düşür:Atalarımızın yaratdığı Demokratik Respublikanın tarixi rolunu riyasız, boyasız, olduğu kimi göstərmək və gələcək müstəqilliyimiz naminə qələm çalmaq!

1992

* * *

ƏDAVƏTƏ HAQQIMIZ VARMI?

Dünyanı az-çox başa düşəndən bu yana kommunist ideologiyasının, Sovet cəmiyyətinin yalan və saxtakarlıq üzərində bərqərar olduğunu bilmiş və yazılarımda imkanım daxilində bu quruluşun eybəcərliklərini və rəzaletlərini göstərməyə çalışmışam.

Hələ 1959-cu ildə Füzuliyə həsr etdiyim "Şəbi-hicran" poemasında yazırdım:

Servət gətse qəm deyil,servət gələr yenə də,
Bu qəmdir ki, bir xalqın ruhuna, eşqinə də
Qəsd edələr... ay aman!
Ələmlərin, dərclərin hamısından bu yaman.

Bəli,Sovet imperiyası bizim yalnız maddi sərvətlərimizi deyil, milli və mənəvi sərvətlərimizi talan etmiş, dilimizi, ruhumuzu, tariximizi əlimizdən almışdır.

Mən, bütün yaradıcılığım boyu böyük mütəfəkkirimiz M.F.Axundzadənin Mirzə Mülküm xana verdiyi məşhur reseptdən (bu günün eybəcərliklərini tarixə, yaxud başqa ölkəyə köçürməklə bu günü ifşa etmək) istifadə edərək "Yollar-oğullar","Mərziyə", "Ağlar-güləyən", "Gülüstan","Təzadlar" və..s. poemalarımda, "Neo'latin dili", "Haypard","Dan yeri","Şan-Yan deyir" və s. şe'rlərimdə Sovet imperializminin bir gün dağılacığını və bu imperiya daxilində başımıza getirilən müsibətləri göstərməyə çalışmışam.

Son beş ilin hadisələri imperiya boyunduruğundan xilas olacağımıza bizdə tam inam yaratdı. Bu işdə AXC-nin tarixi rolunu deməmək insafsızlıq olardı. AXC-nin müxalifətdə kommunistlərlə əlbəyaxa olduğu zamanlar mən elə güman edirdim ki, Sovet imperiyası dağılan kimi, hər şey öz qaydasına düşəcək, nəhayət xalq azad nəfəs ala biləcək. Lakin mən deyən olmadı.Cəbhələr dəyişdi, indi tamam başqa çətinliklərlə üz-üzə gəldik. Mən AXC-nin hakimiyyətə gəlməsi üçün həm qələmimlə, həm də əməli fəaliyyətimlə əlimdən gələni eləmişəm. İndi həm iqtidarda olanların, həm də onlara qarşı duranların fəaliyyətini kənardan seyr edir və düşdüyümüz vəziyyətə təəssüflənirəm.

Doğrusu, mən bu vəziyyəti gözləməirdim

Birce şey mə'lumdur ki, çoxdan gözlədiyimiz günü- müstəqilliyimizi qazanmışıq. İlk uğurlarımız da var. Biz indi müharibə apara-apara dünyanın təqdir edəcəyi bir cumhuriyyət qururuq. İndi biz hamımız istiqlalımızı göz bəbəyi kimi qorumalı, ilk addımlarını atan müstəqil dövlətimizin inkişafına kömək etməli, bu işdə əlimizdən gələni əsirgəməməliyik. Axı, iki yüz ilə yaxın bir müddətdir ki, bizim xeyrimizi-şərimizi bizə başqası öyrətmiş, taleyimizi başqası həll etmiş və bu haqsızlığa dözməyən Axundzadələr, Mirzə Cəlillər, Sabirlər, Məhəmməd hədilər millətimizin imzasını "övraqi-həyatda" görmək istəmişlər. Şükür allaha, indi yüzdən artıq dövlət bizi tanımış, BMT-yə üzv seçilmiş, millətlər cərgəsindən imzamız görünməyə başlamışdır. Əgər bunlar həqiqətdirsə, bəs biz nə üçün "şadlığımıza şitlik" edirik? Axı, bu günü bizə hədiyyə vermədilər. Biz bu günü qanımız və canımız bahasına qazandıq. Qan və can bahasına qazandığımız bu gün bizə niyə bəs bu qədər ucuz görünür?

Bu gün millətin taleyini və gələcəyini düşünən bir vətəndaş kimi öz düşüncələrimi deməyə özümə vətəndaşlıq borcu bilirəm.

İndi partiyalar və qəzetlər, iqtidarda olanlarla olmayanlar bir-birinin üstünə cirkab atır və bir-birini günahlandırır. Həkimiyətdən düşən dünənki iqtidar sahibləri isə bu vəziyyətdən ləzzət alır və deyir: "Buyurun, bu da hakimiyyət. İndi niyə bir-birinizi qırırsınız?"

Ən dəhşətlisi budur ki, bizim indiki vəziyyətimizi müşahidə edən Kremldəki dünənki cəlladımız da pusquda durub məqam gözləyir. Vaxtilə "Bakını Beyrutla, Azərbaycanı Livana döndərəcəyik" deyən erməni də bizim daxili çarpışmamızdan ləzzət alır və bundan istifadə etməyə çalışır.

İndi mən soruşuram: belə bir vəziyyətdə bir-birilə didişən tərəflərimiz bu qarşıdurmanın bizi hara apara biləcəyini bilirlər ya yox? Əgər bilirlərsə, bəs niyə bilə-bilə düşməni sevindirib, onun dəyirmanına su tökürlər?

Xalq cəbhəsinin hansı mübarizələrdən, hansı çətin və dolağı yollardan keçib gəldiyini, hansı hücumlara məruz qaldığını, döyüldü-söyüldüyünü, neçə-neçə na'dan və cahilin dili ilə təhqir

edildiyini yadımıza salaq. Və bilək ki, bu gün qazandığımız istiqalala bu adamların fədakarlığı sayəsində nail olmuşuq. Şübhəsiz, xalq cəbhəsinin müəyyən partiyalara və qurumlara ayrılmasını, bunların arasında müəyyən dərəcədə fikir ixtilafının olmasını başa düşmək olar. Rəqabət həmişə olub və olmalıdır. Lakin rəqabətin düşmənciliyə çevrilməsini anlamaq mümkün deyil.

Müxalifət iqtidarın güzgüsüdür. Bundan qorxmaq lazım deyil. Lakin gördüyümüz kimi, indi iqtidarın dediyi müxalifətin boşğazından keçmir, müxalifətin dediyi iqtidarın. Mən indiki müharibə şəraitində hər iki tərəfdən bu qarşıdurmaya son verilməsini xahiş edirəm. Mən S. Rüstəmxanlının / 13 avqust, 1992, "Yeni fikir" / o fikriylə şərikəm ki, nə qədər ki, müharibə aparırıq, siyasi partiyaların və qurumların fəaliyyətini dayandırmaq lazımdır. İndi siyasi çekişmələr vaxtı deyil. İndi hamımız çəkilimizi eyni zindana vurmaliyırıq.

Biz hələ siyasi çekişmələrdə bisməmişik. Müxtəlif siyasi partiyaların müharibə şəraitində hansı səviyyədə rəqabət apara biləcəyini hələ əxz etməmişik. Kipr məsələsi meydana çıxanda Türkiyədəki bütün partiyalar bir günün içində birləşib Kipr problemini həll etmədimi? Bu hadisə niyə bizə dərs olmur? Axı dünya gör-götür dünyasıdır! Mən burda bizdən də bir nümunə götürmək istəyirəm.

Azərbaycan Xalq Demokratik Partiyasının liderlərindən R. Turabxanoğlunun bu yaxınlarda "Mənlik" qəzetində gedən bir müsahibəsini oxudum. Siyasi cəhətdən son dərəcə yetkin olan bu adam öz partiyasına rəqib olan partiyaların və ictimai qurumların da üstün cəhətlərini ürək genişliyi ilə təqdir edir. O, göstərir ki, bu gün iqtidarda olan dünənki XC-nin uğurlarını, üstün cəhətlərini, ələlxüsüs İsgəndər Həmidovun fəaliyyətini görməmək mə'nəvi korluqdur.

Öz siyasi rəqibləri haqqında dediyi bu ədalətli sözlər onun obyektivliyini və vətəndaşlığını, ən ümdəsi də siyasi kamilliyini göstərir.

Məni ağrıdan odur ki, bu gün bir-birinə diş qıcırdanlar dünən eyni cəbhədə çiyn-çiynə vuruşan, bir-birinə arxa olan, eyni ağrı-acıları dadan adamlardır. Axı, dünən bu adamlar vətən və millət naminə öz həyatlarını qumara qoymuşdular. Bəs bu gün iqtidara gələndən sonra bunlara nə oldu ki, bir-birlərinə

düşmən kəsildilər? Vətənin və milletin taleyi Qarabağda həll olunan bir məqamda hansı fikir ayrılığı ola bilər?

Dünən istiqlalımız uğrunda apardığımız mübarizədə yumruq kimi birləşən bu adamların vəzifə bölgüsündə ixtilafa düşmələri xalqın yumruğunu yere dirəyir, bu uğurda can verən əskərlərimizin ruhunu incidir.

Bu günlərdə "Xalq qəzeti"ndə yazıçı Gəray Fəzlinin "Amalı-mız, xəyalımız Qarabağ" adlı məqaləsini oxudum. Yazıçı ürək ağrısı ilə göstərir ki, "indi bütün qurumlar, partiyalar, hərəkatlar, nəzəriyyələr ancaq cəbhəyə, Qarabağa xidmət etməlidir".

Bu çağırışı biz bir-biri ilə ixtilafda olan bütün qəzetlərdə, bir-birilə çəkişən bütün partiyaların çağırısında oxuyuruq. Amma nə edəsən ki, bu yalnız quru çağırış, quru söz olaraq qalır. Televizi-yidaki çıxışlarda, qəzetlərdəki məqalələrdə elə dəhşətli şeylər oxuyuruq ki, adam varından yox olur. Necə yə'ni, iqtidara gəlmək üçün torpağı əldən vermək? Mən buna inana bilmirəm. Dünən öz həyatlarını istiqlalımız yolunda qurban verməyə hazır olan adamlar bu gün necə ola bilər ki, vəzifə kürsüsünə çatmaq üçün vətən torpağını erməniyə satsın? Mən bundan dəhşətli al-çaqlıq və namussuzluq tanımır və buna inana bilmirəm. Lakin İ.Həmidovun müsahibəsindən ("Xalq qəzeti", 18 avqust, 1992) mə'lum olur ki, aramızda "pul alıb, əvəzində düşməne sirr verənlər də çoxdur".

Mən bu yaxınlarda bir neçə rayonda olmuş və bu rayonlar-da qərribə hadisələrlə qarşılaşmışam. Dünən eyni amal uğrunda vuruşan xalq cəbhəsinin üzvləri bu gün vəzifə başında olan dünənki dostuna, silahdaşına qənim kəsilir. Bəs dünən onları birləşdirən amal, ideya hara getdi? Burdan belə bir məntiqi nəticə çıxır ki, demək dünən də onları amal deyil, sabahkı gündən umduqları vəzifə birləşdirirmiş. Əgər bizim amalımız bu qədər cılızsa, vay bizim halımıza!

Böyük Çin filosofu Konfusi deyir ki, əgər xalq öz dövlətinə və bu dövlətin başında duranlara inansa, hər cür müvəqqəti əzab-əziyyətə dözər və hər çətinliyə qələbə çala bilər.

Dövlətimizin başında duranlar bu gün xalqın gözü qarşısın-da bir-biri ilə əlbəyaxadırsa, xalq hər gün qurban verə-verə həm maddi və həm də mə'nəvi çətinliklərə dözə bilərmi? Mən bil-

mirəm bu adamlar hansı haqla xalqın ona bəslədiyi inamı qırır? Niyə xalqa imkan vermirlər ki, o, yalnız öz dərdi ilə, məişət qay-ğıları ilə məşğul olsun, yuxarıdakıların dərini çəkməsin? Mən sözümlü şe'rlə bitirmək istəyirəm:

Ne çox imiş bu torpağa göz diken,
Baxa-baxa gözümüze mil çəkən.
Düşmənimiz dostumuzdan çox ikən
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Sinəsini yarmalıyıq zülmətin,
Bu məqsədlə getdiyimiz yol çətin.
Hər gün neçə şəhid verən millətin
Bir-birilə ədavətə haqqı yox.

"Xalq qəzeti"

5 sentyabr, 1992

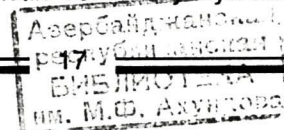
* * *

AYININ MİN OYUNU VAR...

İttifaq dağıldı, dərhal "yeniləşmiş ittifaq" adı ilə köhnə impe-riyanı bərpa etmək istədilər. Daha doğrusu, tələnin həcmi və rəngini dəyişdilər, ilan vuran ala çatıdan qorxduğu üçün köhnə çatıdan gözü qorxmış bədbəxtlər təzə çatıya yaxın düşmədilər. Bu dəfə "Dostluq" adı ilə təzə tələ qurdular. Burda deyiblər, ayı-nın min bir oyunu var, bir armudun başında. Tələ həmənlə tələdir, culunu dəyişib. həsən keçəl, yaxud keçəl həsən. Nə fərqi var?

"İttifaq, "dostluq", "suverenlik", "qardaşlıq", "bərabərlik"

sözlərini çox eşitmişik. Göz qamaşdırıcı bu gözəl sözlərin çəkici altında bizi o qədər əziblər ki, adamın bu sözlərdən də zəhləsi gedir. Çünki bu 70 ildə bu sözlər öz həqiqi mə'nasından çıxıb əks mə'na alıb. Siyasət gör sözlərin başına nə oyun açılıb. Bunları düşündükcə millətin əsrlər boyu yaratdığı sözlərdən belə iyrenirik.

Bu mə'nada üçlüyün yaratdığı yeni "Sodrujestvo" birliyinə ehtiyatla yanaşmalı, götür-goy eleməli, yüz ölçüb, bir biçməliyik.

"Üçlük" 1992-ci ildə bağlanmış İttifaq müqaviləsinin qüvvədən düşdüyünü e'lan etdi. Bunu biz də alqışlayırıq. İndi bu yeni yaranmış "Sodrujestvo"-nun arxasında başqa niyyət yoxsa, onda Rusiya əvvəlcə 1920-ci ilə qədər olan müstəqil Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin zorakılıqla işğal olunduğunu qeyd etməli və bu gün həmin müstəqil Dövlətin varlığını tanımalıdır. Yalnız bundan sonra biz "Sodrujestvo"-ya girib-girməmək məsələsini həll edə bilərik.

Son neçə gündə bunları düşündüm. Dünən Almaniya Azərbaycan kultur ocağının təşkilatçılarından "Ana dili" qəzetinin naşiri Nurəddin Qərəvidən bir telefonaqramma aldım. Həmin felefonoqramı "Azadlıq"ın oxucularına təqdim edirəm.

1991

* * *

AZƏRBAYCAN MİLLİ ŞURASINA VƏ PARLAMENTİNƏ

Hörmətli millət vəkili! Azərbaycanın tarixində Azərbaycanın mənafeyini qoruyub, onun müstəqilliyini əldə etmək üçün belə tarixi mövqeyət, məğam ələ düşməmişdi. Bu tarixi mövqeyətdən istifadə etmək sizlərin və bütün azərbaycanlıların milli və tarixi vəzifəsidir. Çünki xalqımızın, Vətənimizin azadlığı üçün belə bir tarixi mövqeyət daha bir də əlimizə düşməyəcəkdir. Azərbaycan ruslar tərəfindən yaradılmış guya sözdə yeni birliyə qatılmamalıdır. Geçən 71 illik acı təcrübəni yaddan çıxartmamalıyıq. Bu 71 ilin içində Azərbaycana vurulan xəsarətlər hamıya mə'lumdur.

Azərbaycan tam bir müstəqil ölkə kimi əvvəlki SSRİ cümhuriyyətləri ilə ikili dostluq və ticarət münasibətləri qura bilər, amma bu cür ittifaqlara hər ünvan altında olursa-olsun girmək, Vətənə, gələcək Azərbaycan nəslinə xəyanət sayılır. Verilən

müstəqillik qərarına sadıq qalınmalıdır, milli varlığımız buna bağlıdır.

Hörmətlərimizlə,
Azərbaycan həkimlər birliyi,
Azərbaycan kultur ocağı,
Bonn, "Ana dili" qəzeti.

NURƏDDİN QƏRƏVİ.

* * *

"YENİLƏŞMİŞ İTTİFAQ" NƏDİR? (İMKANIMIZ, HAQQIMIZ)

Suveren və müstəqil respublika olmağa SSRİ-dəki bütün başqa respublikalardan daha çox imkanımız və haqqımız olduğu halda bizim başçılarımız bu imkandan və qanuni haqdan imtina etdi. Yeraltı və yerüstü sərvətlərimiz, 12 iqlimdən doqquzuna malik olduğumuzdan doğan müxtəlif adlı, müxtəlif çeşidli məhsul yetişdirməyimiz bizim imkanlarımızın genişliyinə sübutdur. Bunlar müstəqil yaşaya bilməyimiz üçün bizə böyük imkan verir. Bunu sovetlər ittifaqının tanınmış iqtisadçıları da dəfələrlə demiş və sübut etmişlər ki, respublikalar içərisində Azərbaycanla Belorusiya heç bir ölkədən asılı olmadan müstəqil yaşaya bilər.

Buna baxmayaraq bizim bə'zi kommunist "iqtisadçılarımız" və prezidentimiz iddia edir ki, indi bizə birinci növbədə iqtisadi müstəqillik lazımdır. Siyasi müstəqilliyi isə iqtisadi müstəqillikdən sonra əldə edə bilərik. Burdan belə çıxır ki, məhbus azad olandan daha xoşbəxtdir. Burdan belə çıxır ki, dustaq məhbəsdə ikən özünə yaxşı iş yeri axtarmalıdır. Bu o qədər sadələhv və kökündən yalnız bir fikirdir ki, bu mühakiməyə başlamış toyuğun da gülməyi gələr. Çünki siyasi azadlığı və müstəqilliyi olmayan bir xalq iqtisadi cəhətdən necə müstəqil ola bilər? Axı, bu, adi bir həqiqətdir: Siyasi azadlığı olmayan, başqasının qapazı altında yaşayan xalq daşdan qızıl da çıxartsa qazandığını onun əlindən alacaq, onu dilənçi kökünə salacaqlar. Məgər 70 il belə olmayıb? Biz nəyə arxayın olub qapaz altında yaşaya-yasaya iqtisadi azadlıqdan dəm vururuq? 70 il biz Mərkəzə mil-

yon tonlarla neft, uran, Daşkəsən dağlarının dağılması hesabına müxtəlif filizlər, zəhərlənməyimiz hesabına müxtəlif kimyəvi məhsullar, pambıq, üzüm və başqa kənd təsərrüfat məhsulları vermədikmi? Bəs biz bunlardan nə qazandıq? Nə it yiyəsi olduq, nə gön yiyəsi Əlimiz xəmir, qarnımız ac. Məhsulu Mərkəz apardı, bizə isə gedən məhsulun zəhəri, korroziyaya uğramış və sinesi dağ-dağ olmuş, çürümüş torpaqlarımız qaldı. Bununla belə Mərkəz yenə bizdən əl çəkmək istəmir. Çünki hələ soyulmalı dərimiz, talan olunmalı şeylərimiz var. Yoxsa Mərkəz bizim qara qaşımıza, qara gözümüze vurğun deyil.

Düzlətmək istədiyi yeni ittifaqın adını "Yenilənmiş ittifaq" qoymaqla Mərkəz yenə gözümüze kül üfürür. Guya bütün məsələ adda imiş. Məgər bu yenilənmiş ittifaqda məhsulumuz özümüzünkü olacaq? 70 il bizi "azadlıq", "bərabərlik", "dostluq" kimi gözəl sözlərlə aldadıblar. Yenə həməm hamam, həməm tas, tələ isə həməm tələdir. Bu təzə tələyə düşən öz ağılının kəmilindən küssün!

İmkənimizi dedik, amma nə faydası, keçmişdə aldandığımız kimi yenə aldandıq. Xalq aldanmadı, xalqın başında duranlar bilə-bilə, qana-qana aldandılar.

Haqqımıza gəlincə Mərkəz bizdən çox, heç bir xalqın haqqını tapdamamışdır. Qarabağ məsələsi və bu çekişmədə Moskvanın həmişə Erməni tərəfində olması, bizi addım başı güzəştlərə vadar etməsi, haqqımızın tapdanması deyildimi? Mərkəz Ermənistan da daxil olmaqla, onun üzünə duran xristian respublikalarının başını sığalladığı halda, bizi tankların altında əzmədimi? Mərkəzin bu bədxahlığının və zülmünün qarşısında bizim quzu bala kimi referendumda iştirak etməyimiz nə dərəcədə düz idi?

Ali Sovetin son sessiyasında (8 fevral, 1991) rus generalı bizim milləti tərifləyib dedi ki, siz beynəlmiləl millətsiniz. Siz övladlarınızı məmnuniyyətlə rus ordusuna verdiyiniz halda, Ermənilər və gürcülər öz milli ordularını yaradır.

Bizim deputatlar generalın bu sözüne çox sevinib əl çaldılar. Deputatlarımız onun fərqiə varmadılar ki, rus generalı bizim kölə təbiətimizdən razı qaldığını bildirir. Və ən dəhşətli budur ki, biz öz köləliyimizi üstünlüyümüz kimi başa düşürük. Amma deputat Qarayev Tamerlan rus generalına çox yaxşı cavab ver-

di. O dedi ki, indi ki, biz sizə bu qədər sadıqlıq, bəs niyə siz hər yerdə erməni müdafiə edir, bizi onun ayağı altına verirsiniz?

İkinci tərəfdən, bu "yenilənmiş ittifaqın" nədən ibarət olduğunu heç kəs bilmir. Əvvəl ittifaq ittifaq idi. İndi biz hansı cəmiyyətdə, hansı formasiyada yaşadığımızı da bilmirik. Buna görə də avara vəziyyətindəyik. Keçmiş ittifaqda totalitar sistemin çox qüvvətli və göz qamaşdırıcı ideologiyası var idi. Çürük də olsa bu ideologiyanın üzərində duran ittifaq elə bununla da dünyaya meydan oxuyurdu. İndi bu ideologiyanın iç üzü açılmış, boş bir nağıl olduğu dünyaya və bizə mə'lum olmuşdur. Əvvəllər bu ittifaq Varşava paktı ilə Şərqi Avropa ölkələrini də öz pəncəsində saxlayır və bu birliklə yenə də dünyaya meydan oxuyurdu. İndi bu birlik də dağıldı. Əvvəllər dünyada yalançı millətlər dostluğu şüarı üzərində yaradılmış imperiya ruslaşdırma siyasəti aparır, xırda xalqların milli mənliliyini tapdayırdı. İndi imperiya özünü qorumaq və saxlamaq üçün millətlər arasına ədavət toxumu səpmiş, və bununla da xalqlar dostluğu adlanan cəfəngiyyat da iflasa uğramışdır.

Bütün bunlardan sonra başa düşmək olmur yenilənmiş hansı ittifaqdan söhbət gedə bilər? Gücü, qüdrəti, ideologiyası, paktı, birliyi dağılmış, xərabələrində bayquş ulayan bu ittifaq bizə nə verə bilər? Görsən bizim başçılarımız bütün dünyaya mə'lum olan bu həqiqətləri bilmir, yoxsa bilmək istəmir? Mən belə başa düşürəm ki, bizim başçılarımız 70 il eşitdiyimiz yalanlara yenə uyur və milləti yenidən, əvvəlkindən daha dəhşətli boyunduruq altına sürükləyir. Başçılarımız unudur ki, bu xəyanətləri ilə onlar tarix qarşısında cavab verməli olacaqlar. Heç olmasa gələcəkdə yaşayacaq övladlarını düşünsünlər.

Mən başçılarımızdan gileylənəndə qurultay ərəfəsində Prezidentin qəbulunda olan yazıçıların təkliflərini xatırladım... Prezident referendumda iştirak etməyin bizim üçün zəruri olduğunu uzun -uzadı izah edib bu barədə yazıçıların fikrini bilmək istədi. Xalqın qabaqcıl dəstəsi hesab olunan yazıçılar bu məsələnin müzakirəsindən yan keçib biri teatrımızda təmirin ləngiməsindən, o biri də mənzilində suyun olmamasından şikayətləndi. Sabir burada deyib: "Qaç at basdı, millət gəlir".

Əgər bu yazıçıların qəlbində vətən və millət dərdi olsaydı və onlar özlərini bu millətin bir parçası bilsəydilər, millətin ağrısı on-

ların qəlbində göynər və onlar referenduma e'tiraz əlaməti olaraq aclıq e'lan etmiş övladlarımızın haqlı tələbindən danışar, Prezidentdən bu barədə bir daha düşünməyi xahiş edərdilər...

Amma yazıçılarımızın çıxışlarından belə mə'lum oldu ki, bizim heç bir milli dərdimiz, azarımız yoxdur, hər şey öz yerindədir. Təkcə mənzilimizin suyu çatışmır. El buna "saqqal darağımız çatmır" - deyər və yazıçılarımız yaxşı ki, bu dərdi vaxtında Prezidentimizə yetirdi. O da inşallah, bu məsələni Mərkəzə çatdırar, Mərkəz də yə'qin ki, bizə saqqal darağı göndərər. Allah qoysa!

1991

* * *

KİM BİLİR?

İstiqlaliyyətin hər bir millətə zəruri olduğunu sübut etmək üçün çox da böyük istə'dad sahibi olmaq lazım deyil. İnsanın təbiətində həmişə azadlıq arzusu yaşayır. Doğmaca övlad da müəyyən yaşa çatandan sonra ata himayəsindən çıxmaq, müstəqil yaşamaq istəyir. Eləcə də millətlər. Sovet imperiyası bizə heç zaman övlad gözü ilə baxmayıb. Əksinə, həm maddi sərvətlərimizi, həm də mə'nəvi sərvətlərimizi sümürüb talayıb. Belə bir zülm və istismar boyunduruğu altında hansı millət yaşamaq istər ki, biz də istəyək? Yeganə yolumuz istiqlaliyyətimizi qazanmaqdır. Gizli deyil ki, bundan əvvəlki sessiyalarımızda həmişə durğunluq, ətalət hökm sürərdi. Bu sessiyada isə qərribə bir canlanma əmələ gəldi. Deyəsən, yavaş-yavaş demokratiyaya öyrəşirik, yavaş-yavaş bürokratiyanın nümayəndələri pisi yaxşıdan, şəri xeyirdən ayırmağa başlayırlar. Məhz elə buna görə də böyük çətinliklərdən sonra respublikamızın müstəqilliyi haqqında konstitusiyə qanunumuzun qəbul edilməsinə nail olduq. Deputatların hamısı yekdilliklə bu məsələnin lehinə səs verdi. Amma bu o demək deyildir ki, biz indi tam müstəqilik. Çətinliklərimiz olacaq. Heç bir millətə azadlıq, istiqlaliyyət hədiyyə kimi verilmir. Hər bir azadlıq müəyyən qurban tələb edir. Mənə görə tox olub kölə olmaqdan, müəyyən qədər ac olaq, amma istiqlaliyyətimiz olsun. İstiqlaliyyət və tam azadlıq olandan sonra hər şey düzələcək. Mən ist-

əyirəm ki, millət öz xeyrini, şərini özü həll eləsin. Rusiyanın, eləcə də bizim öz iqtisadçılarımız da sübut edirlər ki, respublikamızın potensial imkanları çoxdur.

Yə'ni Azərbaycan özü-özünü saxlaya bilər. Bir halda ki, belədir, biz bir-iki illik çətinliklərdən qorxmamalıyıq. Cəsarətlə istiqlaliyyətə doğru getməliyik. Əlbəttə, tam istiqlaliyyətə doğru.

Böyük atamız Məmməd Əmin Rəsulzadə 1918-ci ildə verilən imkandan istifadə eləyib Şərqdə ilk milli demokratik respublika yaratdı. Biz bu gün həmin respublikanı bərpa etməliyik. İndi məqamdır. Əgər bu məqamdan istifadə edib demokratik respublikamızı bərpa edə bilməsək, gələcək nəsillər bunu bizə bağışlamaz. Çünki kim bilir, belə bir məqam, belə bir şans bir də elə düşəcəkmə?

Allah bizim köməyimiz olsun!

"Ədəbiyyat"qəzeti

25 oktyabr 1991

* * *

QIZIM, SƏNƏ DEYİRƏM,

GƏLİNİM, SƏN EŞİT

(Türkiyədə nəşr olunan kitaba ön söz)

Türkiyəmizdə yayınlanacaq yeni kitabım üçün ön söz yazmağı Yayınlar idarəsi mənə tapşırılanda nə yazacağım barədə çox düşündüm. Özüm öz şe'rlərim haqqında nə yaza bilərdim? Axı ön söz, bir növ müəllifi təqdim etmək məqsədi güdür. Şübhəsiz, Türkiyə məni, mənim yaradıcılığımı Azərbaycan qədər tanıya bilmir. Sonra fikirləşdim ki, bəlkə də bu daha yaxşıdır. Qoy Türkiyədəki oxucular məni əsərlərimdən tanısın.

Bununla belə, mən düşünürəm ki, mənim şe'r sənəti haqqında mülahizələrim türk oxucusu üçün maraqlı olar. Dünyanın ən böyük filosofları, bilginləri və şairləri hələ bu vaxta qədər "şe'r nədir?" sualının tam cavabını verə bilməmişlər. Biri demiş: "Şe'r ürəyin ən incə, ən dərin, ən zərif duyğularının ifadəsidir". Biri demiş: "Şe'r gözəlliyin nəğməsidir", biri demiş: "Şe'r insan

ezablarının və iztirablarının təcəssümüdür", bir başqası demiş: "Şe'r həyatın aynasıdır" və s... Nesib Fazil Qısakürekse demiş: "Allahı bulamamacasına aramaq olan şe'rın qayəsi ilk dayanak və çıxış nöqtəsi olaraq din təməlinə möhtacdır".

Bu təriflərin hər biri müəllifin öz nöqteyi-nəzərindən doğrudur. Lakin bu təriflərin heç biri şe'rın tam tərifini verə bilmir. Buna görə də mən "şe'r nədir?" sualına öz nöqteyi-nəzərimi demək istəyirəm: "Mənim üçün şe'r dərdimin, istəyimin, arzusun danışan dilidir". Bizdə bir bayatı var:

Mən dərdlərə yol oldum,
Yandım, dönüb kül oldum.
Dilləndirdi dərd məni,
Oxudum, bülbul oldum.

Bəli, bülbulü oxudan onun dərdi olduğu kimi, şairi də dilləndirib oxudan onun dərdir. Bu mə'nada xalqımın 180 il Rus imperializminin yumruğu altında çəkdiyi çilələr, əzab və əziyyətlərdir əlimə qələm verib məni şair edən. Odur ki, bu yumruq altında mənim yazdığım şe'rlərimə bir mə'nalı, üzdən baxan oxucu misralarımın özünü deyil, onun arxasında gizlənən mə'nanı arayıb bulmalıdır. Əks-təqdirdə mənim şe'rlərim türk oxucusuna tam aydın ola bilməz. O zamanlar mən qapalı yazmalı idim, amma Mahir Azərbaycan oxucusu mənim qapalı misralarımın üst qapağını açmış, onların arxasında gizlənən əsl mətləbi görə bilmiş, gilasa baxıb, içindəki çəyirdəyi görmüşdür. Xalqımın yaşadığı çilələr, əzab və əziyyətlər ona bu çəyirdəyi görmək imkanını verirdi. Azad və firavan bir millət bəlkə də mənim qapalı dediyim mətləbləri tam açıqlığı ilə dərk edə bilməzdi. Axı mən bu zavallı xalqın övladı olduğumdan onun dərdlərini yazırdım. Allah heç bir milləti başqa millətin köləsi etməsin!

On doqquzuncu yüz ildə yaşamış böyük ədibimiz M.F.Axundzadə demiş ki, əgər mövcud quruculuğu açıq tənqid edə bilmirsənsə, zamanı və məkanı dəyişdir, ürək sözünü yaz, anlayın anlayacaq.

Mən uzun illər böyük ədibimizin bu məşhur resepti əsasında yazmış, totalitar sistmə bu yolla öz e'tirazımı bildirmişəm. Bu üsulu dəstəkləyən bir ata sözü də var: "Qızım, sənə deyirəm,

gəlinim, sən eşit".

Sizə təqdim etdiyim bu kitabda qəlbimin dərinliyində gizlənən duyğularımı - yə'ni, gilasin içindəki çəyirdəyi hörmətli Türkiyə oxucuları bula bilərse, mən özümü adım kimi bəxtiyar hesab edərdəm.

1993

* * *

ŞƏRQ YALTAQLIĞI

Oktyabr ayının (1990) son günləri idi. Televiziya "Vremya" verilişinə baxırdım. Birdən ekranda bizim xalq deputatımız Vəli Məmmədovu gördüm. O, əsəbi vəziyyətdə, əl-qolunu ata-ata danışır, kimisə, nəyisə ittiham edirdi. Veriliş sessiyadan icmal olunduğuna görə natiqin səsi verilmirdi. Bir qədər sonra yenə ekranda bizim xalq deputatımız Müslüm Məmmədov göründü. O da əsəbi vəziyyətdə nədənsə danışdı. Sevindim, dedim, nəhayət bizim deputatlar da dilə gəldi. Onlar yə'qin ki, əsəbi halda bizim dərdlərimizi dilə gətirir, ya sərhəd rayonlarımızda erməni quldurlarının törətdiyi cinayətlərdən danışır, bu hərəkətlərə son qoyulmasını tələb edir, yaxud mərkəzdən Bakıda şəhidlərimizin tökülən günahsız qanlarının hesabını istəyir, ya da fəvqə'l-adə vəziyyətə son qoyulmasını və günahsız həbs olunan oğullarımızın həbsdən buraxılması barədə məsələ qaldırırlar.

Ertəsi, yanıldığımı bildim. Heç demə, bizim deputatlarımız tamam başqa şeyə əsəbləşiblərmiş. Onlar millətimizin başına gətirilən bu müsibətlərə görə sessiyadan bayram istəyirlərmiş! Onlar sessiyada Böyük Oktyabr Sosialist inqilabının 73-cü ildönümünün bayramına qarşı çıxan rus deputatlarına hücum çəkir, bayramın keçirilməsini tələb edirlərmiş! Sağ olsun belə millət vəkilləri! Onlar tələb edirmiş ki, millət öz müsibətini bayram eləsin! Rus xalqı Lenindən, oktyabrdan çoxdan əl çəkib, biz isə ... oktyabrın müsibətlərini görə-görə yenə də "getmə gözümdən, gedərəm özümdən" deyirik. Burada yaxşı deyiblər, it əl çəkib,

motal əl çəkmir. Allah sənə rəhmət eləsin, Sabir: "Qaç, at basdı, millət gəir". Görəsən, bundan da böyük satqınlıq olarmı? Amma Vəli haqlıdır. Çünki Oktyabr olmasaydı, nə bizimkilər həbs edilər, nə də şəhidlərimizin qanı tökülərdi və biz min belə müsibətə düşər olmazdıq. "Namuslu" deputatlarımız Oktyabr inqilabının bizim başımıza açdığı oyunların müqabilində bu inqilabın il dönümünü bayram etmək üçün canfəşanlıq göstərirlər. Əhsən bu deputatlara!

Vallah, billah, dünyanın qarşısında xəcalət çəkmək lazımdır! Görəsən bizim deputatların bu tələbini eşidən başqa millətlərin nümayəndələri bizim haqqımızda nə düşünəcəklər? Yə'qin deyəcəklər: "Belə deputatı olan millətin özü gör nə kökdədir!" İlahi, bu Şərq yaltaqlığı nə vaxta qədər bizi xəcil edəcək?! Bəli, bizim deputatlar orda millətin dərini demək üçün deyill, əksinə, gizlətmək üçün, rəyasət hey'ətinə yaltaqlanmaq üçün seçilmişlərdir! Yazıq millət! Nə qədər istəyirsən mitinqlərdə haray qopart, haqqını tələb et, kimdir səni eşidən?! Millətin qabağında gedənlər sənə haqqını deyil, borcunu demək üçün ora gediblər! Budur sənə ən böyük faciə!

Sessiyadakı "parlaq" çıxışından 10 gün sonra Vəlini böyük bir vəzifəyə gətirdilər. Bu da başqa cür rüşvət! Demək V. Məmmədovun sessiyadakı canfəşanlılığı havayı deyilmiş!

Oktyabr, 1990.

* * *

SAQQAL DARAĞI FABRİKİ

Köhnə bir dostumla oturub respublikamızın dərdlərindən ürək yanğısı ilə danışırıdık. Söhbətimiz təxirəsalınmaz, zəruri ehtiyaclarımızdan gəirdi. Mən dedim ki, uzun illər Mərkəz bizim respublikamıza xammal mənbəyi kimi baxdığından, müxtəlif çeşidli xammalımızı son məhsula çevirən fabrik-zavodlarımız çox azdır.

Bunu mənim dilimdən eşidən dostum:

- Atan oldu rəhmətlik, elə buna görə də sənə bir sualım var, - deyə stulunu çəkdi düz qənşərimə. - İndi də görək, bu ağır günlərimizdə bizim respublikaya hansı fabrik-zavod daha vacib-

dir?

Dedim:

- İqtisadçılarımızın yazdıqlarından bildiyimə görə yetişdirdiyimiz on min tonlarla üzümü Rusiyaya xammal kimi satırıq. Biz bu məhsulu şərab kimi satsaq, 10-15 qat artıq qazanc götürə bilərik. Bunun üçün də üzümçülük bölgələrimizdə yeni şərab zavodları tikmək çox vacibdir.

Dostum:

- Tapmadın.-dedi.

Bir az fikirləşib dedim:

- Qəzetlərin birində oxumuşam ki, cənub bölgələrimizin birində şəkər çuğunduru əkməyə başlamışıq. Qəndə də ehtiyacımız çoxdur. Yaxşı olar ki, çuğundur məhsulu yığılana qədər bir şəkər fabriki tikək.

Dostum cavabımdan razı qalmayıb, başını yellətdi.

Dedim:

- Eşitdiyimə görə, mineral sularımız şüşə qıtlığından havayı axıb gedir. Badamlıda, İstisuda şüşə zavodları tiksek, mineral sularımızı xarici ölkələrə də satıb valyuta qazana bilərik.

Dostum yenə cavabımdan razı qalmadı.

Dedim:

- Onda özün də.

Dostum böyük bir şey kəşf etmiş kimi özündən razı görkəm alıb, başladı, nə başladı:

- Bize bu saat ən vacib olan şey bel qayıışı, bir də malların üstünə vurulan etikətlərdir. İndi gərək biz ilk növbədə toqqa və etiket fabrikləri tikək.

Gülmək məni tutdu:

- Əşi, zarafat vaxtıdır?

O isə heç halını pozmadan:

- Vallah, mən zarafat eləmirəm, - dedi.

- Əşi, bu dar macalda hər dərdimiz qurtarıb, təkə toqqamız çatmırdı?

- Bəli, - dedi. - İndiki zamanda toqqa çox vacib şeydir. Nədən ki, ətin, yağın qıtlığında yedikimiz ərzağın keyfiyyəti olmadıqından, şalvarımız əynimizdən düşür. Buna görə də hökumət düşünüb ki, heç olmasa toqqalarımız keyfiyyətli olsun ki, şalvarımız əynimizdən düşməsin.

Dedim:

- Bax, məsələnin bu vacib tərəfini mən bilmirdim. İndi bildim. Bəs etiket neyimizə lazımdır?

- Bəs toqqalarımızı dünya bazarlarına göndərəndə alıcılar bilməsin ki, aya, dünya standartları səviyyəsində olan bu matah mal haranın istehsalıdır? Bəli, bu buraxdığımız toqqaların etiketinə yazılacaq.

Beləliklə, toqqalarımızın hesabına bizim balaca kəndimizi dünya tanıyacaq. "Vətən", "Vətən" deməklə Vətəni tanımaq olmaz. Amma toqqamız tanılacaq. Bu da bizim biznesin vətənpərvərlik tərəfi.

Burda dözə bilməyib dedim:

- Mən ölüm, zarafatı boşla.

- Əşşi, nə zarafat-zarafat salmısan? İnanmırsan, al, oxu, - deyə dostum cibindən bir qəzet çıxarıb qoydu stolun üstünə. Baxdım ki, 24 dekabr (1991) tarixli "Səhər" qəzetidir. Oxudum: "İranın "Keş pud korporeyşn" şirkəti Xırdalanda yeni fabrik tikintisinə başlamaq niyyətindədir. Fabrik bel qayıqları, malların üzərinə vurulan etikətlər buraxacaqdır. İran tərəfi Azərbaycandan polad və taxta-şalban alacaqdır".

Dostum məndən xəbər aldı:

- Deyə bilərsənmi, bəs biz bu poladı və taxta-şalbanı hardan alıb verəcəyik?

Dedim:

- Bəlkə sən deyəsən?

Dostum dedi ki, polad heç, amma son iki-üç ildə Rusiya bizə taxta-şalban vermir. Buna görə də tikintilərimiz dayanıb. Dedim:

- Mən tapdım. Respublikamızın ərazisinin 40 faizinə qədər bir zaman meşə idi. Bu meşələri qırıb yerində pambıq əkməmişik.

İndi vur-tut 6 faiz meşəmiz qalıb. Onu da qırıb verəcəyik bel qayışına. Amma mənə narahat eyləyən bir şey də var. İndi ki, belə başlamışıq, gələn bir vacib məsələni də unutmayaq. Axır vaxtlar cavanlarımız saç uzadır, saqqal buraxır. Gələn İran şirkətindən xahiş eləyək ki, cavanlarımız üçün bir dəne də saqqal darağı fabriki açsın.

Bu yerdə əllərimi göyə açıb Allaha yalvarmağa başladım:

-İlahi, bu çətin günlərimizdə olan-qalan poladımızı bel qayışına, taxta-şalbanımızı etikətlərə dəyişən başbilənlərimizi sən saxla!

"Səhər" qəzeti, 3 yanvar, 1992.

* * *

BİZ VƏ ONLAR

"Böyüklerin" toplaşdığı mühüm bir məclisdə (23 oktyabr, 1990. Nazirlər Sovetində) böyüklərdən biri mə'lumat verdi ki, müdafiə naziri Yazova dəfələrlə müraciət edib ki, gələn ildən çağırışların 50 %-nin Azərbaycanda xidmət etməsinə icazə versin. Bununla belə Yazov susur, razılığını bildirmir. Mən qalxıb sual verdim.

- Ermənistan və Gürcüstan milli ordusunu yaradanda Yazova müraciət etmişdimi?

Dedi: - Yox! Onlarda məsələ başqa cürdür. Onların adı camaatı övladını əsgər vermir. Cavanlar dağlara çıxır, dəstə-dəstə toplanır. Nəticədə ordu yarada bildilər. Amma bizimkilər dirəşmir. Əsgərliyə çağırılan quzu kimi gedir, e'tiraz etmir.

- Niyə? Niyə bizimkilər belə quzuya dönüblər? Çünki rusdan yox, öz böyüklərindən qorxurlar. Erməni çağırışçısı xidmətindən boyun qaçılanda öz böyüyündən arxayındır. Bilir ki, böyüyü onu rusun ayağına verməyəcək. Onun erköyünlüyünü götürəcək. Amma bizim böyük rusun xoşuna gəlmək üçün özününkünün başını kəsməyə hazırdır. Sübut istəyirsən? Götür, son hadisələrdə həbs etdirdiyimiz E'tibarın, Xəlilin taleyini. Bu boyda həngaməni törədən, yüzlərlə ermənin və azərbaycanlının qanına bais olan Balayanı, Manuçarovu, Kaputikyanı və onlarla başqa yanı erməni rusun əlinə verdiyi? Əksinə, onları de-

putat elədi. Biz isə Balayanın günahlarından yüz dəfə, min dəfə günahı az olan, millətinin qeyrətini çəkən oğulların başına nə oyunlar açdıq? Tutub rusa təslim etmədik? Belə olduğu təqdirdə millət başına nə kül töksün? Millət öz böyüklerinden qorxmasın, neyləsin? Siz böyüklər qorxuda-qorxuda milləti qula döndərmiş, kişiliyini əlindən almısınız. İndi də köləliyindən şikayətlənirsiniz.

1990.

* * *

ELMİMİZ NƏ ÜÇÜN GERİ QALIR?

Elmimizin geri qalmasının səbəbləri çoxdur. Mən ən vaciblərini deyəcəyəm.

Birinci səbəb alimlərimizdə vətəndaşlıq duyğusunun zəifliyi, şəxsi duyğunun ictimai duyğudan qüvvətli olmasıdır. Bu, yalnız alimlərimizə xas deyil, bu belə ümumiyyətlə hamımıza aiddir. "Mən"-in "biz"-dən üstün olması bizim bələlərimizin əsasını təşkil edir. Aqillərdən biri çox gözəl deyib: "Elmin vətəni yoxdur, amma alimin vətəni olmalıdır", yəni alim bilməlidir ki, hansı vətənə, hansı xalqa və nə üçün xidmət göstərir.

Çox təəssüf ki, bizim alimlərimizin əksəriyyətində ictimai duyğu zəifdir. Biz özümüz elmə qulluq etməli ikən, bizim elmimiz özümüzə qulluq edir. Yəni dissertasiyalar yazıb maaşımızı artırmaqla məşğuluq. Elmə elm kimi xidmət etmir, elmə güzəranı yaxşılaşdırmaq vasitəsi kimi baxırıq. Demək "mən" "biz"-dən qabağa keçir. Burdan da elmi kadrların seçilməsindəki əyintilər meydana çıxır. Kimlər gəlir elmə? Uste'dadı ilə deyil, fərasəti və məharəti ilə elm zirvəsinə dırmaşa bilənlər, ziqzaqlardan əylə-əylə keçə bilənlər...

Bir misal demək istəyirəm. 1972-ci ildə universitetin filologiya fakültəsinə qəbul imtahanı götürürdüm (40 illik müəllimlik fəaliyyətində birinci və axırıncı dəfə o zaman qəbul imtahanında olmuşam). Abiturientlərin əksəriyyəti orta məktəbin proqramında olan məlum "Hacı Qara", "Vaqif", "Sevil" və s. mövzularda sərbəst iş yazır, amma mücərrəd mövzulardan çəkinirlər. Niyə? Ona görə ki, onlarda bu şablon mövzuların şparqalkaları

var, gizlində köçürürlər. Bu köçürmə əməliyyatı abiturientlərin istə'dadını və qabiliyyətini bildirməz. Mən istə'dad axtarırdım. Bu isə mücərrəd sərbəst mövzularda özünü göstərə bilər. Uşaqlardan biri "Mən niyə Vətənimə sevirəm" mövzusunda sərbəst iş yazırdı. Gözüm bunu aldı və uşaq yazdıqca başının üstündən onun yazısını izləyirdim. Yazısı təxminən belə idi: "Mən Ermənistanın filan kəndindənəm. Bizim kəndin yanından Yerevan-Bakı qatarı keçir. Mən həmişə stansiyağa gələr, Yerevan-Bakı qatarının arxasınca baxar, onu həsrətlə yola salardım. Sonuncu vaqonun arxasınca baxarkən mənə elə gəlirdi ki, qoşa relslər mənə doğru uzanan anam Bakının qollarıdır. O mənə bağrına basmaq istəyir".

Bax, bu, istə'dad nümunəsidir. Çünki bu yazıda şablon yoxdur. Bu yazı Vətən həsrətilə yaşayan gənc bir üreyn hərarətli çirpintılarıdır.

Buna baxmayaraq, nə olsa yaxşıdır? Bu yazını yoxlayan müəllim, yazıda iki vergül, bir orfoqrafik səhv tapdığından ona 3 qiymət vermişdi. Buna nə demək olar? Abiturient istə'dadlı, ona qiymət verən müəllim isə istə'dadsız bir pedant olduğundan istə'dadı qiymətləndirə bilməmişdir.

Bəlkə başqa səbəb də var. Demək çətindir. Yalnız onu demək olar ki, elmi və zəkani qiymətləndirmək səlahiyyətində olanlarda həmin abiturientin qəlbindəki Vətən hissinin olmaması faciəmizin əsasıdır.

Biz nə qədər ki, elmi kadrları istə'dada və zəkaya görə deyil, münasibətə görə seçirik, elmimiz bir addım da irəli gedə bilməyəcək. Elmi kadrları seçənin bircə amalı olmalıdır: o bilməlidir ki, Vətənin gələcəyi üçün alim seçir. Etiraf edək ki, qonşularımız elmi kadrları öz şəxsi arzuları naminə deyil, məhz Vətənin gələcəyi naminə seçdiklərindən elmləri bizdən çox irəlidir. Axtı, indiki zamanda Vətənin gələcəyi, o Vətənin elmindən asılıdır. İndi elmsiz xalq, silahsız əsgərdir. Bəs biz Vətənin və xalqın inkişafında elmin əhəmiyyətini nə zaman dərk edəcəyik?.. Bunu tam mənasında dərk edib, Vətənin və xalqın mənafeyini hər cür şəxsi hissimizdən irəli çəkmək üçün biz sözün həqiqi mənasında özümüzü dəyişməli, yenidən qurmalıyıq.

İkinci sualın cavabını verməkdə acizəm. Elmimizin bu günkü təşkili strukturu barədə mərhum alimimiz Xudu Məmmədov

təxminən 10 il bundan əvvəl Akademiyamızın rəyasət hey'ətinə bir məktubla müraciət etmişdi. Mən xahiş edərdim, o məktub tapılıb müzakirə olunsun.

Üçüncü sualın cavabını birincidə vermişəm: Əksərən istedadlı gənclər elmə cəlb olunmur.

Dördüncü suala da cavab verməkdə çətinlik çəkirəm.

Beşinci sual məni təəccübləndirir. Çünki elmin bütün sahələri və problemləri mühümdür və hamısına diqqəti artırmaq vacibdir.

Altıncı sualın cavabını birinci sualın cavabında vermişdim. Amalı, ideyası böyük Vətən sevgisi ya olmayan, ya da zəif olan alim ədəbi məktəb yarada bilməz!

"Azerbaycan kommunisti" jurnalı,

1989, № 11

* * *

GÜRCÜ HƏMKARLARIMA

Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar tariximizin, mədəniyyət və dilimizin saflığını və ilkinliyini qoruyub saxlamış, bu günümüzdə qədər gətirib çıxarmışlar. Onların qoruyub saxladığı mədəniyyət, tarix və dil keçmişimizi, soykökümüzü öyrənmək, onları cəlalayib gələcək nəsillərə çatdırmaq baxımından çox qiymətlidir. Bu qədim mədəniyyət və tarix çeşməsindən su içən gürcüstanlı azərbaycanlıların dili, deyim tərzində Dədə Qorqud dilinə çox yaxındır. Mən bir zaman "Çeşmə" almanaxında toplanan şe'rlərdən danışanda bu vacib məsələyə də toxunmuşdum.

Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlılar qonşu gürcü xalqı ilə daim təmasda olduqlarından onların folkloru, etnoqrafiyası, adət və ənənələri qarşılıqlı tə'sirlə yetkinləşmiş və cəllalanmışdır.

Maarifçi yeni ədəbiyyatımızın məhz Gürcüstanın paytaxtı Tbilisidə yaranması da təsadüfi deyildir. Çünki Tbilisi Zaqafqa-

ziyada Avropa mədəniyyəti havası ilə yaşayan ilk şəhər idi. Bakıxanov, M.F. Axundov, daha sonralar Mirzə Cəlil kimi fikir bəhədlərlərimizin Tbilisi mühitində yetişməsi, Gürcü xalqı ilə qədim dostluğumuzun parlaq səhifəsidir. F. Köçərli, S.S. Axundov, Üzeyir Hacıbəyov, Mirzə Cəlil, Ömər Faiq Nə'manzadə, Rəşid bəy Əfəndiyev və başqa onlarla fikir və sənət adamlarımız Qori seminariyasının yetirmələridir. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində nəşrə başlayan "Dan ulduzu", "Yeni fikir" də Gürcüstan mühitinin məhsuludur. Belə faktlardan istədiyimiz qədər misal gətirə bilərik. Dostluq ənənəmizin bu qədər geniş və qədim olmasına baxmayaraq son zamanlar baş verən bəzi xoşagəlməz hadisələr bizi narahat edir. Gürcüstanın bəzi rayonlarında azərbaycanlıların kütləvi olaraq işdən çıxarılmasını nə ilə izah etmək olar? İndi, azərbaycanlıların bu dar məqamında, bu soyuq küləyin haradan əsdiyini bilmək çox da çətin deyildir.

Gürcü xalqını və gürcü mədəniyyətini sevən, ona dərin hörmət bəsləyən bir vətəndaş kimi bu küləyin qarşısını almaq, qədim dostluq və qardaşlıq tellərini qorumaq üçün bütün gürcü həmkarlarımı səfərbərliyə səsləyirəm. Mən gürcü həmkarlarımı babalarımızın alışdırdığı dostluq və qardaşlıq ocağının istisinə qızınmağa çağırıram. Elə edək ki, vaxtilə əl-ələ verib bu ocağın ətrafında yallı gedən babalarımızın ruhu bizdən inciməsin.

1991.

* * *

GƏLİN, BİZ DƏ DÜŞÜNƏK

Qədim abidələr, onları yaradan xalqın keçib gəldiyi yollar-dan, bu yollarda çatdığı fikir və xəyal məqamından xəbər verən nişangahlardır. Özünü neçə-neçə nəsillərə göstərən əsrlərin bu rüfətindən keçib gələn bu abidələr susan daş nəğmələridir.

Bu nişangahlar bizə ulu əcdadımızın zövqündən, ruhundan, istedadından və idrakından xəbər verir. Onların üstündəki oymalar, rəsmlər və yazılar ulularımızın keçən əsrlərdən əsrimizə göndərdikləri məktublardır. Bu məktubları biz dönə-dönə oxumalı, onlara səcdə qılmalı və qoruyub, bizdən sonrakı nəsillərə

catdırmalıyığ.

İndi soruşulur: Bu müğəddəs borcu və vəzifəni biz layıgınca yerinə yetirə bilirikmi? Bə'zi rayonlarımızda müəyyən işlər görül-
dü. Lakin bu, kifayət deyil. Bir çox abidələrimiz üçünlük tökülən
kərpiclərinin, ovulmuş damlarının mə'lul gözləri ilə bizə baxıb,
bizdən imdad gözləyir. Biz isə laqeyd baxışla və soyuq ürəklə
onların yanından ötür, yaralarına məlhəm qoymuruq. Bu gün biz
biganəlik göstərdiyimiz kimi, gələcək nəsillər də bizim indi yarat-
tıqlarımıza laqeyd olsalar, heç kəs onları töhmətləndirə bilməz.

Bir misal: Qədim Gəncə tariximizin izlərini qoruyub-saxlayan
abidələrimizlə zəngindir. Lakin bu abidələrin bir qismi bizim
gözlərimizin qarşısında soyuqqanlılığımız üzündən məhv olub
gedir. Bu yerdə böyük Sabirin "Bizdə bu soyuq qanları neylə-
rdin, ilahi?"- misrası yada düşür. Anlaya bilmirəm, biz nə zaman
özümüz özümüzü dərk edib, özümüze qiymət verəcəyik?

10-12 il bundan əvvəl köhnə Gəncədə IX əsrin yadigarı olan
Comərd Qəssab məqbərəsi var idi. İndi hanı? Ət kombinatına
istilik xətti çəkildə onu "uf", demədən öz əlimizlə dağıtdıq.
Demək, babaların ruhunu mə'dəməzə qurban verdik! Bəs hanı
bizim milli vüqar hissimiz və milli qeyrətimiz?

Gəncəçayın üstündəki 3 körpüdən biri son illərə qədər du-
rurdu. O da dağıldı. Xalq da özünə, öz keçmişinə bu qədər
e'tinasız olarmı? Biz özümüz-özümüze qiymət verməyəndə, kim
bizə qiymət verəcək?

Maddi-mədəniyyət abidələri ilə zəngin olan şəhərlərimizdən
biri də Ordubaddır. Bu abidələrdən ən maraqlısı böyük astro-
nom Nəsrəddin Tusi nəslinin gömüldüyü Pir-Eyvaz türbəsidir.
Jurnalist Nəriman Həsənəliyevin yazdığına görə /"Ulduz", 1987,
No: 12/ bu qəbristanda böyük xəttatların əlləri ilə naxışlanıb ya-
zılmış baş daşları buldozərlərin ağzına verilib məhv edilmiş,
türbələr dağıdılmışdır. Nəsryyə nəslə türbələrinin yerində avto-
mat oyuncaq sexi açılmışdır. Adamı dəhşət götürür. Biz nəyi
nəyə dəyişdiyimizi başa düşürükmi? Jurnalist sözünə davam
edərək yazır ki, "Böyük Çinar Məscidi" gecə vaxtı rayon
rəhbərləri tərəfindən Culfa rayonundan təcili çağırılmış adamlar-
ın "köməyi" ilə sökülmüş, yerində isə Ermənistandan də'vət
olunmuş me'marın "quraşdırdığı" layihə əsasında mədəniyyət
evi tikilmişdir. Binanın interyeri xaçla doldurulmuş, milli

me'marlıqdan çox uzaq üslubda işlənmişdir. Burda da yenə Sa-
bir yada düşür:

**Kim nə deyər bizdə olan qeyrətə,
Qeyrətimiz bəlli bütün millətə.**

Mən belə misallardan çox çəkə bilərəm. Amma bu cümlələri
yaza-yaza özüm özümdən və çiyinləri üzərində ucaldığımız Ni-
zamilərin, Füzulilərin, N. Tusilərin müğəddəs ruhundan utanı-
ram.

Bu yerdə hind xalqının böyük qızı İndira Qandinin "Mənim
həqiqətim" kitabındakı bir mətləb yadıma düşdü. Həmmən kitabda
İ. Qandi modern sənaye yaratmağın Hindistan üçün zəruri oldu-
ğunu dediyi yerdə göstərir ki, "Bə'zən tərəddüd edirik, olan im-
kanlarımızı vacib ehtiyaclarımıza sərf edək, yoxsa tarixi abidə-
lərimizin qorunub bərpa edilməsinə?"

Göründüyü kimi, böyük vətənpərvər tarixi abidələrin qorun-
masını ən vacib ehtiyaclarla yanaşı qoyur və əlavə edir ki, kökü-
müzü, tariximizi qoruyub, gələcək nəsillərə çatdırmaq bir xalq ki-
mi özümüzü qoruyub saxlamaq deməkdir. Çünki keçmişinə
hörmət etməyən xalqın sabahı da yoxdur.

Gəlin biz də bu barədə düşünek. Amma düşünmək də az-
dır, bir-az fədakar olaq.

1987

* * *

MÜSTƏQİLLİK BAHARININ İLK QÖNÇƏLƏRİ

Türkiyəyə növbəti səfərdən qayıtmışam. Amma bu səfər
əvvəlki adi və ya qeyri-adi səfərlərdən deyildi. Bu dəfə mən Tür-
kiyəyə azad və müstəqil bir ölkənin vətəndaşı kimi getmişdim.
Azad və müstəqil Azərbaycanın rəsmi hökumət nümayəndəliyi
tərkibində getmişdim. Bu rəsmiyyət də mənim şair sərbəstliyəmə
mane olmurdu.

Hər cür kommunist maneələri aradan götürülmüşdü. Türklər
bunu çox yüksək səviyyədə qarşıladılar, qonşuluq, dostluq, din,

dil qardaşlığı münasibətlərindən daha ulu olan bir səmimiyyətlə çox qiymətli insanlıq məhəbbəti ilə qarşıladılar. Hər yerdə hiss edirdik ki, türk xalqı Azərbaycanın müstəqilliyinə elə bizim qədər, bəlkə daha çox sevinirlər. Bu sevincin ifadəsi olan iqtisadi əlaqələr barədə oxucular yaqın ki, artıq eşidiblər. Mən ancaq bir faktı-şair kimi ürəyimin ən zərif hissələrini həyəcana gətirən bir insanlıq müqaviləsini-mən bu humanist akta özge ad tapa bilmirəm-xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Türkiyə hökuməti Azərbaycana bir milyon ton taxılla kömək edəcəkdir. Onun 900 min tonunu barter üsulu ilə alacağıq. 100 min ton isə qardaş Türkiyənin müstəqil Azərbaycana, nece deyərler, bayram hədiyyəsi, müstəqillik hədiyyəsidir. Daim günəşli, baharlı bir torpaqda aclıq deyilən müsibətin cövlan etdiyi bir vaxtda bundan qiymətli hədiyyə nə ola bilər?

Ticarət, yüngül sənaye, rabitə, mədəniyyət və başqa sahələrdə imzalanan müqavilələr də tezliklə öz bəhrəsini verəcəkdir.

Bu səfər bir şair kimi şəxsən mənim üçün də xüsusi ilə əlamətdar oldu. Ankarada "Kültür Bakarı" nəşriyyatında təzə çapdan çıxan pyeslər kitabımı mənə verdilər. Daha iki kitab-publisist məqalələr və şe'r kitablarım çapa hazırlanır.

Məni xüsusiylə rıqqətə gətirən bir xoş xəbəri də qəzetinizin oxucularına çatdırmaq istəyirəm. Mə'lum olduğu kimi, indi Türkiyənin ali məktəblərində çoxlu azərbaycanlı tələbə oxuyur, bundan belə oxumaq istəyənlərin sayı daha çoxdur. Yeni tədris ilində 50 azərbaycanlı arzusuna çatıb. Bundan başqa, daha 39 həmyerlimiz lap təzəlikcən yərbəyer olub. "Azərbaycanı tanımaq" dərənəyinin /cəmiyyətinin/ sədri Seyfəddin Altaylı məndən xahiş etdi ki, onun bilavasitə təşəbbüsü ilə Türkiyənin müxtəlif ali məktəblərinə qəbul edilən və təqaüdlə tə'min olunan 39 tələbənin valideynlərini sevindirir.

"Axtarış" qəzeti

29 yanvar, 1992

* * *

BİZİM KİMİMİZ VAR?

Son zamanlar bə'zi qəzetlərdə Türkiyə və türklər haqqında xoşa gəlməz söz-söhbətlər baş alıb gedir. Bu daşların haradan və nə məqsədlə atıldığı mə'lumdur. Lakin bu daşın haradan və nə məqsədlə atıldığını bilməyən, ümumi axına qoşulub danışanlar olmasaydı, mən bəlkə də bu məsələyə öz münasibətimi bildirməzdim.

Mən el-obada həmişə Türkiyə türklərinə dərin rəğbət və minnətdarlıq sədaları eşitmişəm. Dədəmin, babamın, əmilərimin dilindən "türk" sözü düşməzdi. Dədəm o zamankı erməni-müsəlman davasında Əsgəranda qıçından yaralanmışdı. O, deyərki ki, 1918-ci il Mart davasında türklər köməyimizə gəlməsəydi, ermənilər bizim axırımıza çıxacaqdı. Mən uşaqlığımda bütün yaşlılardan bu sözü eşidərdim və bu söz mənim və mənim yaşlılarıma ürəyinə Anadolu türkünə rəğbət və məhəbbət toxumu səpmişdi. İndi Türkiyə ilə aramızdakı sərhəd rejimi yumşalandan və gediş-gəliş başlandıqdan sonra Anadolu türklərinə qarşı yaranmış bu xoşagəlməz söz-söhbətlər məndə çox böyük təəssüf hissi oyadır. Arada-bərədə eşidirik: "Türklər filan fabriki, filan müəssisəni, filan oteli aldılar", yaxud "türklər sərvətimizi daşıyır". Bu cahilənə söhbətə adam məəttəl qalır. Əvvəla, türk bizdən heç nəyi müftə almır, öz pulu ilə alır. Aldığı fabrik və otelləri bizimlə şərik işlədəcək, qazandığını isə tən yarı böləcəkdir. Dünya standartları səviyyəsində tikəcəyi fabrik və zavodlarla, tə'mir edəcəyi otellərlə bizi dünya bazarına çıxaracaq.

Əgər biz doğrudan da bu qədər öz mülkiyyətimizin və sərvətimizin qədrini bilənlikse, 5-10 il əvvəl nəinki sərvətimizə, milli varlığımıza, dinimizə, dilimizə, imanımıza, namusumuza, vicdanımıza, bir sözlə, bütün mə'nəviyyatımıza müftəcə sahib çıxan Sovet imperiyasının talançılığına qarşı niyə çıxmır, köləliyimizə şükür edib otururduq? Çünki bunları bilə-bilə qorxumuzdan susurduq. İndi isə qazandığımız azadlıqdan istifadə edib düşmənimizə yönəltməli olduğumuz nifrətimizi, qəzəbimizi bizim bütün dərdlərimizə şərik olan doğmaca qardaşımızın üstünə tökürük. Bəs ayıb deyil?

Düənən bir yas məclisində yaşlı bir kişi mənə deyir ki, Siz bir

deputat kimi dilimizin və əlifbamızın dəyişib türkləşməsinə niyə e'tirazınızı bildirmədiniz?... Soruşuram: Siz hansı əlifbadan və hansı dildən danışırırsınız? Mə'lum olur ki, bu na'dan 1938-ci ildən keçdiyimiz kiril əlifbasını doğmaca əlifbamız, son zamanlar işlətdiyimiz "çağdaş" kimi doğmaca sözlərimizi isə yad sözlər sanırmış. İlahi, adam da doğması ilə ögeyini bir belə çaş sala bilermiş?!

İndi belələrdən soruşuram: Sən ki, özünü bu qədər vətənpərvər hesab edirsən, bəs 5-10 il əvvəl allahın ərizəsini də özgeçin dilində yazanda, iclaslarda hamı bülbül kimi rus dilində ötəndə niyə bir dəfə e'tiraz səsinə ucaldıb demədin ki, "Axı bu yazaq millətin öz dili var?" Əksinə, sən o zaman bunu adicə qayda bilirdin. Bəs indi niyə bu özünəqayıdışı xor görürsən? Adam da bu qədər xeyirini-şərinini, doğmasını-yadını, özünü-özgeçsinə tanımayıb, na'danlıqı ucundan özünə düşmən olarmı?

İndi belə sözlər də eşidirik: "Sovet hökuməti bizə yaxşılıqdan başqa nə eləmişdi?" Xudaya, bu boyda unutqanlıq olar? İndi mən belələrinə üzümü tutub deyirəm: Sovet imperiyası səni qul eləmişdi. Öz sərvətinin sahibi deyildin. Dinini, imanını, məzhəbini, dilini, milli varlığını əlindən almışdı. Sənin müstəqil demokratik dövlətini yıxıb, yerində diktaturalı totalitar rejim yaratmışdı. 1930-cu illərdə kolxoz hərəkatına qarşı çıxan Şamaxı, Gəncə, Şəki üsyanlarını qan dənizində boğmuşdu. 1937-ci ildə 50 minə qədər ziyalını Sibir buzlaqlarında məhv eləmişdi. İkinci cahan muharibəsində yarım milyona yaxın gəncini Rusiya torpaqlarının müdafiəsində həlak etdirmişdi. Nəhayət, lap dünən 1990-cı il, 20 yanvarda millətini tankların altında ezmədimi? 1988-ci ildən bu günə kimi erməninin Qarabağ iddiasını dəstəkləmədimi? Erməni ilə birləşib səni qırmırmı? Bunları nə tez unutduq?

İndi isə Türkiyə türklərinin bizə elədiklərindən danışaq. Yuxarıda dediyim kimi, 1918-ci ildə özü üç dövlətin basqınına məruz qalmasına baxmayaraq, Azərbaycana qoşun göndərdi və bu torpaqda yüzlərlə şəhid verdi. Həmin adamlara demək istədim: "Şirvan tərəfə gedəsi olsan, Şamaxı ilə Mərzə arasında, yolun sol tərəfindəki türk zabitanın məzarına bax. O, Anadoludan bura gəldi və sənin torpağın yolunda şəhid oldu. Heç olmasa o məzardan utan! 1920-ci ildə bolşeviklər sənin

respublikanı dağıdanda həmin hökumətin böyük liderlərinə öz qoynunda sığınacaq verdi. Məmməd Əmin Rəsulzadələr, Mirzəbalalar, Əli bəy Hüseynzadələr, Əhməd bəy Ağayevlər endirilən bayrağımızı Ankarada dikəldilər. Son günlərə qədər Kəngərlilərin, Ə. Qaracaların, C. Ünalların dəyanəti sayəsində mühacirətdə milli dövlətimizi yaşatdılar. İkinci cahan müharibəsi illərində Almanıyanın ölüm düşərgələrində can verən əsirlərimizə sahib çıxdılar. Nəhayət, 1990-cı ildə Milli Respublikamız yenidən bərpa olunanda onu birinci tanıyan Türkiyə oldu. Ermənilərin Qarabağ iddiası meydana çıxanda bizim haqq səsimizi dünyaya Türkiyə çatdırdı. Ağ evdə bizdən ötrü Buşlarla, Klintonlarla döş-döşə gələn yenə də Türkiyədir. Nəhayət, 20 yanvar hadisəsi baş verəndə Türkiyənin bütün məscidlərində şəhidlərimizin ruhuna xütbə oxudub ehsan verən, bütün İslam dünyasını ayağa qaldıran türklər deyildimi? Təmənnasız göndərdikləri taxıl və başqa ərzaq məhsulları, nəhayət, keçən ay bizə faizsiz 250 milyon dollar borç verdilər. Geçən ildən 2000 tələbəmizi, 300 ata-anasız şagirdimizi təmənnasız, hələ üstəlik təqaüd verərək öz məktəb və universitetlərində oxutmurmu? Bəs adam da bu qədər haqqı danıb, naşükür olarmı?

Bu ağzıgöyçəklər bəlkə istəyir ki, bu gün türklər gəlib cəbhədə bizim əvəzimizə vuruşsunlar? Yox, bəylər, hər xalq öz torpağını özü qorumağı bacarmalıdır. Bəlkə bu ağzıgöyçəklər istəyir ki, tarlalarda tənbelliyimiz ucundan çürüyən pambığımızı da gəlib türklər yığsın? Sovet rejimi dövründə hər il imperiyaya 700 min ton pambıq verən xalq, keçən il özümüz üçün 300 min ton pambıq yığa bilmədi. Bəs bunun günahı kimdə idi?

İstambulda Qapalı Çarçıda bir Azərbaycan türkü türk tacirindən bir köynəyi istədiyi qiymətə ala bilmirsə, tacir qiymət üstündə onunla çənə döyürsə, məgər bu, türkün yamanlığına dəlalət edir? Gəlin, küçə-bazar münaqişəsini ümumiləşdirib, böyük bir millətə şamil etməyək.

Sözümü bu məsələ barədə mənimlə həmfikir olan qələm sahibi Nurengiz xanımın sözləri ilə bitirmək istəyirəm: "Bu gün dünyanın bütün türk məskənləri içərisində Qərbin məkrlərinə qalxan ola biləcək yeganə güc varsa, o, Türkiyə dövlətidir. Bu gün sayılan dövlətlər sırasında durur Türkiyə və bu gün bütün zavallı türklərin ana qapısında ayaqları üstündə möhkəm duran

bir qüdrətin labüdlüyü ilə fəxr etməyə deyər. Məgər bu sabitlik bizim üçün də təsəlli deyil? Onlardan başqa bizim kimimiz var axı?"

April, 1993

* * *
İMTAHAN

"Aydınlıq" qəsetinin 6 avqust/1993/tarixli sayında böyük publisist Ömər Faiq He'manzadənin "İmtahan" məqaləsini oxuyub, məqalənin tarixinə baxdım: 1915-ci il! Gözlərimə inanmadım. Bu məqalə elə bil bu gün yazılmış, bugünkü dərclərimizdən, əlacsızlığımızdan və acizliyimizdən bəhs edir. Birinci cahan müharibəsini millətlərin zaman qarşısında imtahanı adlandıran müəllif, yazır ki, bu müharibə hansı millətin nəyə qadir olduğunu göstərdi. Hələ keçən əsrdən özünü bir millət kimi dərk edən, milli şüura malik olan erməni və gürcü millətlərini bizimlə müqayisə edərək bizim zəif cəhətlərimizdən ürək ağrısı ilə söhbət açır. "Bəs biz nəyə qadirik?" -sualına müəllif belə cavab verir: "Bu imtahan cahanın həyatı- milliyyə mübarizəsinə əsla hazır olmadığımızı, bu gedişlə **udulacağımızı** göstərdi... Göstərdi ki, millətimizin **Türklük qanı xarab olmuş, müsəlmanlıq ruhu, imanı sönüb bitmişdir...** Göstərdi ki, bizdə cür'ət, təşəbbüs, səbat, mərdanəlik, qardaşlıq, birlik hissi batıb getmişdir".

İndi gəl gözlərinə inan ki, bu sözlər 1993-cü ildə deyil, 1915-ci ildə yazılmışdır. Demək, hələ əsrimizin əvvəllərindən biz bu kökdəymişik. Elə isə bəs biz bu uzun illər ərzində yeni heç bir qarış da olsa irəli getməmişik? Bəs tarixin bizə verdiyi ibrət dərslərindən yeni heç nə öyrənməmişik? Konkret deyəcək olsaq 1918-ci ildə ermənilərin bizim başımıza gətirdiyi müsibətlərdən bir şey öyrənib bu müddət ərzində niyə özümüze bir gün ağlamamışıq? Axı erməninin bizim başımıza gətirdiyi müsibətlər barədə bizim böyük ədiblərimiz, publisistlərimiz vaxtilə yazmışlar. Bəs bu yazılar niyə bizim yaddaşımızda qalmamışdır? Əgər bu ədiblərin, publisistlərin yana-yana yazdıqları da bu gün həfizəmizdən silinibse, demək biz sözün həqiqi mənasında əsl manqurtlarıq.

Bəli, nə qədər acı olsa da boynumuza almalıyıq ki, biz Ö. Faiqin yazdığı o dövrdən keçən son 78 il ərzində öz yerimizdə saymış və heç bir qarış da irəli gedə bilmədiyimizdən bu gün də "həyatı-milliyə mübarizəsinə və bizi imtahana çəkən bugünkü müharibəyə də hazır deyildik. Heç demə 78 il əvvəl o kişinin yazdığı kimi "millətimizin türklük qanı xarab olmuş, müsəlmanlıq ruhu və imanı sönüb bitmiş, cür'ət, təşəbbüs, səbat, mərdanəlik, qardaşlıq hissi ölüb getmişdir."

Əgər belə olmasaydı heç olmasa bu gün erməni kimi qanıma susamış hiyləgər xarici düşmənlə əlbəyaxa olduğumuz bir zamanda birləşər, bir-birimizlə didişməzdik.

Millətimizi "azarlı" adlandıran müəllif, xəstəliyimizin səbəbini də göstərməyi unutmamışdır. O, yazır: "Yalnız rəsmi məktəblərin özgə tərbiyə və hissiyatın böyütdüyü millət ziyalıları bizə haqq ilə ziya verə bilməyəcəklər". Və sözünə davam edərək o, bizi millətin "öz məktəbi", "öz tərbiyəsi", "öz ruhu" uğrunda mübarizəyə səsləyir.

"Özgə tərbiyəsi", "öz tərbiyəsi", "özgə məktəbi", "öz məktəbi" deyəndə Ömər Faiq nəyə işarə edirdi? Doğma ana dilində təlim-tərbiyə görməyən, özqə dili ilə dil açan, özgə məktəblərində təhsil alan ziyalının öz millətinə, öz vətəninə xidmət etməyəcəyi gün kimi aydındır. Mən bütün yaradıcılığım boyu bu həqiqəti demiş və bu məsələni təbliğ edən "Yollar-oğullar", "Ağlar-güləyən" poemalarım, "Ana dili", "Oğluma", "Anamın kitabı", "Latın dili" və c. şe'rlərimə görə cəza çəkdiyim həmiyə mə'lumdur. Mən bu məsələlərdən bəhs edən məqalələrimdə özümü müdafiə üçün həmişə böyük rus pedaqoqu Uşinskiyə istinad edirəm. Mə'lumdur ki, keçən əsrin ortalarından Rusiyada yuxarı təbəqə övladlarını ya alman, ya da fransız məktəblərində oxudur, doğma ana dilini "mujik dili" sayardılar. Bununla razılaşmayan Uşinski "Ana dili" məqaləsində yazırdı ki, Almaniya, yaxud Fransadan gətirilən dəyələrin tərbiyəsilə yad dillə dil açan, xarici dillərdə təhsil alan rus balalarının Rusiyaya canı-dildən xidmət edəcəklərinə inanmıram.

Bu sözlər Ömər Faiqin dedikləri ilə nə qədər səsleşir.

"Oqonyok" jurnalının 1981-ci il, ikinci sayında Fransada yaşayan Cinçiyana familiyalı bir ermənin Ermənistanı göstərdiyi xidmətlərdən bəhs olunur. Bu erməni ömrü boyu erməni hesab

etdiyi Ayvazovskinin əsərlərini toplamış və onları Yerevan şəkil qalereyasına hədiyyə göndərmişdir.

Həmən məqalədə yazılır ki, Parisdə yaşayan ermənilər bəllərini orada açtıqları erməni məktəblərində oxudurlar. Onlar istəyir ki, yeni yetişən nəsł öz kökü üstündə böyüsün və milli kimliyini dərk etsin.

O zaman mən bu məqaləni oxuyanda gündəliymə bu sözləri yazmışdım: "Paradoksa baxın! Erməni Parisdə balasını erməni məktəbində, azərbaycanlı isə Bakıda övladını rus məktəbində oxutdurur. Parisdə yaşayıb erməni məktəbində oxuyan uşağın böyüyəndən sonra Yerevana, Bakıda yaşayıb rus məktəbində oxuyan uşağın isə böyüyüb Moskvada qulluq edəcəyi müəhəqqəqdır! Erməni ilə bizim fərqiimiz budur! Buna görə də biz onlarla eyni tərəziyə girə bilmərik. Hələ körpəlikdən övladlarına milli şüur aşılayan, ona dostunu və düşməni tanıdan bu millət hər şeyə qadir ola bilər. Mən bir çox azərbaycanlı ailələrində uşaqlarının ana dilini bilməməsini onlara irad tutanda mənə gülürlər. Onlar başa düşmür ki, milli varlığını dərk etməyən öz dilindən, öz ruhundan, öz tarixindən xəbərsiz olan bu uşaqlar öz vətənlərinin qədrini bilməz, əksinə, bu vətənə, bu millətə, onun tarixinə, dilinə, mə'nəviyyatına yuxarıdan baxarlar".

Çox təəssüf ki, hələ də bu böyük həqiqəti başa düşməyənlər başa düşənlərdən çoxdur. Bununla belə, bu məsələ barəsində vaxtilə mənimlə mübahisə edən, mənim dediyim həqiqəti başa düşmək istəməyənlərin bir çoxu dilimiz həqiqi mə'nada dövlət dili e'lan olunandan sonra öz nəvələrini rus məktəblərindən çıxarıb, Azərbaycan məktəblərinə verdilər. Siz elə güman etməyin ki, onlar mənim dediyim həqiqəti başa düşdükələrindən və artıq milli şüura yiyələndikələrindən belə edirlər. Xeyr! Onlar artıq yuxarılarda dövlət işlərinin Azərbaycan dilində aparıldığını gördükələrindən nəvələrinə gələcəkdə yüksək vəzifələr qapdırmaq üçün belə edirlər. Allah eləməsin, əgər gələcəkdə Azərbaycan dilinin deyil, miltanı dilinin dövlət dili olma ehtimalını bilsələr bu şərəfsizlər nəvə və nəticələrini indidən həmənlə dildə oxutmağa çalışarlar. Bu isə bizim milli şüurumuzun yetkin olmamasının ən birinci sübutudur.

İnsanın vətənpərvər kimi yetişməsində ana dilinin əhəmiy-

yətinə ikinci dərəcəli bir şey kimi baxmaq olmaz. Ana dili Vətəndir, millətdir, onun ruhudur, psixologiyasıdır. Bu ruhda, bu psixologiya ilə silahlanmayan adamın vətənpərvərliyinə inanmaq çətindir.

Özgə məktəblərində övladlarımıza özgə ruhun, özgə psixologiyanın aşılınması bizim milli varlığımızı əlimizdən aldı, bizi mə'nən yoxsullaşdırdı. 170 illik rus və Sovet əsarəti dövründə milli məktəblərdə də uşaqlarımıza "SSRİ tarixi" adı altında Rusiya tarixini, beynəlmiləçilik şüarı altında isə ruslaşdırma siyasətini yeritdilər. Beləliklə də Ö. Faiqin dediyi kimi, millətimizin türk-lük qanını xarab etdilər, müsəlmanlıq ruhu və imanını öldürdülər.

Bir millətin övladları öz xeyri üçün düşmənlə sazişə girib öz millətinin torpağını satırsa, mənəb pillələrində bir pillə yuxarı qalxmaq üçün Vətən övladını güdazə verirsə, Vətən torpaqlarının əldən getdiyi bir zamanda ölkənin müdafiə naziri xalqın müdafiə fonduna verdiyi pulları mənimseyirsə, vəzifədən ötrü ölkəni daxildən parçalamağa çalışırsa, vallah-billah, o kişinin dediyi kimi, qanımız xarab olmuş, özümüz də imansızıq.

Mütəllibovu taxtdan salmaq üçün Laçını, Xocalını, Y. Məmmədovu yıxmaq üçün Şuşanı, Əbülfəz Elçibəyi yıxmaq üçün Kəlbəcəri, Ağdərəni, indi də Əliyevi gözəndə salmaq üçün Ağdamı düşmənlə təslim edənlərdən hansı milli qanı, hansı imanı gözlemək olar?

Beləliklə, əsrin əvvəlində böyük ədiblərimizin millətimizdə gördüyü xəstəlik əsrin sonunda da davam etməkdədir.

Bununla bərabər Ömər Faiq böyük bir ümidlə gələcəyə baxır və gələcək nəsiləri gələcəyə hazırlamaq yollarından danışır. O zamankı fəlakətləri istiqbalımıza qurban verməyə hazır olduğunu bildirir: "Əgər bu günkü nöqsanlarımız imtahan ilə dəyərsizliyimizi qanıb gələcəyimizə hazırlana bilsək çəkdiyimiz fəlakətlər, həqarətlər qoy millətin istiqbalına qurban olsun".

Bu gün təəssüflə deməliyik ki, millətin o vaxt çəkdiyi müsibətlər və acılar onun "İstiqbal" dediyi bu günə heç nə vermədi.

Bu böyük vətəndaş "istiqbal" sözünü yazarkən əgər bilsəydi ki, 1993-cü ildə də həmənlə faciələr, həmənlə həqarətlər təkrar olunacaq və milləti onun 1915-ci ildə yazdıqlarından heç nə

öyrənməyəcək, yəqin ki, ürəyi partları. Bəs bu günün qələm sahibləri olan bizlər bütün bu tarixi həqiqətləri bilə-bilə və millətimizin bu günkü faciələrini öz gözlərimizlə görə-görə bunlara necə dözür, necə yaşaya bilirik?

Əllərimi göyə qaldırıb deyirəm: İlahi, biz də heç! Barı gələcək nəsil bizim buraxdığımız nöqsanları təkrarlamasın. Böyük ədiblərimizin dediklərindən öyrənsin, tarixi dərslərdən ibrət götürsün!

Sözümün sonunda orta və ali məktəblər üçün proqram tərtib edən müəlliflərdən xahiş edirəm: Dərsliklərə Ömər Faiq Ne'manzadə kimi vətəndaş ədiblərin xalqa ibrət dərsi verən bu cür məqalələrindən nümunələr salsınlar. Onların ürək yanğını gənc nəsillə çatdırsınlar. Bəlkə bu yazıların köməyiylə yeni nəsillə bizdən ağıllı oldu, ata və babalarının nöqsanlarını təkrar etmədi.

"AZƏRBAYCAN" qəzeti

1 sentyabr, 1993.

Ç I X I Ş L A R

GEDƏNİN ARXASINCA...

(Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin on ikinci çağırış birinci sessiyasındakı çıxışı əsasında, 8 fevral, 1991)

Hörmətli millət vəkili! Mən dünən Qarabağ məsələsinin müzakirəsində burda olmamışam. Özümü pis hiss etdiyimə görə evə getmişdim. Lakin sessiyanın gedişinə əvvəldən axıra qədər televizorda baxdım və çox təəssüfləndim. İçində yaşadığımız cəmiyyətin qaydaları bizi elə şikəst eləyib ki, 70 illik tariximizdə vəzifədə olanın yaltağı, vəzifədən gedənin isə qenimi olmuşuq. Müqəddəs hisslər, insani duyğular unudulur. Elə buna görə də bu kökə düşmüşük.

Heydər Əliyevin dünənki çıxışına mən diqqətlə qulaq asdım. O, bizi Qarabağ məsələsinin dərin təhlilinə çağırırdı. O, bizə demək istəyirdi ki, Qarabağın məsələsində, bu üç illik mübarizəmizdə bizim işlənmiş, vahid konsepsiyamız olmamışdır. Məgər düz demirdi? Əliyev dedi ki, biz həmişə müdafiə olmuşuq. Amma onu da bacarmamışıq. Nəhayət, o bizi hücumla çağırırdı. Axı böyük sərkərdələrdən birinin dediyi kimi, ən böyük müdafiə hücumdur.

Biz bu gün bu məsələləri müzakirə etmək əvəzinə bu mühüm məsələni kənara qoyub Əliyevdən keçmiş ədavətimizin intiqamını almağa çalışırıq. Mən Əliyevi müdafiə etmək fikrində deyiləm. Şübhəsiz, Əliyevin fəaliyyətində müəyyən qüsurlar olmuşdur. Lakin bu qüsurların bir çoxu zamanın qüsurları idi. Mən dünən televizora baxarkən xəcalət çəkdim. Mən dedələrimizdən bizə miras qalan əxlaq normalarının, insanlıq qaydalarının dağılmasına acıdım. Bəs harda qaldı ənənəmizdəki "basdığını kəsməmək" mərdanəliyi? İndi fikirləşirəm, görəsən, biz niyə bu qədər xırdalandıq? Mən dünən bütün gecəni yata bilməmişəm, axı dedələrimiz belə namərdliyi eləməzdi. Silahsız adama silah qaldırmaq əgər qəhrəmanlıq sayılırsa, vaxtı ilə qarşısında "bəli-bəli" dediyimiz adamı bu gün təhqir etmək də o qədər "qəhrəmanlıq" sayıla bilər. Beş dəqiqəlik təsəvvürünüze getirin. Dünənki vəziyyətə düşmənlərimiz baxsaydı, bizim nankorluğumuza, dönüklüyümüze qəhqəhə çəkib gülməzdimi? Beləliklə də biz düşmənlərimizin dəyirmanına su tökdük.

Onu da unutmayaq ki, 1970-ci illərdən tam hazır olmalarına baxmayaraq, ermənilər Əliyev vəzifədən gedəndən sonra bizim başımıza bu oyunu açdı. Əliyev sipər kimi onların qabağında dayanmışdı. Biz bu gün böyük həyat təcrübəsinə və siyasi-diplomatik biliyə malik olan, bütün ömrü boyu siyasət qaza-

nında qaynayıb bərkiyən bu Vətən oğlunun ağılından, təcrübəsindən istifadə etmək əvəzinə, vətənin taleyinə tūpürüb şəxsi ambisiyamızı qabağa çəkdik. Ali Sovetin sessiyası məgər qisas almaq yeridir? Rəhmətlik Sabir nə qədər gözəl deyib:

Zülmətsever İnsanlarız üç-beş yaşımızdan,

Fitnə göyərir torpağımızdan, daşımızdan.

Biz zülm eləyib bac alırıq qardaşımızdan,

Çıxmaz, axa bilməz də bu adət başımızdarn.

Əclamıza çünkü həqiqi xələfiz biz,

öz qövümümüzün başına əngəl kələfiz biz.

Qarabağ məsələsinin müzakirəsinə şəxsi ədavət hissimizi qarışdırmaq bizim türk soyumuza yaraşarmı? Bu gün biz bütün qüvvələrimizi birləşdirib Qarabağ məsələsinin həllinə yönəltməliyəmiz zirvədən enən adamdan intiqam və zirvədəkindən pay almaq üçün mikrofon qabağında növbəyə durmuşuq. Budurmu bizim etikamız, əxlaqımız?

Mən bu səhnəni görərək istər-istəməz vaxtı ilə Qamboy Məmmədovun ifşa səhnəsi yadıma düşdü. Onda da dünən olduğu kimi zirvədəkinə xoş gəlmək üçün mikrofon qabağında növbəyə durmuşdular. Şübhə etmirəm ki, indi də Əliyevin üstünə düşənlərin yuxarıdan umacağı var. Doğrusu, mən gözləyirdim ki, hörmətli sədr qalxıb ağızları köpüklənə-köpüklənə danışan bu adamları yerində oturdacaq və müzakirənin istiqamətini mətləbə yönəldəcək... Təəssüf ki, belə olmadı. Bu gün Əliyevin üstünə kəkələyənlərə baxıb ləzzət alanlar, unutmasınlar ki, sabah da bu gündən onlar üçün var. Niyə biz gördüklərimizdən nəticə çıxarmırıq? Gəlin unutmayaq ki, dünya fırlanır, yaz da, qış da təkrar olunur.

Vaxtilə H. Əliyevin vəzifəyə gətirdiyi indiki yüksək vəzifə sahibləri bu gün ona adicə allah salamını verməkdən belə çəkinir, heç onun üzünə baxmaq da istəmir. Demək bu adamların yuxarıdakına verdiyi salam da rüşvət imiş. Bəs hanı dedə-babanın "düz-çörək" ənənəsi? Düz-çörəyi tapdalayan bu adamlara tutduqları yüksək vəzifə halaldır mı? Demək bu adamlar adicə insanlıq normalarını unudan, şəxsi mənafeələrini ümumxalq və vətən mənafeyindən üstün tutan vəzifə düşkənləridir.

Bəs bu gün H. Əliyevə hücum çəkənlər kimdir? Onun dünənki yaltaqları! Yaltağın cəllada çevrilməsi də dəhşətli olur-

muş, ilahil

H. Əliyev vəzifə başında olanda bu adamlar onun şəxsiyyətinə deyil, tutduğu mövqeyə hörmət edir və ondan daha böyük vəzifələr umurmuşlar.

Bu adamları yaxşı tanıyırdıq. Bunlar vaxtilə H. Əliyevin etəyindən dörd əllə yapışır, şeklini vəzifə stolunun üstünə qoyur, onun böyüklüyündən bizə mühazirə oxuyur, bizi də onun şəxsiyyəti önündə səcdəyə çağırırdılar. Bəs indi həmin şəxsiyyətə nə oldu? Vəzifəsini itirən kimi şəxsiyyətini də itirdi? Aman çəkmək lazımdır üzünə "Vətən Məcnunu" maskası taxan belə "vəzifə məcnunlarının" əlindən!

Yazıq Vətən, yazıq xalq! Gör sənın taleyin kimlərin əlindədir?! Görəsən bu adamlar vəzifəyə ali insanlıq və əxlaq normalarını itirmək üçün mü yüksəlmişlər? Ya bəlkə elə-belə olmalıdır? Bəlkə bu cəmiyyətdə vəzifəyə qalxmaq və orada uzun müddət qalmaq üçün insanlığı itirmək vacib şərtidir? Görünür, bizim cəmiyyətdə bu ali əxlaq normasıdır.

Amerikada prezidentin vəzifədən götürülməsi, onun şəxsiyyətinə xələl gətirmir. O, yalnız vəzifəsini itirir. Ona olan münasibət isə olduğu kimi qalır. Bizdə isə vəzifədən gedən vəzifəsi ilə bərabər ona olan münasibəti də itirir. Demək, bizim totalitar sistemdə adamlara hörmət şəxsiyyətə görə deyil, tutduğu mövqeyin dərəcəsinə görədir. Demək, biz hər şeydən əvvəl, insanlığımızı itirmişik. Biz bu gün buna ağlamalıyıq.

"Birlik" cəmiyyəti yaradan, ağzı köpüklənə-köpüklənə xalqı birliyə çağıran "vətənpərlər", sessiyadakı çıxışında yaratdığı cəmiyyətin adını və məqsədini unudub Əliyevin üstünə hücumla başladı. Bir ona deyən olmadı ki, ey xalqı birliyə səslənən oğul, bəs bu birliyi pozmaq nədir? Bəs harda qaldı sənın birlik şüarın? Sən bununla kimə və nəyə xidmət edirsən? Sənın deputat platformanı budurmu? Sən niyə seçicilərini aldadır, seçiqabağı bir söz deyir, seçiləndən sonra tamam başqa cəbhə tutursan? Görünür elə bu "xidmətinə" görə də seçdirilmisən. Bəli, sən seçilməmişsən, məhz seçdirilmisən!

Qazaxıstanın birinci katibi Kunayevin məgər qüsurları olmamışdı? Olmuşdu, özü də çox! Kunayev həmin rəhbərdir ki, Qazaxıstan torpağının kosmik uçuşlar meydanına çevrilməsinə

qol çəkmiş və bununla da torpağın ekologiyasının korlanmasına səbəb olmuşdu. Amma bu gün qazax xalqı həmin Kunayevi əlləri üstündə saxlayır. Bəs biz? Biz isə vaxtı ilə kiçiklik elədiyimizə indi böyüklük eləmək istəyir, içimizdəki çirkabı onun üstünə tökməklə öyünürük. Bəs hanı ağsaqqala hörmət ən'ənəsi? Dünən danışmaq üçün növbəyə duranlara belə bir sualım var: Bu gün dediyiniz sözləri bəs o zaman niyə demirdiniz? Onda qorxurdunuzsa, bu gün dırnağıçı "qəhrəmanlığınızla" çox da öyünməyin. Dünən qarşısında tir-tir əsib səcdə elədiyinin bu gün enməsindən istifadə eləyib onun üzünə sille çəkmək heç bir millətdə kişilik sayılmayıb.

Hamımıza mə'lumdur ki, indi xalqımız çox ağır günlər yaşayır. Doğma torpağımızın taleyi həll olunan bir dövrdə biz təklənmişik. Görünən düşmənle mübarizə aparmağa nə var ki... Lakin görünməyən düşmənlərimiz daha güclüdür. Görünən düşmənin də əli böyüklər etəyindədir. Belə bir şəraitdə vəziyyətimizin ağırlığı göz qabağındadır. Əgər bu ağırlığı biz hamımız başa düşürüksə, indi bizim xırda hisslərlə məşğul olmağa ixtiyarımız yoxdur. İndi bizim aramızdakı xırda ədavəti unutmaqdan, şəxsi xeyrimizi cilovlamaqdan, bütün mənafehlərimizi Vətənin taleyinə bağlamaqdan başqa ayrı yolumuz olmamalıdır.

Bu gizli deyil, uzun əsrlərdən bəri bizim milli psixologiyamızda fərdilik güclü olmuşdur, öz şəxsi mənafehimizi ümumi mənafeyindən üstün tutmuş, "mən"i "biz"dən qabağa çəkmişik. Buna görə də bir-birimizlə çəkişmiş, özümüzün daha çox haqlı və daha çox üstün olduğumuzu sübuta çalışmışıq.

Lakin bu gün, Vətənin və millətin taleyi həll olunan bu ağır günlərdə gəlın şəxsi mənafehimizdən və şəxsi ədavət hissimizdən əl çəkək, Vətənin taleyində yumruq kimi birləşək. Quru yer üstündə xalqımız üçün ilk müstəqil dövlət yaradan böyük atamız M. Ə. Rəsulzadəni eşidək. O, vaxtı ilə demişdir: "İstiqlaliyyəti olmayan xalqın xırda çəkişmələrlə məşğul olmağa ixtiyarı yoxdur".

Gəlın bu müdrik sözləri qulaqlarımıza sırğa edək və iki atalar sözlərini də yadıma salaq: "Gedənin dalınca danışmazlar", bir də "Yıxılan ağaca balta çalmazlar."

"Respublika" qəzeti

16 fevral, 1991

* * *

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

(Türkiyə kùltür mərkəzindəki çıxışdan)

Azərbaycanın bugünkü durumu ilk öncə iki amil ilə bağlıdır. Bunlardan birincisi Cümhuriyyətin baş kendi-düşünən beyni və vuran üreyi olan Bakıda imperatorluq komandası başda olmaqla fəvqal'adə əsgəri vəziyyətin saxlanmasıdır.

Fəvqəl'adə əskəri vəziyyət 1990-cı il ocak qətlamından sonra qoyuldu. O zaman tank tırılları altında qurban gedən şəhidlərin ata və qardaşlarının üsyanından qorxan Mərkəz, təbii olaraq belə bir bədnam "idarecilik" üsuluna əl atmalı oldu. Ancaq aylar ötdükcə, Azərbaycanın öz rəhbərliyinin bu tə'sisatdan özünü öz xalqından qorumaq üçün bir sipər kimi istifadə etdiyi üzə çıxdı. Tə'sisatın bu günə kimi qalması'nın səbəbi budur. İş o yerə çatır ki, 1990-cı ocak ayının 22-də əskəri vəziyyətin dərhal götürülməsi haqda Cümhurun Yüksək Şurasında qərar çıxarılmasına qızğınlıqla səs verən Ali Sovetin sədri Elmira xanım indi yeni Yüksək Məclis qarşısında: "Mən bu qərarı məcburen qəbul etməli olmuşam" söyləyir.

Bugünkü Cümhur Başkanlığı əslində əsgəri vəziyyəti illərə saxlamaq niyyətindədir. Çünki onun gözlədiyi kimi olmadı, əsgəri qüvvə xalqın milli bağımsızlıq iradəsini qıra bilməmişdir. Referendumdan sonra Cümhur Başkanı İttifaq müqaviləsinə qol çəkməlidir, millət isə böylə bir davranışı alqışlarla qarşılamaq durumunda deyildir.

Bizim faciələrimizdən biri də Sovetlər birliyinin konstitusiyasından 6-cı maddənin götürülməsi, bizim respublikada isə saxlanmasıdır. Konstitusiyanın bu maddəsinə görə Kommunist Partiyası Sovetlər Birliyinin rəhbər və aparıcı qüvvəsidir. Sovetlər birliyinin son parlament iclasında Demokratik qüvvələrin təzyiqi altında Qorbaçov bu maddəni götürməyə məcbur oldu. Lakin bizim Mərkəzi Komitənin keçmiş sekretəri, indi isə Ali Sovetin sədr müavini Telman Orucov deyir ki, Azərbaycan Kommunist Partiyası ən nüfuzlu partiyadır. Və biz 6-cı maddəni olduğu kimi saxlayırıq.

Bizim demokratik cəbhədən çıxış edən "İstiqlal" qəzetimiz T. Orucova belə cavab vermişdir: "Düzdür, hansı başqa partiya Sovet ordusunu Bakıya çağırıb öz itirilmiş hakimiyyətini bərpa edə bilərdi? Heç biril. Hansı partiyanın biletlərini onun üzvləri tükürüb atandan sonra quzu kimi çörək ağacını itirməmək üçün geri götürərdi? Hansı partiya 70 il ərzində xalqa qarşı misilsiz cinayətlər törədib ölkəni xarabazara çevirə bilərdi? Əlbəttə, Kommunist partiyası! Belə Partiyadan necə keçərsən?"

Bəli, əvvəldə olduğu kimi, indi də Kommunist Partiyası onun başında duranların çörək ağacı, rahat güzəranı deməkdir. Partiyanın başında duranlar üçün nə Vətən, nə Millət? Onlar Vətəni və Milləti öz ailələrinin səadəti naminə addım-baş satır və xəyanətlərinin kölgəsində rahat-rahat uyuyurlar:

**Heyhatlı Hələ çoxdur evini Vətən,
Qohum-qardaşını millət sayanlar.**

İkinci amil Azərbaycanın "yeni" yüksək Şurasının acınacaqlı durumunda olmasıdır. Bu parlament partiya sekretərlərinin, polis və ədliyə işçilərinin yığnağıdır. Sovetlər Birliyinin qorunub saxlanmasına yönəlmiş olan üzdənəraq referendum-rə'y sorğusu bu Parlamente qiymət vermək üçün nüsxə sayıla bilər. Qorbaçova Azərbaycan üzrə səs çoxluğu "toplamaq" üçün bu referendum, komendant tə'sisatının və ona arxalanan kommunist rejiminin yumruğu altında keçirildi. Sekretərlər xalqa qarşı açıq zorakılıq işlədər, Sovetlər Birliyində səs verməyənlərdən 5000 rublə cərimə ilə, onları Azərbaycandan və Birlikdən qovub çıxarmaq ilə qorxudurlardı.

Yeni Parlamentin işi, o sıradan "Rə'y sorğusu" nə göstərdi? Aldığımız siyasi dərs nədən ibarətdir?

Azərbaycanın Cümhur Başkanı və Parlamentosu Moskva qarşısında bütünlüklə mövqesizlik durumundadır.

a)-Referendum keçirilərkən nəinki ondan boyun qaçıрмаğa, Moskvanın irəli sürdüyü sorğuya kiçik bir "düzəliş" belə etməyə onların iqtidarı çatmamışdır. Halbuki Qazaxıstanda, Nursultan Nazarbayev belə bir tutarlı sorğu əlavə etmişdi: "**Siz Sovetlər Birliyinin Bağımsız Dövlətlər Birliyinə çevrilməsinə**

Malasəf, Azərbaycan bütün millətlərin nifrətini qazanmış olan, gerçəkdən dağılmakda olan əski Sovetlər Birliyi Federasiyasını üzdən bəzək-düzək vurmaqla qoruyub saxlamaq mövqeyinə keçmişdir. "Keçmişdir" söyləyirəm ona görə ki, Çümhur Başkanı Ayaz Mütəllibov ilkin aylar federasiyalı çümhur birliyindən deyil, konfederasiyalı birlik, yəni Bağimsız dövlətlər birliyi mövqeyindən çıxış edirdi. Azərbaycan heç olmasa bu mövqeyində qalsaydı, Qazağıstan, Rusiya, Ukrayna və Belorusiya kimi respublikalar ilə təbii anlaşma qazana bilərdi, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan, Qırğızistan kimi respublikaların sırasına düşməzdi.

Bəli, indiki Rus İmperiyasını, Qorbaçovu yalnız türk-müsəlman respublikaları müdafiə edir. Yeltsinin başçılığı ilə Rusiyanın özü də imperiyadan ayrılmağa çalışdığı bir zamanda öz haqqını, xeyrini, şərini hələ başa düşməyən türk-müsəlman respublikaları imperiyanı qoruyub saxlayır. Bu yaxın günlərdə rus qəzetlərinin birində maraqlı bir məqalə oxudum. Qəzet yazır ki, xristianlar ölünü bir neçə gün evində saxlaya bilir. Müsəlmanlar isə adam ölənin kimi dərhal onu dəfn etməlidir. İndi Rus imperiyası çoxdan ölüb. Amma müsəlman respublikaları bu ölünü dəfn etməyə qoymur.

b)-Boylə olan durumda Mərkəz: Moskva və Qorbaçov Azərbaycan ilə çox az "hesablaşacaqdır". Qarabağın "Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olması" barədə Qorbaçovun son bəyanatı qoy sizləri şaşırtmasın. Bu bəyanatı Türkiyə Cümhur Başkani Özalın səfəri, öte yandan adı geçən bədnam referendum qarşısında söylədiyini unutmayın. Hər halda bu bəyanat Azərbaycanın referendumuna qoşulması qarşısında ortaya atılan bir yağlı kökədir. Qanunsuz əskəri qoşunların tərki silah edilməsi barədə Qorbaçovun 1990-cı il fərmanını yada salır. Bizim soyuqqanlı düşüncə, uzağı görən arkadaşlarımız bu fərmanın Ermənistan-da həyata keçirilməyəcəyini ilk günlərdən bilirdilər. yaraqlı erməni quldurları Ermənistan Yüksək Şurasının ixtiyarına veriləcək, bununla da "qanunsuzluqdan"çıxıb "qanuni" əsgəri qüvvəyə çevriləcək –mən bilirəm ki, eylül 1990-da arkadaşım Süleyman Əliyərli Ankarada Azərbaycan Kültür Mərkəzində fərmanı məhz belə açıqlamışdır– Belə də oldu.

Qarabağ durumunu yeni bəyanat deyil, yalnız Azərbaycanın özü, onun xalqı köklü dəyişikliyə uğrada biləcəkdir. Ancaq hələ çox qurbanlar verməli olacağıq.

Azərbaycanın bugünkü siyasi durumunun öteki qütbü, xalqın milli bağımsızlıq hərəkatı, bu hərəkatın başında duran Xalq Cəbhəsidir. Qoy heç kəs bu amilin gücünü və gələcəyini kiçik güzgüdə görməsin. Bu, bir həqiqətdir ki, milli hərəkatımız çox ağır zərbələr ilə qarşılaşmış və indi də qarşılaşmaqdadır. Ancaq hərəkat öz gücünü, potensionunu saxlamaqdadır: -Fövqəladə əsgəri təsisatın və bütün kommunist-amirlik sisteminin çalışmasına baxmayaraq tarixdə ilk dəfə Azərbaycan Parlamentində Demokratik bölüm yaranmışdır.

-Xalq cəbhəsi öz təşkilatı qurumlarını şəhərlərdə və inzibati bölgələrin çoxunda qoruyub saxlaya bilmişdir.

-Azərbaycanın Dövlət bağımsızlığının bərpa edilməsini bir proqram kimi qarşısına qoyan və bu yönümdə gerçək iş aparan Azərbaycan Muxalifət Birliyi yaranmışdır. Mart ayında Azərbaycan Xalq Cəbhəsi, Azərbaycan Xalq Dirçəliş Partiyası, Azərbaycan Milli Musavat Partiyası ayrıca Təşkilat Komitəsi yaratmışlar (İsa Qəmbərov, Vaqif Heydərov, Niyazi İbrahimov, Araz Əlizadə).

Təsədüfi deyildir ki, Azərbaycan rəhbərliyi milli hərəkatın nüfuzunun genişlənməsini açıq qısqancılıqla qarşılayır, buna yol verməməyə çalışır. Martın 15-də Xalq Cəbhəsinin Turqut Özalı hava alanında qarşılamağa gələn otobusunu Bakı milisi geriye qaytardı. Özalın Xalq Cəbhəsi binasında aqlıq keçirən Əbülfəz Əliyev və Nəcəf Nəcəfovla görüşməməsi, hətta Şəhidlər Xiyabanına getməməsi yəqin ki, bizim rəsmi dairələrin işidir. Xatırlatmaq istərdim: keçmiş Amerika prezidenti Ricard Nikson Vilnüşə varan kimi 1991-il 13 ocak şəhidlərinin qəbrini ziyarət edib gül qoydu...

Sovetlər Birliyində olan bugünkü siyasi durumu gözəndən qaçıрмаq olmaz. Bu durum çox dəyişkən və ziddiyyətlidir. Hamımızı rahatsız edəcək bir bilgi: Hələ açıq şəkildə bildirilməsə də, Qorbaçov Təhlükəsizlik Şurası yaratmışdır. Deməli, Federasiya Şurası da, Parlamentin hər iki palatası da öz dəyərini itirmiş, birinci Şura bəlkə də buraxılmışdır. Aydındır ki, Sovet Prezidenti əsgəri komutan Şurasının yardımına daha çox güvənir. Yeni

Təhlükəsizlik Şurası Baltika ölkələrində qanuni yolla seçilən demokratik respublikaları yıxmağa çalışan gizli Milli Təhlükəsizlik Şuralarının mərkəzi təsisatından başqa bir şey deyildir.

Ancaq bununla yanaşı, demokratik hərəkət yüksəliş yolundadır. Rusiya prezidenti Yeltsin fəaliyyəti, kömür şaxtalarında uzun müddətdən bəri davam edən tətillər çox ciddi amillərdir.

Kim kimi üstələyəcək: Əsgeri komutanlar demokrasini, yoxsa əksinə? Allah bilir!

1991

* * *

AĞRIMIZ VƏ QAYĞIMIZ

(Bu yaxınlarda parlament tərəfindən qaçqınlar məsələsi üzrə yaradılmış komissiyanın sədri, deputat B. Vahabzadənin Ali Sovetin noyabrın 1-də keçirilmiş iclasındakı mə'lumatı)

Hörmətli millət vəkilləri! Bu gün Azərbaycanda 240 mindən artıq qaçqın, yaxud 50 mindən çox qaçqın ailəsi vardır. Ev-eşiklərindən, yaşayış üçün vacib olan ən zəruri vasitələrindən belə məhrum olmuş, alçaldılmış və təhqir olunmuş bu zavallıların siyasi, sosial və iqtisadi problemlərin son həddə qədər kəskinləşdiyi bir dövrdə bizim respublikaya gəlməsi ictimai-siyasi mühitdə sabitliyin pozulmasına səbəb olmuşdur.

Tale artıq neçənci dəfədir ki, xalqımızı mərhəmət və xeyir-xahlıqda dözümlüyə imtahana çəkir. Mən bilmirəm harada və daha hansı xalqa sülh dövründə, son illər ərzində Azərbaycan xalqının üzərinə düşmüş əzab-əziyyətə və iztirablara davam gətirmək müyəssər olmuşdur. Hətta Almaniya Federativ Respublikası kimi varlı bir ölkə sovet almanlarına Almaniya axınına davam gətirməmişdir. Lakin Azərbaycan xalqı canını dişinə tutaraq bütün ağırlıqlara və məhrumiyyətlərə mərdlik və qeyrətlə tab gətirir. Cəsarətlə demək olar ki, qaçqınlar problemi bütün Azərbaycan xalqının probleminə çevrilmişdir. Belə bir fəvqəladə şəraitdə bizim xalqın ən yaxşı keyfiyyətləri bir daha üzə çıxdı.

Bütün bunlar ölkədə sosial-iqtisadi böhranın çox gərginləşdiyi, daxili istehlak bazarının tarazlığının pozulduğu, əhəlinin həyat səviyyəsinin aşağı düşdüyü bir şəraitdə baş verilmişdir.

Və ən nəhayət, bütün bunlar respublikanın Ermənistan ilə sərhədində və DQMV-də e'lan olunmamış müharibənin gedişi şəraitində baş verir.

Doğrudan da, ekstremal bir vəziyyətdə respublikanın dövlət və ictimai təşkilatları tərəfindən qaçqınların qəbul edilməsi, onların yerləşdirilməsi, maddi və digər vacib köməyin göstərilməsi, sığınacaq və yeməklə təmin olunması, səhiyyə xidməti və başqa lazım olan ən mühüm təxirə salınmaz tədbirlərin vaxtında yerinə yetirilməsi adi məsələ deyil. Sözsüz, birinci növbədə respublikanın və şəhər rəhbərliyinin bu sahədə gördüyü işləri qiymətləndirmək lazımdır. Son zamanlarda Bakıda yaşayan qaçqınların ordusunun üçdə bir hissəsini öz qoynuna almış, onlara hərərət və təskinlik verilmişdir. Buna görə də bu gün bütün Bakı əhlinə səmimi təşəkkürümüzü bildirməliyik.

Çıl-çılpaq, yalın bir vəziyyətdə didərgün salınmış bu insanlara ilk növbədə müvəqqəti yaşayış yeri və müəyyən vəsaitlə kömək göstərilməsi vacib sayılmış və bu məqsədlə onlar respublikanın 5 şəhərində, 48 rayonunda və Naxçıvan MR-də yerləşdirilmiş, onlara Dövlət büdcəsindən və ictimai təşkilatların fondları hesabına 100 min manata yaxın maddi köməklik göstərilmişdir.

Qaçqınlar probleminin çox cəhətliliyini və onların ağırlığını nəzərə alaraq respublika hökumətinin qərarı ilə 1990-cı ildə qaçqınlarla iş aparan Dövlət Komitəsi yaradılmış və onlarla bağlı olan məsələlərin həlli bilavasitə bu komitəyə həvalə olunmuş, qaçqınlar üçün mənzil tikintisini sürətləndirmək məqsədi ilə onun nəzdində tikinti təşkilatları yaradılmışdır.

Dövlət tərəfindən hazırlanmış proqrama uyğun olaraq, respublikanın ayrı-ayrı rayonlarında, o cümlədən Ağdamda, Şəmkirdə, Goranboyda, Xaçmazda, Laçında, Qubada, Şəkiddə 51 yeni qəsəbə və yaşayış məntəqəsinin layihələşdirilməsi başa çatdırılmış, tikinti işlərinə başlanılmışdır.

Respublika hökumətinin Xızı-Altağaç zonasının tərk olunmuş kəndlərinin bərpa olunması və buraya ilkin mərhələdə 10 min qaçqın ailəsinin köçürülməsi ilə bağlı xüsusi proqramın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq 1990-cı ildə burada 2 müasir tipli, Yeni Yaşma və Sitalçay qəsəbələrinin tikintisinə başlanılmış, 10-dan çox köhnə yaşayış məntəqəsində mənzil və sosi-

al obyektlərin tikintisi ilə bağlı mühüm işlər görülmüşdür. Bu gün buraya artıq 800-dən çox ailə köçmüşdür.

Görülmiş işlərin faydasını və mahiyyətini heç də kiçiltmədən millət vəkillərinin diqqətini hələ də çoxlu sayda acınacaqlı bir vəziyyətdə olan qaçqınların məsələsinə yönəltmək istəyirəm. Hal-hazırda respublikanın şəhər və rayonlarında daimi qeydiyyatdan keçməmiş, müvafiq həyat və iş şəraiti olmayan minlərlə qaçqın ailəsinin olması, həmən yerlərdə ictimai-siyasi sabitliyi pozaan əsas amillərdən biridir. Bu problem Bakı şəhərində daha pəskin surətdə özünü göstərir. Respublikanın paytaxtında bu günün özündə iyirmi mindən çox qaçqın qeydiyyatatsız yaşayır. Onların yerbəyər edilməsi, işə düzəldilməsi və digər sosial-mədəni və məişət xidmətləri ilə təmin olunması sahəsində ciddi çətinliklər vardır.

Qaçqınların günahı deyil ki, bu bədbəxt və məzlum insanlar, illərlə zəhmət və alın təri ilə qurduqları doğma ocaqlarını, torpaqlarını, mal-qaralarını və əşyalarını məcburiyyət qarşısında ataraq, gəlip bizə sığınmışlar. Yeri gəlmişkən qeyd edirəm ki, DQMV ilə bağlı respublikanın apardığı siyasətdə bir qədər uzaqgörənlik edilseydi, bu gün hamıya gün kimi aydın olan bir şeyi-qaçqınlar problemi ilə DQMV məsələsinə həll etmək mümkün olardı.

Bu gün biz fikirləşməliyik ki, bu insanlara hansı köməyi göstərməliyik ki, onlar həyatda öz yerlərini tapa bilsinlər. Bunu da unutmayaq ki, onların çoxu artıq qısa bir müddət ərzində ikinci və üçüncü dəfədir ki, qaçqın düşürlər. Onlar bir dəfə Ermənistandan, sonra isə DQMV və Goranboy rayonunu kəndlərdən qovulmuşlar. Belə vəziyyət onların bu kəndlərdə müdafiəsiz qalması və həyatlarının təhlükəsizliyinin təmin olunmaması nəticəsində əmələ gəlmişdir.

O ki, qaldı Bakıda olan qaçqınların məskunlaşmasına, bunu daha uzatmaq olmaz. Onsuz da həyata qəzəblənmiş bu insanlar bir daha incitmək ən azı insafsızlıqdır. Nə qədər çətin olsa da, bədbəxtliyə düçar olmuş qardaşlarımıza yenə də biz bakılı-ların köməyi lazımdır. Bunu bir də ona görə tez həll etmək lazımdır ki, məsələnin uzadılması ictimai-siyasi mühitdə gərginliyin artmasına və şəhərdə sabitliyin pozulmasına gətirib çıxara bilər. Tə'cili olaraq onların Bakı şəhərində yaşayışlarının qanun-

laşdırılmasının əleyhinə olan sün'i surətdə yaradılmış maneələri götürmək lazımdır. Bu sırr deyildir ki, onların əksəriyyəti bu evləri külli miqdarda pulun hesabına əldə edə biliibdir. Təəssüflər olsun ki, elələri də var ki, bu yazıq insanların taleləri hesabına qazanc və mənfəət əldə edirlər. Belə hallara qəti surətdə son qoymaq lazımdır. Ona görə də mən belə hesab edirəm ki, qaçqınları qeydə götürmək və onları işlə təmin etmək təxirə salınmamalıdır. Bu barədə sadəcə olaraq Prezident Şurasının 1990-cu il 5 oktyabr tarixli qərarını yerinə yetirmək lazımdır.

Əlbəttə, mən o fikirdən uzağam ki, biz bununla qaçqınların hətta Bakı şəhərində belə, bütün problemlərini həll etmiş olarıq. İndi bizə bütün qaçqınların hal-hazırda olduqları yerlərdə məskunlaşması üçün ciddi tədbirlər həyata keçirmək lazımdır. Təəssüf ki, heç də hər yerdə yerli hakimiyyət orqanları məs'uliyət hissi ilə bu məsələyə yanaşmırlar. Bu günün özündə qaçqınların bir çoxu əvvəlki kimi vaqon-evlərdə, ictimai binalarda, qohum və tanışlarının evlərində yaşamağa məcburdurlar. Bə'zi rayon rəhbərləri belə düşünürlər ki, bu insanlar üçün nə qədər çox çətinlik yaradılsa, bir o qədər onlar rayonu tez tərk edirlər. Əgər belə davam edərsə, Bakı şəhərinə gələn qaçqınların sayı, şübhəsiz ki, gündən-günə artacaqdır. Bunun necə acı nəticələrə gətirib çıxaracağı hamımıza mə'lumdur.

Yaraqlı erməni quldurların əlindən cana gəlmiş və bu səbəbdən öz arzuları ilə Dağlıq Qarabağın ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrini, Xanlar və Goranboy rayonlarının bir neçə kəndini erməni əhalisi tərk etmişdir. Bununla əlaqədar olaraq boşalmış kəndlərə ilk növbədə qaçqın ailələrinin köçürülməsi və bu prosesin nizamlı surətdə həyata keçirilməsi, qaçqınların mənzillə təmin edilməsi probleminə olan gərginliyin qismən azalmasına səbəb olar.

Bütün bu problemlər əyani surətdə bir də onu göstərir ki, rayon və şəhər Sovetləri və onların icraiyyə komitələrinin simasında yerli hakimiyyət orqanları bütünlüklə qaçqınlar problemini həll etmək iqtidarında deyillər və onlar bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilməzlər. Bu hal son zamanlar, yerlərdə icra intizamının son dərəcə aşağı düşdüyü bir vaxtda daha çox nəzərə çarpır. Bununla əlaqədar olaraq, yerli hakimiyyət orqanları strukturu-nun və fəaliyyətinin respublika Prezidentinin qərarı ilə təkmillə-

şdirilməsi bəlkə də çox yerinə düşmüşdür. Rayon və şəhərlərdə yeni icra hakimiyyətinin başçıları, tə'cili surətdə, əvvəlki süründürməçiliyə yol vermədən, qaçqınların vacib problemlərinin həllinə başlamalıdır. Onlar bilməlidirlər ki, bu işin nəticəsi ilə onlar yalnız Prezident və Ali Sovet qarşısında deyil, həmçinin də xalq və tarix qarşısında cavab verirlər.

Bu vacib və ciddi məsələ barədə mənim düşündüklərim bunlardır. Güman edirəm ki, daha dəqiq və konkret olaraq bu problemlər barədə qaçqınlarla iş aparan Dövlət Komitəsinin sədri Ş. K. Kərimov və bu məsələlə çox ciddi məşğul olan Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Firuz Mustafayev yoldaşlar danışacaqlar. Müzakirə nəticəsində qəbul olunacaq müvafiq sənədin yerinə yetirilməsi qaçqınların taleyinin asılı olduğu hər bir kəs üçün məcburi olmalıdır.

Sözümün sonunda səlahiyyət sahiblərinin nəzərinə bir məsələni də çatdırmaq istəyirəm. Şübhəsiz, qanun qanundur, ona əməl etmək hamımızın borcudur. Qaçqınlar məsələsinin həllində isə soyuq hüquq qanunları ilə yanaşı bir də isti üreyn və insafın, mərhəmətin və milli təəssübkeşliyin qanunları da var. Bu qanunlar qanun kitabına yazılır. Ulu tanrının bizə verdiyi vicdanın və insanlığın diqtəsi ilə üreyə yazılır. Gəlin, qaçqın bacı və qardaşlarımıza vicdanın və insanlığın diqtəsi ilə yazılmış ürək qanunları ilə yanaşaq.

"Vətən səsi" qəzeti,
1991

* * *

MÜSTƏQİLLİYƏ GEDƏN YOLDA

*(1991-ci il avqustun 29-da Respublika Ali Sovetinin
fövqəladə sessiyasında çıxışı)*

Hörmətli millət vəkili!

302 il hökmranlıq etmiş Romanovlar imperiyası 1917-ci ildə bir günün içində dağıldı və hərcmərclik başlandı. Yaranan şərait və məqamdan istifadə edən böyük atamız M. Ə. Rəsulzadə quru yer üstündə, heç nədən Şərqdə ilk Demokratik respublikanı yaratdı. Lakin bizim manqurtların əli ilə respublikamızı beşi-

yindəcə boğub, həmin imperiyanı başqa adla yenidən dircəldilər. Başqa adla qurulan həmin imperiya indi can üstündədir. Gözümüzün qarşısında çabalayır. Başqa respublikalar kimi, indi biz bu vəziyyətdən, bu şansdan istifadə edib, Rəsulzadənin yaratdığı respublikamızı bərpa edə bilməsək, gələcək nəsillər bu xəyanəti bizə bağışlamayacaq.

Hörmətli millət vəkilləri, bu gün tarix bizim qarşımızda böyük bir vəzifə qoymuş, əgər biz nədənsə çəkinib, yaxud öz şəxsi xeyrimizi düşünüb bu vəzifəni yerinə yetirməsək, nəvə-nəticələrimiz bizi lə'nətləyəcək.

Bünövrəsi çürümüş dünyanın bu son imperiyası indi dağılmaq üzrədir. Onu saxlayan qüvvələr nə qədər güclü olsalar da, bu prosesin qarşısını ala bilməyəcəklər. 6 ildir ki, bu mübarizə davam edir. Ali Sovetin son sessiyasında Anatoli Sobçak çox gözəl dedi ki, son 6 ilin ən böyük səhvi ondan ibarət idi ki, iqtidar sahibləri bu sistemi, bu qozbel əcdahanı düzəltmək, islah etmək istəyirdilər. Lakin xalq demişkən, qozbeli qəbir düzəldər. Avqust demokratik inqilabının qayəsi, bu qozbeli, yə'ni bu imperiyanın basdırmaqdır. Çox təəssüf ki, bu qozbeli düzəltmək tərəfdarları bizim respublikada da az deyildir. Qozbelin verdiyi hökmə sahib olub xalqın canına və qanına daraşanlar öz xoşları ilə hakimiyyətdən əl çəkməyəcəklər. Onları bu işə məcbur etmək bütün demokratik qüvvələrin ən birinci qayəsi olmalıdır. 70 illik imperiyanın 3 əsas dayağı sarsıdılmalıdır. Bu dayaqlar bir ideologiyanın inhisarı, bir partiyanın diktaturası, bir dövlət mülkiyyətinin hökmü-fərma olmasıdır. İndi, əgər biz qozbel əcdahanın yalnız bir ayağını kəsib, yə'ni bir ideologiyanın və bir partiyanın diktaturasına son qoysaq, lakin dövlət mülkiyyətinin inhisarını saxlasaq, 2 ayağından məhrum əjdaha yenə baş qaldıracaqdır. Bunu birdəfəlik başa düşmək lazımdır ki, xüsusi mülkiyyət forması olmadan demokratiya yoxdur. Demokratiya olmadan hüquqi dövlət mümkün deyildir. Mülkiyyət forması demokratiyanı müəyyənləşdirir. İndi gəlin görək bu əsas məsələ bizdə həll edilirmi? Yox! Mülkiyyət eyni ilə, yenə də qalmaqdadır. Biz bilməliyik ki, mülkiyyətdən məhrum olan xalq hər şeydən məhrumdur.

Doğrudur, bayrağımız Məmməd Əmin Rəsulzadənin qaldırdığı bayraqdır. Bayraq var, istiqlaliyyət yoxdur. 28 may istiqla-

liyyət günümüzdür. Bu günü də bizə qeyd etməyə imkan verildi. Bununla belə, istiqlalliyyət günü var, istiqlal yoxdur. Bir ideologiyanın inhisarı ləğv olunur, lakin göstərdiyim kimi, mülkiyyətdə dövlət inhisarı qalır. Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi buraxılır. Partokratiya qalır. Suverenlik və müstəqillik e'lan olunur, lakin onun özü yoxdur. Mərkəzə tabeçiliyimiz yenə də qalır. Demokratiya sözü dillərdən düşmür. Amma onun özü, sözün həqiqi mənasında hələ həyatımızın aparıcı meylin çevrilməyib. Leninin heykəli götürülür, lakin leninizm ruhu qalır. Bu, ideologiyanın Azərbaycan torpağında nə dəhşətlər törətdiyi hamıya məlumdur. Xalqın ruhuna, ən'ənəsinə zidd olan bu ideologiyadan hələ də bürokratlar əl çəkmək istəmərlər.

Bizim hamımızı düşündürən məsələlər çoxdur. Çoxlu və lazımlı fərmanlar verilir. Elə dünyanın özündə respublika prezidentinin neçə fərmanı e'lan olundu. Buna sevinməmək olmaz. Lakin bir şərtlə: Bu fərmanlara əməl edən ola. Onlar qanuna çevrilə, fəaliyyət proqramı ola. Gözdən pərdə asmaq vaxtı qurtarıb. Nə qədər ki, Azərbaycan torpağında həqiqi müstəqillik bərqərar olmayıb, bu fərmanlar kağız üzərində qalacaq. Amma ilk addımlar real olmalıdır. Xalq inanmalıdır ki, biz həqiqi müstəqilliyə gedirik, torpağımızın sahibi olmaq əzmindəyik. Əgər yadınızdadırsa, həmin bu salonda biz milli ordumuzun yaradılması məsələsini ortaya atarkən o zamanın raykom katibi və özünü hərbi mütəxəssis hesab edən general mənə necə hücum çəkildilər?

Ermənistan silahlanıb, bizim torpağımız və xalqımız təhlükə altındadır. Amma biz yenə də mərkəzin, rus ordusunun etəyindən bərk yapışmışıq. Sizin xəbəriniz vardımı ki, Dağlıq Qarabağda rus ordusu indi Yeltsinə tabe olunub? Və Yeltsin kimin əhatəsindədir? Yenəmi yatmalıyıq? Yenəmi təhlükəni dərk etməyəcəyik? Mən düşünürəm, necə olur ki, 1918-ci ildə 3-4 ayın ərzində geri qalmış, orduda qulluq etməkdən məhrum olmuş, heç bir hərbi təlim görməmiş bir xalq, 40 minlik ordu yaratdı və Azərbaycan torpağını müdafiə etdi. İndi 100 minə yaxın gənclərimiz ordu sıralarında olduğu bir vaxtda yenə bizi inandırmağa çalışırlar ki, Azərbaycan özünün ordusunu yarada bilməz. Bunun üçün imkan yoxdur.

Dünən İttifaq Ali Sovetinin sessiyasında Volkov respublika-

ların iqtisadi imkanlarından danışarkən dedi ki, 15 respublikadan yalnız ikisi -RSFSR və Azərbaycan iqtisadi cəhətdən müstəqil yaşamaq imkanına malikdir. Bunu mütəxəssislər deyir. Bizim iqtisadçı alimlərimiz isə bizi inandırmağa çalışırlar ki, müstəqillik e'lan olunarsa, Azərbaycan bütün digər respublikalarla iqtisadi əlaqələri, guya, kəsməlidir. Bu nə qədər riyakarlıqdır! Kim deyir ki, iqtisadi əlaqələr kəsilməlidir?

Görürsünüzmü? Baltık respublikaları artıq özünün istiqlalliyyətinə nail oldu. O da məlumdur ki, bu respublikaların nə təbii sərvəti, nə də iqtisadi potensialı bizim respublika ilə müqayisə oluna bilməz. Bununla bərabər, onlarda elə bir üstün cəhət var ki, o bizdə yoxdur. O da milli birlikdir. Milli birlik deyəndə mən nəyi nəzərdə tuturam? Yuxarıda duran özünü deyil, xalqı düşünməli, xalqın iradəsini ifadə etməlidir. Xalqın sağlam qüvvələrinə istinad etməlidir. Xalqı özünün deyil, özünü xalqın iradəsinə tabe etdirməlidir. Əgər 1918-ci ildə yaranan şanslardan bizim böyüklerimiz məharətlə istifadə etdilsə, bu şans indi daha əlverişlidir. Birinci, ona görə ki, 1918-ci ildə onlar yaratdılar. Biz isə bu gün vaxtı ilə yaranmışı bərpa etmək istəyirik. Biz onların açdığı çıxırla gedirik. Yə'ni açılmış çıxırla getmək, yaranmışı təzələmək bu qədər çətindir?! İkinci tərəfdən, o zaman Azərbaycanda əhalinin yalnız 10-15 faizi savadlı idi. İndi isə, Allaha şükür, millətin 95 faizi savadlıdır. Qüvvətli ziyalı ordumuz var.

Vətən deyəndə öz evini, millət deyəndə öz qohum-qardaşını nəzərdə tutanlar hər məsələdə öz şəxsi xeyrini düşünenlər milli birliyin nədən ibarət olduğunu çətin anlayar.

Mən ondan qorxuram ki, yaxın vaxtlarda Azərbaycan bütün SSRİ-də fəvqəladə vəziyyəti saxlayan yeganə respublika olsun.

Adamlar istər-istəməz düşünür: nəyə görə bütün pis və müəfiqəkar şeylərdə qabaqcıl, yaxşı məsələlərdə isə arxada sürünürük? Unutmaq lazım deyildir ki, süngü gücünə xalqı müəyyən müddətə qədər itaətdə saxlamaq olar. Amma uzun müddət süngü üstündə oturtmaq olmaz.

Mənim fikrimcə, indiki parlament Azərbaycan xalqının mənafeyini, taleyini, müstəqilliyini idarə etmək iqtidarında deyildir. Mən indiki parlamentin buraxılmasını istədim. Cəsarətimiz olsun, özümüz istəfa verək. Dəstəbazlıq və yerlibazlıqdan əl

çəkək. Gələcək azad seçkilil parlamentimize seçilən hüquqşunaslar, əsl iqtisadçılar, tükü-tükdən seçən siyasətçilər, büdcə məsələlərindən başı çıxan maliyyəçilər, bu sahələrdə beynəlxalq təcrübəni bilən və yaradıcı surətdə tətbiq etməyi bacaran mütəxəssislər seçilməlidir.

Respublikada yalnız növbəti siyasi böhran başlayanda xalqın ağzını yummaq üçün ya heykəl uçururlar, ya da xalqın gözədiyi bir məsələ həll olunur. Heykəli uçurmaq lazımdısa, bunu böhrandan əvvəl etmək olmazdı? Siz o vaxt ələyirsiniz ki, arzu gecikir və işimizin xalqa bir müsibət təsiri olmur. Onda xalq başa düşür ki, siz bu işi öz ürəyinizin tələbi ilə ələmirsiniz, xalqa xoş gəlmək üçün ələyirsiniz!

Götürək əlifba məsələsini. 2 ildir bu barədə söhbət gedir. Mən özüm 3-4 dəfə bu məsələnin tez həll olunmasını prezidentdən xahiş etmişəm. Hər dəfə də söz verib. Amma adi bir fərmanla həll olunacaq bu işi aydan-aya keçiririk. Moldovanlar isə bu məsələni 1 fərmanla 1 günün içində həll etdilər. İstəməz fikirləşməli oluruq: rəsmi dairələr niyə bu işi ləngidir? Cavab aydındır: Çünki onlar üçün Kiril əlifbası daha sərfəlidir. Kiril əlifbası onlar üçün doğmadır. Çünki onlar ailədə də rus dilində danışır, xalqın əlifba dərdi onların şəxsi dərdi deyil. Amma onların xalqdan xəbəri yoxdur. Bakının küçələrindəki reklamlara heç olmasa maşınlarının pəncərəsindən baxsalar, görərlər ki, bir çox kafələrin, kooperativlərin adlarını camaat latın əlifbası ilə yazmışdır.

Yəqin ki, hamınız Ümumittifaq Ali Sovetinin srağa günkü sessiyasına baxmısınız. Həmin sessiyada bizim respublika necə təmsil olundu? Yəqin siz də mənim kimi xəcalət çəkmisiniz. Başqa cür ola da bilməz. Damarlarından qeyrət qanı axan hər kəs həmin sessiyada o cür zəif təmsil olunmamızdan utanmalı idi. Halbuki, bizim dərdimiz başqa respublikaların dərdindən qat-qat çoxdur. Qırılan biz, söyülən biz, topraqlarından qovulan biz, qorxa-qorxa danışan, dili qısa olan da biz. Halbuki, biz bu 70 ildə heç bir xalqın hesabına yaşamamışıq, əksinə, onlar bizim hesabımıza yaşayıblar.

Mənim E. Qafarovaya çox böyük hörmətim var. Adami səfərdə yaxşı tanıyırlar. Mən bir neçə dəfə Elmira xanımla xarici səfərlərdə olmuşam və hər dəfə onun mədəniyyətinə, xeyir-

xahlığına və ən ümdəsi, nəzakətinə heyran qalmışam. Lakin etiraf edərk ki, nəzakət və xeyirxahlıq bir şeydir, haqqı tapdarmış bir xalqın haqqını ali məclislərdə sinəsini kürsüyə gərüb müdafiə etmək isə başqa şeydir.

Qafarova çıxışında sübut etməyə çalışdı ki, Azərbaycanda demokratik qüvvələr boğulmur -əslində boğulur- və biz Moskvada baş verən hərbi çevrilişi təqdir etməmişik. Çox yaxşı. Amma bu fikri ələ cansız və təsirsiz dedi ki, buna heç kəs inana bilməzdi. Halbuki, onun əlində çox gözəl faktlar var idi. O, bu inandırıcı faktlardan istifadə edə bilmədi. Orda demək lazım idi ki, Azərbaycanda 20 yanvar faciəsini törədənlər Yazov və Kryuçkov bandası idi. Bizim xalqımız və prezidentimiz 200-ə qədər günahsız adamımızı qıran Yazov-Kryuçkov bandasına necə rəğbət bəsləyə bilərdi?

Əzizim Qafarova, bax bu, olardı inandırıcı fakt. Amma siz bu tutarlı faktdan bu şəkildə istifadə edə bilmədiniz.

İnciməyin, bu, ümumi dərdimizdir. Bu yerdə əgər qüsurlarımızı bir-birimizə deyiriksə, bu bizim düşmənciliyimizə səbəb olmamalıdır.

Bu salondan həmişə dediyim kimi, bu gün də təkrar edərim, gəlin şəxsi hisslərimizi cilovlayaq, millətimizi düşdüyü böhrandan xilas etmək, ən ümdəsi isə tam müstəqilliyə nail olmaq üçün əlimizdən gələni əsirgəməyək.

"Ədəbiyyat qəzeti"

6 sentyabr, 1991

* * *

PARLAMENT KOMİSSİYASININ YARADILMASI LABÜDDÜR

Hörmətli millət vəkili!

Bu gün hər yerdə və hamı respublikamızın müstəqilliyindən və suverenliyindən danışır. Beləliklə də müstəqillik tələb və firlərimizin mübtədasına çevrilib. Bu, sözsüz, yaxşı haldır. Lakin burda bir mühüm mətləbdən vəz keçə bilmərik. Bu da ondan

ibarətdir ki, müstəqil olmaq, bizim indiki haqqımız deyil, bunun 73 illik tarixi var. Biz bu gün müstəqilliyi almaq məsələsini deyil, bərpə etmək məsələsini qaldırıq. Bunun üçün tariximizə baş vurmaliyiq:

1918-ci il, 28 may istiqlal millî varlığımızın pozulmaz alın yazısıdır. Bu istiqlal yaddaşı, bu müstəqil dövlət varlığımızın iki illik təcrübəsi silinməz bir rəmzə çevrilərək, bu gün də xalqımızın müstəqil, suveren dövlət qurumu yoluna işıq saçmaqdadır.

Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti Zaqafqaziyada hərbi-siyasi vəziyyətin çox kəskin olduğu bir dövrdə yarandı. Ziddiyyətlər genişlənir, millî mənafeələr daha sərt şəkildə toqquşurdu. Bu dövrdə Azərbaycanın türk yurdu kimi qalıb-qalmaması məsələsi həll olunurdu; Azərbaycan öz tarixinin faciəli çağlarını yaşayırdı.

Mövcud siyasi vəziyyət təxirə salınmadan xalq ağır vəziyyətdən çıxarmaq, millî dövlət qurumlarının yaradılmasını tələb edirdi. Belə bir şəraitdə Azərbaycan müstəqil və suverən bir dövlət kimi bütün dünyada e'lan edildi. Şərqdə ilk dəfə hüquqi dövlət prinsipləri tətbiq edildi, müasir, yeni tipli cəmiyyətin əsası qoyuldu.

Paris konfransının Ali Şurası 1920-ci il, 11 yanvar tarixli qərarı ilə bir səsle Azərbaycanın istiqlaliyyətini rəsmən tanıdı. Bu vaxt Azərbaycan Respublikasının Gürcüstan, Ermənistan, İran və Türkiyənin paytaxtlarında səfirlikləri, Təbriz, Ənzəli, Rəşt, Əhər, Xoy, Məşhəd, Batum, Aşqabad və b. şəhərlərdə müxtəlif səviyyədə diplomatik nümayəndələri var idi. Bakıda isə Gürcüstan, Ermənistan, İran, Belçika, Hollandiya, Yunanistan, Danimarka, İtaliya, Fransa, İsveçrə, İsveç, İngiltərə, ABŞ, Ukrayna, Litva, Polşa, Finlandiyanın rəsmi nümayəndəlikləri yerləşirdi. Fevralın 7-də general Denikin rəsmi olaraq Azərbaycanın istiqlaliyyətini tanıdı, bir az sonra Yaponiya Azərbaycanla diplomatik əlaqələr yaratmaq istədiyini bildirdi.

Əlimərdan bəy Topçubaşov Parisdə, Mahmud bəy Əfəndiyev Acaristanda, Adilxan Ziyadxan İranda, A. Sadıqov Türkünstanda, M. Şəkinski Ermənistanda, Zəfər bəy Rüstəmbəyli Kubaşında, Yusif bəy Vəzirov Türkiyədə Azərbaycanın rəsmi elçiləri idi. Qərbi Avropa və Amerikada Azərbaycan Demokratik Respublikasının səfirliklərini yaradılması haqqında qərar qəbul edil-

miş, Polşa, İngiltərə, Fransa, İsveçrə, İtaliya və ABŞ-da Azərbaycan səfirliklərinin müvəqqəti ştatı və smetası təsdiq edilmişdi.

Lakin Azərbaycanın şimal sərhədlərindəki vəziyyət gərgin olaraq qalırdı. Sovet Rusiyası Qərb və qonşu Asiya ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycan respublikasının müstəqilliyini tanımaqdan inadla boyun qaçırdı, hər vasitə ilə onun daxili işlərinə qarışmağa cəhd edirdi. RSFSR hökuməti Azərbaycan millî dövlətini tanımaqdan boyun qaçırdığı bir şəraitdə, onun qarşısında siyasi, hərbi və diplomatiya baxımından yerinə yetirilməz ultimatum tələbləri qoyurdu. Belə ki, özü Azərbaycanı tanımadığı bir halda Azərbaycan Respublikasından, onu millî dövlət kimi tanımış general Denikinə müharibə e'lan etməyi tələb edirdi. Bu baxımdan RSFSR xarici işlər komissarı Çiçerinin Azərbaycan Respublikasına verdiyi notalar səciyyəvidir. Azərbaycan hökuməti Respublikanın müstəqilliyinin tanınması haqda danışıqlara başlanmasını təklif edir və müsbət cavab ala bilmirdi.

Sovet Rusiyası hökumətinin Azərbaycan haqqındakı əsl niyyətini V.I.Leninin I.T.Smilqaya və Q.K. Orjenikidzeyə hələ 17 mart 1920-ci ildə vurduğu aşağıdakı teleqramdan aydın görmək olar: "Bakını almaq bizə olduqca və olduqca zəruridir. Bütün sə'yinizi buna verin, həm də bəyanatlarda son dərəcə diplomatik olmaq və möhkəm yerli Sovet hakimiyyəti hazırladığını tamamilə yəqin etmək lazımdır".

1920-ci il aprelin ortalarında artıq XI Qızıl Ordu Azərbaycanın dövlət sərhəddinə yaxınlaşmışdı. RK/B/P Qafqaz Diyar Komitəsi, Azərbaycan K/B/P MK-sı və XI Qızıl Ordunun komandanlığı B.I. Leninin və RK/B/P MK-nın göstərişlərinə əsasən birgə yürüş planı işləyib hazırladılar. Bu planda nəzərdə tutulurdu ki, Bakıda "zəhmətkeşlərin" silahlı üsyanı keçiriləcək və bununla bağlı olaraq XI Ordunun 20, 28, 32-ci atıcı diviziyaları və iki atlı korpusu Petrovski dəmiryolu boyunca Azərbaycanın paytaxtına gözlənilmədən zərbə endirəcək.

Çox maraqlıdır ki, son günlərə qədər XI Ordunun əməliyyat planında, Leninin yuxarıda gətirilən direktivinə uyğun olaraq yalnız Bakı quberniyasının ələ keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Çünki Sovet Rusiyası Bakı nefti olmadan yaşaya bilmirdi. Yalnız aprelin 23-də, yəni XI Ordunun hücumundan çəmi 4 gün qabaq

Qafqaz cəbhəsinin komandiri Tuxaçevskinin əmri ilə bu orduya təkcə Bakı quberniyasını deyil, Azərbaycan Demokratik Respublikasının bütün ərazisini tutmaq tapşırıldı.

Bakı bolşevikləri ilə XI Ordunun hərbi-inqilab şurasının razılaşdırılmış planına əsasən bu ordu Azərbaycan ərazisinə Bakıda üsyan başladıqdan bir-iki gün sonra daxil olmalı idi. Lakin gözlədikləri olmadı. Bakıda üsyan baş vermədi. Buna görə də artıq aprelin 27-də gündüz Azərbaycan sərhəddini keçdilər. Bu, suveren bir dövlətin heç nə ilə əsaslandırılmayan işğalı idi. Eyni zamanda həmin gün saat 12-də Azərbaycan Parlamentinə Qafqaz Diyar Komitəsinin Bakı bürosu və Azərbaycan K/B/P MK adından hakimiyyəti təhvil vermək barədə ültumatum verildi. Parlament dinc əhali arasında tələfata və qan tökülməsinə yol verməmək üçün axşam saat 11-də hakimiyyəti aşağıdakı şərtlərlə azərbaycanlı kommunistlərə təhvil vermək barədə qərar qəbul etdi:

1- Rus Ordusu Bakıya daxil olmadan Türkiyəyə köməyə dəmiryolu ilə gedəcək,

2- Azərbaycan respublikasının müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü hər cür irticaçı hərəkətlərdən və qəsbkarlıqdan e'tibarlı şəkildə qorunacaq;

3- Azərbaycan ordusu saxlanılacaq;

4- Azərbaycanda siyasi partiyaların tam fəaliyyət azadlığı tə'min ediləcək;

5- Keçmiş dövlət xadimləri, hökumət və parlament üzvləri tə'qib olunmayacaq, hökumət idarələrində mə'sul vəzifələrdə olanlardan başqa qalan bütün qulluqçular öz iş yerlərində saxlanılacaq;

6- Azərbaycanın idarəetmə forması qəti olaraq Azərbaycanın ali qanunverici orqanında müəyyən olunacaq.

Ertəsi gün, gündüz saat 2-də Azərbaycan inqilab komitəsi - Azrevkom- Sovet hökumətinə rəsmi surətdə müraciət edərək "Qızıl Ordu dəstələrini göndərməklə tə'cili real kömək etməyi" xahiş etdi. Ancaq əslində belə "çağırışa" heç bir ehtiyaç yox idi, çünki XI Qızıl Ordu artıq ikinci gün idi ki, Azərbaycan ərazisində idi. (Məqsəd, gələcəkdə müstəqil Azərbaycan hökumətini azərbaycanlıların özləri tərəfindən devrildiyini göstərmək idi.)

Bakıdan sonra XI Ordu hissələri Quba, Şamaxı, Kürdəmir, Zaqatala, Gəncə, Lənkəran, Astara və b. yaşayış məntəqələrini zəbt etdilər, Gəncə, Zaqatala, Lənkəran qəzasında, Qarabağın dağlıq hissəsində, o sıradan Şuşada xalq çıxışlarını amansızlıqla yatırdılar.

Təzliklə Rusiya ilə Azərbaycan Sovet Respublikası arasında təsərrüfat orqanlarını, yol, nəqliyyat, maliyyə, xarici ticarət, poçt və teleqraf, hərbi qüvvələri birləşdirməyi nəzərdə tutan iqtisadi və hərbi "ittifaq" barədə müqavilə imzalandı. Beləliklə, Azərbaycan "müstəqil respublika" formasını və adını formal olaraq saxlasa da, əslində qısa müddət ərzində Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildi.

Bütün deyilənləri nəzərə alaraq bu gün Azərbaycan Respublikasının bu yüksək parlament kürsüsündən siz hörmətli millət vəkllərini təkzib olunmaz bu tarixi faktlarla hesablaşmağa çağırıram. Yüksək respublika Parlamentinə isə milli Dövlətimiz olan Azərbaycan Demokratik Respublikasının xarici hərbi müdaxilə və güc işlətmək siyasəti ilə işğal edilib qeyri-qanuni bir təcavüz aktı kimi qiymətləndirməsini təklif edirəm.

Təklif edirəm ki, bu məsələnin bütün aspektlərinin öyrənilib üzə çıxarılması üçün ayrıca parlament komissiyası yaradılsın.

1991

* * *

DEMOKRATIYA, YOXSA TOTALİTARİZM?

Hörmətli millət vəklləri!

Yenidənqurma xalqa aşkarlığın, demokratiyanın verilməsi ilə başladı. Ən böyük səhv isə elə bu idi. Ona görə ki, köhnə sistemi saxlamaqla bu sisteme daban-dabana zidd olan demokratiyaya meydan vermək düz deyildi. Çünki demokratiya ilə totalitar sosializm bir yere sığan məfhumlar deyil. Çünki demokratiya zorakılıq sistemini mütləq dağıtmalıdır. Əgər gecə ilə gündüz, xeyirlə şəər, ağla qara, matəmlə toy bir yere sığa bilərsə, totalitar sistemlə demokratiya və aşkarlıq da bir yerdə

yaşaya bilər.

Bu işe mümkün olan iş deyil.

İndi sistemi saxlamaqla 70 il ağzı bağlanmış xalqa demokratiya verilib. Buna görə də 70 il düz sözə, həqiqəti deməyə həsrət qalan xalqın gözü və dili açılib, hərənin ağzından bir avaz gəlir. Bundan sonra mərkəz bu avazları yığışdırmaq fikrinə düşüb. Uzun müddət ota həsrət qalan qoyun-quzunun ağzını indiki Mərkəz boza verməyə çalışır. Lakin bu, artıq mümkün deyil.

Hələ min il bundan əvvəl böyük İran şairi Firdovsi, "Şahname" epopeyasında belə bir əfsanə danışır: Zülmkar, qəddar, despot Zöhhəkin çiyinlərindən 3 ilan peyda olur. Bu ilanların qidası insan beyni imiş. Onlar insan beyni yeməyə yaşaya bilməmiş. Burdan çıxan nəticə nədir? Despotizmin, zorakılığın yaşaması üçün məzlum insanların beyni yeyilməlidir. Yəni, despotizmin yaşaması üçün beyinlər, düşüncədən məhrum edilməlidir. Çünki insan beyni düşünərsə, o, mütləq zorakılığa, despotizmə qarşı çıxmalıdır. İnsan beyni zorakılıqla yola gələ bilməz. Bu pozulmaz qanun dünyanın bütün totalitar sistemlərində tətbiq olunmuş, bu şəraitdə yaşayan zavallıların beyninə qıfıl, dilinə qadaq vurulmuşdur. İndi beyinlərdən qıfıl, dillərdən qadağı götürüblərsə və insanlar istədiyini deyə bilirsə, burda günah kim-dədir? Məgər Stalin rejimində, durğunluq dövründə düşüncəsiz və dilsiz yaşamırdıq? Bizim beynimizdən qıfıl, dilimizdən qadağı Mərkəzin özü götürmədimi? İndi həm düşünürük, həm də danışırıq! Əgər belə işə, indiki Mərkəz bizdən nə istəyir? Deyir, indiki də o düşündüyü kimi düşünək? Axı olmur...

Durğunluq illərində beynimizi gəmirən fikirləri açıq yazı bil-mir, hadisəni başqa ölkələrə keçirib sözümdə deyirdim. 1968-ci ildə Asiya və Afrika yazıcılarının Daşkənd müşavirəsində iştirak edirdim. Öz fikrimi bir Afrikalı yazıçının dili ilə belə ifadə eləmişdim: Güya Afrikalı yazıçı imperiya dövlətlərinə müraciətlə belə deyir:

Sizin kimi bir insanıq,
Biz nə daş, nə dəmirik.
Yeter, artıq biz heç kəsə
Yamaq olmaq istəmirik.
Yaman dərddir,

Özgesinə yamaq olmaq.
Yaman dərddir
Azadlığın həsrətinə damaq olmaq.
Yaman dərddir
Gözün ola,
amma görə bilməyəsen.
Yaman dərddir
Əlin ola,
Evində ki zır-zıblı
Sən süpürə bilməyəsen.
Yaman dərddir
Dilin ola
Nə danış, nə dlinesən.
Yaman dərddir
Ağlın ola,
Özgesinin ağı ilə düşünesən.

Beli, artıq özgesinin ağı ilə düşünmək dövrü keçdi.

Həyatın elə qanunları var ki, insan ona qarşı dura bilməz. Əgər dursa, özü pis vəziyyətdə qalar. Ölkə bir yana, adicə bir ailəni götürək. Oğlunu evləndirəndən 3 gün sonra əlində böyütdüyün uşağın dili çıxır. Deyir, daha sən ilə bir yerdə yaşamaq istəmirəm.

Müstəqil və azad yaşamaq insanın təbiətindədir. Bu təbiəti zorlamaq olmaz. Əgər zorlasan, özün hörmətdən düşərsən. Müstəqil yaşamaq istəyi, gəlirini-çıxarını, xeyrini-şərini bilmək məgər günahdır?

1991

* * *

HAQQIN QƏLƏBƏSİ LABÜDDÜR

(Stokholmda keçirilən Baltik xalqlarının müstəqillik uğrunda mübarizə mitinqindəki nitq)

Əziz dostlar, çox şadam ki, bu gün burada Azərbaycan xalqı adından Baltik xalqlarının müstəqillik uğrunda mübarizəsi ilə həmrəy olduğumu bildirmək üçün mənə imkan verilib.

Mən Baltik xalqlarını ürəkdən salamlayıram və onlara haqq işlərində uğur arzulayıram.

Bu gün Azərbaycan xalqı da azadlığı uğrunda mübarizə aparır və bu mübarizədə qurbanlar verir.

1990-cı ilin yanvar ayını bizim xalqımız "Qara yanvar" adlandırır. Çünki həmin ayın 19-dan 20-ə keçən gecə güllələrə hədəf olmuş, tankların altında qalmış günahsız insanların faciəsi bütün Azərbaycan xalqının, əslində isə bütün tərəqqipərvər bəşəriyyətin faciəsi idi.

Həlak olmuş bu insanların arasında azərbaycanlı qadın və uşaqlarla bərabər ruslar da, yəhudilər də var idi. Və bu cəhət azadlıq mübarizəsinin beynəlmiləl mahiyyətini bir daha sübut edir.

90-cı ilin qara yanvarından 1 il sonra Vilyams faciəsi baş verdi və Azərbaycan xalqı Litva xalqının faciəsini öz faciəsi kimi qəbul etdi. Bu hadisə bir daha göstərir ki, azadlıq mübarizəsində xalqlar bir-biriləri ilə həmrəy olmalıdır. Çünki yalnız həmrəylik bizi gələcək faciələrdən xilas edə bilər.

Mən bizim Stokholmdakı bu toplantımızı da məhz həmrəylik mənasında əhəmiyyətli hadisə hesab edirəm. Mən çox arzu edirəm ki, İsveçdə yaşayan azərbaycanlı mühacirlərlə Baltik xalqlarının mühacirləri məhz belə bir həmrəylik əsasında dostluqlarını inkişaf etdirləsinlər.

Baltik Xəzər dənizindən uzaqlardadır. Lakin Azərbaycan xalqının simasında Xəzər sahillərində Baltik xalqlarının böyük dostu və xeyirxahı var. İstərdim ki, bu həqiqəti Baltikyanı ölkələrin xalqları bilsin.

Bizim işimiz haqq işidir. Haqqın qələbəsi isə labüddür.

1991

* * *

TÜRK XALQLARININ BİRLİYİ

(1993-cü il, 21-25 martda Antalya şəhərində keçirilən "Türk Dövlət və Topluluqları, dostluq, qardaşlıq və iş birliyi" qurultayında nümayəndələr adından deyilən son söz)

Hörmətli xanımlar, bəylər!

Bu gün bu çadırın altında dünyanın üç qit'əsindən gəlmiş, dünyanın üç dininə mənsub olan bütün türk qardaşlarımı salamlamaqla özümü həqiqətən bəxtiyar hesab edirəm. Biz bu gün Türkiyəmizə-bu dedə yurduna, bu ata ocağına xoş gəlmişik.

Bu gün bizim bu qurultayımızın məhz Türkiyədə keçirilməsi təsadüfi deyil. Çünki əksər dünya türklərinin əsir olduğu zamanlar Türkiyə yeganə müstəqil Türk Dövləti olaraq öz bayrağında ay-ulduzumuzu qoruyub saxlamış və başqa türklərin də istiqlal haqqını dünya ictimaiyyətinə çatdıran tək Dövlət idi. İstiqlal uğrunda mübarizə aparan dünya türklərinin böyük liderini bolşeviklərin eli ilə öz ölkələrindən didərgin düşəndə Türkiyə onlara ana qucağını açmış, onların mühacir Dövlətini və bayrağını qoruyub saxlamışdır. Biz bunu heç zaman unutmarıq. Buna görə də bu gün qurultayımızı keçirdiyimiz ana Türkiyəmizi dünyaya türklüyünün mərkəsi bilir, paytaxtı sanırıq.

Öz qurultaylarını həmişə çadırdakı keçirən əcdadlarımızın ruhu indi yəqin ki, bizim bu çadırın ətrafına dolanır və bu gün bizim bu birliyəmizə şad olur.

Sovet imperiyası illərində biz bu günkü birliyi yalnız rəylərimizdə görə bilirdik. Şükür Allaha, bu gün bizim rəylərimiz həqiqətə çevrilmişdir.

Geçən əsrin sonlarında böyük Krım türkü İsmayıl Kaspıralı "Dildə birlik, fikirdə birlik, işdə birlik"-deyə dünya türklərini birliyə çağırmış və hələ o zaman bu günkü və sabahkı birliyimizin bünövrə daşını qoymuşdu.

Bu böyük işdə mən iki adamın xidmətini xüsusi vurğu ilə qeyd etmək istəyirəm.

Bir zaman Sovet imperiyasının darmadağın olacağını və onun xarabaları üzərində Türk dövlətləri yaranacağını deyəndə çoxları Alparslan Türkeşə gülür və bu fikrin boş bir xəyal və ya

rö'ya olduğunu iddia edirdilər. Amma zaman göstərdi ki, o öz uzaqgörənliyi ilə vaxtı qabaqlamışdı. Ona görə də bu gün türk xalqlarının toplaşdığı bu çadırdə mən ilk növbədə A. Türkeş beyi təbrik edir və deyirəm: Bu günkü bu qələbə sənəin qələbəndir!

Türk birliyinin həyata geçirilməsində çox böyük xidmətləri olan ikinci adam professor Turan bəy Yazqandır. O, müstəqil türk dövlətləri yaranan kimi, canı, qanı və bütün imkanları bahasına keçmiş Sovet respublikalarında müxtəlif ixtisaslar üzrə kurslar, məktəblər açdı və bu ideyanın reallaşması yolunda əlindən gələni əsirgəmədi.

Mən bu yüksək kürsüdən bütün türk xalqlarının nəzərini qədim türk toprağı olan Qarabağın arxalı köpək timsallı erməni işğalına yönəltmək istəyirəm. Bu gün ermənilər dünyanın iki super dövləti olan Rusiya və Fransa ilə hərbi ittifaqa girmiş, bizi təkləmişlər.

İndi təkçə Azərbaycanda deyil, dünyanın bir çox ölkələrində türk qanı axıdılır. Bu qanın qarşısını isə yalnız bizim birliyimiz ala bilər.

Sözümün sonunda türk xalqlarının qurultayını bu səviyyədə təşkil edən ev sahiblərinə -yə'ni baba ocağının sahiblərinə bütün nümayəndələr adından təşəkkürlərimizi bildirirəm.

Mart, 1993

* * *

R Ə ' Y L Ə R

ÇOXCILİDLİ "AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXİ"NƏ RƏY

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin I cildini oxudum. Hər şeydən əvvəl nəzərimi cəlb edən başlıca məsələlərdən biri Azərbaycan xalqının tarixi, onun mənşəyi və etnoqenezisinin düzgün işıqlandırılmasıdır. Bu kitabı oxuyan qədim Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi ilə yanaşı, bu xalqın tarixini, kökünü və soykötünü də öyrənir. Bu deyilənlər elmi dəlillər və məntiqə əsaslandırılmışdır. Son illərdə Azərbaycanda aparılmış qazıntılardan əldə edilmiş materialların tədqiqatı cəlb edilməsi, kitabın mündəricəsinin daha da dəqiqləşməsi və bitkinləşməsinə yardım etmişdir. Qobustanla Kəlbəcərdəki qayaüstü rəsmlərin forma və məzmunca eyniliyi indiki Azərbaycan ərazisində yaşayan xalqın eyni xalq və onların bizim əcdadımız olduğunu göstərir.

Əsərin ən yaxşı cəhətlərindən biri də onun məqsəduyğun planlaşdırılmasıdır. Kitaba artırılmış "Azərbaycan xalqının mə'nəvi sərvəti" bölməsi əsərin əsas istiqamətini müəyyənləşdirir.

Kitabın birinci fəsilində Azərbaycan ədəbiyyatının ilk qaynaqları öyrənilir. Burada Azərbaycan xalq ədəbiyyatı və mifologiyası doğru olaraq, qədim Azərbaycan ədəbiyyatının ilk qaynağı kimi araşdırılır. Oxucu qədim Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında ilk anlayışı analarımızın söylədiyi nağıllardan öyrənir.

"Ədəbi əlaqələr" adlanan ikinci fəsilə Midiya dastanları və rəvayətlərindən danışılır. "Avesta" və Zərdüştədən, Aqvan ölkəsinin tarixindən (bir ədəbi-bədii abidə kimi), Azərbaycan ədəbiyyatı və başqa türkdilli xalqların ədəbiyyatının müştərək qaynaqlarından bəhs olunur. Və abidələrdə Azərbaycan ədəbiyyatının motivlərini yaxınlığından, özünəməxsusluğundan, qədimlik və bağlılıqlarından danışılır. "Aqvan ölkəsinin tarixi" əsərində təsvir edilmiş hadisələr bu torpaqlarda yaşayanların doğma xalqımız olduğunu göstərir. Bu müşahidələr aydın, həm də mürekkəb elmi-məzmundadır. Mürekkəbdir, ona görə ki, böyük həqiqətlərin bir çoxu indiyədək yanlış göstərilib. Aydındır, ona görə ki, doğma ana qat ilk plana çəkilmişdir.

Əsərin III fəsilində Azərbaycan xalqının ədəbi abidəsi "Kıta-

bi-Dədə Qorqud"un geniş elmi təhlili verilmişdir. Burada Dədə Qorqudun qədim və orta əsrlər mətnindən də söz gedir.

IV fəsil "VII-X əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı" adlanır. Bu əsrlər Azərbaycan xalqının azadlığını itirdiyi və bu azadlığı geri qaytarmaq üçün ayağa qalxdığı əsrlərdir. Burada xalqın istilaya qarşı mübarizəsi ön plandadır. Babək xürrəmilərlə birlikdə ön cərgədə dayanmışdır. Burada Azərbaycan ədəbiyyatının VII-X əsrlər nümunələri genişliyi ilə təhlil olunur. Bu ədəbiyyatın arxasında Azərbaycan el ədəbiyyatının dayandığı sübut edilir. Azərbaycanda şüubilik və xəvaric hərəkatlarından, bu əsrlərin Azərbaycan mədəniyyəti tarixindən, ölkənin məfkurəvi və elmi həyatından maraqlı mə'lumatlar verilir.

V fəsilə XI-XII əsrlərin Azərbaycan Renessans ədəbiyyatının mədəni-elmi, məfkurəvi və bədii zəminəsi şərh olunur. Adları üzə çıxarılmış XI əsrdə ana dilində yazan Azərbaycan şairlərinin adlarını ilk dəfə burada oxuyuruq.

VI fəsilə XI-XII əsrlərdə yazıb-yaratmış Azərbaycan şair və ədibləri yeni faktlar və sənədlər əsasında öyrənilir. Burada Qətran Təbrizi, Məs'ud ibn Namdar, Eynəlgəzət, Əbul-ula Gəncəvi, Məhşəti Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Fələki, Mücirəddin Bəyləqani, Yəhya Suxrəverdi, Sə'dəddin Vəravinin və başqalarının həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş oçerklər maraqla oxunur.

VII fəsilə Nizami yaradıcılığı XI-XII əsr Azərbaycan Renessans ədəbiyyatının zirvəsi kimi öyrənilir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin I cildi Azərbaycan xalqı üçün böyük hədiyyədir. Bu əsərin çap olunması ilə qədim Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti, fikir və düşüncə tarixinin öyrənilməsi üçün yeni, uğurlu qapılar açılacaqdır. Nəzərimə gələn qeydlərimi səhifələrin kənarında göstərmişəm. Yeri gəldikcə, onları düzəltmişəm. Bununla belə, qeyd etməliyəm ki, aşağıdakıları da nəzərə almaq lazımdır:

1. Orfoqrafiya səhvləri ara-sıra gözə dəyir. Az da olsa, dolaşq cümlələr də vardır. Bunların xüsusi əlamətlərlə nişanlamışam.

2. Kitabın mətninin səhifələnməsi lazımdır. Kitabıyyatın hamısının ayrıca bir bölmədə yerləşdirilməsi vaxtı da çatmışdır.

17 mart, 1987

VƏTƏNİNDƏN QOVULMUŞLAR

Didərginlər, köçkünler, qaçqınlar... Bu dəhşətli sözlər XX əsrdə bizim dilimizdə neçə dəfə təkrar olunmuşdur...

Kin və küdureti yerə-göyə sığmayan, qonşunu gözü götürməyən, həmişə gözü qonşu bostanına dikilən erməni milləti əsrdə 4-5 dəfə başımıza belə açmış, xalqımızı hissə-hissə öz doğma ata ocağından qovmuşdur. Öz yurdundan, isti ocağından didərgin düşən bu bənəsiblərin ahi dağı da, daşı da ərider, amma özünü dünyanın ən "ağıllı" və "mədəni" xalqı hesab edən erməni şovinistləri uf demədən bu rəzaleti törətdilər.

Ermenistandan qovulmuş Xanımzər Məmmədova "Kommunist" qəzetinə göndərdiyi məktuba yazır: "Mən 3 oğul böyütmüşəm. Əskəri xidmətə göndərmişəm ki, sərhədlərimizi qorusunlar. Bəs bunu hansı qanuna yazmaq olar ki, ata-baba yurdunda, doğma elində-ocağında özümüzü qoruyan yoxdur".

Haqlı sualdır. Üç övladını uzaq sərhədlərimizi qorumağa göndərən adam öz doğma yurdunda müdafiəsiz qalmış, onu döyüb doğma ocağından didərgin salmışlar. Belə bir məqamda hansı ədalətdən, hansı insan hüququndan söhbət gedə bilər?

Dünyanın heç bir xalqı, Afrikanın yarımvəhşiləri belə bir qəbrə el qaldırmaz. Özlərini "dünyanın ən mədəni xalqı" adlandıran ermənilər böyük Azərbaycan aşığı Ələsgərin büstünü ucurdular. Bu cümlələri yazarkən təhqir olunmuş sənətkarlarımızın xəyalı gözlerim önündə canlandı, gücsüzlüyümdən utandım və ürəyimdə dedim: Dədə Ələsgər, bizi bağışla. Biz sənənin müqəddəs məzarını da qoruya bilmədik.

Nə qədər alçaq və şəərəfsiz olmaq lazımdır ki, sazı və sözü ilə insanlara xoş duyğular bəxş edən, insanlığa, məhəbbətə çağıran el nəğməkarının qəbrinə el qaldırasan? Onlar bunu etdikləri zaman heç olmasa öz sənətkarları Sayat Novanı düşündüyüldür. O Sayat Novanı ki, əsərlərinin ekseriyyətini Ələsgərin dilində yaradıb. Mən ona da inanmıram ki, Sayat Novanın ruhu bugünkü nəvə və nəticələrinin törətdiyi rəzaətləri onlara bağışlaya.

Erməni millətçələrinin törətdiyi müsibətlərdən, cinayətlərdən

bizim xalqın başına açdığı oyunlardan bəhs edən "Vətəninə qovulmuşlar" kitabı gələcək nəsillər üçün bir ibrət dərslidir. Bu gün çəkdiyimiz bu müsibətlərə görə biz yox, qoy onu törədənlər utansınlar.

1991

* * *

ZAMANIN GÜZGÜSÜ

Biz Gəray Fəzil ilə bir dövrdə ədəbiyyata gəlmişik. Sonralar o, nəsrə keçdi və yaxşı bildiyi kənd həyatından bir neçə roman yazdı. Mən onun nəsrində də həmişə poeziyaya xas olan bir incəlik və romantika görmüşəm. Poeziyasında əsasən romantik olan müəllif, nəsrində də həmişə xəyalpərvərliyi ("İldırımçı dağlar" romanında kənd müəllimi Nigarın romantik duyğuları) mühafizə edir və oxucunu gözəl xəyalların arxasında qanadlandırır. Son dörd-beş ildə isə, biz Gərayın yaradıcılığında əvvəllər çox da nəzəri cəlb etməyən bir budağın-bədii publisistika budağının əzəmətlə səsləndiyini və gözəl bəhrələr verdiyini görürük.

G. Fəzlinin yaradıcılığındakı publisistika qolunun son illər bu qədər güclənib mö'cüzələr yaratması məni bir daha inandırır ki, sənətkar qələminin qidası mürəkkəbdən əvvəl, mühit, şərait və bunların verdiyi materialdır.

Yazıcının "Bürokratiya Bastiliyası" adı altında toplanmış məqalələri əsasən son illərin məhsuludur. Bəzi məqalələri Stalin dövrünün faciələrindən söz açsa da son illərdə yazılmışdır. Kitab iki bölmədən ibarətdir. "Geriye baxa-baxa, irəliyə" başlığı altında toplanan elmi, fəlsəfi, publisist məqalələri və "Sözün qiyməti, sözün isməti" başlığı altında verilən ədəbi-tənqidi məqalələri.

Birinci bölmədəki məqalələrin hamısı son altı ildə başımıza gələn hadisələrin yazıcı qəlbindəki əks-sədasıdır. Burda toplanan məqalələrin sətirləri elə bil günün, zamanın yazıcı əsəblərindəki fəryadıdır. Mən burda "fəryad" sözünü gəlişi gözəl söz kimi işlətmirəm. Bunlar həqiqətən mühitini dərk edən və bu mühitin verdiyi əzab və istirabları bir vətəndaş kimi bütün varlığı ilə yaşayan və bu iztirablarla barışmayan yazıcının (məhz yazı-

c) üsyan səsidir. Bu məqalələrdə zamanın yalnız təsviri deyil, konkret zaman daxilində baş verən hadisələrin ağıllı, dərin təhlili verilir. Çünki burda toxunulan problemlər ağıl və məntiq süzgecindən keçirilir, əsrin səviyyəsində açıqlanır. Buna görə də məqalələrin hər biri zamanımızın rəqəmlərdə əks olunan tarixi deyil, mahiyyətini əks etdirən tarixidir. 50-100 ildən sonra bunları oxuyacaq nəvə-nəticələrimiz babalarının hansı fırtınalardan keçdiyini görməklə yanaşı, yaşadığımız illərə hansı gözle baxmağın vacib olduğunu da biləcəkdir.

Duyğu və fikirlərin zülm dəyirmanında üyüdüldüyü diktatura dövründə qələm sahiblərinin nələr çəkdiyini bilən gələcəyin oxucusu mütləq düşünməlidir: Bəs o zamanın fikir adamları-yə'ni biz hansı duyğularla yaşamış, hansı qaynaqdan qidalanıb yarada bilmişik?

Müəllif bu dəhşətli sualın cavabını son dərəcə dərin və tutarlı məntiq ilə cavablandırır. Mən bu cavabı Gərayın öz dili ilə demək istəyirəm. Çünki o, elə gözəl deyib ki, bu deyəmi başqa tərzdə ifadə etmək müəllifə xəyanət olar. Çünki bu mətləbi onun deyimindən dəqiq və gözəl demək mümkün deyil. "Düzü dünyanı tutub gedən Stalin portretləri, büstləri, heykəlləri arasında fikirli-fikirli dolaşan müasir Qalileylər də var idi. Və onlar ən ağır dəqiqələrdə "yaşasın Stalin" əvəzinə, "hər halda, yer fırlanır" - dəyə dünyadan gedirdilər. Onların ayaq izləri qalan yerdə müdəm ovsunu da, Füzuli səhri də dolaşmaqda idi. Puşkin, Tolstoy, Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə kimi fikir bahadırları bizimlə idi. Buna görə də torpağımızın üstündən səmum yeli kimi ötüb keçən 37-38-ci illərin alovları içində "Koroğlu" operası meydana gəlmişdi".

Bu fikirlər təhlilə gəlirmi? Bu parça ayrılıqda nəsrə yazılmış gözəl bir şe'r parçasıdır. Bu zamanın dəhşətlərini qəlbindən keçirən, yalnız kifayətlənməyib, acısını öz qəlbində yaşayan o zamanın Qalileylərindən birinin könlü dələn nələsidir. Müəllif düz deyir. O zaman, keçmiş əsrlərin fikir bahadırları, muğam ovsunu və Füzuli səhri bizimlə idi. Biz zamanımızın haqsızlıqlarını unutmaq üçün keçmişə üz tutur, keçmişlə yaşayır və gələcəyə inamla baxırdıq. Bizə yaşadan folklorumuz və ötən tariximiz idi. Və böyük Üzeyir bəy də bu inamla folklorumuza baş vurub "Koroğlu" kimi nadir sənət incisini yarada bildi.

Bunlarla yanaşı Gəray qüsurlarımızı da görür və bu qüsurlara müharibə elan edir. O, bu gün aşkarlıq dövründə formal və qeyri formal mətbuatımızda mövcud quruluşu açıq-aşkar tənqidlə yanaşı, xalqın ünvanına deyilən boş mədhiyələrə də haqlı olaraq e'tiraz səsinə ucaldır. Mövcud quruluşu və indi hakimiyyətdə olan iqtidar sahiblərinin yerli-yersiz tənqidi qarşı çıxan müəllif göstərir ki, açıq qapını döyməyin də, bir həddi-hüdudu olmalı və bilmək lazımdır ki, təkcə təhlil etməklə iş bitmir. Bəs biz nə zaman "nə etməli?" sualına cavab axtaracağıq. Təhlil dövrü qurtardı. Millət bolşevizmin rəzaletlərini, xalqın başına gətirilən oyunları qələm sahiblərindən az bilmir, indi elə bir dövr gəldi ki, qələm sahibləri "nə etməli?" sualına cavab verməlidir.

Xalqın ünvanına deyilən boş, mə'nasız mədhiyələrə gəlincə, müəllif buna da e'tirazını bildirir və bu nöqtədə Cəlil Məmmədquluzadənin cəbhəsindən çıxış edir. Vaxtilə Mirzə Cəlil boş-boş sözlərlə milləti tərifləyənlərə qarşı çıxaraq yazırdı ki, dil pəhləvanları belə deyir: "Ay mənim yaxşı millətim, qadan alım, nə qədər canım sağdır hazıram canımı sənə fəda edirəm, ay mənim gözəl millətim, ay millətlərin padışahı millətim. Vallah, Molla Nəsrəddin yalan danışa bilməz. Biz deyirik ki, belə milləti biz canı -dildən sevmə bilərik".

Mirzə Cəlilin lağa qoyduğu dil pəhləvanlarının müasir dövrdəki ardıcılarını Gəray da özünə məxsus üslubda beləcə dara çəkir: "Bə'zi qələm sahiblərinin fikrincə, Vətənin və xalqın şə'ninə deyilən bütün alqış və mədhiyələr elə xalqa xidmət etməyin ən yaxşı nümunəsidir. Vətəninə sevmə hər kəs onun qaratkanını da qızılgül kimi qiymətləndirməlidir."

Bundan sonra Mirzə Cəlil ironiyasına keçərək göstərir ki, "öz sözümlərlə özümüzlə özümüzü dağ başına qoyaq, bizi dərə dibində axtarmasınlar."

Bu ironiyada güllə düz hədəfə deyir. Bu yaralı məsələlərdən ürək ağrısı ilə danışan müəllif, haqlı olaraq səviyyəsizliyə və nadanlığa hücum çəkir.

Müəllif son dərəcədə güclü məntiqə adamları axmaq vəziyyətində qoyan, gülünç "Sosialist əməyi briqadalarının", "Sosializm yarışlarının" məntiqsizliyini və eybəcərliyini açıqlayır. Müəllif göstərir ki, bir-biri ilə yarışib, rəqabət aparan tərəflərin

bir-birinə kömək etməsi hansı məntiqə sığar? Bu, həqiqətən gülünc vəziyyətdir. Min dəfə təəssüf olsun ki, böyük şairimiz S. Vurqun da bu gülünc vəziyyətə aldanmış, "Muğan" poemasında Manya ilə Sarvanın "sosializm yarışını" bu şəkildə təsvir etmişdir. Bu gün mənə də ayıb olsun ki, C. Vurğunun yaradıcılığına həsr etdiyim monoqrafiyamda bu səhnənin müsbət təhlilini vermişəm. Bu cümlələri yazdığım zaman monoqrafiyanı yazdığım günləri xatırladım və qəlbimdən belə bir sual doğdu: "Mən də o zaman təhlil etdiyim o yarışın və qarşıqlı köməyin reallığına inanırdımmı?" Vallah-billah, inanmır, bu vəziyyətin sün'iliyini bilirdim. Bəs elə isə niyə o səhnəni real hal kimi təhlil etmişdim? Bu, Sovet adamlarının hamısına xas olan qul psixologiyasının, ümumi axara qoşulub getməyin nəticəsi idi. Aldanıb ümumi axarda üzdüyümü düşündüyüm zaman içimdən ikinci bir səsən gəldiyini eşidirdim: "Nə olub? Yə'ni heç kəs heç nə bilmir, bilən təkçə sənşən?"

Əlbəttə, mən özümü heç zaman ən ağıllılardan hesab etməmişəm. Lakin o zamanlar biliyyə, qabiliyyətinə, dərin zəkasına hörmət etdiyimiz müəllimlərimizin və ustadlarımızın da bu axarda üzdüklərini, axarın əksinə getmədiklərini görərək öz fikrimin doğruluğuna bə'zən şübhələndirdim. Lakin həyatın dəhşətlərini gördükcə və bu dəhşətlərin ağırlığını öz çiyində hiss etdikcə, şübhə dağılır, öz fikrimin doğruluğuna inanır, bu dəfə məndə ustadlarımızın zəkasına şübhə yaranırdı. Bu düşüncələr, bu təzadlar, əlbəttə, təkçə mənim deyil, içində yaşadığımız cəmiyyətin faciəsi idi. Düşünən adamlar da bu ziddiyyətin içində çırpınır və ümumi axara qoşulub gedirdi.

Məqalələrin demək olar ki, hamısı yazıcının şəxsi müşahidələrinin, bir qismi isə öz başına gələn hadisələrin real təsviridir. Buna görə də müəllifin fikirləri və gəldiyi nəticələr bizi inandırır, bizi də özü yandırdığı kimi yandırır, özü düşündüyü kimi düşündürə bilir. Belə ki, məqalələri oxuduqca gözümüzün qarşısında vətən və millət üçün, düşünən bir ağıl canlanır. Bunu bacaran qələm sahibinin sənətkarlığına "əhsən" deməmək olmur. Bu ustalığın birinci səbəbi şübhəsiz, hadisələrin mahiyyətini görməyi bacaran istə' daddır. İkinci səbəbi isə sənətkarın ağı qaradan, pisi yaxşıdan, xeyri şərdən ayırmağı bacaran dərin ağılı və ümumi səviyyəsidir. Geray istə'dadı ilə bərabər ağılına söykənən müasir səviyyəli sənətkarlarımızdandır. Çünki o, yaz-

maq xatirinə yazan, danışmaq xatirinə danışanlardan deyil, dərini dili ilə yazan, qəlbinin hökmü ilə danışan, yaşca deyil, başca ömrünün yetkinlik dövrünü yaşayan qələm sahiblərindəndir.

Yazıcının ədəbi-tənqidi məqalələrinə gəlincə, burda da o, ümumi sözlərdən və tərfaletdən qaçır, gətirdiyi dəlillərlə bizi öz fikrinə inandırır. Bu baxımdan "Sənətkar ləyaqəti" olduqca tutarlı və elmi məqalədir. Bu məqalədə söhbət əsasən 60-cı illərin ədəbiyyatından çox danışılır və bə'zi "nəzəriyyəçilərimiz" iddia edir ki, bu illərin ədəbiyyatı özündən əvvəlki "şablon ədəbiyyatı" inkar edən tam yeni bir ədəbiyyatdır. Özü də bu ədəbiyyatı 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn yazıçılar yaratmışdır. Bu "nəzəriyyəçilərin" iddiasından belə çıxır ki, 1920-ci ildən sonra yaranmış ədəbiyyatın üstündən qələm çəkməliyik.

G.Fəzli tutarlı dəlillərlə bu iddianı yalana çıxarır, 60-cı illərdən əvvəl və sonra (o illərdə ədəbiyyata gələnlərin də xidmətini danmadan) başqa yazıçıların da tutarlı əsərlər yaratdığını qüdrətli bir nəzəriyyəçi kimi sübut edir. Burda ən maraqlı cəhət odur ki, müəllif "yeni ədəbiyyat" istilahnın elmi tərifini verir və sübut edir ki, üzdənirəq nəzəriyyəçilərin "yeni ədəbiyyat" adlandırdıqları yeni ədəbiyyat deyil, çünki "yeni ədəbiyyat", "yeni ədəbi məktəb" deməkdir. 60-cı illərdə isə "Yeni ədəbi məktəb" yaranmamışdır.

Ədəbiyyat tariximizdə yeni ədəbi məktəbi XIX əsrin sonlarında M.F.Axundov yaratmış, Sabir və Mirzə Cəlil kimi nəhənglər isə bu ədəbi məktəbin böyük davamçılarıdır.

Bizim nəzəriyyəçilər isə 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn yazıçıların əsərlərində gördüyü ötəri həqiqətləri "yeni ədəbiyyat" sayır və ona qədər yaranmış əsərlərdə göstərilən həqiqəti görmək istəmir. "Yeni ədəbiyyat" yalnız həqiqətin əks olunması ilə şərtlənsə, görəsən bu nəzəriyyəçilər hələ 50 və 60-cı illərdə İsa Hüseynovun, I.Şıxlının, N.Xəzrinin, Qabilin əsərlərində cəsərlətlə səslənən həqiqətləri niyə görmür və niyə bu yazıçıları "Yeni ədəbiyyatın" nümayəndələri hesab etmirlər?

Bu yerdə A.Soljenitsinin "Bodalsya telenok s dubom" (Noviy Mir, 1991, No 6) əsərini xatırladım. Soljenitsin kimi nəhəng, həməən əsərində həqiqətdən qorxan sovet yazıçılarını tənqid etməklə yanaşı, Tvardovski, Zalıqın, Şukşın, Mojayev, Tendrya-

kov, Belov, Astafyev, Sollouxin kimi yazıçıların adını böyük hörmətlə çəkir və göstərir ki, bu yazıçılar kommunist ideoloqiyasının qulu olsalar da, böyük istə'dad sahibləri idilər və məhdud çərçivədə çox gözəl əsərlər yaratmışlar.

Həm elmi, həm bedii, oxunaqlı və ürəyə yatımlı bir dillə yazılmış bu kitab, mən əminəm ki, öz oxucusunu tapacaq və onlar çox incə mətləblərdən agah olacaqlar.

1992.

* * *

BİR DAHA ANA DİLİ HAQDA

Durğunluq illərindən bəri, bütün yaradıcılıq fəaliyyətim boyu Ali Sovetin sessiyalarından tutmuş oxucularla görüşlərimdəki çıxışlarıma qədər, universitetdəki mühazirələrimdən tutmuş şe'r və məqalələrimə qədər həmişə ana dilimizdən, rəsmi dairələrin bu dillə laqeyid münasibətindən, Dövlət statusu qazana bilməməsindən dənə-dənə söz açmışam. Dilimizlə bağlı bütün problemlər mənə həmişə düşündürmüş, dilimizin layiq olduğu mərtəbəyə qaldırılması uğrunda əlimdən gələni ələmişəm. Buna görə də ana dilinin indiki vəziyyətindən narahat olan, bu məsələ barədə təzə bir söz deyən hər hansı bir məqalə nəzərimi cəlb edir və bu barədə fikrimi bildirmək istəyirəm.

Mən hüquqçu deyiləm. Lakin ana dilimizi praktik işləndiyi yerlərdən biri də hüquq sahəsidir. Buna görə də dilimizdə hüquq terminaloqiyasının yaranması və hüquq idarələrində işlədilməsi məsələsi də mənə çox düşündürür. Elmin başqa sahələrində olduğu kimi, təssüf ki, bu sahədə də az iş görmüşük. Mə'lumdur ki, o ana dilimizin hüquq sahəsi daha çox praktikliyi ilə başqa sahələrdən seçilir. Çünki hüquq öz praktikliyi ilə nitq mədəniyyətini də ehtiva edir. Dünya hüquq tarixində nəhəng nətiqlərin olduğunu bilirik, zamanəmizdə də hüquq sahəsində belə nətiqlərə çox böyük ehtiyac var.

Bütün bunlardan bəhs edən bir kitabın yazılmasını gözləyirdik. Nəhayət 1989-cu ildə Azərneşr hüquq elmləri doktoru M. Cəfərquliyevin rus dilində buraxdığı "Məhkəmə icraatında milli dil problemləri" adlı kitabı bu boşluğu doldurdu. Kitabı oxu-

yub çox sevindim və dərhal müəllifə zəng çalıb bu kitabın ana dilində də buraxılmasını arzu etdim.

Budur, indi həmin kitab "Milli dil və məhkəmə icraatı" adı ilə ana dilimizdə də çap olunmuşdur. Mən əminəm ki, bu kitab respublikamızın ədliyyə-istintaq orqanlarının işçiləri üçün lazımlı bir vəsait olacaq.

E"tiraf edək ki, konstitusiyamızda Azərbaycan dilinə Dövlət dili hüququ verilse də bu dil Dövlət dili səviyyəsinə hələ qaldırılmamışdır. Hələ də bir sıra nazirliklər və komitələr, Bakı şəhəri bir yana, rayon və kəndlərimizə də göndərdikləri məktubları və emrləri rus dilində yazırlar.

İctimai həyatımızın mühüm sahələrindən biri olan məhkəmə icraatında da vəziyyət belədir. Heç kəsdən gizli deyildir ki, bu gün proses iştirakçıları-hakim, xalq iclasçıları, vəkil və müttəhim azərbaycanlı olduğu halda çox zaman məhkəmə iclası rus dilində aparılır, hökm də rus dilində tərtib olunur. Burda istəməz soruşmalı olursan: Görsən hakimi buna vadar edən nədir? Əgər proses iştirakçılarından heç olmasa biri başqa millətə mənsub olsa, yenə buna dözmək olar. Əslində isə belə olmur. Səbəb aydındır: hakimlər verdişdən çıxıb bilmir, ümumi axara qoşulub gedirlər.

Mən onun da şahidi olmuşam ki, bə'zən hakimin rus dilində verdiyi sualı yaxşı bilməməyi səbəbilə müttəhim yaxşı başa düşmür və suala başa düşdüyü şəkildə pozluq rus dilində cavab verir. İndiki dövrdə belə vəziyyətin olması adamda təəccüb doğurur. Hələ çar dövründə məhkəmələrdə mütləq tərcüməçi olduğunu bilirlik. Amma indi hüquqi dövlət yaratmaq istədiyimiz bir zamanda məhkəmələrdə tərcüməçi-dilmanc ştatının olmamasını nə ilə izah edək? Halbuki qanuna görə, hakim müttəhimi onun istədiyi dildə dindirməyə borcludur. Bunun əksinə, bə'zən məhkəmə prosesində tərcüməçinin formal surətdə "heykəl" kimi donmasını da görmüşük.

Müəllif göstərir ki, məhkəmə prosesində dilmanc- tərcüməçinin həyəcanlanmasının, emosiyaya qapılmasının da prosesin düzgün aparılmasına mənfi tə'siri ola bilər. Buna görə də məhkəmədə təsadüfi tərcüməçilərdən istifadə etmək olmaz. Bunun üçün işin xüsusiyyətini bilən, profesional məhkəmə tərcüməçiləri hazırlamaq lazımdır. Bu işdə müqəssirin,

zərəçəkənin dilmanc tərəfindən müşahidə olunan həyəcanlarının ona psixi təsir etmə ehtimalı nəzərə alınmalıdır ki, prosesin obyektivliyinə xələl gətirməsin. Bundan əlavə, məhkəmə icraatında ilk dəfə iştirak edən, işin xüsusiyyətini bilməyən dilmanc-lara izah olunmalıdır ki, dindirilən şəxsin ifadələrində ola biləcək jargon və aqroları da tərcümə etməli, hətta müttəhimin bəzi naliyiq sözlərində də "təmizlik" aparılmamalıdır, müqəssirin mimi-ka və jestlərini də hakimə çatdırmalıdır.

Göründüyü kimi, müəllif məhkəmədə dil məsələsinin də incə nöqtələrinə baş vurmuş, vəziyyətə psixoloq dərinliyi ilə yanaşa bilmişdir.

Mən bəzən hüquq işçilərinin məclislərində və toplantılarda oluram. Hər dəfə də hüquq işçilərimizin yığıncaqlarında ana dilinin qapı dalında qalmasına təəccüb etmişəm. Sonra görmüşəm ki, bunların bir çoxu nəinki idarə, öz ailəsində də ana dilində danışmağı özünə kəsir bilir. İndi oxucu desin görək, öz milli varlığının birinci göstəricisi olan doğma ana dilinə biganə qalan, onu qorumayan ədliyyə işçisi xalqının haqqını, hüququnu necə qoruya bilər? Haqqında danışdığım bu kitab bu məsələdən də ürək ağrısı ilə söhbət açır. Kitabda diqqəti cəlb edən birinci cəhət müəllifin ümumi sözlərdən qaçıb canlı faktlara müraciət etməsidir. Müəllifin gətirdiyi misalların çoxu canlı məhkəmə proseslərindən - praktikadan götürülmüşdür.

İkinci mühüm cəhət, dünyanın nəhəng hüquqçularının və filoloqlarının, yazıçı və filosoflarının məhkəmə prosesində ana dilinin əhəmiyyətinə dair fikirlərinə isnad olunmasıdır. O, ölkənin adlı-sanlı hüquqşünaslarının bu barədə fikirlərinə də öz münasibətini bildirir və bəzi hallarda çəkinmədən onlarla mübahisəyə də girir və bizi gətirdiyi qənaətlərə inandırır. Əlbəttə, bunlar müəllifin dünya görüşünün və ümumi səviyyəsinin genişliyini göstərən amillərdir. Buna görə də onun fikirləri hədəfdən yayınmır, mətləb tam aydınlığı ilə açıqlanır. Məsələn, tərcümədə "dəqiqlik" və "tamlıq" terminlərini müəllif zərgər dəqiqliyi ilə bir-birindən ayıraraq yazır: "Dəqiqlik" termini hərfi mənada orijinalın düzgün ifadə olunmasına daha çox yaxındır. "Tamlıq" termini isə müəyyən dərəcədə icra olunmuş tərcümənin keyfiyyətinə qiymət verir".

Üçüncü cəhət - məhkəmə prosesinin tərbiyəvi-profilaktik ro-

lunun yerinə yetirilməsində, demokratikləşdirmə və aşkarlıq tələblərinə əməl olunmasında, həqiqətin müəyyənləşdirilməsində, proses iştirakçılarının qanuni mənafələrinin və hüquqlarının təmin edilməsində dil probleminə düzgün yanaşmağın vacibliyinin səriştəli şəkildə işıqlandırılmasıdır.

Nəzəri cəlb edən yaxşı cəhətlərdən biri də xarici ölkələrin, xüsusən Türkiyənin məhkəmə icraatı ilə bağlı məsələlərdən yeri gəldikcə bəhs olunmasıdır. Məncə, bu çox lazımlı məsələdir. Türklərlə dinimizin birliyi, milli psixologiyamızın yaxınlığı əxlaqımızın yaxınlığına dəlalətdir. Türkiyədə qanunvericiliyin xeyli dərəcədə müsəlman hüququnun prinsiplərinə əsaslanması bizi də düşündürməlidir. Mən belə hesab edərdim ki, Türkiyədə olduğu kimi, gələcəkdə bizim qanunvericiliyimizdə də milli və dini xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır. Çox vacib olan bu məsələ mənim bu vaxta qədər bilmədiyim və bu kitabdan öyrəndiyim bir məsələnin izahında tamamilə açıqlanır.

Mən bu vaxta qədər elə bilirdim ki, bütün dünya lallarının dili eynidir. Çünki lalların dili müxtəlif əl və barmaq hərəkətlərindən doğan işarə dilidir, yəni beynəlmiləl dildir. Heç demə belə deyilmiş. Lallar da öz milli dillərində danışmış. Hər millət öz əlifbasında yazıb, öz dilində danışdığı kimi, lalların da öz milli əlifbası və milli işarə dili varmış... Bu məsələlərdən danışan M. Cəfərquliyev haqlı olaraq göstərir ki, məhkəmə prosesində hər mütəxəssis bütün lalların dilini başa düşə bilməz. Bu, məsələnin bir tərəfi, ikinci mənim diqqətimi çəkən tərəfi, lalların dili olan hərəkət dilində də milliliyin olması məsələsidir. Əgər, məsələn, "su" sözünü rus lal bir işarə ilə, azərbaycanlı isə başqa işarə ilə bildirirsə, bu, milli psixologiyadan gəlir. Biz isə uzun illər öz milli psixologiyamızı danmış, 15 xalq kiçik fərqlərlə eyni cinayət məəcəlləsinə tabe tutulmuşdur. Biz onu düşünməmişik ki, bizim öz milli əxlaq normalarımız var və bu normalara görə bizdə cinayət hesab olunan bir şey, başqa xalqda cinayət sayılmaya da bilər.

Bir misal çəkmək istəyirəm: millət vəkiliimiz Aydın Məmmədov aprel ayında avtomobil qəzasına düşdü, və minlərlə adamın gözü qarşısında dəfn edildi. İnanırsınız ki, ailəsi hələ bu vaxta qədər mərhumun ölüm kağızını ala bilmir? Mən bu işi aparan müstəntiqə görüşdüm. O deyir ki, mərhumun ailəsi me-

yiti tibb ekspertizasından keçirməyə icazə vermədiyindən onun ölümü haqqında elimizdə hüquqi əsas yoxdur. Buna görə də heç kəs cəsarət edib ölüm kağızını verə bilməz. Demək mətbuatın yazmasına, radio televiziyasının dəfələri deməsinə, minlərlə adamın qarşısında dəfn olunmasına baxmayaraq, mərhumun həqiqətən avtomobil qəzasından öldüyünü təsdiq üçün tibbi ekspertiza lazımmış.

Axi həmiyə mə'lumdur ki, ölünün yarılması bizim dinimizə, adət və ən' ənəmizə ziddir. Hansı azərbaycanlı atasının, anasının, övladının, bir sözlə, yaxın adamının meyitini yarmağa icazə verir? Mən bu sualı müstətiqə verdim. O dedi siz haqlısınız. Amma mən qanuna tabeyəm.

Meyitin mütləq ekspertizadan keçirilməsi qanunu bu qanunu yazan adamın xalqı üçün bəlkə də məqbuldur. Amma bizim adət-ən' ənəmiz və dinimiz üçün bu, əxlaq xilafındadır. Bəs belə isə biz nə vaxta qədər Moskvada yazılıb bütün xalqlara eyni qüvvədə tətbiq edilən qanunun əsiri olacağıq? Buna görə də Cəfəquliyev çox haqlı olaraq göstərir ki, qanunda milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması vacibdir.

Bu ayaqdan, bizimlə eyni dildə danışan, eyni dinə mənsub olan və bu mühüm amillər eyniliyindən doğan psixologiya eyniliyinə malik Türkiyənin qanun məcəlləsi və hüquq normaları ilə tanış olmalı və onlardan istifadə etməliyik.

Mə'lumdur ki, sosializm ilə qanunçuluq bir yere sığa bilməz. Çünki sosializm cəmiyyətində ölkəni qanunlar deyil, adamlar idarə edir.

Bu kitab bir də ona görə qiymətli ki, millətlərarası münasibətlərin günü-gündən kəskinləşdiyi bir dövrdə biz bir daha bilməliyik ki, dil-forma deyil, məzmunur. Dil-xalqın mə'nəvi dünyası, milli xüsusiyyətidir. Buna görə də dil ayrılığı, ruh, psixologiya və mə'nəviyyət ayrılığıdır. Bir halda ki belədir, biz bir daha bilməliyik ki, ana dilinə ögey münasibət özümü - öz milli varlığımıza ögey münasibətdir. Biz birdəfəlik bu münasibətə son qoymalıyıq.

M. Cəfəquliyevin kitabı bizə hüquq sahəsində ana dilinin vacibliyi fonunda böyük həqiqətlərdən söhbət açır.

1992

ƏHMƏD CAVAD

(Şairin 100 illik yubileyindəki çıxışdan)

Bizim nəsil ədəbiyyata gələndə 1937-ci ilin günahsız qurbanları artıq həyatda yox idi. Biz Hüseyn Cavidləri, Əhməd Cavadları, Salman Mümtazları, Mikayil Müşfiqləri tanımır, əsərlərini oxumamış, yalnız adlarını eşitmişdik. Ə. Cavadı bizə "xalq düşməni" kimi təqdim edən o zamanın dərslərlərindən biz onun yalnız 2 misrasını bilirdik:

Əyil, Kürüm, əyil keç,
Dövrən sənin deyil, keç.

Bu iki misra isə Sovet totalitar sistemi haqqında həqiqəti eşitmək, bilmək eşqi ilə yaşayan o zamankı gənclərin qulağına həqiqəti pıçıldayırdı: Bəli, o dövrən həqiqəti deyən Cavadların, Cavidlərin dövrən deyildi. Bə Ə. Cavad Kürə "əyil" deyirdi, amma özü əyilmədi, onu əyib bilmədiklərinə görə də sındırdılar, məhv etdilər.

Ə. Cavadın məşhur "Göy göl" şe'rinə bir bəndi o zaman mənə mərhum şairimiz O. Sarıvəlli demiş, o da xatirimdə qalmışdı:

Kəsin əyşi-nuşu, gələnlər, susun.
Dumandan yorğanı, döşəyi yosun.
Bir yorğun pəri var, bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı Göy-göl.

Bu bir bənd şe'r onun müəllifinin zərif ruhundan, şairanə təbiətindən, doğma Azərbaycan torpağına vurğunluğundan xəbər verirdi. Ə. Cavadın başqa şe'rlərini tapmaq, oxumaq və ondan öyrənmək istəyirdik. Lakin bu, o zamanlar mümkün idi mi?

Zaman keçdi. Xruşşovun nisbi islahatından sonra xalqdan gizlədilən böyük fikir adamları, o cümlədən Ə. Cavadın irsi xalqa qaytarıldı.

Mən ilk dəfə 1987-ci ildən İstanbulda Ə. Cavad sənətinin böyüklüyünün və bu sənətə Türkiyədə verilən qiymətin şahidi oldum. Atatürk adına İstanbul kultür mərkəzindən mənimlə türk ziyalılarının görüş gecəsi idi. Mən salona daxil olanda maqnita-

fonda iliklərimə işləyən bir mahnı çaldırdılar. Mahniyə bütün salon ayağa qalxdı. Hamı elə bil sehlənmişdi. Sonda isə salon mahnını alqışladı. Məni müşaiyet edən şair dostum Yavuz Bülənt Bakilərin qulağına əyilib " Bu nə mahnıdır?"-deyə xəbər aldın. O, gülümsünüb: "Bu, sizin böyük şairiniz Əhməd Cavadın "Çırpınırdı Qara dəniz" şe'rinə yazılmış mahnıdır"-dedi. Sonra mənə mə'lum oldu ki, bu mahnı bütün Türkiyədə məşhurdur. Görüş bitəndən sonra mən şair dostumdan xahiş etdim ki, bu mahnının lentini tapıb mənə versin. Həmin kaset bu gün də məndədir.

Mən Ə. Cavad poeziyasının özünəməxsusluğunu və şe'rimizdəki mövqeyini nədə görərim?

Birinci növbədə, mənsub olduğu xalqın ruhunu, dərd-sərini, psixologiyasını, adət və ən'ənəsini dərinlən bilməsində. Bir sözlə, millətine vurğunluğunda görərim. 1920-ci ildə yazdığı "Vətəndaş" şe'rinə misal gətirdiyim aşağıdakı misralara diqqət yetirin:

Düzülmüş yollara aclar karvanı,
Karvanla bərabər ağlar, sənindir
Yaxın gəl, qardaşım, uzaqdan baxma,
O göz yaşları ki, axar, sənindir.
Vətəndaş, şerik ol onun dərdinə,
O göz ki, yollara baxar, sənindir.

Millətini bir-birinə dayaq olmağa, bir-birinin dərdinə şerik olmağa çağırən bu şe'r elə bil bu gün üçün deyilib: Çünki Ə. Cavad şair olmamışdan əvvəl böyük Vətəndaş idi. Şe'rləri də böyük vətəndaşlığının məhsuludur. Buna görə də o, bu gün də bizimlədir, sabah da bizim nəvə-nəticələrimizlə birlikdə olacaq.

Ə. Cavadın "Etnoqrafik etüdlər" başlığı altında yazdığı Novruz şe'rlərindən bir neçə parçaya diqqət yetirək:

Ağ bayraqlı qış gedir,
Al bayraqlı yaz gəlir.
Nağılçılar xoş gedir,
Ozan, aşiq, saz gəlir.

Onun böyük çillə, kiçik çillə, boz ay, xıdır Nəbi, yel baba, axır çərşənbə kimi təbiətin mövsüm durumları, onların əlamətləri və bunlara camaatın münasibəti, nəhayət Novruzun qarşılanmasındakı el adətləri canlı lövhələrlə nə qədər gözəl təsvir olunur.

Qara qarğa getirir,
Dimdiyində ilk qarı.
Yolub yere tökübdür
Ağacdən yarpaqları.

...Qarğa hara, qar hara?
Çox mahaldı deyirəm.
Ağ qar üstündə qarğalar
Qara xaldı-deyirəm
Ağ qar üstündə düymətək
Parıldayır qarğalar
Qar kəsəndə "qarr"-deyə
Qarıldayır qarğalar.

Dərin şair müşahidəsinin məhsulu olan bu parçalar əsl bədilik nümunələridir. Gələn e' tiraf edək ki, qış fəslinin ayrı-ayrı dövrləri olan kiçik çillə, böyük çillə, bunların iqlim fərqi, boz ay, alaçalpo və bunların iqlimi əlamətləri unudulduğundan bu günün insani təbiətlə əlaqəsini də yadırgamışıdır.

Mənə elə gəlir ki, bu şe' r inciləri orta məktəbin dərslərlərinə salınsa, bizim balalarımız təbiəti öyrənər, sevr və ona xəyanət etmər.

Sözümün sonunda mənim bir təklifim var: çox yaxşı eləyib müharibə şəhidlərimiz üçün abidə yaratmışıq. Bu abidə həm də gələcək nəslin tarix yaddaşına xidmət edəcək, bizdəki unutulmuşluqlar onlarda olmayacaq.

İndi torpağımızda müharibə gedir. Amma gələcəkdə belə bir abidəni də 37-çi ilin qurbanlarına ucaltmalıyıq. Qoy gələcək nəsillər Bədən naminə yanib yaradan bizim böyük ziyalılarımızın, Sibir zindanlarında çürümələrindən xəbərdar olsun və zamanın bu amansızlığından dərş götürsün!

ÖLÜM HÖKMÜ! - KİMƏ ? NƏYƏ ?

Hörmətli Elçin!

"Ölüm hökmü" romanını həvəslə, amma tələsmədən, hər mətəbi, hər eyhamı içə-içə, ağıl və hiss süzgəcindən keçirə-keçirə oxudum. Yaşadığım acı günləri, qorxu və təlaş dolu illəri yenidən yaşadım və dərhal sənin yaşını düşünüb heyətləndim. Çünki əzab, işgəncə, qorxu və təlaş dolu o illəri sən bir insan kimi yaşamamısan, amma yazıçı kimi yazmısan. O amansız və dəhşətli illəri bu qədr təbii və bu qədr inandırıcı şəkildə qələmə ala bildiyinə təəccübləndim. Sən o illərin müsibətlərini o qədr təbii qələmə almısan ki, bunlar özlərindən yaşlıların söhbətlərindən deyil, yalnız şəxsi müşahidənin məhsulu ola bilər-qənaətinə gəlməmək olmur. Əgər bu romanı mənim yaşdılarımından biri yazsaydı, mən buna təəccüblənməzdim. Məsələn mən "İki qorxu" poemamı keçirdiyim şəxsi qorxu hissimin əsasında, müşahidələrimə söykənib yazmışam. Buna görə də burada təəccüblü heç nə yoxdur.

Oxucu mənim təəccübümə irad tutub deyə bilər ki, bəs o halda ədəbiyyatımızda yaranmış bir çox tarixi romanların təbiiliyinə niyə təəccüblənmirsən? Şübhəsiz, uğurlu tarixi romanlarımız da var. Lakin o romanların uğuru qələmə alınan dövrün ümumi pafosunun ümumi şəkildə düzgün əks etdirilməsindədir. Tarixi romanlarda dövrün, zamanın hadisələri, mühitin ab-havası həyati detallardan çox, həyatın aparıcı pafosunda ümumi şəkildə əks etdirilir. Bu, başqa cür də mümkün deyil.

"Ölüm hökmü" romanının ilk səhifələri 30-cu illərdən Stalin repressiyasının qızgın dövründən bəhs edir. Lakin ümumi şəkildə deyil, məhz, həyati detallarla. Romanı oxuduqca məni dəhşət bürüyürdü. Tələbə və aspirant olduğum 40-cı illər, bir yerdə oxuduğum Gülhüseyn, İsmixan, Hacı, Azər kimi düşünən cavanlarımızın başına gətirilən müsibətlər yadıma düşür, o illəri necə başa vurduğumuza, o dövrün burulğanlarından necə salamat qutara bildiyimə təəccüblənirdim.

Əzizim Elçin, sən qələminin qüdrəti ilə o illəri bir daha mənim qəlbindən keçirib məni bir oxucu kimi sarsıda bildin, demək burada təsvir etdiyin hadisələrin təbiiliyinə görə, sənətin

sehrinə və istədadın gücünə heyətlənmək lazımdır. Beləliklə, sən məni qələminlə bir daha istədadın gücünə və sənətin qüdrətinə inandırdın. Bax bu, "Ölüm hökmü"nin əsas uğurudur. Bu uğur münasibətilə səni təbrik edirəm.

Romandan bir neçə misal gətirmək istəyirəm. Təpəsindən dirnağına qədər öz zamanəsinin yetirməsi olan Əflatunun məktəb direktoru Ələsgər müəllimə "Camaat birdən-birə 10 dənə düşməni ifşa edir... Biz isə vur-tut iki dənə" deməsi, eləcə də Ələsgər müəllimin 10 yaşlı pioner qızı Arzunun qonaqlıqdan sonra Xosrov müəllimi divar qəzetində ifşa edəcəyini bildirməsi "Üzeyir bəy "Koroğlu"nu ona görə yazıb ki, müasir həyatdan yazmasın" - mühakiməsi ilə böyük sənətkarı ifşa qəsdli, onları deyil, bu gün zamanı ifşa edir. Beləliklə o zamanın günahsızları ifşa tendensiyası, bu gün o zamanın ifşasına çevrilir. Bir zamanədə ki, adamları ifşa etmək şücaət, gözəllik və təqdir hesab olunur, vay o zamanədə yaşayanların halına! Belə bir zamanədə hansı gözəllikdən və hansı üvlilikdən söhbət gedə bilər?

İkinci misal: Roman boyu insanpərvər və nəcib bir insan kimi tanıdığımız Ələsgər müəllim özünün həbs olunmaq qorxusu qarşısında qalanda sevdiyi, dərin hörmət bəslədiyi, Əflatunlar və Xıdırlardan qoruduğu Xosrov müəllimi "ifşa etməsi" oxucunu sarsıdır. Bu novellik sonluq da əsərin ən uğurlu yerlərindəndir. Romanın əvvəlində gözəl və xeyirxah insan kimi tanıdığımız Ələsgər müəllimin bu nalayiq hərəkətində də biz onun özünü, öz təbiətini deyil, yenə də zamanı günahkar sayır, "gör zaman yaxşılıqları da necə eybəcərləşdirə bilərmiş" deyə dövrə lə'nət oxuyuruq. Biz roman boyu Əflatun və Xıdırların çirkin təbiətinə, "danosbazlığına" təəccüb etmirik. Çünki zaman məhək daşı kimi onların təbiətindəki nadürrüslüyü, alçaqlığı üzə çıxartmışdır. Lakin Ələsgər müəllim kimi yaxşılıqların nadürrüslü hərəkətinin günahı onların öz boynuna düşmür, bir başa zamanın boynuna düşür. Ya qo Yaqodur. Onun elindən, zamana görə hər cür alçaqlıq gələ bilər. Bəs Otello? Onun qatilliyi təbiətindəki nacinslikdən deyil, düşdüğü vəziyyətin çıxılmazlığından irəli gəlir. Buna görə də biz Otelloya nifrət etmir, yalnız acıyıırıq. Eləcə də biz Ələsgər müəllimin satqınlığına bəraət verməsək də onun bu nalayiq hərəkətinin günahını Otelloda olduğu kimi, düşdüğü vəziyyətin çıxılmazlığında, zamanın amansızlığında görürük.

Şekspirin sənətkarlığı Yaqonun alçaq hərəkətlərinin təsvirində deyil, bizi Otellonun qatilliyinə təəssüfləndirə bilməsindədir. Ələsgər müəllimin alçaq hərəkətinə oxucunu ağrıda bilməyin bu romanda üçüncü qələbədir.

Romandakı Əbdül Qafarzadə çox maraqlı və orijinal obrazdır. Bu obraz da bütün eybəcərliyi və dövrə görə tipikliyi ilə tam öz zamanəsinin meyvəsidir. Bu adam 30-40-il əvvəlində deyil, məhz bu gün meydana çıxan mafiozanın bütün xarakter sifətlərini özündə cəmləşdirib. Bugünkü həyatdan kitaba düşən bu adamla hamımız hər gün rastlaşır, onun cildən-cildə düşməsinə və bütün burulğanlardan salamat çıxma bilməsinə təəccüblənmirik. Ona görə ki, bu hal indiki cəmiyyətdə adi qaydaya, normaya çevrilib. Bu adamın hərəkətlərini izlədikcə düşünürsən, gör insanlıq nə qədər alçalıb ki, alçala-alçala, insana xas olan ən müqəddəs duyğuları itirə-itirə topladığı var-dövləti doğmaca balası üçün qazdırdığı qəbirdə gizlədir. Bu, rəzaletin son nöqtəsidir. Var - dövlətilə bərabər oğlunu torpağa tapşırırdan sonra Əbdül Qafarzadənin tez-tez qəbri ziyarətə gəlməsi bir insan kimi onun özündə də şübhə oyadır. O, bura balasını mı, yoxsa var -dövlətinimi ziyarətə gəlir? Onun bu ziyarətini ətraf balasını itirən atanın bu dərdi ağır keçirdiyinə, dərde dözə bilmədiyinə şamil edirsə... amma o, özü başqalarının bilmədiyi bir həqiqətin diqtəsi ilə öz atalıq hissindən şübhələnməyə başlayır. Bu nöqtədə azacıq da olsa insanlığı baş qaldıran Əbdül Qafarzadə özünü inandırmağa çalışır ki, qəbirdə basdırdığı var-dövlətini yoxlamaq üçün deyil, məhz balasını ziyarət etmək üçün bura gəlir.

"Amma belə məqamlarda elə bil ki, bu adamın içinə bir şey-tan girirdi və tənəffüs ola-ola nəbz kimi hey vururdu:

"Yox, təkcə oğluna görə gəlmirsən buralı!"

Bu dəhşətdir! Bu səhnə son dərəcə psixoloji bir tapıntıdır və biz bu anda bir qığılıcı kimi yanıb-sönsə də Əbdülün vəhşi təbiətindən baş qaldıran insanı görür və bu hala onun özü kimi sarsılılır. Əlbəttə, bu, yaratdığı obrazı bütün dərinliyi ilə başa düşən, onu psixoloji hallardan keçirən qələmin qüdrətidir.

Təəccüblü burasidir ki, zamanın yetirdiyi bu adamların eməllərinə, ikrah doğuran hərəkətlərinə o qədər öyrənmişik ki, biz onların alçaqlığını, ən müqəddəs hisslərə xəyanətini, bir

sözle, insanlığa yaraşmayan eybəcərliklərini təbii qəbul edir və buna təəccüblənmirik. Niyə? Ona görə ki, biz bu eybəcərliklərin əsas səbəbini onların özlərində deyil, mühitdə, zamanda görürük. Buna görə də biz onlar üçün deyil, onları bu hala salan zaman, mühit və şərait üçün ölüm hökmü arzulayırıq.

Beləliklə, əsər öz adını bu şəkildə doğruldur. "Əgər bu mühit, bu şərait cəmiyyətdən öz ölüm hökmünü almasa, vay bu dövrdə yaşayan adamların halına", -deyə düşünürük.

Əzizim Elçin, mən romanı bütünlüklə təhlil etməyi qarşıma məqsəd qoymamışam. Məqsədim bu romanın mənə olan təsirini və romanın əsas uğurlarını sənə çatdırmaq, yazıçı təşəkkürümü bildirməkdir.

Dərin hörmətlə

"Azerbaycan gencleri",

23 dekabr, 1990

* * *

VƏTƏNİ SEVMƏK GÜNAHMISI!

Günahsız qurbanlarımız haqqında yazılmış "Şəhidlər" kitabı, hər şəhidin ölümünə deyilən ağılardan ibarətdir. Bunlar adi yazılar deyil, bədii sözle bir qədər əfsanələşdirilmiş, qeyri-adiləşdirilmiş nəğmələrdir. Çünki bu yazıların qəhrəmanları özləri adi olduğu qədər ölümləri qeyri adi, ağlasığmazdır. Axı, heç kəsin ağılına gələ bilməzdi ki, qəlbi vətən hissi ilə çırpınan, əli silahsız, özü günahsız olan bu balalar özünü dost kimi, qardaş kimi qələmə verən bir ordunun əlində qətlə yetirilsin. Axı onların günahı nə idi? Vətəni sevmək, onun namusunu çəkmək, hansı qanunda, hansı cinayət məəcəlləsində, hansı ölkədə və hansı dövrdə günah sayılmışdır ki, bizim balaların günahsız qətlini günah sayaq?

Yalın əllə tankların qarşısına çıxanları qoyaq bir tərəfə, bəs isti ocağında eyləşib güllə səsində eşiyə çıxan isabalaların, atasını görməsin deyə, eyvana çıxıb papiros çəkən Azadların, yaralıların yardımına gələn təcilli yardım həkimi Saşaların, öz maşınında yol gedən Mirsaqulovların, maşınına benzin doldurmağa gedən Nüsretlərin, avtobusda evinə gələn körpə Larisala-

rın, lıqartların günahı nə idi görəsən?

Bunlara şəhid deyil, günahsız qurbanlar deməliyik.

1990-cı il fevralın 10-da tərtib olunan siyahıya görə təkəcə Bakıda öldürülən 171 nəfər, itkin düşənlər, tapılmayanlar 33 nəfər, yaralıları isə 448 nəfərdir.

Bu faktları düşündükcə məni hövl götürür. Əlimdə qələm titrəyir, sözlər boğazımda tıxanıb qalır, məni qəhər boğur. Bu boyda haqsızlığı kəlmələrin məhdud mənasına sığışdırma bilmirəm. Sözlərin və kəlmələrin nə günahı?Günah haqsızlıqdır. Bu boyda haqsızlıq, bu boyda zorakılıq dilin imkanlarından o tərəfə sıçrayır-sözlər mənə imkansız və məhdud kimi görünür.

Mən yazılanlar haqqında fikir deməyə bir belə çətinlik çəkirkən, bu ayaqdan şəhidlərin hər birinin özünə məxsus ömür yolunu və faciəli qətlini qələmə alan müəllifin nələr çəkdiyi, hansı iztirablardan keçdiyi, döydüyü qapılarda eşitdiyi ah-naləyə necə tabladığı və bütün bunları hansı mə'nəvi əzablar hesabına qələmə aldığı mə'lum olur. . .

Yazıçı R. Səməndər bu kitabı yazmaqla vətəndaşlıq borcunu namusla yerinə yetirmişdir. Hələ yaramız istidir. Bu yara hələ hər birimizin bağrında sızıldayır. Biz bu yaranın, bu faciənin dəhşətini sonra biləcəyik. Yaraya isti-isti baxmaq, və onun təfərrüatını kağıza köçürmək həm məs'ulyyət tələb edir, həm də cəsəret! Bu faciəni bu gün yazmaq da çətin, bu yazıları sakit ürəklə oxumaq da. Bununla yanaşı, bu faciə, məhz indi qələmə alınmalı idi. Tarix üçün, gələcək üçün.

Müəllif hekayətlərində hər şəhidin özünəməxsus xarakter əlamətini, ən mühümünü də hansı şəraitdə qətlə yetirildiyini ustalıqla verə bilmişdir. Belə ki, tapılan bədii əlamətlərlə oxucu hər şəhidin obrazını, özünəməxsus sifətini və ailəsinin keçirdiyi iztirabları görür və o da şəhidi öz doğma qardaşı və yaxud övladı kimi bağrına basır, onun günahsız ölümünə göz yaşları tökür. Çünki müəllif demişkən, o gecə şəhid olanların hamısı bir-birinə oxşayırdı, hamısının atası bir, anası bir, yaratdıqları torpaq bir, hamısını öldürən güllə bir. Çünki onlar hamısı bir amal yolunda can verdilər. Amal və əqidə yolunda ölənlərin hamısı "ana vətən" adlı valideynin övladlarıdır. Bu, başqa cür də ola bilməzdi. Bu-na görə də onların ömür yolu bir mənzilə başa çatdı.

Müəllif yazır: "Ölümündən iyirmi iki gün sonra Telmanın qızı oldu... Görəsən Telman sağ olsaydı, bu qızın adını nə qoyardı? Qərənfil, Nərgiz, Lələ, Bənövşə.. Bilmirəm.. Telmanın o qız başlasına nə ad veriblər... ürək eləyib gedib öyrənə də bilmədim körpənin səsinə, hıçqırığından, atasız beşiyindən qorxdum. Birdən xırdaca gözlerini mənə zilləyib durardı. Mən o baxışlara tab gətirməzdim. Qırkı Novruz bayramında çıxan o qızcığazın yumruca yumruqlarından qorxdum... Ona baxmaq üçün, baxbaxa ayaq üstə durmaq üçün gərək şir ürəyi yeyəsən".

Bu cümlələri höknütsüz oxumaq olarmı? Telman milis serjantı imiş. Görün müəllif şəhidin əlaməti olan milis rütbəsini necə mə'nalandırır: "Əcəl bu rütbədən yuxarı, bu pillədən yuxarı qalxmağa qoymadı onu. Ən böyük rütbəsini, ən böyük pilləsini isə ona Vətən verdi: Şəhid!"

Mən istəyirəm bu kitabı oxuyan gələcək nəsillər hər şeyi olduğu kimi bilsin! Mən istərdim bu kitab dünya dillərinə çevrilsin, qoy bütün dünya başımıza gətirilən müsibətlərdən, verdiyimiz günahsız qurbanlardan və ən mühümünü də haqlı ikən haqsız sayılmağımızdan və təklənməyimizdən xəbərdar olsun!

Bə'zən Cavanşır, Babək, Şah İsmayıl, Cavad xan, Çələbi xan və s... kimi, tarixi qəhrəmanlarımız haqqında yazılanları oxuyanda onların şücaətindən və qorxmazlığından əfsanəyə bənzər ələ epizodlara rast gəlirik ki, adam bu boyda fədakarlığa inana bilmir. Bə'zən mənə ələ gəlir ki, yaqın xalq öz qəhrəmanını görmək istədiyi mərtəbədə əfsanələşdirmiş, buna görə də onlar haqqında mə'lumat bizə şişirdilmiş böyüdülmüş halda çatmışdır. Yalın əllə tankların üstünə cuman şənbə gecəsinin igidlərinin cəsəret və qəhrəmanlığını öz gözələrimlə görəndən sonra tarixi qəhrəmanlarımızın cəsəret və şücaətinə mənə şübhə qalmadı.

Dünənə qədər hər gün rast gəldiyimiz, milyonlardan biri kimi tanıdığımız bu adi cavanlar bir gecənin içində nə boyda böyük qələbə malik olduqlarını ölümləri ilə təsdiq edib qeyri adiləşdilər. Şənbə gecəsi onların adilikdən qeyri adiliyə addım gecəsi oldu. Heç demə ömrümüz boyu adlarını fəxrle çəkdiyimiz tarixi qəhrəmanlarımız da ələ şənbə gecəsinin oğulları kimi adi adamlarmış. Zaman keçəcək, xalq bu igidlər barəsində əfsanəvi داستانlar yaradacaq, şair və yazıçılarımız kitablar bağlayacaq, poe-

malar və cild-cild romanlar yazacaqlar. Mən əminəm ki, Səməndərin faktik materiallar əsasında yazdığı bu kitab gələcəkdə yaranacaq daha böyük əsərlərin ən e'tibarlı ilk qaynağı olacaq.

Şəhidlərimiz haqqında yazılan bu hekayətlər həm də gələcək nəsli üçün ibrət dersi olsun və onlar bizim kimi sadələşən olmasınlar, xeyri şərdən, qaranı ağdan, dostu düşməndən ayıra bilsinlər. Bilsinlər ki, yaşadıkları diplomatiya zamanəsində siyasi mədəniyyətləri olmasa, vaxtı qabaqlaya bilməsələr, hadisələrin axırını əvvəlcədən görə bilməsələr, bizim kimi onların da başına müsibətlər açılsın, tarix səhnəsindən silinə bilsinlər.

1990

* * *

ÖZ GÖZÜ İLƏ GÖRÜB, ÖZ AĞLI İLƏ DÜŞÜNMEK

Bakı Dövlət Universitetinin professoru, jurnalistlərimizin ağsaqqalı Şirməmməd Hüseynov Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulana qədərki dövrü mətbuatı böyük səbr və həssaslıqla izləmiş, iynə ilə gor qaza-qaza M. Ə. Rəsulzadə, Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, Ömər Faiq Ne'manzadə, Üzeyir bəy Hacıbəyli və s. kimi böyük qələm sahiblərinin bu gün bizim üçün lazım olan fikir və müləhizələrini üzə çıxarmışdır.

"Müstəqilliyin çətin yolu" kitabında toplanan yazılar içərisində elələri var ki, bunlar bu günkü oxucular və tədqiqatçılar üçün tamamilə yenidir. Məsələn, "Azərbaycan" qəzetinin 1918-ci il 3 oktyabr tarixli Bakıda çıxan ilk beşinci nömrəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə dair bir sıra sənədlər "Şəki inqilabdan əvvəlki mətbuat səhifələrində" başlığı altında verilmiş yazılar və s. Bu yazıların hamısı onları üzə çıxarıb oxuculara təqdim edən müəllifin toxunulan məsələlər barədə ümumiləşdirici məqalələri ilə müşayiət olunur.

Biz bu yazıları oxuduqca tarixin necə də təkrar olunduğunun və ən mühümünü də başımıza gətirilən müsibətlərin bir qaynaqdan tuşlandığının şahidi oluruq.

O zaman "Nicat" cəmiyyətinin sədri olan Məmməd Əmin Rəsulzadənin "Tərəqqi" qəzetində (26 noyabr, 1908) dərc etdiyi "Fitnə və provokasiya" məqaləsində Qafqaz qartal Şeyx Şamilin milli azadlıq hərəkatından bəhs edən "Qəzavat" pyesinin tamaşasının gizli bir əl tərəfindən yasaq edilməsindən söhbət açılır. Bu gizli əl o zaman Bakıda yaşayan Dağıstan əhlini qızıxdırılmış ki, guya Azərbaycan türkləri "Qəzavat" pyesini oynamaqla Şeyx Şamili və onun millətini lağa qoymuş, təhqir etmişlər. Bunu eşidən "Nicat" cəmiyyətinin üzvləri Dağıstan nümayəndələrini tamaşanın məşqinə baxmağa dəvət etmiş, onlar gəlmiş, tamaşadan razı qaldıqlarını bildirmiş və üzr istəmişlər. Buna baxmayaraq, yenə də tamaşanın göstərilməsi qadağan edilmişdir. Məqaləsində bu əhvalatı təfəssilatlı ilə nəql edən M. Ə. Rəsulzadə yazır: "Görünür, onlar fürsət axtarırmışlar ki, ləzgi qardaşlarla Bakı camaatı arasında ixtişaş salsınlar". Yerində deyilmiş bu fikir necə də bu günə səsləşir. Ssenari bir, məqsəd bir, provokasiya üsulları isə başqa... Bu məqalənin bu gün təkrar çap olunması həm bizim üçün, həm də respublikamızda yaşayan qeyri-millətlər üçün çox vacibdir.

Təəssüf olsun ki, əsrimizin əvvəllərində bizim böyük qələm sahiblərinin görüb yazdıqlarından biz əsrin sonunda nəticə çıxara bilməmiş, eyni tora yenidən düşmüşük. Çünki böyüklərimizin vaxtilə yazıb miras qoyduqlarını bizə vaxtında çatdırmamış, tarixi yaddaşımızı unutdurmuşlar. Bu mə'nada bir daha bu yazıların bu gün kitab halında çap olunması bizdən daha çox gələcək nəsillər üçün vacibdir. Biz heç... Qoy balalarımız, nəvə-nəticələrimiz atalarımızın bizə verdiyi dərslərdən nəticə çıxartsınlar.

Rus imperiyasının yardımı ilə erməni millətçilərinin Azərbaycanda törətdiyi müsibətləri göstərən bu yazılar elə bil bu gün bizim qarşımızda ayna tutur. Ermənilərin bugünkü iddialarının əsas məqsədini açıqlamaq üçün haqlı olaraq müəllif tarixə üz tutur: "Əkinçi", "İrşad", "Açıq söz", "Hümmət", "Tərəqqi" kimi qəzetlərdə çap olunan yazılarla bizi erməni fitnəsinin tarixi köklərini aqlamağa və bunları təhlildən keçirməyə çağırır. Müəllif demək istəyir ki, bütün bunlar əsasən çox qədimdən qurulmuş "Böyük Ermənistan" xülyasının ardıcıl davamıdır və burada o, Ömər Faiq Ne'manzadənin ürək yanığı ilə yazdığı "Nə etməliyik?" məqaləsini bizə təqdim edir və yazır: "5 əsrdən çoxdur ki,

25 yaşına çatmış hər bir erməni hər il "millet vergisi" verməyə məcbur edilir. Tam bir əsrdir ki, erməni millətçilərinin Daşnak-syütun partiyası dünya ermənilərini "Böyük Ermənistan" uğrunda səlib yürüşünə səsləyir".

Kitabda müxtəlif qəzet müxbirlərinin Ş. Hüseynovla müsahibələri də verilmişdir. Bu müsahibələr günümüzün mühüm hadisələrinin əsl siyasi icmalı kimi doğru və düzgün təhlilidir. Bu təhlillərin bir çoxu son dərəcədə bədii və obrazlıdır. Məni bir şair kimi də ovsunlayan müəllifin bə ' zən ictimai hadisələri təbiət hadisələri ilə qiyaslandırma bilməsidir. Məsələn, müəllif belə hesab edir ki, yer üzərindəki bütün təbii fərtınalar (vulkan püskürməsi, zəlzələ və s.) günəş enerjisinin qeyri-bərabər bölünməsi nəticəsində baş verdiyi kimi, ictimai böhranlar da maddi ne' mətlərin qeyri-bərabər bölünməsi, milli ədalətsizlik zəminində meydana gəlir. Demək, həm təbiət və həm də cəmiyyətdəki fərtınaların əsas səbəbi ədalətsizlikmiş. Bu son dərəcə orijinal və maraqlı bir baxışdır.

Millet üçün siyasi mədəniyyətin vacibliyini sübut etməyə çalışan müəllif dünyamızın bugünkü mənzərəsindən çox maraqlı bir müqayisə getirir: "Nə üçün Şərqi Avroponın sosialist ölkələrində avtoritar rejimdən demokratik quruluşa keçid çox sür'ətlə, əsasən ağrısız və tələfatsız keçir, keçmiş Sovet İttifaqı isə hələ də çalxalanır? Ona görə ki, Rusiyada və sonralar Sovet İttifaqında siyasi mədəniyyət aşağı səviyyədə olub.

Bu, hadisələrə son dərəcədə düzgün və ibrətamiz münasibətdir. Çünki tam siyasi azadlığı əldə etmək üçün siyasi mədəniyyətin vacib şərt olduğunu birdəfəlik dərk etməliyik.

Kitabda gedən məqalələrin bir qismi din və millət məsələlərinə həsr olunmuşdur. Bu məqalələrdə M. Ə. Rəsulzadə dini mənsubiyyətlə milli mənsubiyyət məsələsini bir-birindən ayırır və İslam dininin milli mənsubiyyəti inkar etmədiyini irəli sürür.

Bu cəhətdən onun "İslam dini və ana dili" məqaləsi bu məsələlərə elmi yanaşmanın ən gözəl nümunəsidir. Məqalədə göstərilir ki, milli mənsubiyyətin əsas amili o millətin doğma dilidir və İslam dininə mənsub olan bütün millətlərin ana dili qorunub saxlanmalıdır. Əks təqdirdə o millət məhv ola bilər. Bu məsələdə o, daha irəli gedərək göstərir ki, "Dilekləri öz dilində

diləmək, istediklərini öz dilində istəmək ... ağzından çıxan sözlərin nə mə'nada sözlər olduğunun özünü də bilmək bizcə daha mə'qul görünür".

M. Ə. Rəsulzadə "İslama mənsub olan hər millət bə'zi duaları öz ana dilində desə, bu, dini birliyimizə ziyan getirə bilər" deyənlərə cavab olaraq yazır ki, "Duaların mə'nalarını anlamaqla xalqdan İslamın ruhunu, fikrini anlamaq daha da irəlidir... bu gün İslam aləmində olan zahiri birlik o zaman ruhi və mə'nəvi birliyə mübəddəl olar".

Gördüyü kimi, böyük ustad toxunduğu hər məsələnin mahiyyətinə enir, onun bəzəyini deyil, özəyini görür və problemlərə müasirlik baxımından yanaşır. Yalnız bu məqalə onun yaratdığı bayrağın üç rəngli olmasının mahiyyətini açırlamaqla (dini-miz), türkləşmək (millətimiz) və müasirləşmək. Bu isə millətin gələcəyinə, taleyinə mütəfəkkirənə yanaşmanın nəticəsi idi. Buna görə də onun hələ 1917-ci ildə irəli sürdüyü bu uzaqgörənlik bu gün üçün də, hələ sabah üçün də məqbuldur.

Mən bu kitabda toplanan məqalələrin böyük əksəriyyətini vaxtilə müxtəlif qəzet səhifələrində oxumuşam. İndi toplu halda oxuyanda toxunulan məsələlərlə və bu məsələlərə müxtəlif münasibət ilə tanış olduqca bütün bu yazıların içindən keçən vahid bir xətt görürəm. Bu xətt bunları yazan müəllifin vahid prinsipi, fikri və əqidəsidir. Bu prinsip, bu baxış və bu əqidə məqalədən məqaləyə dərinləşir və 50 ilə yaxın müddətdə tanıdığım əqidə qardaşım Şirməmməd Hüseynovun vətəndaş obrazını tamamlayır. Şirməmmədi yaxından tanıyanlar çox yaxşı bilir ki, onu ömrü boyu tutduğu yoldan və tapındığı əqidədən qoparmaq, heç olmasa bir balaca belə laxlatmaq belə mümkün deyil. O, inandığına inanır, nifrət etdiyinə sona qədər nifrət edir, sevdiyini isə tərəddüdsüz sevir. Bir sözlə, qələmindən çıxan bütün yazılarının arxasından onun sınımaz, dönməz, əyilməz şəxsiyyəti boylanır. Bu isə qələm əhli üçün çox vacib şərtir. O, ətrafımızda cərəyan edən irili-xırdalı bütün hadisələrə yalnız öz gözləri ilə baxır, öz ağıllı ilə də qiymətləndirir. Onun öz yaxınlarına, qohum-qardaşına, dostlarına və hətta övladlarına olan münasibəti də eyni güzəştiz prinsip və eyni baxış əsasında qurulmuşdur.

Ömrü boyu vətəninə, millətinə, doğma ana dilinə səcdə qılan, onların taleyini öz şəxsi taleyi bilən və bu əqidəsi yolunda

qələmi ilə çarpışan əsl vətəndaş jurnalistin, tarix aliminin qələmindən çıxan bu kitabın hər bir azərbaycanlının masaüstü kitabı olacağına inanıram.

1993

* * *

İŞIQLI POEZİYA

Yadıma iyirmi beş il əvvəlki günlər düşür... Universitetdə dərs deyir, həm də ədəbiyyat dərəcəsinə rəhbərlik edirdim. Həmin ədəbiyyat dərəcəsinə iştirak edən tələbə gənclər indi orta yaş həddinə gəlib çatmışlar. Onların arasında istə' dadına, şe' r-sənət yanğısına görə seçilənlər sonrakı illərdə özlerini əsl qələm sahibi kimi göstərdilər. Həmin istə' dadlı gənclərdən biri İsa İsmayilzadə idi. Şe'rlərini utana-utana, çəkine-çəkine oxuyardı. Həmişə üz-gözündə bir nigarəngilik, narahatçılıq görərdin. İsanın nəzəri həzrəti də mənim xoşuma gəlirdi. O, şe'ri tək cə fəhm gücünə, el havasına qavramırdı, ədəbiyyatla bağlı geniş mütaliəsi onun özünə və yoldaşlarına qarşı ciddi tələbkərliliyindən aydın görünürdü.

Bu yaxınlarda İsanın "Şairin kitabxanası" seriyasından buraxılmış "Anamla söhbət" kitabını oxuyandan sonra bir daha əmin oldum ki, həqiqi istə' dad, öz ürək odunu sözə, misraya hopdurmağı bacarır. Bəlkə də istə' dad elə budur.

Fikrin deyilişi və mövzuya yanaşma baxımından İsa heç kəsə bənzəmir. Mən onu heç vaxt başqalarını yamsılamağa meyilli görməmişəm.

Tələbəlik illərində yazdığı ilk şe'rlərində də sözü səsinin tutumunca deməyə meyl göstərməsi ilə diqqəti cəlb edirdi. O zaman qazandığı ilk poetik uğurların-misraların yaxın vaxtlarda öz şəbəkəsini böyüdəcəyinə inanırdım. Belə də oldu.

Narahat dünyamızın qayğıları, el-yurd məhəbbəti, vətəndaşlıq yanğısı İsa İsmayilzadə şe'rinin özəyidir. Öz əsilsoyuna bağlılıq, bu günün uğurunu dünyanın şərəfli mübarizə yolunun yekunu kimi görmək, sabaha, gələcəyə sonsuz ümüd də İsa poeziyasının əsas amillərindəndir.

Torpağım Güneşlə qan qohumudur,
Odlə oynamışam,
odda yanıbmışam,
Qovrulub,
qıvrılıb qarsalanmışam...
Qılınclar güneşlə ovxarlandı
Gözümdən od parlayıb,
Sözümdən od parlayıb,
Sədamdan od parlayıb,
adım belənib oda...

Müharibə illərinin ağır, sıxıntılı günləri İsanın uşaqlığına oynusuz, oyuncaqsız qoydu. Ümumiyyətlə, bu illərin uşaqları uşaqlığın dadını-duzunu bilməyiblər. Həmin sıxıntılı, ağırlı-acılı günlər uşaqlığın kamını görməyən indiki orta yaşlı adamların gözündə-könlündə hələ də göynəyir. Vaxt, zaman keçdikcə mə'nəvi yaralar daha çox ağrıdır, onun göynərtisi, gizlətisi ürək boyu yayılır. Ad günü min doqquz yüz qırx birinci ilə düşən şairin "divardakı qara haşiyəli şəkildən utanmağı", o illərdə tək-tük səssiz-sazsız, zumasız toyları yadına salması nə qədər təbiidir:

Sessiz toylar yada düşdü... bir anda
Sessizlikdən qulaqlarım tutuldu.

Bu misralar ona görə bənzərsizdir ki, yaşantının özü bənzərsizdir, şairin özünə məxsusdur. Odur ki, burada həm duyum, həm də deyim orijinaldır, yenidir. Adamı yerindən tərpədir.

İsanın doğulub boya-başa çatdığı Qarayazı torpağı sazın-sözün adını uca tutub, urvatını saxlayan mahallarımızdandır. Bu yerin təbii danışığına heyran kəsilməyə bilmərsən. Danışqı dili burada nə qədər canlıdır, şirəlidir. Xalq yaradıcılığı, folklor elə bil bu torpaqdan ayrılmazdır. Ümumiyyətlə, bu tərəflərdəki yer-yurd adları, adət-ənənələr, camaatın danışqı tərz, birbaşa Dədə Qorqud qaynağından gəlir. Aşıq sənəti indinin özündə də Borçalı, Qarayazı mahallarında əzəliki vüs'ətini, tərəvətini qoruyub saxlayır. Əlbəttə, belə bir mühitdən, bədii zəmindən təkən alıb poetik ovqatı köklənən qələm sahibinin dili, yazı tərz də el-ulusuna yaraşan olmalıdır. İsanın şe' r dilindəki canlılıq, təbiilik heç şübhəsiz, onu boya-başa yetirən torpağın şirəsindən alır.

Canlı danışqdakı gün-güzəran həniri, bədii söz demək üçün münbit, zəmin olan el deyimlərinin şirinliyi onun "dünyadan köçməyə hazırlaşan" 115 yaşlı Zalxa nənəsini oxucuya təqdim etməsində açıq-aydın görünür:

Bu gidi sandıqdan, qulplu qazandan,
Orta ocağından ayrılmaq çətin.
O sac da, təndir də tezəcə qızandı -
Həyətdən, bacadan ayrılmaq çətin.

... Qulplu qazanda ağzının dadı,
Ocağın böyründə tutar yerini.
Sacın bərəkəti, təndirin odu
Davadan çıxarıb nəvələrini.

"Güllələr demədi" şe'rindeki:

Kəndimiz yamanca uralanmışdı,
Yaman korun-korun yanırdı ocaq-

misralarının uğuru buradakı məhəlli danışığa məxsus "uralanmaq" sözünün daşdığı poetik şirinlikdən gəlir. "Uralanmaq"-bir şeyin yaxşılarının, yararlılarının seçilib götürülməsi, xarabalarının, qüsurlularının saxlanması anlamını göstərən sözdür. "Kəndimiz yamanca uralanmışdı" misrasının ifadə etdiyi fikir-kəndin say-seçmə oğullarının cəbhəyə getməsi-"uralanmaq" sözündə öz poetik dəqiqliyini necə də gözəl tapmışdır! İsanın bu sıradan xeyli uğuru var. "Eymənmək" sözünün yaratdığı bədii mənzərə nə qədər tutarlıdır:

Bahar qorxa-qorxa gəlir şəhərə,
Bahar sinə-sinə gəlir şəhərə,
Eymənə-eyməne gəzir şəhəri.

Qarayazı düzənliyinin suyu, havası, göz qaynadıb, könül oynadan baharı həmişə İsa İsmayilzadə şe'rinin damarlarında döyünür. Dəli Kürün hay-haraylı axışı, meşələrin yaz, payız boyunca ahənərbə gözəlliyi də şair könlündə öz yerini tutmuşdur:

Keçim Qarayazı düzənliyindən . . .
Yəhərbel təpələr çıxsın qarşıma.
Gözümün önündə İliyə dönsün,
Dəli qulun kimi qışqıran səma
Gümüş qamçı kimi üstümə ənsin.

İsanın yazı tərzindəki istilik onun öz ətrafına səyriçi yox, nüfuzədi nəzərlə baxmasıdır. Elə buna görə də şe'rlərində demək olar ki, donuq təsvir yoxdur. Onun əksər təsvirləri hərəkətdədir:

Əllərin nə yaman dilavər olub,
Mehriban-mehriban danışa bilir. -

misraları şair qəlbindəki duyğuların özü qədər istidir, mehrlidir.

Ata-ana görüşünə gələn, doğmalar üçün üreyinin başı əsən, oğulun doqqazdan evin baş ucuna- atasının taxtınacan gördüyü mənzərəni və keçirdiyi yaşantını təsvir etməsinə fikir verin:

Muştuluq almağa qaçar nəvələr...
Anam samovara durub od salar;
Əli sinəsində şığıyıb gələr,
Qolları boynumdan asılı qalar.

Qımışar, yerindən heç qalxmaz atam,
Ehmalca söndürər siqaretini.
İstərəm özümü üstümə atam,
Göz qoyar-gözləri saxlayar məni,
Əl verər-əlləri saxlayar məni.

Balaca bir təsvirdə "əli sinəsində şığıyıb gələn" ana ilə "ehmalca siqaretini söndürən" ata obrazları yaradılmışdır. Lakin bunlar gəlişi gözəl təsvirlər deyildir, əsrlərin daş sınağından keçmiş xalq xarakterini, ailə-məişət münasibətlərindəki milli dünya görüşü təmsil edən azərbaycanlı ata və ana obrazlarının ifadələridir. Bu, hələ mövzunun bədii həlliündəki birinci uğurdur. Şe'rdəki ikinci böyük uğur sözlərin yaratdığı rəsmdir, tablodur. Kim söz qüdrətinin yaratdığı rəssam tablosuna şübhə edərsə, buyursun, bu deyimlərin dərinliyinə varsın.

Xalq ruhuna, folklor kökünə qırılmaz tellərlə bağlılıqdandır

ki, şairin oxucu ilə özü arasında yaratdığı söz körpüsünün tağları dözümlü və davamlıdır. Doğma torpağın güle-gülzara dönməsinəsi, suyunu, çöreyini halal elədiyi şair oğlunun da sinəsini gülzara döndərməyə qadirdir:

Hay verməyə dili gələr dağların,
Pay verməyə eli gələr dağların,
Çiçək-çiçək seli gələr dağların -
Necə seçim, necə sayım - bilmirəm.

Adamın ruhunu oxşayan, könlünü titrədən bu deyimlər, söz- obraz çələngi büllur bulaq gözündən qaynayıb axır, telli saz bağrından qopur, yoxsa şair sinəsindən?! Ayırmaq çetindir. Əsil sözün, həqiqi sənətin gücü, qüdrəti elə bu bağlılıqdadır. İsa iri həcmli əsərlərində - poemalarında da şe'rlərinə məxsus orijinal əlamətləri, onu sevdiren bədii keyfiyyətləri saxlaya bilir. Hələ neçə il bundan əvvəl müharibə mövzusunda qələmə aldığı "Böyüdülmüş şəkillər" poemasını ədəbi ictimaiyyətimiz bəyəndi. Yəne həmin mövzuda yazdığı "Torpağın nəbzi vurur" poeması da mövzunun bədii həlli baxımından orijinaldır. Sülh, əmin-amanlıq çağırışının bədii təcəssümü olan "Bir səs gəlir üstümüzə" və "İndicə zəng çalınacaq" poemalarında narahat, səksəkəli dünyamızın sabahını düşünen, haqqın, ədalətin qələbəsinə inanan insan, torpaq qeyrətini çəkən şairin səsi milyonların səsinə çevrilir.

İsa İsmayilzadənin müxtəlif illərdə çap olunmuş "Ulduzların ad günü", "İşıqlı yarpaqlar", "Torpaq nəğməsi", "Ömrümdən keçən qatar", "Salam, Yer kürəsi" kitabları da həqiqi şe'rlərin bədii tərəfindən rəğbətə qarşılanmışdır. Oxucular İsa şe'rinin bədii tutumunu, obrazlılığını yüksək qiymətləndirmişlər. Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli kimi ustad sənətkarların onun yaradıcılıq keyfiyyətlərindən razılıq hissi ilə söz açmaları təsadüfi deyildir.

Bir vaxtlar ilk uğurlarına, ışıqlı misralarına sevindiyim istə' dadlı tələbəmin indiki kamil yaradıcılığını, ışıqlı poeziyasını təqdir edir, bu poeziyanın daha böyük zirvələr aşmasını arzulayıram.

1986

* * *

"TÜRKÜSTAN", "TÜRKÜSTAN"

Yavuz Bülənd Bakiləri 1977-ci ildə çap olunan "Yalnızlıq" kitabı ilə tanımış və bundan sonra onun yaradıcılığını izləməyə başlamışam. Həmin kitabda oxuduğum "Unutduğumuz insanlar" şe'ri mənim qəlbimdən xəber verdi, arzumun əks-sədası oldu:

Mən, çiləsi çəkilməmiş bir türkmən,
Mən, hər səhər ciyərinə qurşun yeyən bir yetim,
Çarəsizliklər içində Sizi düşünürəm,
Ey əsir insanlar diyarında
mənim əsir millətim,
Və ey Qafqaz dağları ardında
Bayraqsız məmləkətim.

Mən o zaman Türkiyədən gələn bu doğma səsə güvəndim və bildim ki, məni düşünenlər, mənim dərdimi bilənlər və bu dərdə əlac axtaranlar var.

Bununla bərabər, bir həqiqəti də bilirdim ki, o zamanlar Türkiyədə əsir türklərin böyük dərdini düşünenlər, bu dərdi şəxsi dərdi kimi yaşayanlar barmaqla görsənir və onlar "ırqçı", "türançı" kimi damğalanır, zindanlara düşürdü. Belə bir vaxtda "Ey Qafqaz dağları ardında bayraqsız məmləkətim"-dəyə çıxırmaq böyük cəsarət tələb edirdi. Bu cəsarəti Yavuz Bülənd bacardı və milli təəssübkeşlikdən doğan bu cəsarət gətdikcə onun yaradıcılığının əsas motivinə çevrildi. Yavuz Büləndin qələmi Türkiyə sınırları daxilində deyil, xaricində gəzməyə başladı. O, "Kerkük ağıtı" şe'rinə Kerkük türklərinin "Üskübdən Kosovaya" kitabında Yuqoslaviya türklərinin, "Azərbaycan qəlbimdə bir şah damardır" şe'rinə Azərbaycan türklərinin, "Türküstan, Türküstan" kitabında isə özbək türklərinin başına gətirilən müsibətləri ürək yanğısı və göz yaşları ilə dilə gətirmişdir. Mən "Türküstan" kitabını bir neçə dəfə oxumuş, hər dəfə də yazarın bütün dünya türkləri üçün alışıb yanan böyük türk ürəyinin qarşısında səcdəyə gəlmişəm. Bu kitab əzilən, milli varlığı təhqir olunan özbək xalqının ətərinə qarşı yazarın e' tiraz fəryadıdır.

Yavuz Büləndin əsərlərini oxuduqca düşünürəm: "Onda bu yanğı hardandır? Daha dəqiq desək, bu yanğının mənbəyi

nədir? Məncə bu, onun öz milli varlığına, milli kökünə, soyuna, tarixinə, dilinə və dininə möhkəm tellərlə bağlılığından irəli gəlir. Təsadüfi deyil ki, qələminə dərin hörmət bəslədiyim yazar İlhan Geçer Yavuz Bülend haqqında deyir ki, "Onun misraları buram-buram Anadolu kokuyor". Bəli, şe'rlərindən Anadolu torpağının etri gələn yazarın əsərləri yalnız Anadolunun deyil, dünyadakı bütün türk torpaqlarının dərini dilə getirməlidir. Çünki harda türk varsa ora Y. Bülend üçün Vətəndir və bu vətənin dərdi onun öz şəxsi dərvidir.

"Türküstan" kitabını incələmədən öncə mən Y. Büləndin keçən il oxuduğum "M. Akifin çağdaş Türkiyə ideali" kitabına öteri də olsa toxunmaq istəyirəm. Bu kitab mənim M. Akif haqqındakı düşüncələrimin tam ifadəsidir. M. Akifi ulu türk ruhunun, türk tarixinin, türk mə'nəviyyatının təsəllisi kimi anlayıram. Lakin çox təəssüf ki, Türkiyədə bu böyük türkün böyüklüyünü və onun türk xalqı qarşısındakı xidmətlərini qəsdən anlamaq istəməyənlər, onu "geriçi" və "ibtidai" şair adlandıranlar da var. "Çanakkala şəhidinə", "İstiqlal marşı" kimi misilsiz sənət incilərini yaratmış bu şairə necə "geriçi" və "ibtidai şair" demək olar? Dünya şe'rinin şah əsərlərindən olan bu şe'rlərə ibtidai deyən adamın özünün şüuru və düşüncəsi ibtidaidir-qənaətimdəyəm.

Y. Bülend M. Akifə Türkiyənin bə'zi dairələrindəki yanlış münasibətin səbəbini haqlı olaraq cəhəltə, bilgisizlikdə, ən doğrusu isə soysuzluqda görür.

Beləliklə Y. Bülend bütün əsərlərində milli varlığa bağlılıq məsələsini ön plana çəkir, türk xalqını, xüsusən türk aydınlarını soya,kökə bağlı olmağa çağırır.

Məhz buna görə də haqqında danışmaq istədiyim "Türküstan" kitabında da bu məsələ bütün ciddiyyəti ilə qoyulur. Özbəkistanın kənd və şəhərlərini gəzən Yavuz Bülend gördüyü adamların sifətində, davranışında, hətta işlədikləri ayrı-ayrı kəlmələrin vurğusunda, ahəngində, atalar sözlərində, adət və ənənələrində, yedikləri xörəklərdə, kəndlərin adlarında, evlərin memarisində, hər yerdə, hər yerdə Anadolunun ətrini, ruhunu, adət-ənənəsinə bənzərliyi axtarır və tapır. Necə də tapmasın? Axı, bu millətin kökü bir, ruhu bir, mə'nəvi dünyası birdir. Buna görə də ürək ağrısı ilə yazır: "Dilimizi, tariximizi, edəbiyyatımızı, gözəl sənətlərimizi, adət və ənənələrimizi incələrkən Türkiyə di-

şında qalan soydaşlarımızı bir kənara itəməyiz. Əski türk yurdlarını görməməzlikdən gələməyiz. Türkiyə dışında yaşayan soydaşlarımızın kültür zənginliklərindən xəbərdar olmaq, onlarla kültür köprüləri kurmaq bizə daima yeni üfüqlər açacaq və güc qazandıracaqdır" (səh. 23). O, bu sözləri 1985-ci ildə demiş, o zaman vaxtı qabaqlamış, indi isə allaha min şükürlər olsun ki, bu körpülər qurulmaqdadır. Vaxtı qabaqlamaq isə sənətin və sənətkar duyğusunun mö' cüzəsidir.

Kitabın ən gözəl keyfiyyətlərindən biri də budur ki, müəllifə sovet imperalizminin müstəmləkə ölkəsi olan Özbəkistanda propaqanda məqsədi ilə yaradılan bəzək-düzəyə aldanmır, bu zahiri bəzək-düzəyin arxasındakı eybəcərlikləri görür və bunların mahiyyətini çox gözəl açıb göstərir.

Ümumiyyətlə, rus-sovet propaqandası çox güclüdür. Onlar əcnəbi səyyahların gözlərinə kül üfürüb onları aldatmaq üçün hər vasitəyə el atırlar. Yavuz Büləndin iştirak etdiyi festivalda da əcnəbi qonaqları özbəklərin "firavan və xoşbəxt həyatlarını" nümayiş etdirmək üçün onları Səmərqənd stadionunda toy-bayramla, gül-çiçəklə qarşılamış, özbək qızlarını qarşılarında oynatmış, bir sözlə, müxtəlif millətlərdən olan səyyahların gözlərinə kül üfürməyə çalışmışlar.

Bütün bu oyunların bir teatro olduğunu anlayan Yavuz Bülend yazır: "Bütün bunlardan iyrendiyim üçün kalabalığa ibrətlə bakıyordum... Ruslar, gerçəkdən ağıllı adamlar. İnsan psixolojisini çox iyi biliyorlar" (səh. 218).

Teymurləngin nəvələrinin bu gün bu hala düşməsi həqiqətən insanda təəssüf doğurur.

"Özbəkistan" otelində aşağı və ağır işlərdə özbəklərin çalışdığını gören müəllif beyni imperialist propaqandası ilə çeynənmiş özbək Muraddan bunun səbəbini sorduqda o belə cavab verir: "Bizim özbəklər iş konusunda maaleşef tənbəldirlər. Ürətim bakımından onların buralarda bulunmaları doğru deyildir" (səh. 163).

Muradın cavabı müəllifi sarsıdır. Və sözüne davam edərək yazır: "Bu, Marksizm adına Rusiyaya kayıdsız, şərtsiz qul-kölə olma xəstəliyidir.. Bu otele rus əsilli bütün kat müdürləri koltuqlarında sabahdan axşama qədər oturub televizyon seyr edirlər.

Dikkət etdim, yapıqları ən mühüm iş müştərilərin oda anaxtarlarını vermək və almaq! Özbəklər bu işi bacarmayacaq qədər aciz insanlarmı?"

Beləliklə, kitab başdan ayağa qədər ayıq gözlü yazıçının, milləti üçün yanan böyük bir vətəndaşın canlı müşahidələridir. Bu kitabı yalnız Türkiyə türkləri deyil, bütün dünya türkləri oxumalı, kommunizm deyilən bir kabusun törətdiyi dəhşətlərdən ibrət götürməlidir.

1991

* * *

ÇEVİRİLMƏ

(Şəhid balamız Oruc Musa oğlunun əziz xatirəsinə)

Əzizim Oruc, ay mənim millətimin fədakar oğlu, bu gün sənin yoxluğunu bütün varlığımızla hiss edir və göynəmə-göynəm göynəyirik. Min dəfə təəssüf olsun ki, bu gün mən sənin özünə deyil, müqəddəs ruhuna müraciət edirəm.

Hamı - bütün yaranmışlar bir atanın, bir ananın övladı olur. Sən də doğulanda Səkinə ananın və Musa atanın övladı kimi doğuldun. Amma dünyanı dəyişəndə bu boyda Vətənin övladına çevrildin. Bu çevirmə birdən olmadı, sən xalqın öz azadlığı yolunda apardığı mübarizəyə qoşulduğun gündən başladı. Son dörd ildə sən üç gülüzlü balana deyil, yeddi milyonluq xalqına qulluq etməyə başladın. Bu müddətdə sən təkəcə öz ciyərnlə deyil, 7 milyonluq xalqın ciyəriylə nəfəs aldın, 7 milyonun ağılı ilə düşünüb, üreyi ilə duydun, əlindən gələni elədin.

Sən adi bir rabiteçi idin. Lakin sən bu adiliyi öz əməlinlə qeyri-adilik mərtəbəsinə qaldırdın. 20 yanvar qırğını günlərində sən hər gün neçə dəfə məni dünya radioları ilə birləşdirir, xalqımızın fəryad səsini dünyaya çatdırırdıq.

Ey adsız adlılardan uca qəhrəman, sən ömründə bir dəfə şüar demədin, amma səni tanıyanlar üçün şüara döndün.

Heç yadımdan çıxmaz, türk jurnalistləri məndən müsahibə almaq üçün bizə gəlmişdilər. Təsədüfən sən də bizdə idin. Başımıza gələn erməni beləsinin mahiyyətini, bu olayların arxasın-

da duran məqsədi, məramı elə açdın ki, izahatına mən də heyran qaldım, jurnalistlər də... Sonra Türk mətbuatında sənin dediklərin dərc edildi və dünya bizim başımıza açılan oyunların əsl mahiyyətindən agah oldu.

Sən bu Vətən üçün əlindən gələni elədin, ey Vətənimizin namuslu oğlu! Bu da təsadüfi deyil ki, sən sevimli balanın adını Atatürk qoymuşdun. Atatürk kimi gərəkli olsun! Atatürk balanın Azərbaycanımıza layiqli oğul olacağına mənim şübhəm yoxdur. Çünki o, sənin kimi qeyrətli atanın oğludur. Beləliklə də, sənin qeyrət damarın və bu damarda axan saf, təmiz qanın nəslində davam edəcək, bu nəsil də yenə sənin kimi bu xalqın, bu Vətənin qeyrətini çəkəcək.

Mən sənin nəslində əsrlər boyu davam edəcək bu təmiz qanın hərərəti ilə yaranacaq gələcək günlərin gözəlliyinə inanıram.

"Axtarış" qəzeti, 13 may, 1992

* * *

"BİZİM DİYAR"

Mən bu kitabın müəllifi Sevinc Çokumu "Türk ədəbiyyatı" dərgisində çıxan kiçik hekayələri ilə çoxdan tanıyıram. O, Türk xanımlarına xas olan ədəb-ərkan, nəzakət, nəciblik, zəriflik, bir sözlə, əfəndilik, bunlarla yanaşı, mərdanəlik, qorxmazlıq və kişilik kimi sifətləri ilə... ilk tanışlığımızdan nəzərimi cəlb etmişdi. Bu gün Azərbaycan oxucularına təqdim etdiyimiz "Bizim diyar" romanını oxuduğum zaman ordakı Gülsüm ana, Pəmbə kimi qadın obrazlarında mən müəllifin öz xarakter sifətlərini gördüm və bir daha inandım ki, müəllifin öz xarakteri yaratdığı obrazlara da keçə bilərmiş...

Ömründə bir dəfə də olsa Türkiyəni görməyən, türk xarakteri ilə tanış olmayan başqa millətin hər hansı bir nümayəndəsi bu romanı oxuyarsa, türk xalqını, onun özünəməxsus səciyyəvi sifətlərini görüb tanıya bilər. Bu isə romancıliqda əsas məsələdir. Çünki elm nə qədər kosmopolitdirsə, sənət və ədəbiyyat bir o qədər millidir. Milli olmayan sənət əsl sənət ola

bilməz.

Mən belə hesab edərim ki, yazıçı obrazlarının milli mənsubiyyətini bildirməyə də bilər. Deyək ki, obrazına Əli, yaxud İvan adını verməse də biz xarakter sifətlərindən onun hansı millətə mənsub olduğunu bilməliyik. Əgər bilə bilmiriksə, demək müəllif əsl sənət əsəri yarada bilməmişdir. Bu mə'nada Sevinc Çokumun "Bizim diyar" romanı əsl türk xarakterləri yaratması baxımından təqdire layıqdır. Onu da deyim ki, bu romanı oxuyan Azərbaycan oxucusu əsərin hər səhifəsində öz dədə-babasını, onun mərdanəliyini, əzimini və vüqarını görəcek və bir daha özünün türklüyünə inanacaq. "Bizim diyar" romanı bu mə'nada da bizim oxucular üçün çox qiymətlidir.

1991

* * *

Ə. QARAQOÇ

Çox güclü jurnalist qələminə malik olan Əbdürrəhman Qaraqoç həm də müasir Türkiyənin qüdrətli şairlərindən biridir. Bu gün "mədəniyyət" adına Türkiyəyə sınıran Qərb və Amerikanın eybəcər həyat tərzini müasirlik adına yeridilən açıq-saçıq əxlaqsızlığı həm məqalələri, həm də şe'rləri ilə ifşa edən Əbdürrəhman Qaraqoç millətini dönüb keçmişə baxmağa, özünə qayıtmağa səsləyir.

Vaxtilə Türkiyədə erməni Akop Dilaçarın rəhbərliyi ilə yaradılan dil qurumunun türk xalqı üçün doğma olan, vətəndaşlıq hüququ qazanmış sözlərin yerinə yeni uydurma sözlər icad etmək siyasətinə qarşı çıxan Qaraqoç öz yazılarında sübut edir ki, bu siyasət milləti öz tarixi kökündən, öz milli varlığından ayırmaq məqsədi güdür.

**Nə kəltür bizimdir, nə sənət bizim,
Nə bu dil bizimdir, nə lüğət bizim.**

Beləliklə, bu cür sün'iliyin və saxtakarlığın əleyhinə çıxan şair:

**Xəyala sarıldıq biz gerçək kimi,
Rəsmi qoxuladıq gül-çiçək kimi.**

-deyə şair sözünə davam edərək qələmi də etika və ehti-

ram dairəsində işlətməyin vacibliyinə toxunaraq yazır:

**Qələmi işlətdik dəyənək kimi,
Biz bizə güldürdük gözəllikləri.**

Bir cəhəti də qeyd etmək istəyirəm ki, müasir Türkiyədə doğma vətənimiz olan hecanın qovulduğu bir zamanda Ə. Qaraqoç şe'rlərini yalnız heca vətəni qoşma forması ilə yazır.

Bu gün TRT vasitəsilə bizim televiziya Avropa və Amerikanın əxlaqdan kənar, milli ruhumuza yad filmlərinin yol açdığı, dilimizə bəzi uydurma sözlərin gəlməkdə olduğu bir zamanda Qaraqoçun şe'rləri bizim üçün bir xəbərdarlıq rolunu oynadığından onları "Mədəniyyət" qəzetinin oxucularına təqdim etməyi gerekli bildim.

"Mədəniyyət" qəzeti, 29 mart, 1993

* * *

BİZİM XUDU - SİRRİ XUDA

Mən Xudunu 30 ildən artıq bir müddətdir ki, tanıyırdım. Lakin əsl dostluğumuz 1965-ci ildən başladı. 1965-ci ildən ta ölümünə qədər elə həftə olmazdı ki, Nureddin, mən və o bir neçə dəfə görüşməyək. Bu görüşlər zərurət idi. Bəs bu zərurət nədən doğurdu? Fikirdən, əqiqədən, milli dərdimizdən. Xudu geoloq idi, mən şair, Nureddin həkim. Demək, bizi ixtisasımız birləşdirə bilməzdi. Bizi fikir ümumiliyi birləşdirirdi. Mən Xudunu ruhi və mə'nəviyyatı ilə bütövlüklə dərk edəndə qədər, Vətənə və millətə özüm kimi aludə olan, onun yolunda hər cür cəfaya sinə gərə bilən ikinci bir adamın olduğuna inanmırdım. Xudunu dərinədən başa düşəndən, onun bütün hissələrinə, duyğu və fikirlərinə bələd olandan sonra, dedim- mənə şükür! Xudu məndən beşbetərmiş!.. Bundan sonra bir az rahat nəfəs aldım və inandım ki, bu bədbəxt millətin halına məndən də artıq yanan varmış. Bu mənim üçün bir təskinlik idi. Ona görə ki, mən bə' zən Vətən və millət sevgimə ifrata vardığımı düşünür və bə' zən hissələrimi cilovlamağa çalışırdım və fikirləşirdim ki, yə' ni bu boyda ölkədə məndən ağıllısı yoxdur? Xudu ilə tanışlığımızdan

sonra mən öz hissələrimə inanmağa başladım, çünki o, mənə təsdiqlədi. Buna görə də bizim tez-tez üçlükdə görüşməyə, dərdimizi bölüşməyə ehtiyacımız var idi. Ona görə ki, biz bir-birimizi tamamlayırdıq. Bizim görüşlərimiz hər üçümüzün təbii ehtiyacı idi.

Xudu içində yaşadığımız sistemin məhvə labüd olduğunu, cəmiyyətin təbii qanunları nəticəsində yaşamağa qabil olmadığını dəlillərlə sübut edərdi. O, cəmiyyətdəki hər şeyi təbiət qanunları ilə ölçürdü. O, deyirdi ki, əgər cəmiyyətdə təbiətə yad bir qanun yaranarsa, bu qanunun yaşamağa haqqı yoxdur. Bu mə'nada kommunizm insanın təbii hissələrinə ziddir. Kommunizm kabinetdə yaranmış fantastik bir ideologiyadır, insana qarşı çevrilən bir ideologiya cəmiyyətdə duruş gətirə bilməz. O, bunu təbiət qanunları əsasında ələ sübut edərdi ki, mən buna inanmaya bilməzdim.

Xudu təbiətin qoynunda böyümüşdü. O, mineral daşların, bitkilərin, ağacların, torpağın dilini çox yaxşı bilirdi. Onun ruhunda və mə'nəviyyatında Azərbaycan iqlimi, Azərbaycan təbiəti yaşayırdı. Ən başlıcası o, biolojiyanı dərinlən bilirdi. Nəinki biolojiyanı, o bütün təbiət elmlərini gözəl bilirdi. Yalnız təbiət elmlərini deyil, ictimai elmləri, incəsənəti, onun daxili qanunlarını, fəlsəfəni, ədəbiyyatı, tarixi mütaliə etmişdi.

Burada bir haşiyyə:

Xudu bə' zən Mirzə Cəlilə əsəbiləşərdi. Deyirdi ki,- Mən Moskvaya aspiranturaya oxumağa gətdiyim zaman, özümə yalnız bir yazıçının- Mirzə Cəlilin əsərlərini aparmışdım. Üç illik aspirantura dövründə mən Moskvada Azərbaycanın ətrini Mirzə Cəlildən alırdım. Moskva mühitində elmin, tərəqqinin, mədəniyyətin yüksəlişini görüb, bundan sonra Mirzə Cəlili oxuyanda, millətimin geriliyinə, cəhəletinə əsəbiləşirdim və deyirdim: " Bu Mirzə Cəlil, yə' ni millətimizdə bir yaxşı cəhət görməyib? " Bu çox təbii sual idi, daha doğrusu, müasir şəhər olan Moskva mühitində bu sual çox təbii səslənirdi. Axı bu sualı vaxtı ilə Çəmənzəminli də vermişdi. Xudu deyirdi ki, uşağı döyməklə tərbiyə etmək olmaz, uşaqda özünə inam yaratmaq lazımdır. Mirzə Cəlil dövründə bizim millət hələ də uşaq misallı idi. O, deyirdi ki, "tənqid tərbiyə üsulu ola bilməz. İnəmə tərbiyə üsuludur". Çox qərəbədir. Xudunun tələbələr ilə görüşlərinə

mən də gedərdim. Xudu gənclərə müraciətən həmişə deyirdi: " Siz bir şeye inanın, gələcəyiniz nils-borları, nəsrəddin tusiləri sizin içinizdədir ". O, bu təlqini ilə gənclərdə özlərinə inam hissi oyatmaq istəyirdi.

Azərbaycan ictimai fikir tarixində Xudunun ən çox sevdiyi şəxsiyyətlərdən biri də Mirzə Cəlil idi. Mən bu barədə ayrıca danışacağam. Amma burada yenə bir haşiyyə çıxmaq istəyirəm.

Mən quruluşumuzda gördüyüm eybəcərliklərə tez-tez əsəbiləşər və açığını deyim ki, bə' zən özümdən çıxardım. Onda Xudu gülərdi. Mən yenidən əsəbiləşər və deyirdim : " Ə, nəyə gülürsən? Məni ələ salırsan?" Deyirdi: " Yox e, sənə yazığım gəlir. Sən Mirzə Cəlil kimi yuxarı qalx, bu eybəcərliklərə yuxarıdan bax və gül, çünki bu cəmiyyət gülməyə layiqdir. Bu cəmiyyət Mirzə Cəlilin dediyi "Dəlilər yığıncağıdır". Onda mən deyirdim, nə oldu, bəs Mirzə Cəlili bəyənmirdin? O isə təzədən gülüb, deyirdi: "Allah ələməsin, mən nə karəyəm ki, Mirzə Cəlili bəyənməyəm. Mirzə Cəlil mənim qəlbimin əks-sədasıdır, onu çox sevdiyimdən, özüm-özümə qarşı çıxıram. Axı Mirzə Cəlil mənim özüməm. Məgər hər Azərbaycan türkünün ürəyində bu gün bir Sabir, bir Mirzə Cəlil, bir Üzeyir bəy yatmırmı? Amma bə' zən adam öz-özündən də, öz yaxınından da gileyli olur. Gileyi çox sevdiyimdendir".

Təmkinli adam idi Xudu. Çox adam olan məclisdə o, saatlarla susardı, mübahisədə iştirak etməzdi. Lakin sonunda ələ bir söz deyirdi ki, bizim iki saatlıq mübahisəmizə yekun vurur və öz tizi- fəhmiylə hamımızı heyrləndirərdi.

Bir gün Xudunun kəndinə gəlmişdik. Xudunun qohumları dərhal bizim şərəfimizə qoyun kəsməli oldular. Mən e' tiraz etdim , çünki mənim xatirəmə qoyun, yaxud bir cücə kəsildə mən bu ölümün günahını özümdə görür, bu günahə batmaq istəmirəm. Buna görə də mən ev sahibinin əlindən bıçağı alıb kənara atdım. Qohum nə qədər mənə and verib , tə' kid etsə də razılıq vermədim. Bütün bu hadisəni seyr edən Xudu gülüb mənə yanaşdı :

- Sən indi o qoyuna yaxşı itq ələdin?

- Bəs necə?

Xudu dedi:

- Sən qoymadın ki, o bədbəxt qoyun qoyunluqdan azad olsun. Axı qoyun, qoyun olduğu üçün qoyundur. Gərək qoyaydın ki, o kişi kimi olsun.

Xudunun alimliyini, onun dünya elminə verdiklərini alimlər bilər. Mən onun kəşflərinin dəyəri haqqında alim sözü deyə bilmərəm. Lakin bildiyim və hiss etdiyim qədərini deyəcəyəm. Çünki mən onun mühüm bir kəşfinin sənətimizdəki təzahürünü bilirəm. Allah rəhmət eləsin Rəsul Rzaya. Onun klassik şe'ri-miz haqqındakı bir fikrini misal gətirmək istəyirəm. O deyirdi ki, Füzuli şe'rinin ölməzliyinin birinci səbəbi odur ki, o, misrada sözləri elə-belə düzmür, sözləri bir-birinin içinə geydirir. Geydiriyinə görə də sözlərin arasında boşluq olmur. Boşluq olan yerə hava dolar və kənardakı sözləri çürüdür.

Rəsul Rzanın dediyi bu mətləb yalnız şe'riyə aid deyil, ümumən Azərbaycan sənətinə aiddir. Musiqimiz də belədir, me' marlığımız da, xalçaçılığımız da, hətta şebəkə sənəti də. Şebəkədə bir dənə də olsun mıx işləmir (Şəki xan sarayı bunun ən yaxşı nümunəsidir). Şebəkədə fiqurlar bir-birinin içinə geydirilər. Belə ki, iki fiqur arasındakı boşluq da, kənardakı fiqurların eyni ölçüdə, eyni şəkildə təkrarır. Bu, sənətdə lakonizmdir. Bəs şe'r də? Şe'r də həmişə qanun əsasında yazılır:

Deyildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail

Mənə tə'n eyləyən qafil səni görçək utanmazmı?

Gəlın, bu beyti təşkil edən sözlərdən bircəsini götürək. Mümkündürmü? Yaxud, bu iki misrada bircə dənə artıq söz, yaxud vergül, nöqtə varmı? Rəsul Rza demişkən, burda sözlər bir-birinin içinə geydirildiyindən, bir-biri ilə məntiq və fikrən bağlıdır. Sözlər arasında heç bir boşluq yoxdur. "Mail, zail, qafil" - iç qafiyələri isə, şebəkədəki rənglərin təkrarıdır. Bu isə, şe'r də, şebəkədə, musiqidə harmoniyadır. Və ən ümdəsi az sözlə, az rənglə, az səslə yaranmış böyük bir fikir, şe'ri lakonizmdir.

Xudu elmdə bunu kəşf etmişdir. Ye'ni o, sübut etmişdir ki, maddəni təşkil edən atomların quruluşu da, bu qanun əsasında qurulmuşdur: İki atomun arasındakı boşluğun özü də (əgər o varsa) həmin şəklın təkrarıdır. Beləliklə, atomların quruluşunda fon yoxdur. Bu fonsuzluq fəhm ilə hiss edən nəvələrimiz, xalqa sənətində bu quruluşdan istifadə etmişlər. Sual oluna bilər:

mikraskop olmadığı bir zamanda bizim savadsız nəvələrimiz, atomun quruluşundan xəbərsiz olan şebəkə ustalarımız və me' marlarımız bunu hansı hissın gücü ilə sənətlərinə tətbiq edə bilmişlər?! Xudu bütün ömrü boyu bunu axtarırdı və buna görə də o, bizim xalqın milli psixologiyası ilə çox marqlanırdı. Bu məsələ bizim üçümüzü də düşündürərdi. Əlbəttə, bu çox dərin məsələdir və mən, ümumiyyətlə Xudu, onun təbiəti, xarakteri, dünya baxışı haqqında, onun böyük şəxsiyyətini açə biləcək bir kitab yazmaq istəyirəm. Bu mənim Xudunun ruhu qarşısında ödənməmiş borcumdur.

- Bu kitabı yazsanız, çox yaxşı olar.

- Hələ düşünürəm, amma Nureddin yazdı.

- Çapdan çıxıb?

- Xeyir, qurtarmaq üzrədir. Əvvəl istədik ki, bir yerdə yazaq, sonra düşündük ki, hərəməz bir cür yazsaq, daha yaxşı olar. Əslinə baxsan, mənim bu işi ləngitməyimin bir neçə səbəbi var. Birinci səbəbi odur ki, düşüymüz Qarabağ düşüünü əl-qolumu bağlayıb. Bu düşüündən çıxmaq barədə düşüncələrimiz bizi başqa şey haqqında düşünməyə qoymur, əlimə qələm ala bilmirəm. Qarabağla əlaqədar xırda-para məqalələrdən başqa heç nə yazə bilmirəm. Ye'ni indi şe'r vaxtıdır? İkinci səbəb: Mən 1953-cü ildən 1990-cı ilin yanvar qırğınına qədər gündəlik yazmışam. Bu gündəlikdə Xudu ilə bağlı xətiyələr çoxdur. Mübahisələr, çəkişmələr, məktublaşmalar və s. bu gündəlikdən qırmızı bir xətt kimi keçir. Mən gərək gündəliklərimi tökəm qabağıma, Xudu ilə bağlı xətiyələrimi üzə çıxaram və kitabımı bunun əsasında yazam, onda kitab olar canlı, diri, ye'ni faktlar əsasında. Ümumiyyətlə, mənim dünyadan getmiş dostları-m yazıçıları, rəssamları, alimləri, bəstəkarları haqqında yazmaqdan xoşum gəlmir. Yazanda da gərək elə yazasan ki, özündən heç nə uydurmayasən. Doğrusunu deyim ki, bə' zən qələm yoldaşlarımız haqqında elə xətiyələr oxuyuram ki, məni gülmək tutur. Belə xətiyələrdə bə' zən xətiyənin qəhrəmanından çox, müəllifin öz obrazı görünür. Uzağa getməyə, bu yaxınlarda Xudu haqqında bir xətiyə oxudum. Xətiyə müəllifi yazır: "Xudu mənə dedi ki, sən çox istə'dadlı adamsən, hayıf ki, batırsən". Onu yaxından tanıyanlara mə' lumdu ki, Xudu heç kəsi üzünə qənşər tərifləməzdi.

Mən bütün yazılarımı Xuduya və Nureddinə oxuyar, onların fikrini bilməmiş çapa verməzdim. İkisi də fikirlərini açıq deyər, bəyənmədiklərini bildirərdilər.

Xududa çox güclü analitik ağıl var idi. O, bu analitik ağılla mənim yazılarımı təhlil edər və bə' zən də mənə maraqlı mövzular da təklif edərdi. Onun mürekkəb süjetlərdən xoşu gəlməzdi. O, deyərdi ki, poema və dramlarında əsəri artıq hadisələrlə yükləmə, süjeti yalnız sadəcə bir hadisənin ətrafında qur.

Xudu həyatda özü sadə olduğu qədər də, bədii əsərlərdən sadəlik umardı. O, deyərdi ki, ən böyük fikirlər sadə ifadədə böyük ola bilər. Mənim "Sadəlikdə böyüklük" məqaləmdə də irəli sürdüyüm fikirlər bu qaynaqdan bəhrələnmişdir. 1968-ci ildə "İkinci səs" pyesimi yazdım. Bu pyes bioqrafikdir. Bioqrafiyanın bu tərəfini Xudu çox gözəl bilirdi. Pyesi dostlarıma oxudum. Əsasən bəyəndilər. Amma pyesdə süjet bir qədər kənar hadisələrlə yüklü idi. Xudu və Nureddin həmişə olduğu kimi, yenə də məni sadəliyə çağırırdılar və bir-iki epizodu pyesdən çıxarmağı təklif etdilər. Mən üzde razılaşdımsa da, bu epizodlardan əl çəkmək istəmədim. Bu epizodlar bioqrafiyamla bağlı olduğuna görə mənə çox doğma idi. Məşq zamanı gördüm ki, bu epizodlar əsərin inkişafına həqiqətən əngəl törədir. Və mən həmin epizodları pyesdən çıxartdım.

Xudu vəziyyətə görə söz danışmazdı. Kimə isə xoş gəlmək üçün, kiminsə ürəyinə yol tapmaq üçün söz deməzdi. Düşündüyünü deyərdi. Amma bunu elə deyərdi ki, qarşısındakının qəlbinə toxunmasın. Yumşaq deyərdi, amma hədəfə düz vurardı.

Geyimində, gecimində, həyata münasibətində olduğu kimi, sənətdə də təmtəraqdan, dəbdəbədən, zahiri pafosdan xoşlanmazdı. O, hər şeyin mahiyyətinə varmağı sevərdi, onun üçün mahiyyət əsas idi, forma yox. O, deyərdi ki, "Gözəl məzmun varsa, o özü ilə istər-istəməz gözəl forma da gətirəcək. Buna görə də formadan ötrü baş sındırmağa dəyməz. Forma məzmunun balasıdır, məzmun formanın yox".

Biz bu məsələləri o qədər müzakirə etmişdik ki, bə' zən bu fikrin hansımıza aid olduğunu ayırd edə bilməzdik. Üçümüz də çox zaman eyni düşünərdik. Buna görə də bizi yaxından tanı-

yanlar bizə həmişə "qərribə üçlük" deyərdilər. Burda bir həqiqət var idi. Çünki ixtisaslarımızın müxtəlif olmasına baxmayaraq, çox zaman eyni məsələ haqqında müxtəlif yollarla eyni nəticəyə gələrdik.

-Bəxtiyar müəllim, bir zaman mənim bir tanışım Xudu müəllimin laboratoriyasında işləyirdi. O, o zaman deyirdi ki, Xudu müəllimin laboratoriyasına bir neçə dəfə su buraxmışdılar. Ona maneçilik göstərmək istəyirdilər. Bu həqiqətdirmi?

—O zaman mənə bunu demişdi. Əlbəttə, Xudunu istəməyənlər də var idi.

— O boyda alimi bəs niyə Akademiyaya həqiqi üzv seçmədilər? Orada seçkilərin necə keçdiyini Siz mənədən yaxşı bilərsiniz. Nəyə görə bizdə düşünən ziyalıları tədricən öldürürlər? Təkcə Xudu müəllimi demirəm, başqa ziyalılarıımıza da münasibət belədir.

-Bunu mən də öz üzərimdə hiss etmişəm, özü də dəfələrlə. Son seçkilərdə məni də Akademiyaya həqiqi üzv seçmədilər, pozdular. Mən bu barədə bir şe'r də yazmışam. Bu məsələ ilə əlaqədar bir misal çəkmək istəyirəm. Vaxtilə Rusiya akademiyasına Maksim Qorkini seçmədiklərinə görə, Çexovla Karalenko Akademiyanın üzvlüyündən imtina etmişdilər. Onlar yazmışdı ki, Maksim Qorkinin üzv olmadığı Akademiyada biz özümüzü artıq hiss edirik. Bunun başqa nümunəsini mən Xudunun özündə görmüşəm. Bir zaman Akademiyada Xuduya müxbir üzv seçilməsi üçün sənədlərini verməyi təklif etmişdilər. O zaman Xudu sənədlərini vermədi. Bunun səbəbini soruşanda o dedi ki, vaxtilə mənim müəllimim olmuş Zülfüqarla yarışa girmək istəmirəm. Çünki o həmin yere mənədən daha çox layiqdir. Həmin seçkilərdə Zülfüqar müəllim müxbir üzv seçildi. Xudu növbəti seçkilərdə sənədlərini müxbir üzvlüyünə verdi, amma çox çətinliklə keçdi. Niyə? Çünki, istə' dadlı adamların düşməni daha çox olur. İnsana hər şeyi bağışlayırlar, istə' dadı və qabiliyyəti isə bağışlamırlar. Çox hallarda istə' dad insanın düşməninə çevrilir. Xudu heç kəsə qibtə eləməzdi. Ən mənfi adamda belə bir müsbət keyfiyyət tapardı və o çox zaman Peyğəmbərlə əlaqədar bir misal çəkərdi. Peyğəmbər bir nəfərlə yol gedirmiş. Qarşılarına it leşi çıxır. Yanındakı adam burnunu tutup "Leş nə pis qoxuyur", deyir. Peyğəmbər isə: "Nə gözəl

dişləri var bu itin"- deyir. Mütələq pisdə də yaxşını görmək qabiliyyəti var idi bizim Xudunun. Mən ona Xudu yox, çox zaman "Sirri-Xuda" deyirdim. Bu söz dostlarımızın arasına yayılmışdı. Hamı ona "Sirri-Xuda" deyirdi. O, həqiqətən Xudanın sirri idi. Bax, bu keyfiyyətlərinə görə də mən Xudu haqqında yazmaq istədiyim kitabda onun elmindən çox şəxsiyyəti barədə söz açmaq istəyirəm. Çünki o, şəxsiyyəti etibarilə nümənevi adam idi. Mən istəyirəm ki, yetişən gənclik həmən kitabdan Xudunun şəxsiyyətini öyrənsin və cavanlarımız özünü Xuduya bənzətməyə çalışsınlar.

Mülayimliyi, yumşaqlığı ilə bərabər, onun sərt üzü də var idi. Bu sərtlilik onun öz əqidəsinə sədaqətindən gəlirdi. O, hər şeydə güzeştə gedə bilərdi, amma əqidə məsələsində fikrindən dönməz və prinsipini əlində bayraq edərdi. Burada da bir haşiyyə çıxmaq istəyirəm. Akademiyanın keçmiş prezidentlərindən biri Xudunu yanına çağırıb ona deyir ki, "Sən çox baş aparırsan, sənə aid olmayan məsələlərə qoşulursan. Səndə, deyəsən, vəzifə eşqi var". Xudu ona cavab verir ki, "Məndə vəzifəyə həvəs olsaydı, indi sənin yerində oturardım".

– Yaxşı cavabdır.

– Yuxarıda dediyim kimi, Xudu ancaq öz sahəsini deyil, elmin başqa sahələrini də gözəl bilirdi, xüsusilə biologiya sahəsindəki yeni kəşfləri izləyirdi. O, deyirdi ki, canlı aləmi bilmədən cansız aləmi öyrənmək mümkün deyil.

O, riyaziyyatı da gözəl bilirdi. Mənim qızımı riyaziyyatın tətbiqi sahəsinə istiqamətləndirən Xudu oldu. Onun ensiklopedik ağılı var idi. Buna görə də Xudu Akademiyada elmin təşkili barədə böyük bir yazı yazmışdı. O, həmin yazını Akademiyanın rəhbərliyinə təqdim etmişdi. Lakin bu yazıya heç kəs əhəmiyyət vermədi. Hər dəfə Akademiyanın rəhbərliyi dəyişəndə Xudu həmin yazını yeni rəhbərliyə təqdim edirdi. Lakin faydası olmadı. Mən ona inanıram ki, Xudu Akademiyanın başında olsaydı, o bütün elimlərə istiqamət verə bilərdi. Məsələn, o, tarixçilərdən çox gileylənirdi. Deyirdi ki, bizdə tarix elminin konsepsiyası yoxdur. Tariximiz barədə yazanlar isə bizim mənşəimizi əsl soyumuzdan başqa bütün soylara bağlaya bilirlər. Buna görə də yazılan tariximiz başdan-ayağa qədər yalandır.

– Doğrudur, Xudu müəllim soy, kök məsələlərində də

möhkəm fəaliyyət göstərirdi. Yadıma gəlirmi, İqrar Əliyevin konsepsiyasına qarşı necə döyüşürdü?

– Hamısı yadımdadır. Bax, elə buna görə də millətə xor baxanlar, millətinin soy-kökünü dananlar ona düşmən kəsilmişdi.

– Bəxtiyar müəllim, indi yetişən ziyalıların hər birisinin öz sahəsində müəyyən yeri var. Siz Xudu müəllimin yerini necə görürsünüz? Təkcə öz sahəsində yox, ümumən, Azərbaycanın tarixində.

– İctimai fikir tarixində mən Xudunu Həsən bəy Zərdabi ilə müqayisə edərdim. O, Zərdabi səviyyəsində bir şəxsiyyət idi. O, Handini çox sevdi. Handinin "Hindistanın kəşfi" əsərini döndöndə oxumuşdu. Niyə? Ona görə ki, Handi Hindistanın istiqaliliyyəti uğrunda mübarizəyə başlamamışdan əvvəl Hindistanı qarış-qarış gəzmiş, xalqın adət-ənənəsini, ruhunu, mə'nəviyyatını öyrənmiş, yalnız bundan sonra millətini necə xilas etmək proqramını yazmışdı. Axı, milləti dərinədən bilmədən, onun psixologiyasını öyrənmədən, xalqı öz dalınca aparmaq mümkün deyil. Buna görə də Xudu tez-tez səfərə çıxardı, elimizi-obamızı qarış-qarış gəzərdi. O, bizim xalqın təbiətində oturaqlıqla bərabər köçəriyyətin mahiyyətini, psixologiyasını açmaq istəyirdi /dağdan-arana, arandan-dağa/. Və bu münasibətlə "Baharın ardınca" adlı bir yazı yazmışdı. Demək istəyir ki, xalqın psixologiyasında həmişə baharın ardınca qaçmaq xüsusiyyəti var. Bu yazıda o, köçəriyyə xas olan adətlər, vərdişlər bunların mahiyyəti barədə söz açırdı. Bu çox maraqlı bir əsərdir. Təəssüf ki, yarımçıq qaldı, tamamlaya bilmədi. Biz həmin yazını onun arxivindən tapmışıq. Nureddin onu çapa hazırlayır.

• Bizim üçün Azərbaycan mədəniyyətində 5 zirvə var idi: Füzuli, Mirzə Cəlil, Sabir, Ç. Çabbarlı, Üzeyir bəy. Mən Xudu qədər Üzeyir bəyin böyüklüyünü, tariximizdəki yerini dəyərləndirməyi bacaran ikinci adam tanımıram. O, Üzeyir bəyin "Azərbaycan musiqisinin əsasları" kitabını dəfələrlə oxumuş və təhlildən keçirmişdi. "Müğam" poemasını yazarkən o, mənə bu kitabı oxumağı tövsiyə etdi. Biz bəzən gecələr üçlükdə həmin kitabı oxuyar, inceliyerdik. Üzeyir bəy bu əsərində musiqimizin əsaslarını göstərməklə kifayətlənməmiş, özündən sonra gələn bəstəkar nəslinə bu qaynaqdan istifadə etmək yol-

larını da göstərmişdi.

Üzeyir bəy özü bir bəstəkar kimi, demək olar ki, bütün əsərlərində Muğam qaynağından məhərrətlə bəhrələnərək misilsiz sənət nümunələri yaratmışdı. Biz bəzən 2-3 saat yorulmadan "Koroğlu"nın üvertürasını, "Leyli və Məcnun"dakı "Şəbi-hicran" melodiyasını, "Sənsiz" və "Sevgili canan"ı dinlər və təhlil edərdik. Bizim heç birimiz musiqiçi olmasaq da böyük bəstəkarın muğam qaynağından necə qidalandığını özünün "Azərbaycan musiqisinin əsasları" kitabından öyrənərdik. Məsələn, "Sənsiz" romansının Segah üstündə, "Sevgili canan"ın isə Şüştər üstündə yazıldığı, ən əsası isə bu muğamlardan necə istifadə etdiyi bizim üçün çox maraqlı idi. Üzeyir bəyin öz yaradıcılığı bu istifadənin ən gözəl nümunəsi idi. "Sənsiz" və "Sevgili canan" musiqi tariximizdə romans janrının misilsiz etalonu idi. Biz buna təəssüf edirdik ki, böyük Üzeyir bəy bu iki romansla musiqimizdə milli romans janrının çıxırını açdı, amma özündən sonra bu janrda "Sənsiz"ə və "Sevgili canan"a tay ola biləcək nümunələr yaranmadı.

- Tamamilə doğrudur.

- Götürək "Koroğlu"nın üvertürasını. Musiqi tariximizdə heç bir əsər bu qədər, bu dərinlikdə xalqın ruhunu, mə'nəvi dünyasını ifadə etməmişdir. Buna görə də mən deyərdim ki, bu əsər bizim xalqın musiqi mə'bədidir. Bu əsəri dinləyən hər bir azərbaycanlı gözünü qırpmadan Vətənin yolunda ölümə gedə bilər. Üvertüranı sakit dinləmək mümkündürmü? Burada həm xalqın incə ruhu, zərifliyi, həm də qəhrəmanlığı vəhdətdədir. İlahi, bu kiçik musiqi parçasında zərifliklə qəhrəmanlıq, lirika ilə təm-təraq necə birləşə bilirmiş?! Təbiətən sakit olan Xudu, Üzeyir bəydən danışanda yerində sakit otura bilməzdi. Deyirəm, taleyin nə qəribə oyunları var. Məgər Xudunun canını Üzeyir bəyin evində tapşırması təsadüfi idimi? Xeyr! Bu boyda təsadüf ola bilməzdi. O öz canını, canından artıq istədiyi Üzeyir bəyin ruhuna təslim etməli idi, çünki o, Üzeyir bəyin evinə həmişə "mə'bədım" deyərdi.

- Bu da qəribədir ki, o gün "Xalq Cəbhə"sinin ilk tə'sis iclası "Cəngi" klubunda keçirilməliydi. İclasa bir gün qalmış Üzeyir bəyin evində keçirmək qərarına gəldilər. Deyilənə görə Məzahir Əfşar, Xudu müəllimdən xahiş edib ki, ora getməsin.

- Bəli, mən də, Nureddin də ona demişdik ki, getməməyin məsləhətdir. Hec yadımdan çıxmaz. Birlikdə dəniz kənarına gəzməyə çıxmışdıq. Opera teatrının yanından keçəndə, Xudu dedi ki, "Gənclər" teatrına baxar/teart yenəcə tə'mirdən çıxmışdır. Xudu binanın mə'marlığına aid bir neçə qüsurlar dedi. "Nizamı" küçəsi ilə evə tərəf gəldiyimiz zaman, Nureddin bizə onlara getməyi təklif etdi. Mən, evdə işim olduğundan təklifi qəbul etmədim. Onda Nureddin dedi ki, sabah axşam görüşək. Xudu dedi ki, sabah axşam mən Üzeyir bəyin evində "Xalq Cəbhəsi"nin tə'sis yığıncağında olacağam. İkimiz də getməyini məsləhət bilmədik, çünki iki dəfə infaktdan yatdığını bilirdik. Xudu dedi ki, söz vermişəm, getməyə bilmərəm. Biz hardan biləydik ki, o Üzeyir bəyin evinə dünyasını dəyişmək üçün gedir.

Axşam evdə oturmuşdum. Telefon zənk çaldı. Kim isə ağlar bir səslə "Bəxtiyar müəllim, Üzeyir bəyin evindən zəng çalırəm. Xudu müəllim özünü pis hiss edip, özünü yetirin bura", -dedi. Mən başı alovlu gəldim. Gördüm ki, evin aynabəndində Xudu uzanıb, Nureddin ona sün'i nəfəs verir... Faydası olmadı... Nureddin başını qaldıranda məni gördü. Bu zaman hönkürtü ilə mənim boynumu qucaqlayıb "Xudumuz getdi", -dedi.

İndi biz Xudusuz qalmışıq. Lakin Xudusuz bir günümüz də olmur. Yənə görüşürük. Lakin elə bir hadisə, elə bir əhvalat olmur ki, biz o məqamda Xudunu xatırlamayaq. Xududan tez-tez misallar çəkir, bu an baş verən hadisəyə "Xudu necə münasibət bəslərdi", - deyərək bir-birimizin üzünə baxırıq. Bu baxışlardakı mə'nə və fikir eynidir. Biz hər ikimiz yaxşı bilirik ki, bu məsələyə Xudunun münasibəti necə olardı. Biz ikimiz ayrılıqda Xudusuz yetimik. Allah heç kəsi dostsuz eləməsin!

"Xəzər" jurnalı, 1992 № 4

* * *

ONUN SUSMAĞI DA DANIŞMAQ İDİ

Biz üç dost idik. Professor-cərrah Nureddin Rzayev, kristal-lorraf-alım Xudu Məmmədov və mən. Hər həftə azı iki dəfə axşamlar görüşər, eşitdiririz, gördüyümüz, yaxud oxuduğumuz təzə xəbərləri bir-birimizə çatdırardıq. Əsasən hər birimizin ayrılıqda oxuduğumuz kitabları bir-birimizə verər və sonra bunları

müzakirə edərdik. Bu dostluq, bu ünsiyyət 24 il davam etdi. Allah Xudumuzu bizim əlimizdən tez aldı. O, təkçə bizdən getmədi, millətimizdən getdi. İndi iki dost qalmışıq. Amma Xudu bu gün də bizimlədir. Nurəddinlə yenə tez-tez görüşürük. Lakin elə görüşümüz olmaz ki, biz orda Xudunu xatırlamayaq. Yox, düz demədim, onu biz xatırlamırıq, o özünü bizə xatırladır.

Yəqin buna təəccüb edəcəksiniz. Bu dünyadan gedən adam özünü necə xatırlada bilər?! Bəli, bu həqiqətdir. Bu gün bizim elə söhbətimiz, elə mübahisəmiz olmur ki, o söhbətə, o mübahisəyə Xudu müdaxilə etməmiş olsun. Söhbətin şirin yerində ya mən, ya da Nurəddin qeyri-ixtiyari "Xudu demişken" sözü dilimizdən çıxır. Xudunun vaxtı ilə dediyi tutarlı söz ilə söhbətimizə yekun vururuq.

Bəli, dünyada elə adamlar var ki, onların ölümlüyü dirilərdən daha çox diridir. Çünki bu adamlar yaşayarkən başqalarının bir neçə ildə daşdığı həyat yükünü bir gündə daşıya bilər. Onların ömrü zaman çərçivəsindən kənara çıxır. Bu ömür zamanda deyil, məhdud zaman içərisində yaşadıkları böyük fikirlərin və duyğuların ağırlığı ilə ölçülür. Xudu altmış il cismən yaşayıb. Lakin mə'nən onun ömrü bu gün də davam edir. Onun ömrü yaratdıqlarında və bu yaratdıqlarını dərk edən hər kəsin ömründə yaşayır. Demək bu ömür sabah da davam edəcək və nəhayət, bu ömür onun öz canından çox sevdiyi xalqının ömrünə qarışacaq və millətin ömründə davam edəcək.

Xudu gördüyü, müşahidə etdiyi hadisələri, vəziyyətləri öz qəlbinin süzgəcindən keçirib, ona öz münasibətini mütləq bildirməli idi. Onda çox dərin analitik ağıl var idi. O, hadisələrə üzdən yanaşa bilməzdi. Onu təhlil edərdi, özünü də necə? - qatbaqat, laybalay. O, hadisənin mahiyyətinə varıb, onu təhlil edib, bu barədəki fikrini və şəxsi münasibətini elə bildirirdi ki, biz bu fikrin qarşısında sarsılırdıq. Hadisənin və vəziyyətin səbəbini və mahiyyətini Xudu ağılı və məntiqi ilə üzə çıxarılması bir mö"cüzə idi. Buna görə də biz onun çıxardığı nəticə qarşısında sarsılmaya bilmirdik. Çünki bu nəticədə şübhəyə heç bir yer qalmırdı. Biz onun çıxardığı nəticə qarşısında hər dəfə sarsıldığımızı görə Xudu fenomenini və Xudu mö"çüzəsini "sirri xuda" adlandırırdıq.

Xudunun böyük alim olduğu alimlərə mə'lumdur. Lakin

o, alimliyindən əvvəl böyük insan, böyük vətənpərvər idi. O, xalqının dəlisiydi. O millətinin tarixini, ədəbiyyatını, folklorunu, özünə məxsus xüsusiyyətlərini dərinləndirir və bunlarla fəxr edirdi. Onun heç bir şəxsi arzusu və istəyi yox idi. Onun bütün istək və arzuları xalqın istək və arzularına qarışmışdı. O, özünü xalqının içində görmüşdü. Buna görə də onda şəxsi tamah və nəfs yox idi. O, təvazökarlıq və tamahsızlıq simvolu idi.

Xudu çox az danışardı, məclisdə bə'zən saatlarla susardı. Lakin onun susmağı da danışmaq idi. Çünki o, susmaq xatirinə susmurdu. Burda da bir mə'nə var idi. O, Nurəddinlə mənim mübahisəmə bə'zən birçə atmaca ilə müdaxilə edib fikrimizi yekunlaşdırardı. Bu atmacanın fikir yükü və tə'siri uzun zaman bizi düşündürərdi.

Bizim söhbətlərimiz əsasən içində yaşadığımız cəmiyyətimizin totalitar sistemin təbiətindən doğan müsibətlər barədə olardı. Xudu deyərdi ki, "bu sistemin yaşamaq həqqı yoxdur. Çünki bu sistem heç bir təbiət qanununa uyğun gəlmir. Buna görə də bu sistemin qanunları da özünü kimi uydurmaz. Yalanın və uydurmanın işə ömrü qısa olmalıdır." Bə'zən mən şahidi olduğum bir hadisəni yana-yana danışanda o, gülər və soruşardı: buna niyə təəccüblənirsən?

Mən:

- Bəs belə də şey olar? Bu boyda haqsızlığa necə dözüm?

O, yenə gülüb deyərdi:

- Mən haqsızlığa heç təəccüblənmirəm. Sən də yaxşı bilsən ki, bu cəmiyyət özünü haqsızlıq üzərində qurub. Mən sənə haqsızlığa təəccüblənməyinə təəccüblənirəm.

Bu məntiqin qabağında mən susar, onun dediyi böyük həqiqətə təslim olardım. Xudu haqqında yüzlərlə belə misal gətirə bilərdim. Mən qırx ilə yaxın bir müddətdir gündəlik yazıram. Bu gündəliyin əsas qəhrəmanlarından biri Xududur. Onun dediyi müdrik sözlər, atmacalar hələlik gündəliyimdə yatır. Dostum Nurəddinlə keçən il bu qərara gəldik ki, Xudu haqqında iki-miz birlikdə bir kitab yazaq. Nurəddin tələşdi. Kitabı təkbaşına yazdı. Mən gecikdim. Ona görə ki, son hadisələr gündəliklərimi səhmana salmağa, Xudu haqqında yazdıqlarımı nizamlamağa imkan vermədi. Lakin öz oxucularıma söz verirəm ki, bu yaxın

illərdə mən öz borcumu yerinə yetirəcək, dostum haqqında onun adına və böyük şəxsiyyətinə layiq bir kitab yazacağam. Həyatı və şəxsiyyəti gəncliyə nümunə ola biləcək böyük insan haqqında yazacağım bu kitab mənim ən yaxşı yazılarımdan biri olmalıdır.

İstəyirəm ki, mənim bu kitabım gənc oxucularıma yaxşı bir hədiyyə olsun. Gənclər onu təqlid etsinlər. Vətənimizi, ana dilimizi, xalqımızı onun kimi sevsinlər. Vətənimizə onun kimi xidmət etməyi bacarsınlar.

1991

* * *

SƏNİ DİNLƏYƏNDƏ

(Rəşid Behbudovun 70 yaşının tamam olması münasibətilə)

Əziz və hörmətli sənət dostum Rəşid, 70 yaşının tamam olmasını eşidəndə iki səbəbdən inanmadım. Birinci: illərin belə tez ötməsinə; ikinci: hələ də gənclik eşqi ilə səhnəmizi titrədən Rəşidimizin səsindeki oda, atəşə görə. Axı sənin səsindeki qüdrət bu yaşın səsi deyil. Bir də fikirləşdim ki, sənət yaşı da inkar edər. Varlığı sənətdən yoğrulanlar, yaratmaq eşqindən doğulanlar üçün nə yaş?! Həqiqətən böyük sənət üçün və sənəti yaradanlar üçün yaş məfhumu yoxdur.

Biz bu gün də elə bil otuz-qırx il əvvəlki Rəşidi dinləyir, onu eyni məhəbbətlə sevirik.

Biz səni dinləyərkən səsendən Qarabağ torpağının ətrini duyur, Cıdır düzündən keçib, Daşaltı çayının şırıltısını, Şuşa bül-büllərinin səsinə eşidib, bir boy da ucalırıq. Bu torpaq səni yetirdi, sən də səsindeki qanad ilə bu torpağın nəfəsini, ab-havasını dünyaya yetirdin. Sənin səsinin gözəgörünməz qanadlarında Azərbaycan dünyanı gəzdirdi, dolandı.

Eşq olsun üreyində xalqını gəzdiren, əməllərində xalqının ruhunu yaşadan Vətən oğullarına! Belə oğullar hər yeni nəsillə

birgə yenidən doğulur, ömrü xalqın ömrünə qarışır, yaşı da şertiləşir. Buna görə də sən 1915-il ildə cismən, sonrakı fəaliyyət illərində isə xalqın məhəbbətindən mə'nən doğulmusan! Buna görə də ad günündə yaşımdan deyil, əməllərimdən söhbət açır, dünyaya nəğmələr çiləyən məlahətli səsinin ahəngində əriyib, səni bağrıma basıb öpürəm, əziz dost!

1985

* * *

NƏCABƏT SİMVOLU

Məmməd Cəfər müəllim! Bu gün Bakı Universitetində, pedaqoji institutların filoloji fakültələrində, İncəsənət Universitetində və Akademiyanın Ədəbiyyat və Dil İnstitutunda çalışan onlarca alimin ustadı, müəllimi! Bu alimlərin hər birinin ruhunda, mə'nəvi dünyasında Məmməd Cəfər işığından bir zərrə var. Həm alimliyini, həm müəllimliyini və həm də ən ümdəsi, insanlığı, alicənablığını ilə bizim hamımız üçün nümunə olan bu böyük insan böyük bir ədəbi nəslin mə'nəvi atası olmuşdur. O, mütavazilik etalonu, nəcabət və xeyirxahlıq simvolu, sözün geniş mə'nasında ziyalılıq örneyi idi.

Ən mühüm olan o idi ki, içində yaşadığımız cəmiyyətin qeyri-insaniliyi, dəhşətləri və müsibətləri onun təbiətindəki böyüklüyü, xasiyyətindəki alicənablığını və büllur təmizliyi korlaya bilmədi. O, dünyamıza saf gəldi, saf da getdi. 50 ildən artıq bir müddətdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin ağır yükü Məmməd Cəfər müəllimin çiyinlərində getmiş və o, bu elmi istiqamətləndirmişdir. Ədəbiyyatımızın qədim dövrlərindən tutmuş bu günə qədər, Nizamidən tutmuş C. Cəbbarlıya qədər böyük sənət korifeylərimiz haqqında ən tutarlı və ən doğru sözü o demiş, ictimai fikrimizin əsas yönlerini, söz sənətimizin bütün incəlik və dərinliyini qəlbinin və aqlının süzgecindən keçirib onların düzgün dəyərini vermişdir.

Böyük irudisiyaya və ensiklopedik ağıla malik olan bu böyük alimin yaradıcılıq diapazonu yalnız Azərbaycan ədəbiyyatı ilə məhdud olub qalmamış, rus və Avropa ədəbiyyatını və ictimai fikrini də əhatə etmişdir.

Mən 5 il ali məktəbdə, 3 il aspiranturada Məmməd Cəfər müəllimin tələbəsi olmuşam. Aspirantura illərində müəllim-tələbəliyimiz yaş fərqinə baxmayaraq, dostluğa çevrildi. O zaman Əziz Mirəhmədov, Məs'ud Əlioğlu ilə bərabər biz həftədə heç olmasa 2-3 dəfə Məmməd Cəfər müəllimlə görüşər, dərhləşərdik. Doğrusu, bu gün mənə təəccüblü görünən odur ki, hələ o zaman -yə'ni 50 və 60-cı illərdə sevimli müəllimimiz bizimlə açıq siyasi söhbətlər etməkdən çəkinməz və bizə dünya hadisələrinə ayıq gözlə baxmağı öyrədərdi. O, mövcud totalitar sistemin bütün eybəcərlikləri barədə bizimlə danışar və bu sistemin mütləq dağılacağına bir zərurət olduğunu bildirərdi.

Bəli, biz bu gün belə böyük bir insanı, belə böyük bir alimi itirdik. Allah ona rəhmət eləsin, onu sevenlərə səbr versin!

"Ədəbiyyat gəzeti"

15 may, 1992

* * *

CƏSARƏT

Hər kəsin özünə məxsus elə xarakter əlaməti olur ki, o adam həmən əlamətlə səciyyələne bilir. 40 ilə yaxın bir müddətdir, eyni zindana çəkil vurduğumuz, eyni əqidəyə qulluq etdiyimiz qələm dostum Qulu Xəlilovu mən birçə sözlə səciyyələndirə bilərəm: Cəsarət!

Bəli, cəsarət Qulunun həyat kredosudur. Onun həmişə öz sözü, öz cəbhəsi var. O, tutuquşu kimi ağızdan söz qapıb, kimesə xoş gəlmək üçün, nəyəsə uyğunlaşmaq üçün söz deyən adam deyil. Qulu hər zaman, hər məsələdə yalnız öz düşündüyünü demiş, ürəyini deşən fikirlərini yazmışdır. Hər kəsin düşündüyündə səhv ola bilər. Lakin səhv başqa, bir cür düşünüb, başqa cür danışmaq və yazmaq isə tamam başqa məsələdir.

Hamiya mə'lumdur ki, bizim nəsəl elə bir zamanədə yaşayıb yaratmışdır ki, beynimizi və ürəyimizi gəmirən fikirləri tam açıqlığı ilə demək imkanımız olmayıb. Daha doğrusu, qoymayıblar. Belə bir vəziyyətdə namuslu yazıçı həqiqəti, istədiyi açıqlıqda deyə bilməsə də heç olmasa yalan yazmayıb. O zaman üçün

bu da kişilik idi. Böyük Sabir "kimdir arif?" sualına "əsre görə" cavabını verir. Bəli, arif öz əsrinin imkanları daxilində bu imkan məhdudluğunu yarıb çıxana dəyərler. Əgər biz zamanəmizin fikir adamlarının dediklərini və yazdıqlarını "əsre görə" mizantəreziyə qoysaq, yalnız bir neçəsinin yazdığı əsərlər əsrin çəki daşını bası bilər. Bax belələrindən biri də bu gün 60 yaşı tamam olan qələm dostumuz Qulu Xəlilovdur.

Qulu ədəbiyyata kənddən, təbiətin qoynundan gəlmiş, həyatın əzab və məhrumiyyətlərindən göyərmişdir. Buna görə də biz onun yazılarından həyatın ağrı və acılarını oxuyuruq. "Yaşamaq istəyirəm", "Ömrün baharı" romanları və bir sıra hekayələri başdan-başə həyatın göynətiləridir.

Maraqlı burasıdır ki, onun tədqiqat əsərləri də bu məqsədə yönəlmiş, o, araşdırdığı bədii əsərləri xalq həyatının, xalq dərhdinin nə dərəcədə əks etdirilməsi baxımından qiymətləndirmişdir. Onun Azərbaycan romanının inkişaf yollarına həsr etdiyi elmi əsərində tədqiq olunan romanlar məhz bu baxımdan araşdırılır.

Qulu bir şəxsiyyət kimi həyatın özü qədər elvan, təbiətin özü qədər təbii olduğu üçün ömründə riyakarlıq bilməmiş, üzünə riyə pərdəsi çəkməmiş, yazılarında da, söhbətlərində də düşünməmiş, bunun ona nəyə başə gələcəyini fikirləşməmişdir. Bu xasiyyətinə görə də böyük yazıçımız S. Rəhimov Qulunu "Koroğlu toppuzu" adlandırardı.

Son illərdə qələmini daha çox publisistika sahasında işlədən Q. Xəlilov ekologiya məsələlərinə dair çox kəsərmi məqalələrlə çıxış edir. Bu məqalələrdə millətimizin və təbiətimizin başına gətirilən dəhşətli müsibətlərdən ürək ağrısı ilə danışır və bunlara qarşı mübarizədə bizi vəhdətə çağırır. Mən onun bu mövzuda yazdığı kəsərmi məqalələri Vətən övladının, əsl Vətəndaşın fəryadı adlandırırdım.

"Azərbaycan müəllimi" gəzeti

19 dekabr, 1990

* * *

Bir xanəndə kimi İslam Rzayevin üstünlüyü çoxdur. Birinci üstünlüyü ondadır ki, o, duymadığını deyil, duyduğunu oxuyur. Buna görə də oxuduğu güşələrin, vurduğu xalların dərinliyinə, incəliyinə, bir sözlə, mahiyyətinə baş vurmağı bacarır, yə'ni muğamı muğam kimi oxuyur, onun bütün gözəlliyini, ən ümdəsi-fəlsəfəsini dinləyicilərə çatdırır, elə buna görə də dinləyicini sehrəyib qəlbini elə ala bilir.

Muğamı muğam kimi oxuyur-dediym zaman mən onun ifasının özünə məxsusluğunu qeyd etmək istərdim və burda dəyərdim o, Muğamı özü duyduğu kimi, yə'ni məhz İslam kimi oxuyur. Muğam elə böyük xəzinədir ki, o xəzinədən hərə öz qəlbinə yatan, öz ruhuna uyğun inciləri götürə bilər. Buradan da bu sənət abidəsinin improvizasiya imkanının genişliyi, heç bir hüduda sığmazlığı meydana çıxır.

Bizim elə sənətçilərimiz var ki, özündən əvvəlkiləri təkrar etməyən, şablon yolla getməyən, sənətin eniş-yoxuşlarında özünə çıxır açan, öz ciğiri ilə gedən xanəndələri bəyənmiş, onun açdığı ciğiri Muğamın əski yoluna xəyanət kimi qələmə verir. Bu çox təhlükəli haldır. Çünki sənətin bütün növləri üçün şablon sənətin ölümüdür.

Mən İslam sənətinin üstünlüyünü bir də onda görürəm ki, o, muğamın ana xəttinə sədaqəti ilə bərabər özündən əvvəlki muğam ustalarını təkrar etmir, özü kimi oxuyur.

Bayaq dedim ki, İslam duyduğunu oxuyur. Biz bunu onun seçdiyi qəzəlin mə'nə və mahiyyətini dərk edib, öz duyğusuna çevirməkdə görürük. Məhz buna görə də əvvəla o, oxuduğu zaman şe'rın vurğularını əruzun ahənginə uyğun düz vurur, pauzalarını düz tapır, ikinci tərəfdən, sözləri düz və aydın tələffüz edir. Bu isə xanəndəlikdə ikinci dərəcəli məsələ deyil, ən vacib məsələlərdən biridir. Və xanəndənin intellektual səviyyəsini, savadlılığını göstərən amillərdir.

Dediym və musiqi savadımın olmaması üzündən ifadə edə bilmədiyim bir çox amillərə görə mən İslam sənətini həmişə sevmiş və onun ifasından böyük həzz almışam.

1991

Hacı Cabir Xəlifəzadənin "Şəki mətbəxinin sirləri" kitabını çox böyük maraqla oxudum. Lazımlı, faydalı kitabdır. Süfrə nəinki ailənin, həmçinin milləti məişət və mədəniyyətinin güzgüsüdür. Süfrəsi açıq olan millətin üreyi də geniş olar. Dadlı, ləzzətli yeməklər qoyulmuş, zövq ilə düzəlmiş süfrə başına oturan ailədə həmişə gümrahlıq, mehribançılıq və səmimiyyət olar.

Xörəklərin çeşidliliyi, dad və təminin əlvanlığı Şəki mətbəxində mühüm yer tutur. Belə ki, yeməklərin çeşidinin və dadının müxtəlifliyi iştah üçün böyük amildir. İştah isə sağlamlığın əsas şərtidir. İştah məsələsində bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır. Şəki mətbəxində plovun yanında müxtəlif turşuların, ələlxusus nardəşanın olması vacibdir.

Şəki xörəkləri mövsümə və hətta günün çağına görə tez-tez dəyişilir. Məsələn yaz və yay aylarında şüyüd plov, qışda parça plov, günün səhər çağında südlü plov, axşam çağı isə lobyə plovun seçilməsi təsadüfi deyil, bu səhhətlə, sağlamlıqla bağlı məsələdir. Yeməklərin orqanizmin tələbləri və sağlamlıqla əlaqələndirilməsi xalqın məişət mədəniyyətinin ən yaxşı göstəricisidir.

Hacı Çabirin qələmə aldığı, indiki və gələcək nəsillərə tövsiyə etdiyi Şəki mətbəxi, Şəki xörəkləri, onların hazırlanması texnologiyası və yolları, hətta fəsillərə, aylara və günün saatlarına görə tənzimi milli varlığımızı, adət və ənənələrimizi yaşatmaq, nəsildən-nəslə vermək baxımından da faydalıdır. Burada onun müşahidələri, sənətkarlığı, birliyi və təcrübəsi özünü bütün genişliyi ilə göstərir. Azərbaycan, o cümlədən, Şəki mətbəxinə, kulinariyasını xarici ölkələrdə nümayiş etdirmək işi dəfələrlə C. Xəlifəzadəyə tapşırılmışdır. O, İtaliya, Almaniya Federativ Respublikası, Avstriya, Portaqiz, Danimarka və dünyanın digər ölkələrində Azərbaycan mətbəxinə təmsil etmək işinə başçılıq etmişdir. Odur ki, "Şəki mətbəxinin sirləri" kitabının rus və xarici dillərdə nəfis şəkildə buraxılması da yaxşı olardı.

1992

* * *

TƏŞƏKKÜR

Əvvəla, yenidən dünyaya gələn "Yeni Turan" qəzetinizin ilk addımlarını təbrik edir və ona uğurlar arzulayıram. Arzu edirəm, qəzetiniz öz böyük adını doğrulda bilsin. Böyük türkçü İ. Kaspıralının tutduğu şərəfli yolu ("Dildə birlik, sözdə birlik, əməldə birlik") davam etdirəsiniz.

Əzizim Nizami, mən sənəin məqalələrinlə tanışam. Sənəin məsləkin, əqidən və bu əqidənin ifadəsi olan yazıların həmişə mənəim qəlbində əks-səda doğurub. Buna görə də tutduğun yolda uğurla addımlayacağına tam əminəm.

Qəzetinizin 7 aprel tarixli sayında Ağa Əli Eloğlu Sözcünün "Allahsız yerdə otur, ağsaqqalsız yerdə oturma" məqaləsini oxuyub kövrəldim. Ona görə yox ki, müəllif mənəim fəaliyyətim haqqında xoş sözlər deyir, ona görə ki, nəhayət həqiqəti deyən tapıldı. Yəqin ki, Siz də bilirsiniz, son zamanlar bizim kimi 40 il, 50 il həyatını girova qoyan, millətinin taleyi ilə yanib-yaxılan adamların mübarizəsini görmək istəməyənlər, onun üstündən qələm çəkmək istəyənlər peyda olub, totalitar rejimin zirvədə olduğu 50-60-70-ci illərdə heç bir şeydən çəkinməyərək xalqın dili, tarixi, mədəniyyəti uğrunda çarpışanlar bu gün kölgədə qalıb. İcazəsiz qəhrəmanlığı icazəli qəhrəmanlıq ayaqaltı eləyib. İndi o rejimə söyməyə nə var? Rejimin dünyaya meydan oxuduğu illərdə rejimin bütün eybəcərliklərini imkan daxilində ifşa edən yazıcılar, alimlər niyə unudulmalıdır? Unudulmaq azdır, onların fəaliyyətinin üstünə pərdə çəkənlər də var. Bu mənada nəşr etdiyiniz məqalə mənə böyük təskinlik oldu. Çox sağ olun. Mənəim adımdan məqalə müəllifinə təşəkkürlərimi çatdırmanızı xahiş edirəm.

"Yeni turan" gəzetli,

19 aprel, 1993

* * *

CAVABLAR

SU BAŞDAN BULANAR

Hörmətli redaktor!

Qəzetinizin 19 iyul, 1991-ci il sayında Ədalət Tahirzadəni "Ana dili və azadlıq" məqaləsini oxuyub həm sevindim, həm də kədərləndim. Sevindim ona görə ki, mühakimələrinə dərin rəğbət bəslədiyim Ədalət bu məqaləsində də quşu gözündən vurub. Mənim 40 ilə yaxın bir müddətdə həm şe'rlərimdə, həm də məqalələrimdə dediklərimi əyani faktlarla daha da dərinləşdirib, ürəyimdən xəbər verir.

Kədərləndim ona görə ki, dedikləri həqiqətdir. Çox təəssüf ki, son 70 ildə Azərbaycanda dövlət başçıları, iqtidar sahibləri həmişə öz ana dillərinə biganə olub və bu səbəbdən də öz xalqının milli mənafeyi kəşiyində durmayıb. Axı ana dilinin rolu əvəzsizdir. Böyük rus pədaçoqu Uşinskinin dediyi kimi, ana dilində tərbiyə almayan, təhsil görməyən adamlar vəzifə başında öz millətinə və öz vətəninə lazımı səviyyədə xidmət göstərmirlər. Ona görə ki, ana dili xalqın ruhudur, mə'nəviyyatıdır. Xalqın ruhuna, mə'nəviyyatına biganə olan adam öz xalqına canıdildən necə xidmət edə bilər? Dövlət başcısı evdə öz doğma övladları ilə, ömür-gün yoldaşı ilə yad dildə danışarsa, mən bu adamın xalqına ürəkdən xidmət edəcəyinə və bərk ayaqda ona xəyanət etməyəcəyinə inana bilmirəm.

Sözümü böyük məmnuniyyətlə Ə. Tahirzadədən gətirdiyim misalla bitirirəm: "...gürcü, erməni, yaxud eston hakim mafiyası son anda öz millətinin mənafeyini satmağa razı olmur. Çünki ana dili ilə birgə onun təfəkkürünə hopmuş "milli mənafe" duyusu buna yol vermir. Ancaq daha çox öz əməkçi xalqının hesabına (başlıca olaraq rüşvətlə) dövlətlənmiş və hakimiyyətə çıxmış "Şərq" mafiyası (Azərbaycan, özbək, türkmən və s.) isə son anda bu sərvəti və hakimiyyəti itirməmək xatirinə (əslində heç bir mə'nəvi təllə bağlanmadığı) xalqına asanlıqla dönüklük edir..."

Ona görə ki, yenə də Tahirzadənin dediyi kimi, Azərbaycan da hökmən rus dilini bilən, Moskvanın mənafeyini qoruyan şəxslər irəli çəkilib. Bizim faciəmiz elə bu nöqtədən başlanır. Buna görə də nə qədər qərar və fərmanlar verilse də, respubli-

kamızda ana dili dövlət statusu qazana bilmir. Yenə köhnə hamam, köhnə tas! Deyirman bildiyini ələyir, çaxçax başını ağrıdır. Bir faktı demək istəyirəm: Hələ durğunluq dövründə belə Baltik respublikalarında, Gürcüstan və Ermənistanda ana dili dövlət idarələrində işləndi. Bizdə isə yenidənqurmada sonra da bu qədər qərar və fərmanlar verilməsinə baxmayaraq elə əvvəlki vəziyyətdir. Çünki rusdilli iqtidar sahibləri bunu istəmir. Nə qədər ki, MK-nın və Prezident aparatının iclasları rus dilində gedəcək, protokollar rus dilində bağlanacaq, bu elə belə də olmalıdır. Su başdan bulanar.

"Aydınlıq" qəzeti,

2 avqust 1991

* * *

ALLAH BİZİ DƏRDDƏN, BƏLADAN XİLAS EİƏSİN

-Bəxtiyar müəllim, bütün yaradıcılığınız boyu milli özünüdərk, milli şüurun oyanmasına çalışmışınız. Yaşınızın zirvəsindən geriye baxanda son hadisələr barədə nə deyə bilərsiniz?

-40 illik şairlik, müəllimlik fəaliyyətimdə yalnız bir məqsəd uğrunda mübarizə aparmışam-xalqımızın milli şüurunu oyatmaq, onu öz soykökünə qaytarmaq! Tale millətin oyanışını görmək xoşbəxtliyini mənə nəşib elədi. Xalqım kütlə vəziyyətindən çıxıb, millət səviyyəsinə qalxdı, özünə qayıtdı, öz haqqını dərk etdi. Yadımdadır, 1988-ci ildə ilk dəfə mitinq olanda mən də meydana idim. Bizim balalarını mənə çiynlərinə götürüb tribunaya qaldırdılar. Tribunadan qarşımdakı insan dənizini görəndə özümü saxlaya bilməyib ağladım. Dedim ki, "xudaya, sənə min şükür, ölmədim, bu günü də gördüm."

- Tale qismətinizə millətin ağrı-acılarının şairi olmağı yazıb. Tələdən narazı deyilsiniz ki?

- Mənim çox sevdiyim Bethovenin məşhur beşinci simfoniyası haqqında R.Rollan yazır ki, bu səslər tələyin ömür qapısını döyməsidir. Mən tale deyilən şeyə inanıram. Hər kəsin öz taleyi olur, bundan qaçmaq mümkün deyil. Amma taleyi bəzən müba-

rizəylə, vuruşla özümüz qazanmalıyıq.

O ki, qaldı millətimin dərindən, faciələrindən yazmağıma, bu belə də olmalı idi, başqa cür edə bilməzdim. Ümumiyyətlə, qəm-kədər tək yaradıcılığımın yox, həm də həyatımın yol yoldaşdır. Hələ ki, bütün dünyada türklərin nəsibi dərddir, kədərdir. Allah millətimizi bu dərdi-bəladan qurtarsın. Amin.

"Aydınlıq" gazetisi

8 fevral, 1991

* * *

"HƏYAT" QƏZETİ REDAKSİYASINA

Hörmətli redaksiya! SSRİ daha yoxdur. Biz tam müstəqil dövlətik. Buna baxmayaraq, keçmiş SSRİ və xüsusilə Rusiya ərazisindəki həbs düşərgələrində bizim minlərlə məhbusumuz var. Son vaxtlar həmin məhbuslardan məktub-müraciətlər alıram. Bu məktublarda onlar orda milli məsələ ilə əlaqədar başlarına gətirilən müsibətlərdən şikayətlənirlər. Respublikanın əlaqədar təşkilatları bizim məhbus həmvətənlərimizin respublikamıza qaytarılması, cəzalarını öz ərazimizdəki həbs düşərgələrində çəkmələrini təmin etməlidirlər.

Bir dövlətin vətəndaşının başqa dövlətin ərazisində cəza çəkməsi hüquqa nə dərəcədə müvafiqdir?

"Həyat" gazetisi,

28 dekabr, 1991

* * *

ƏZİZİM GƏRAY BƏY!

Salam!

Təsədüfən "Hikmət" qəzetinin 13 iyul tarixli nömrəsi əlimə keçdi. Sənin "Məslək, əqidə zirvələri və... labirintləri" məqaləni böyük məmnuniyyətlə oxudum. Məqalə üreyimdən tikan çıxartdı. Bütün fikirlərinlə razıyam. Bircəsindən başqa: bizim ədəbi nəsil, yəni yaşdılarımız (eləcə də sən və mən) o qədər cahil və nadan deyilik ki, hələ o zaman "Stalin ovsununa" (sənin ifadən-

dir) düşəydik. Yox, əziz dost, biz hələ o zaman da içində yaşadığımız totalitar sistemin dəhşətlərini görür və bu dəhşətlərə müxtəlif ədəbi yollarla e'tirazımızı bildirirdik. O dövrdə yazdıqlarımıza (həm də öz yazdıqlarına) nəzər sal. Sən özün də mənim yaradıcılığımıza həsr etdiyin məqalədə bu barədə yazmısan.

Sənin müəllimin Camal Müsayev və onun yaşdılarına gəlincə, burada məsələ bir qədər başqa cürdür. Bu adamların əsas qismi mə'lumatlarının azlığından, dünyagörüşlərinin dayazlığından ümumi axına, küyə düşüb, marksist təbliğatın qurbanı olublar. Mən ona da əminəm ki, müəyyən savad sahibi olan müəlliminiz öz daxili dünyası ilə söhbətdə başqa cür düşü-nürmüş... Ən yaxın adamları ilə söhbətdə Cavidlərin, Abbas Mirzələrin faciəsinə acıyır və bu faciələrin törənmə səbəbini ax-tarırmış.

Əziz dost, Sənə də mə'lumdur ki, bu quruluş hamını şikəst eləyir. Biz uzun illər boyu bir cür düşünüb, ayrı cür danışmışıq. Ailə içərisində bir cür, iclaslarda isə başqa cür danışmışıq. Məncə, sənin müəllimin qəzetinə yazdığı məktubda inersiya ilə getmiş, köhnə şablonları təkrar etmişdir.

Bunanla bərabər, dünyagörüşünün məhdudluğu üzündən köhnə havaya oynayan, köhnə bayatını çağıranlar, az da olsa, indi də var. Bu mə'nada sənin məqalən çox vaxtında yazılıb və son dərəcə lazımdır. Qoy köhnə bayatıları çağıranlar ayılsınlar!

Mən də sənin kimi Camal müəllimin bir fikri ilə şərikəm. Nəinki şərik, bütün yazılarımda təbliğ etdiyim əsas fikir ondan ibarətdir ki, bizə indi boş hay-küy deyil, bilik, bilik, yenə də bilik lazımdır!

Çox gözəl deyirsən: "Müasir böhranlı günlərimizin də taleyi bilikdən, insana verilən ulu ağıl ne'mətindən asılıdır". Elədir, qardaş, əgər aqlımız və müasir biliyimiz olsa, bundan sonra heç kəs ümumi axına düşməz, öz ağılı və dərəkəsi ilə düşünər və aldanmaz!

"Hikmət" qəzetisi,

20 avqust, 1991

* * *

Redaksiya heyətinin üzvü olduğum "Azərbaycan" qəzetinin ünvanına 500 manat pul aldım. Həməm məbləği Perm vilayəti Çusovskoye qəsəbəsində məhbus olan Kazımov Tofiq Nəbi oğlu adlı bir eloğlumuz mənim adıma göndərmişdi. O, mənim ünvanıma yazdığı açıqlamada bu məbləği "Xalqımızın ehtiyacı olan fonda keçirməmi xahiş edir."

Açıqlamanı oxuyub dəhşətə gəldim. Məhbəsdə olan, əmək haqqına düşən cüzi məbləğdən kəsib, Vətənimizin bu günündə xalqa yardım əli uzadan bu vətənpərvərin qəlbinin böyüklüyünə heyret etdim. Bu, qeyrət simvoludur. Bu, böyük vətəndaşlıqdır. Minlərdən, milyonlarından keçə bilməyən, Vətənin bu dar günündə öz milyonlarından cüzi bir hissəsini xalqına qıymayan varlılar da tanıyıraq. Amma cüzi qazancından kəsib 500 manatı Vətəninə qıyan, uzaq bir məsafədən Vətənə əl uzadan Tofiq Kazımovun vətəndaşlıq hissi önündə baş əyməmək, onun qəlbinə səcdə qılmamaq mümkün deyil! Vətənin çərəyi halal olsun belə Vətən övladına!

Əziz oxuyucular! Tofiq Kazımovun açıqlamasını eyni ilə sizin mühakimənizə təqdim edirəm: "Hörmətli Bəxtiyar müəllim! Sizin adınıza 500 manat teleqrafla, 500 manat poçtla göndərdiyim pulu sizdən xahiş edirəm, mənim xalqımın ehtiyacı olan fonda keçirəsiniz. Mənim bir məhbus kimi hələ ki, buna gücüm çatır. Xalqıma uğur arzulayıram".

R.S. Mən həməm məbləği Qarabağa Xalq Yardımı Komitəsinin hesabına keçirdim.

"Azərbaycan" qəzeti,

28 dekabr, 1991

* * *

Hörmətli redaktor!

Qəzetinizin 26 iyun (1991) tarixli nömrəsində dərc olunan A. Səmədin "Acı həqiqət daha xoşdur" məqaləsi ürəyimdən tikan çıxartdı. Məqalədə müəllifin toxunduğu məsələ barədə mən də yazmaq istəyirdim. Macal tapmırdım. Dərc etdiyiniz məqalə həmin mətləb barədə fikrimi bildirməyə bir təkan oldu. A. Səməd çox gözəl deyir: "20-30-cu illərdə və sonrakı illərdə M. Ə. Rəsulzadəni necə söydüüksə, indi həmin avazla mədh edirik. Həmin avazla da düşmüşük N. Nərimanovun üstünə. Təzə bir "xalq düşməni" obrazı da yaradırıq".

Müəllif tamamilə haqlıdır. Biz böyüklərimizi həmişə ya söymüşük, ya öymüşük. Belə olmaz, qardaşlar! Gəlin yalnız bu günün havasına oynamayaq. Keçdiyimiz yollara nəzər salaq, bu gün havaya uyub söydüyümüz şəxsiyyətin bu günkü baxımdan səhv hesab etdiyimiz dünənki əməlini, yaxud yazısını tarixilik baxımından təhlil edək. Həmin yazının, ya əməlin nə vaxt və hansı şəraitdə meydana çıxdığını nəzərə alaq.

Zaman keçəndən sonra bu günün zirvəsindən baxıb dünənki əməlin qüsurlu olduğunu bilmək və görmək hünər deyil. Bugünkü yazımıza, yaxud əməlimizə də sabah nəvə-nəticələrimizin necə baxacağını biz hardan bilirik? Onda gəlin ehtiyatlı olaq! Böyüklərimizi bu gün tənqid edəndə sabahımızı düşünək və bir də unutmayaq ki, tənqid etmək çox asandır, uçurmaq asan, qurmaq çətin olduğu kimi.

Böyük M. Axundzadənin, A. Bakıxanovun, N. Nərimanovun yazılarına bu günün ölçüsü ilə yanaşsaq, çox səhv tapırıq. Bu günün arşınıyla ölçsək, nəinki onlar, heç bir klassikimiz bu ölçüyə tab gətirə bilməz. Mən Nizamidən, Füzulidən, C. Təbrizidən, filosof Bəhmənyardan, eləcə də me'mar Əcəmidən bu günün ideyalarını necə tələb edə bilərəm? Buna bizim heç haqqımız da yoxdur. Hər sənətkarı, hər alimi öz zamanəsinin içində təhlil etməli, onların əməllərini öz zamanlarının ölçü vahidi ilə ölçməli və qiymət verməliyik! "Nənəm mənə kor deyib, gəlib-gedəni vur deyib" şüarı ilə əlimizə dəyənək götürüb keçmişimizi baltalamaq mədəni millətə yaraşmaz. Niyə qonşularımızdan

öyrənmirik? Mən inanmıram ki, bir erməni, ya gürcü öz keçmişini baltalasın, dedəsinin üzünə tüpürsün? Gəlin özümüz özümüze çırkab atmayaq.

M. F. Axundzadə dinə münasibətində ifrata varıbsa, bəs onun Azərbaycan içtimai fikrində böyük bir dönüş yaratdığını, yeni sosial ədəbiyyatın banisi olduğunu, Mirzə Cəlil məktəbinin təməl daşlarını qoyduğunu unudaq mı? Eləcə də Bakıxanov və N. Nərimanov!

Bu böyük şəxsiyyətləri məşhər ayağına çəkənlərə birçə sözüm var: Tənqid etdiyin şəxsiyyətlərin bu millətə göstərdiyi xidmətin yüzdə biri qədər xidmət göstərməmiş onlar haqqında yaxşı, ya pis söz deməyə sənəin mə'nəvi haqqın yoxdur. Əvvəl bu mə'nəvi haqqı qazan, ondan sonra əlinə qələm götürüb "Nənəm mənə kor deyib"-de!

1991

* * *
ARZU

Hörmətli N. Seymur, "Şəhər" qəzetinin 25 dekabr 1991-ci il sayında sənəin "Bu Vətən kimindir" adlı həcmçə kiçik, məzmunca çox böyük məqaləni oxudum. Əslində bu yazı adı məqalə deyil, nəslrlə yazılmış şe'r parçasıdır. Tamamilə doğru deyirsən: Bu gün Qarabağda bizim şərəfimizi qeyrət və namusumuzu qoruyan oğullarımızı dünyaya gətirməklə kifayətlənməyən, həm də bir əsgər kimi əlində silah tutan ana və bacılarımıza heykəllər qoymalı, onların qeyrəti önündə səcdəyə gəlməliyik.

Buna görə də mən sənəin məqaləni tərəddüdsüz "Arzu" adlandırdım. Bu arzudan çıxış edərək Sən "Bu Vətən kimindir?" sualına "Bu Vətən onu qoruyanındır, onun namusunu çəkənin-dir" cavabını verirsən. Kaş sənəin bu cavabın düz olaydı...

Əziz qardaşım, bu, sənəin və sənəin kimi qeyrətli qələm sahiblərinin şairənə arzusudur. Əslində isə bu Vətən, Vətənin qeyrətini çəkənlərin deyil, onun kefini çəkənlərindir. Vətənin kefini çəkənlər vəzifə başında, qeyrətini çəkənlər isə, yazdığın kimi, əlində silah Vətənin keşiyini çəkir.

Bu 70 ildə həmişə belə olub. Ömür boyu Vətənin nə olduğu-

nu bilməyən, gözlərini Moskvaya zilləyən, Vətənin dilindən, dinindən, tarixindən xəbəri olmayan, əksinə, bunlara dodaq büzən, balaları ilə rus dilində danışmağı mədəniyyət hesab edən bu cür eybəcər mə'nəviyyatı ilə bizə kommunist əxlaqından dərs deməkdən utanmayanlar bu gün yenə də həmənlə hökmündə, həmənlə təmtərağındadır. Amma o dəhşətli illərdə də Vətənin qeyrətini çəkdiyinə görə əzab çəkənlər bu gün yenə də qapılar dalında əzab çəkməkdədirlər.

Bax, ən böyük dərd budur!

Amma kaş sən dediyin kimi, Vətən, onun namusunu çəkənlərin olaydı.

"Şəhər" qəzetli, 27 dekabr, 1991

* * *

"SƏS" QƏZETİNİN REDAKTORUNA

Hörmətli redaktor!

Qəzetinizin 13 avqust, 1992 tarixli nömrəsində mənim çox hörmət etdiyim pedaqoq-alim Zəhid Qaralovla müxbirinizin müsahibəsini oxudum. Heydər Əliyev barəsində Zəhid Qaralovun dedikləri əsasən mənim üreyimdən xəbər verdiyinə görə Sizə öz təşəkkürlərimi bildirməyi özümə borç saydım.

Mən Zəhid müəllimin bir mühüm fikri ilə tamamilə razıyam. 1986-cı ildən H. Əliyevə qarşı başlanan və bu günə qədər davam edən kampaniya əvvəlindən məqsədyönlü olub və bu kampaniyanın təşkilində və həyata keçirilməsində üç əsas qüvvə fəaliyyət göstərüb. Birinci, Qorbaçov dəstəsi, ikinci, erməni diasporu, üçüncü isə vaxtilə H. Əliyevin cəzalandırdığı adamlar.

Mənim ən çox xoşuma gələn cəhət bu üç qüvvənin Əliyevə qarşıdurma səbəblərinin də ağıllı izahıdır. Üçüncü qüvvənin Əliyevə qarşı durmasının səbəbi hamıya aydındır: Vaxtilə Əliyev onları cəzalandırıb. İndi bu adamların əlinə girəv düşüb, ondan qisas alırlar. Birinci və ikinci qüvvələrin (Qorbaçov və erməni diasporu) H. Əliyevə qarşı mübarizələrinin səbəbi isə çox təəssüf ki, hamıya aydın deyildir. Hörmətli alim Qaralov bunları çox gözəl izah edir. Birinci: Qorbaçov Əliyevi öz qarşısında güclü bir şəxsiyyət kimi görür və ondan çəkinirdi. İkinci, türk oğlunun Kremldəki nüfuzu bir rus şovinisti kimi Qorbaçova toxunurdu.

Erməni diasporunun Əliyevə düşmənçiliyinin səbəbini isə Qaralov tutarlı bir atalar sözü ilə çox dəqiq ifadə etmişdir: "It qorxduğu yerə hürər".

H. Əliyevin 13 il Azərbaycandakı və 4 il Moskvadakı rəhbərliyi erməni millətçilərini qorxutmuş, onları əl-ayaq açmağa qoymamışdır. Bu 17 il müddətində məgər Kreml rəhbərliyində erməni diasporu yox idi? Var idi! Amma onların heç biri bacarıqda H. Əliyevin topuğuna çatacaq səviyyədə deyildi. Odur ki, Əliyevin kölgəsinə hürə bilmirdilər. Mənə ağır gələn odur ki, bütün dünyadakı erməni diasporunun bu gün bizim başımıza gətirdikləri oyunları indi biz daha yaxşı bildiyimiz halda H. Əliyevin dünənki nüfuzunun bizə nə qədər böyük xidmət etdiyini hələ də başa düşə bilmir, yaxud da qəsdən bilmək istəmirik. Mən başa düşə bilmirəm, niyə biz az-çox malik olduğumuz qiymətli adamlarımızın qədir-qiyətini vaxtında bilmirik?

Qaralov çox haqlı olaraq deyir: "Öz dərin zəhmətinin və bacarığının gücünə dünya miqyasında nüfuz qazanmış bir insana belə yanaşmağı nə allah, nə xalq, nə də dünyanın ağıllı insanları bizə bağışlayar".

Mən keçmiş katiblərə (Vəzirova, Mütəllibova) dəfələrlə dedim: "Əliyevin nüfuzundan, dünya diplomatiyasını incəliyinə qədər bilən ağıllıdan, zəkasından istifadə edin". Təəssüf ki, heç biri məni başa düşmədi. Yox, əslində onlar Əliyevin qüdrətini çox yaxşı başa düşür, onun qarşısında özlərinin kölgədə qalacağını çox yaxşı bilirdilər. Buna görə də Əliyevdən istifadə etmək bir yana qalsın, onunla düşmənçiliyə başladılar.

Əgər Vəzirov və Mütəllibov üçün Vətənin taleyi və mənafeyi bütün başqa şəxsi mənafehlərdən üstün olsaydı, onlar Vətən və millət mənafeyi naminə şəxsi ambisiyalarından əl çəkər və o kişinin zəkasından istifadə edərdilər.

Yaxşı, onları başa düşdük. Bəs indikilər? Axı, mən öz varlığımı andığım qədər inanıram ki, indi iqtidarda olanların əksəriyyəti üçün Vətən və Millətin taleyi ailələrinin taleyindən üstündür. Çünki onlar müstəqillik yolunda ölümə belə hazır idilər. Bunu danmaq göydəki günəşi danmaq deməkdir.

Bəs belə olduğu təqdirdə indi iqtidarda olan və əsl vətənpərvər olmalarına zərər qədər şübhə etmədiyimiz

məslekdaşlarımızın Əliyevə biganəliyini nə ilə izah edək?

Mənim üçün maraqlı olan bir də orasıdır ki, bəs bizim hörmətli alimimiz Əliyevin fəaliyyətində heç qüsurlarmı?

Mən mətbuatda və çıxışlarımda H. Əliyevə tutulan nöqsanların bir çoxu ilə razılaşmır və bunları qərəz hesab etmişəm. Özü də maraqlı burasıdır ki, bu gün Əliyevi mühakimə edənlərin bir çoxu dünən onun çəkmələrini yalayanlardır. Və mən bunu Ali Sovetin mə'lum sessiyasında həmin yaltaqların üzünə qəşşər dedim. H. Əliyevin ən böyük qüsurlarını mən onda görürəm ki, o, hakimiyyəti dövründə ətrafına özü kimi kişiləri deyil, nakışiləri və yaltaqları yığmışdı.

İkinci qüsurlar isə çox dərinidir. Təxminən iki il əvvəl mən İrandan qayıdanda Naxçıvanda H. Əliyevlə görüşmüş və çoxdan ürəyimi gəmirən bir sualı ona verdim:

-Siz 40 illik fəaliyyətinizdə Kommunist Partiyasına, Sovet quruluşunun ədalətli olduğuna inanırdınız mı?

O, tərəddüdsüz -Həmişə inanmışam, —dedi.

Doğrusu, mənim matım-qutum qurudu. Bu qədər ağıllı və istedadlı adam necə ola bilər ki, bu cəllad partiyanın, bu zalım quruluşun başında dura-dura onun eybəcərliyini, zorakılığını görməmiş olsun?

Bəli, həqiqət belədir. Mövqe, imkan, şöhrət zirvəsinin başında ən ağıllı adamların da gözüne duman çökür, ən adi həqiqətləri görə bilmir. Mən deyirdim ki, H. Əliyevə rəğbət bəsləyənlərin gözündə onun ən böyük qusuru budur. Başqa xırda qusurlar da məhz burdan doğmuşdur.

Məgər H. Əliyev hələ o zamanlar öz xalqını sevmirdi? Sevir-di. Lakin onun faciəsi onda idi ki, o kommunist ideologiyasına o qədər inanmışdı ki, xalqının inkişaf yolunu və səadətini məhz inandığı yolda görürdü. Bu mə'nada o, ədəbiyyatımızın tragik qəhrəmanına çevriləcək. Burda o, mənə Cəbbarlının inanıb aldığından Aqşinini xatırladır.

Burda bir haşiyyə çıxmaq istəyirəm. Mən Əliyevin bu faciəsi-ni görmüş və 1972-ci ildə "Dar ağacı" pyesimdə bunu qələmə almışam. O zaman pyesi T. Kazımov tamaşaya qoymaqdan çəkindi. Bir neçə il sonra "Pyeslər" kitabımda nəşr etdirdim. Bu,

tarixi pyesdir Yə'ni M. F. Axundovun resepti ilə yazaraq mən millətimizin faciəsini tarixə köçürmüşdüm.

Inanmadan bir ideologiyaya qulluq etmək komediya, inanıb aldanmaq isə faciədir.

Gəlin biz millətimizin bu aldanmış böyük oğlunun faciəsinə şərik olaq, onun ağlından və zəkasından bəhrələnek. Bu gün Moskva, türk oğlu olduğuna görə, ondan üz döndərüb, onun ideali puç olub, yumruğu yerə dirənib, ümidləri pərən-pərən düşüb... Bu faciənin bütün ağırlığı altında o, öz doğma ocağına üz tutub. Belə bir məqamda Vətən oğlundan üz döndərmək, sinəsindən vurub geri qaytarmaq, onu tənqid etmək, millətimizin xəyaxlıq ən'ənəsini tapdamaqdır.

Sözümün sonunda məqalə müəllifinə və həmin məqaləni dərc edən redaksiyanıza təşəkkürlərimi bildirirəm.

"Səs" qəzeti, 3 sentyabr, 1992

* * *

TARİXSİZ BİZ HEÇİK

Canlı olan abidələrimizin qorunması məsələsi dövlət səviyyəsinə qaldırılmalıdır. Vaxtilə Hindistanın Baş Nazırı İndira Qandi çox maraqlı bir kitab yazmışdı. O müdrik qadının həmin kitabından parçalar Rusiyanın mərkəzi mətbuatında çap olunur, geniş təbliğ edilirdi. Kitabın bir yerində deyilir ki, biz o qədər də varlı dövlət deyilik. Ancaq büdcəmizdəki vəsaitin hansı daha vacib sahələrə xərclənməsi müzakirə olunanda bə'zi deputatlar belə bir fikir irəli sürdülər: Hindistanın müasir texnikaya, texnologiyaya ehtiyacı var. Məhz ona görə də Qərbdən güclü texnika almalıyıq. O zaman mən təklif etdim ki, müasir texnika öz yerində, buna sözüm yoxdur. Amma müasir texnika ilə yanaşı, qədim və qiymətli abidələrimizin bərpasını da unutmamalı, həmin sahəyə diqqəti artırmalıyıq. Çünki tarixsiz biz heçik. Ən'ənəsi, keçmiş olmayan millətin gələcəyi yoxdur. Gələcəyimizi tə'min etməkdən ötrü keçmişimizi bərpa etməliyik.

Bu mə'nada "ABİDƏ" qəzetinin çap olunmasını alqışlayıram.

İstərdim ki, bu qəzet tariximizin canlı şahidi olan maddi abidələrimizin göz bəbəyi kimi qorunub saxlanması sahəsinə öz töhfələrini versin.

"Abidə" birinci nömrəsindəki "Oxuculara" adlı proqram məqaləsində tamamilə haqlı olaraq yazır: "Əlbəttə, bərpachılıq var mə'nada başa düşülməməlidir. Yə'ni bu, yalnız respublikamızın ərazisindəki maddi ne'mətlər aləmini əhatə etmir, eyni zamanda ədəbi-yazılı abidələrimizlə, musiqi tariximizlə, adət-ənənələrimizlə bağlı qaynaqlarımıza da aiddir".

Yeri gəlmişkən, "Abidə" vasitəsilə bir arzumu bildirmək istəyirəm: "Mə'lumdur ki, Knyaz Sisyanov Bakıya hücum edəndə onu bizim qədim Qoşa Qala qapısının yaxınlığında bir işğalçı kimi qətlə yetirmişlər. Bax, həmin yerdə o anı, o səhnəni müasirlərimizin, bizdən sonrakı nəsillərin gözü önündə çanlandıran bir abidə ucaldılsa, qəhrəmanlıq tariximizin bir səhifəsi də yaddaşımıza əbədi həkk olar.

"Abidə" qəzeti, 15 aprel, 1992

* * *

HÖRMƏTLİ M. NİZAMİ

Məktubu Sizə Şekidən yazıram. Burda "Mənlik" qəzetinin bir neçə sayını oxudum. Türkçülük, Turançılıq və bunlarla bağlı A. Türkeş, onun məramı və s. məsələlər diqqətimi çəkdi. Mənim yazılarımdan və ümumiyyətlə, fəaliyyətimdən bunlarla bağlı vaxtilə çekdiyim müsibətlərdən yəqin ki, xəbərdarsınız. Buna görə ki, ümumiyyətlə, milli məsələ, müsbət mə'nada-yə'ni Türkiyədə anlaşılan anlamda milliyətçilik mənə həmişə ilgiləndirən ən vacib məsələ olduğunu yə'qin ki, bilirsiniz.

Prezidentliyə namizədlərin televiziyaadakı görüşündə Rafiq Turabxanoğlunun mühakimələri, suallara verdiyi ağıllı və müdrik cavabları, ən ümdəsi onun təvazökarlığı mənə valeh etdi. Əqidə, fikir qardaşım olan bu adamı mən çox təəssüf ki, şəxsən tanıyıram. Amma yaxından tanımaq və fikirlerimi onunla bölüşmək arzusundayam. Rica edirəm mənim bu arzumu ona yetirəsiniz.

Mən avqustun sonuna qədər Şekidə olacağam. Müxalifətin iqtidara gəlməsi yolunda mən də elimdən gələni etdim. Bu bö-

yük və 40 illik arzuma çatmaqla əməli fəaliyyətimə son qoymaq, əvvəlki kimi yenə qələmə sarılmaq, mübarizəmi yazılarımla davam etdirmək üçün indi tə'bir caizsə bir növ "inzivayə" çəkilmişəm.

Rica edirəm mənə Rafiq bəyin telefon nömrəsini çatdırasınız.

Məndən qəzetinizin bütün əməkdaşlarına salam yetirmənizi xahiş edirəm. Tutduğunuz şərəfli və çətin yolda uğurlar təmənnası ilə.

Şəki, 24.06.1992

* * *

OBYEKTİVLİK, MƏRD LİK

Hörmətli baş redaktor!

Mənim Sizə göndərdiyim məktubu qəzetinizdə dərc etdinizə görə Sizə dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Ancaq bu məktubu Sizə başqa məqsədlə yazıram. Məqsədim qəzetinizin 31 iyul (1992) tarixli nömrəsində müxbirinizin R. Turabxanoğlu Sabahla müsahibəsinə öz münasibətimi bildirməkdir.

Mən keçən məktubumda Turabxanoğlunun müdrikiyindən və xüsusən onun təvazö'karlığından söhbət açmışdım. Bu müsahibədə mən onun bu gözəl keyfiyyətlərinin qaynağını və səbəbini öyrəndim. Öyrəndim ki, ümumiyyətlə, müdriklik bilikdən və sözün gedim mə'nasında ziyalılıqdan, təvazö'karlıq isə əqidə bütövlüyündən və obyektivlikdən irəli gəlir.

Müxbirin "Sizin bugünkü hakimiyyət strukturuna münasibətiniz necədir?" sualına Turabxanoğlu çox obyektiv cavab verir. Mən onun bu suala verdiyi cavabla tamamilə şərikəm. Şərikəm, demək azdır, fikirlərimiz tam üst-üstə düşür.

...Biz yenicə hakimiyyətə gələnlərə imkan yaratmalı, onlara kömək etməli, yalnız bundan sonra onlardan umduğumuzu ummalıyıq. Axı, indi birdən-birə onlardan "şor-çörək" əvəzinə "plov" ummaq yersizdir. Axı, bu yazıqlar nə yatdılar ki, nə yuxu görələr? Məgər illər uzununu biz müstəqillik həsrətilə yaşamamışıq? Axı, indiki bağımsızlığımızı 5-10 il əvvəl biz yalnız yuxu-

muzda görə bilərdik, indi aşkarda görürük. Bu, kimlərin sayəsində oldu? Bu gün iqtidarda olan qardaşlarımızın ardıcıl, qorxmaz və cəsarətli mübarizəsinin sayəsində. Axı, bunu danmaq, göydəki günəşi danmaq kimi bir şeydir. İndi ki, belədir, bəs onda biz nə üçün bu həqiqəti deməyək?

Əziz Nizami, mən indi heç bir partiyanın, heç bir qurumun üzvü deyiləm. Buna görə də mənim indi iqtidarda olanlar haqqında obyektiv fikir söyləməyim elə bir qəhrəmanlıq deyil. Müəyyən bir partiyanın lideri olan Turabxanoğlunun hakimiyyətə gələn rəqib qurum haqqında obyektiv fikirlər söyləməsi kişilik, mərdlik və alicənablıqdır. Belə bir rəqib isə səcdəyə layiqdir.

Rafiq bəyin dediyi kimi, bu gün iqtidarda olan dünənki XC-nin üzvlərinə mane olanlar az deyil. Bunların əksəriyyəti bu gün vəzifə payı ala bilməyən dünənki XC-nin üzvləridir. Vəziyyət rayonlarda da belədir. Demək, dünən meydan mitinglərində bağçıranların bir çoxunu əqidə, məslək amal deyil, gələcəkdə umacaqları vəzifə bağdırmış və bu gün onlara vəzifə payı düşmədiyindən indi eyni həvəslə onlar, XC-nin əleyhinə bağırır, vəzifədə olanların buraxdığı nöqsanlardan danışirlar. Burda qərbi ağlamaq tutur.

Yaxşı yadımdadır. 60-cı illərdə "Gülistan" poemam və "Latın dili" şe'rimə görə məni çarmıxa çəkəndə o zamanın partiya rəhbərlərindən biri mənə demişdi: "Yoxsa sən də rəhbər olmaq istəyirsən?"

Mən ona cavab vermişdim ki, sənin qarşında əhd edirəm, istədiyim gün gəlsin, mən Ali Sovetin qapıcısı olacağam. Tam müstəqilliyimizə inandığım gün mən əgər bu əhdimi yerinə yetirməsəm, bu ahıl yaşımda heç olmasa üçcə gün parlamentin qapısında gözetçi durmasam, namərdəm.

Bəli, əqidə naminə mübarizə meydanına atılanlar üçün prezidentliklə qapıcılığın heç bir fərqi yoxdur.

Rafiq bəyin hadisələrə obyektiv qiymət verməsinin bir səbəbi onun əqidə adamı olmasından irəli gəlsə, bir səbəbi də onun indiki vəziyyəti bütün incəliyi ilə dərk edə bilməsindən irəli gəlir. İndi respublikamızda xeyli partiya və təşkilat fəaliyyət göstərir. Bu partiyalar arasında rəqabət də təbiidir. Lakin bu rəqabətin indiki halda düşmənciliyə çevrilməsini mən təbii hal hesab et-

mirəm. Vətən təhlükədə olanda bütün partiyaların və qurumların yalnız Vətən çağırışı ətrafında toplanmasını zəruri sayır və Rafiq bəyin məhz bu cür hərəkət etdiyini alqışlayıram. Nə qədər ki, Vətənimizdə müharibə gedir, nə qədər ki, erməni çaqqalları sus-turulmayıb, bizim yenice yaratdığımız dövlətimizin üstünə öz çaqqallarımızın ulamasını düzgün hesab etmərəm.

Hörmətli Nizami bəy, artıq dərəcədə Sizdən xahiş edirəm. Adını çəkdiyim müsahibəsindəki səmimiyyətinə, obyektivliyinə və düzgün mövqə tutmasına görə mənim dərin təşəkkürlərimi Rafiq Turabxanoğluna yetirəsiniz.

"Mənlik" qəzeti, 28 avqust, 1992

* * *

ÖZÜMÜZƏ QAYIDIŞ

15-20 il bundan əvvəl -totalitar rejimin ən qızğın çağında radioda "Bulaq" verilişi peyda oldu. "Bulaq" xalqa özünü, öz mənliliyini göstərən bir güzgü idi. Bu veriliş xalqa özünü tanımaq, özünü şəərəfli keçmişlə qürrelənmək imkanı verdi. Ən mühümi də bu idi ki, ana dilimizin rəsmi dairələrdən qovulduğu zamanlar "Bulaq" xalqla sürtülmüş rəsmi dillə deyil, xalqın öz dili, öz şivəsi ilə danışır və bu dilin gözəlliyini, dadını, duzunu ona çatdırırdı. Bu, o zaman üçün çox böyük hadisə idi.

"Bulaq"ın yaradıcısı və əsas müəllifi mənim sabiq tələbəm, sonra isə sevimli yazıçım Mövlud Süleymanlı idi. İndi Mövlud "Bulaq"ın gözəl ənənəsini sənət dostu rejissor Almuradla birlikdə televiziya təşkil etdiyi "Yurd" verilişində davam etdirir.

Hörmətli televiziya tamaşaçıları yəqin ki, bu il sentyabrın 27-də "Yurd" verilişinə baxmışlar. Bu veriliş əvvəldən sona qədər öz təbiiyi və səmimi səhnələri ilə məni valeh elədi. Bu veriliş bizi özümüzə, öz ilkinliyimizə qaytardı. Canlı səhnələr, şirin-şəkər ləhcələri eşitdikcə qədim söz abidəmizdəki bir müdrik kəlam qu-laqlarımızda səsləndi: "Ey türk, özünə qayıt, sən özün olanda bö-yüksən".

Başqasını yamsılamaq milləti yamsıladığı millətin ruhuna qovuşdurmaz, əksinə, onu özündən, öz mənliliyindən ayırır və bu da onu kiçildər. El burda deyib: "Ayaqqabılarımı geyə

bilərsən, amma yerimi yeriye bilməzsən".

Bələliklə də hər millət özü olanda, özlüyündə qalanda bö-yükdür, güclüdür və başqa millətlər üçün də maraqlıdır. Çox təəssüf ki, biz uzun illər bu həqiqəti bilməmiş, böyüklüyümüzü başqa millətləri yamsılamaqda axtarmışıq.

"Yurd" verilişi məni ona görə valeh elədi ki, mən ekranda ilkinliyimizi, yəni özümü, öz mənliliyimi, dedə-baba mə'nəviyyatımı gördüm, dilimi, onun şiresini, gözəlliyini daddım, bir sözlə, özümə qayıtdım. Çobanın dediyi "Satıram demə, ma-lın eşidər, köçürəm demə, yurdu eşidər" atalar sözündəki hikmət və mə'nə məni sehirledi. Yəne çobanın çanavarın günün hansı vədəsində hansı hiylələrlə ova gəlməsinin müşahidədən doğan incəliklərini açıqlaması bizim üçün nə qədər yeni və maraqlı idi.

Qoyunculuğa məxsus olan "arxac" sözünü mən 40-50 il idi ki, eşitmirdim. Niyə biz bu sözü unutmuşuq? Axı bu söz bizim göçəri babalarımızın ruhu, mə'nəvi dünyası ilə bağlıdır. Demək, bu cür sözləri unutmqla biz özümüzə, ilkimizə, dedə-babalarımızdan ayrı düşmüşük.

Mən bu yazımla bizi özümüze qaytaran, bizi ruhumuzla, mə'nəviyyatımızla bərləşdirən, salamləşdırən "Yurd" verilişinin yaradıcılarına təşəkkür və minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

Sağ olun, əziz dostlar, sağ olun ki, bizə özümüzü tanıdıb, bizi özümüze qaytarırsınız.

"Səhər" qəzeti, 2 oktyabr, 1992

* * *

"ÇAĞIRIŞ" A CAVAB

"Millət" qəzetinin 12 dekabr 1992 sayında Füzuli rayonun-dan 5 nəfər qadının "Çağırış"ını oxuyub çox mütəəssir oldum. "Çağırış"ın müəllifləri İsa Qəmbərovun adamlarının qohumbaz-lıq prinsipi ilə vəzifəyə gətirilməsindən söz açır və mən də daxil olmaqla bir neçə ziyalıya müraciət edərək yazırlar: "Yoxsa onla-rın da başı vəzifə bölgüsünə qarışib?"

O biri ziyalıların bu məsələyə münasibəti barədə bir söz

deyə bilmərəm. Mən öz münasibətimi bildirməyi özümə borc bilərəm:

Hörmətli xanımlar, həqiqətən rayonunuzda vəziyyət sizin yazdığınız kimdirsə, vay bu milletin halına! Axı biz bu ədalətsizlik uğrunda mübarizə aparmamışıq. Bu, sizə çox yaxşı mə'lumdur. Ali Sovetin 2-3 il əvvəlki sessiyaları və bu sessiyalardakı mənim əsəbi çıxışlarım, xahişlərim, tələblərim televizyada hamının gözləri qarşısında olmuşdur. O da mə'lumdur ki, həmin çarpışmaların üstündən indi sükutla keçir, bir çox uğurlarımızı yalnız bir neçə nəfərin adına çıxırlar.

Mən o zaman ordu yaratmağın zəruriliyini irəli sürəndə qarşıma general Bərdadlı və sizin rayonun keçmiş katibi Çavuşsı, millət vəkili və respublikamızın müstəqilliyinə səs verməyə çağıranda isə qarşıma nazır S. Hacıyevi çıxartdılar.

Ordunu pis-yaxşı yaradandan, müstəqilliyimizi qazandıqdan sonra vaxtilə bunlara əks gedib məni xitabət kürsüsündən salmaq istəyənlər bu gün də vəzifə atını çapır və bizim kimilərə dirsek göstərirlər. Mən isə Milli Məclisin üzvlüyündən də öz ərizəmlə çıxmağa məcbur oldum. Bunları bildiyiniz halda məni də başqaları kimi vəzifə bölgüsü ilə məşğul olmaqda günahlandırmaq nə dərəcədə insafdandır?

Mənim qarşıma qoyduğum vəzifə vətənimizi totalitar rejimdən xilas etmək, müstəqilliyimizi qazanmaq idi. Buna nail olduq. Lakin iqtidara kimlərin gələcəyi və onların bu halqa nə dərəcədə ədalətlə xidmət edəcəkləri isə məndən və inanıb adlarını çəkdiyiniz ziyalılardan asılı deyildi.

Sizin məhz bizə müraciət etməyinizin səbəbini başa düşür və bu inamınıza görə sizə minnətdar olduğumu bildirirəm. El demişken, uman yerdən küsərlər. Siz bizi güman yeri bilməsəydiniz gileylərinizi də bizə yazıb bizdən kömək ummazdınız.

Lakin... Çox təəssüf ki, bizim əlimizdən bir şey gəlmir. Bir halda ki, iqtidar sahibləri özləri e'tiraf edib deyirlər: "Biri var, hakimiyyətə gələn zaman verilən və'dlər, biri də var hakimiyyətdə olarkən yeridilən siyasət"... daha buna nə demək olar?

Bu yerdə sizin güvəndiyiniz ziyalının öz abırına qısılmaqdan başqa çarəsi qalmır, inanın!

Dekabr, 1992

ANA DİLİ-DÖVLƏT DİLİ

Tünzələ Qasımovanın "Azadlıq" qəzetinin 18 dekabr 1992 sayında dərc olunan "Zəka axını necə azaltmaq olar?" məqaləsində qaldırdığı məsələyə mən də öz münasibətimi bildirmək istəyirəm.

Müəllif rus təhsilli azərbaycanlıların ölkədən getməsinin səbəbini əsasən ana dilinin dövlət dili elan edilməsində görür və bizi "hövsələsizlikdə" və "tələsməkdə" günahlandırır və əlavə edir ki, "Ahıl yaşında dil öyrənmək deryada balıq sevdasıdır".

Bu fikirlə şərikəm, dili ahıl yaşında öyrənməzlər. Amma bunu yad dil haqqında demək olar, ana dilini sonradan deyil, körpəlikdən-ananın öz dilindən öyrənərlər. Sonradan öyrənilən dil yalnız özge dil ola bilər. Çünki:

Anasının dilində
dil açmayan kəs
Milletinin dərini
anlaya bilməz

Necə yə'ni, özün bu millətə mənsub olasan, bu millətin çörəyini yeyib, bu Vətənin suyunu içəsən, amma onun dilini bilməyəsən? Axı sən xalqın dilini bilmirsənsə, demək millətin ruhuna, mə'nəviyyətinə, tarixinə yadsan. Demək, bu millətə övlad deyilsən.

Dünən "Mənim övladım ana dilini bilməse də olar" hökmü ilə rusca təhsilin daha vacib olduğunu bizə sübut etməyə çalışanlar bu gün övladlarını rus məktəblərindən çıxarıb Azərbaycan məktəblərinə verir. Ay gidi dünya! Demək, rus dili hakim dil olanda övladına rus təhsili, Azərbaycan dili hakim olanda Azərbaycan təhsili verən bu adamlar özünü havaya uyğunlaşdırən əqidəsizlərdir. Təəssüf ki, belələri indi də vəzifə atını çapmaqdadırlar.

İndi keçək əsas mətləbə. Mən rus təhsillilərin vətəndən xarici ölkələrə köçmələrinin səbəbini dil bilməməkdə görmürəm: Ona görə ki, rus dilli ziyalılarımızın əksəriyyəti Türkiyəyə gedir. Bu gün Azərbaycanda Dövlət dili olan türk dilindən qaçan bu ziyalılar bəs görsən pənah apardıqları Türkiyədə hansı dildə da-

nışacaqlar? Amerikaya, Fransaya gedənler neçə? Məgər bu ölkələrdə onların ana dili hesab etdikləri rus dili dövlət dilidir? Rus dilini ana dili hesab edən bu ziyalılar bəs niyə Rusiyaya qaçmırlar? Əgər səbəb dil məsələsidirsə, bu cənablar gerek Rusiyaya üz tutaydılar. Demək, Rusiyada xoş güzəran tapmayacaqlarını bildiklərindən onlar xoş güzəran arxasınca Türkiyə və Amerikaya gedirlər.

İkinci tərəfdən, məqalə müəllifi Azərbaycan dilini bilmədiyinə görə vəzifəsindən çıxarılan bir nəfərin adını çəkə bilərmə? Azərbaycanlılar bir yana, Azərbaycan dilini bilməyən minlərcə rus məgər bu gün Azərbaycanda yaşamırmı? Onlara "gözün üstə qaşın var" deyən varmı?

Beləliklə, Vətəni dar gündə qoyub firavan həyat dalınca qaçmağı, ana dilini bilməməklə əsaslandırmaq fərariliyə haqq qazandırmaqdan başqa bir şey deyil.

Mən belə bilərəm: Vətənin dilinə, tarixinə, mə'nəvi dünyasına dodaq büzənlər, onu "otstaly" damğası ilə damğalayıb bəyənəməyənlər Vətəni dar gündə tərk etməli idilər. Bunun belə olacağını hələ o zamanlardan bilirdik. Çünki əqidəsizin torpaq sevgisi də ola bilməz.

Bir polkovnik tanıyıram. Yeganə qızını rus məktəbinə vermişdi. Ailədə də yalnız rus dilində danışırıldı. Buna görə də qız bir kəlmə də ana dilini bilmirdi. Hərbi hissə ilə bərabər Almaniyaya köçüb orada 2 il yaşadılar. Vətənə dönəndə qız təmiz alman dilində danışdı. İki ilə alman dilini mükəmməl öyrənən bu qız ömrü boyu ana dilini bilmədi. Çünki bu dil ona həyatda lazım deyildi. Belələri üçün həyatda lazım olmayan şey ruhda, mə'nəviyyatda da lazım deyil. Belələri ana dilinin qeyrət və namus işi olduğunu hardan bilsin? Belələri üçün dil də yalnız rahat güzərana çatmaq vasitəsidir, vəssalam!

Belələrinin onsuz da xalqa, Vətənə heç bir faydası olmayıb, olmayacaq da. Belələri qoy hara istəyirsə, getsin. Allah qoysa, müharibə qələbəmizlə qurtarandan sonra Vətənin nə'mətlərinə sahib çıxmaq üçün geri dönəcəklərinə əminəm.

Bəs indi bunlar nə haray-heşir salıblar? Ana dilinin hörmətə minməsinə niyə dözmür, həyəcan signalı çalırlar?

Respublikamızda rus dilinin hakim olduğu zamanlar rus

təhsillilər vəzifə kürsüsünün başında bizi künçə basıb meydan oxuyurdular. Biz isə rus dilini onlar qədər bilmir, icaslarda ak-sentlə danışdığımız zaman bu "savadlıların" bizə güləcəklərindən qorxub susurduq. Haqqımız hər addımda tapdanırdı. O zaman biz dözüb, Vətənimizi məhz vətən olduğuna görə tərk etmədik. Bəs indi bunlara nə olub? Niyə bu xalqın haqq işinə dərhal etiraz edir, bizi "hövsələsizlikdə" günahlandırırlar?

"Azadlıq" qəzeti, 29 dekabr, 1992

* * *

UNUTQANLIQ

Hörmətli redaktor!

Qəzetinizin 16 fevral 1993-cü il tarixli nömrəsində Ordubad şəhərinin ağsaqqalı Cəbrayıl Həsənəli dədənin mənim adıma ünvanlanmış yazısını oxudum.

Andronikin o tərəflərdə törətdiyi faciələrin canlı şahidi olan Cəbrayıl kişinin ürək yanığı ilə yazdığı məqalə hər bir vətəndaşın qəlbinə qanatlama bilməz. Deyim ki, bu kişinin yazdıqları ötüb-keçən tarixdir. Lakin bizim bədbəxtliyimiz həmişə tarixi unutmamız olmuşdur. Daha doğrusu, o tarixi bizə unutdurdu. Və bu unutmamızdan da bugünkü faciəmiz törəndi.

Yaxşı yadımdadır, 1966-cı ildə Yerevan Universitetinin prorektoru çıxışlarının birində Naxçıvanın qədim erməni torpağı olduğunu demiş və millətini bu torpağı geri almağa çağırırmışdı. S. Vurğunun 60 illik yubileyi gecəsində Bakı Universitetinin professoru Abbas Zamanov erməni prorektorunun torpaq iddiasını xatırladı bizim respublikanın rəhbərlərini bu iddiaya cavab verməyə çağırırdı. Bizim o zamankı rəhbərlər A. Zamanovun səsinə səs vermək əvəzinə onu işdən və partiyadan çıxartdılar.

Partiya iclasında A. Zamanovu professor Əli Sultanlı, marksizm-leninizm müəllimi Muxtar (soyadını unutmuşam), bir də mən müdafiə elədik. O da yadımdadır ki, dosent Rayifə Həsənova bitərəf qaldı.

Üç gündən sonra məni KQB-yə çağırıdılar, öyüd-nəsihət verdilər. Tapşırdılar ki, bir də bu "qələti" eləməyim. Sonra eşitdim

ki, Ə. Sultanını və Muxtar müəllimi də "Dara" çəkiblər.

KQB-nin verdiyi "öyüd"ə cavab olaraq mən "Torpaqdan pay olmaz" adlı bir şe'r yazdım. Şe'r əldən-ələ gəzdi. (Həmə'n şe'r'i 1991-ci ildə çap olunmuş "Nağıl-hekayə" kitabıma salmışam).

Bir qədər sonra məni yenidən KQB-yə çağırdılar. O da yadımdadır ki, məni Abdullayev adlı bir mayor çağırırdı. O, mənə "Torpaqdan pay olmaz" şe'rini göstərər deddi:

– Bu kimin şe'ridir?

Dedim, bilmirəm.

O, nə qədər tə'kid elədisə də mən qəti surətdə rədd etdim.

O, dedi ki, üslub sizin üslubunuza oxşayır. Hər oxuyan bu şe'r'in sizin tərəfinizdən yazıldığını təsdiq edir.

Uzun çək-çevirə və bir qədər də hədə-qorxuya baxmayaraq şe'r'in müəllifliyini boynuma götürmədim.

Bunlarla nə demək istəyirəm?

O zaman bizdən torpaq iddiası qaldıran erməni prorektorunu 1-2 aydan sonra universitetə rektor göndərdilər, bizdə isə boş və yalan iddiaya cavab verən A. Zamanovu işdən və partiyadan çıxarıb illərlə ac qoydular. Onu müdafiə edənləri isə çarx-mixə çəkdilər.

1828-ci il işğalından zəmanəmizə qədər imperiya siyasəti həmişə başımıza gətirilən müsibətləri bizə unutdurmağa çalışıb. Buna nail də olub. Amma bir həqiqəti də boynumuza alağ ki, imperiya siyasəti çox münbit zəminə düşürdü. Çünki unutqanlıq xəstəliyi bizim zətimizdə də var. Mən uzun illər xalqımızın milli psixologiyasını öyrənməyə çalışmış və ən nəhayət, bu qərara gəlmişəm ki, bizim millətdə yaxşılıqları heç vaxt unutmamaq, amma ona olan pisliklərin üstündən qələm çəkmək şəkəri var.

Mən bununla bir xalq üçün başqa xalqa qarşı həmişə kin və küdurətlə yaşamağı müsbət hal hesab etmirəm. Lakin ona olan pislikləri, yə'ni tarixi yaddaşı unutmamağı, həmişə ayıq-sayıq olmağı, "itlə yoldaş ol, çomağı əlindən buraxma" fəlsəfəsini özünə bayraq etməyi vacib sayıram.

Bax bu ayıq-sayıqlığımızın olmaması və türkəsayalığımız ucbatından çoxəsrlək düşmənimiz olan erməni qılığımıza elə gir-

di ki, 5-10 il əvvəl başımıza gətirdiyi müsibətləri unudub, "axçilər"i evimizin gəlini də elədik.

Nəticəsi göz qabağındadır. Unutqanlıığımız sayəsində bu gün millətimizin halalca adından da imtina edirik. Bu günə qədər öz adımızdan başqa hər adı küreymizə yamayıblar. Amma indi öz doğma adımızı özümüzə qaytaranda buna başqası yox, özümüzünkülər e'tiraz edir. Məgər yalnız bu fakt, bizim tarixi yaddaşımızı unudub, manqurtlaşmağımıza sübut deyilmi?

Bəli, unutqanlığın bəhrəsi manqurtluqdur.

Buna görə də Cəbrayıl dədənin məqaləsini dərc eləməkdə çox yaxşı iş görmüşünüz. Bəlkə belə yazılar bizi bizə qaytardı. Buna görə də redaksiyaya və məqalənin müəllifi Cəbrayıl dədəyə dərin təşəkkürümü bildirirəm.

"Naxçıvan" qəzeti, 2 mart, 1993

* * *

ALLAH AMANATI

"Göyçə" qəzetinin ilk nömrəsini diqqətlə oxudum. Bu adda və bu məzmununda bir qəzetə ehtiyac var idi. Belə bir qəzetin işıq üzü görməsi münasibəti ilə göyçəli qardaş və bacılarımı təbrik edir və qəzet barədə öz mülahizə və təkliflərimi bildirmək istəyirəm.

Uzun illərdən bəri əsl oğuz övladı kimi tanıdığım, şəxsiyyətinə və mərdanəliyinə dərin hörmət bəslədiyim M. Talıboğlu Musayevin bir fikrinə dəstək vermək istəyirəm. O yazır: "Qəzetdəki yazılar həm də tarixi sənədə çevrilməlidir".

Tamamilə doğrudur. Biz unutmamalıyıq ki, Göyçə mahalı əski türk-oğuz torpaqlarıdır. Namərd qonşularımız yalnız indi deyil, çox əvvəllərdən Göyçə mahalındakı kənd, oba, dağ, dərə, çay, qaya və s. kimi coğrafi adları dəyişməklə qədim Göyçə-mizə sahib çıxmışlar. Dünəni və bu günü bilirlik, amma sabahı bilmək olmaz. Mən belə hesab edirəm ki, sabah zorakılığın deyil, ədalətin hökmü ilə üzümüzə gülümşəyəcək. Bir də atalar demişkən, buynuzlu qoçun hayırı buynuzsuz qoçda qala bilməz.

Biz sabahın bu gün açılacağını gözləməməli, tarixi yaddaşı-

mızı heç olmasa hələlik qəzet səhifələrində bərqərar etməliyik. Bunu qəzet əməkdaşlarından və daimi müəlliflərindən rica edirəm.

İkinci təklifim: Göyçə mahalından respublikamızın rayon və kəndlərinə səpələnmiş ailələrin başlarından aşan dərdləri qəzetdə görünməli, onların yayğılarına biganə olan soyuqqanlı iqtidar sahibləri ifşa olunmalıdır.

Qəzetinizin birinci nömrəsində bəstəkar R. Nəsiboğlunun, E. İsmayılın "Allah amanatı" şe'rinə yazdığı nəğmənin not yazısını bilmədiyimdən, mahnı haqqında bir söz deyə bilmərəm. Amma bu şe'r, misralardakı yanğı tüstümü təpəmdən çıxartdı. Bu, adi şe'r deyil, ata-baba yurdundan, isti ocağından qovulan zavallı didərginlərin torpaq həsrətinə niskilli bir ağıdır. Bu ağı göyçəlilərin dərini, niskilini quru sözlərlə deyil, od-alova bürünmüş hisslə nə qədər gözəl ifadə etmişdir. Öz el-obasını tərk etmiş didərginin dərini o yerlərdə "qəbir-qəbir elim qalıb" ifadəsindən güclü və tutarlı demək mümkün deyil.

Fikrin gücünə bax, ilahi: torpağın sahibi olan el də qəbir-qəbir qalarmı? Bəli, isti ocağından qovulmuş göyçəlilərin eli o torpaqlarda sahibsiz qalan qəbirlərdir.

Halal olsun dərini bu qüdrətdə, bu tutumda deyə bilən qələm sahibinə!

Bəlkə gəldim, mən gəlincə,

Çöllər, allah amanatı—

misralarındakı ümidə görə də sağ ol, şairim! Ulu tanrı göyçəlilərin muradını gözündə qoymasın!

Beləliklə, tutduğu doğru yolda "Göyçə" qəzetinə böyük uğurlar diləyirəm.

1993

* * *

QATIQ QARA OLA BİLMƏZ

Qabiliyyətinə və qələminə dərin hörmət bəslədiyim dilçi alim Musa Adilovun "Aydınlıq" qəzetində (30 yanvar, 1993) dərc etdiyi "İki dilin bir adı" məqaləsini oxuyub "Doğrudanmı, bu

məqaləni dilçi yazmışdır?"- deyə təəccüb etdim. Məqalənin adından mə'lum olur ki, müəllif bizim dilimizi bir dil, türk dilini isə tamamilə başqa dil hesab edir. Deməli, bizim dilimiz türk dilləri qrupuna da mənsub deyilmiş! Mən bu mə'nasız fikirlə mübahisəyə girişmək fikrində deyiləm. Çünki aksiomanı müzakirə etməzlər.

Lakin müəllifə öz sözləri ilə cavab vermək istəyirəm: O, özü həmin məqaləsində yazır: "Azərbaycan dilinin zəngin daxili ifadə vasitələri sisteminə sahiblik baxımından türk dilləri içərisində xüsusi yer tutur".

Soruşmaq ayıb olmasın, əgər dilimiz türk dili deyilsə, niyə Adilov onu türk dilləri içərisinə daxil edir? Bir qədər sonra isə müəllif özü də dilimizin türk dili olduğunu açıqcasına etiraf edərək yazır: "İki müstəqil türk dili vardır... Dilimiz yaşayacaqdır, lakin "türk dili" adı ilə yox".

Müəllifin dediği kimi, dilimiz iki müstəqil türk dilindən biridirsə, bəs niyə "türk dili" adlanmasın? Beləliklə, hörmətli alim dilimizin türk dili olduğunu təsdiq edir. Amma heç demə, iki türk dili varmı? İndi sual olunur: Dünyanın hansı millətinin iki dili var? İki rus, iki ingilis, iki fransız, iki alman və s. dili varmı ki, türk dili də iki olsun? Bəlkə müəllif ləhçələri nəzərdə tutur? Bəli, Amerikada yaşayan ingilislərin dili ilə İngiltərədə yaşayan ingilislərin dili arasında müəyyən ləhcə fərqi var. Amma ikisi də ingilis dili adlanır. Eləcə də ərəb dili. Əlcəzir, İraq, Səydiyyə Ərəbistanı, Misir və s. ölkələrin hamısında müəyyən ləhcə fərqləri ilə danışılan dil ərəb dili adlanır. Lakin heç kəs bu dili Əlcəzir, İraq, yaxud Misir dili adlandırmır?

Müəllif əgər dilimizi Azərbaycan türkcəsi adlandırsaydı, onunla razılaşmaq olardı. Lakin o, bunu da qəbul etmək istəmir. Zorla boğazımıza yeridilən "Azərbaycan dili" istilahını müdafiə edir. "Aydınlıq" qəzetinin tərtibçisi elə bil qəsdən Adilovun "Dilimizin adı Azərbaycan dilidir" fikrini sübuta çalışın məqaləsinin yanındaca (eyni səhifədə) bu fikri qətiyyətlə inkar edən Hamlet Əsgərsöylünün "Qatıq qara da ola bilər?" məqaləsini vermişdir. Görəsən bunu tərtibçi qəsdən eləmiş, yoxsa bu təsadüf Allahın işidir? Paradoksa baxın. Dilimizi "Azərbaycan dili" adlandıran dilçi professoru Neft Akademiyasının müəllimi nə gözəl cavab verir: "Qatıq qara da ola bilərmi?"

Adilov bəlkə soyadının sonundakı "ov"u da millətimiz üçün doğma hesab edir? Əgər dilçi alim "ov"u da bizə doğma hesab edirsə, vay bizim halımız!

"Azerbaycan" qəzetli, 2 fevral, 1993

* * *

BUNU ANLAMAQ ÇƏTİNDİR

"Səhər" qəzetində (29 aprel, 1993) Müdafiə Nazirliyinin 4 nəfər məs'ul işçisinin heç bir insanlığa sığmayan xəyanətini oxuyub dəhşətə gəldim. Millətini qepik-qepik yığib torpaqlarımızın müdafiəsi üçün verdiyi pulları mənimsəmək? İlahi, bu təzadlı dünyada bundan böyük rəzalet, bundan böyük alçaqlıq, şərəfsizlik olarmı? Bu xəyanət şərəfsizliyin etalonu, qeyrətsizliyin zirvəsi, alçaqlığın son həddi deyilmi? Yəni doğrudanmı bu rəzillər, bu soyğunçular bu torpağın övladlarıdır? Onlar bu torpağın övladlarıdırsa torpağın müdafiəsinə verilən bu pulları evlərində gizlədəndə niyə onları əldən gedən torpaqlarımızın ahi tutmadı?

Mən bu xəbəri oxuyanda bir neçə il əvvəl Perm vilayətinin Çusovski qəsəbəsində həbsdə olan Kazimov Tofiq adlı bir eləğ-lumuzdan aldığım 500 manat pul və yazdığı məktub yadıma düşdü. O, yazırdı: "Sizə göndərdiyim pulu Vətənimizin Müdafiə fonduna keçirmənizi xahiş edirəm".

Mən Müdafiə Nazirliyində fonda pul keçirənlərin böyük bir növbəsini gördüm. Millət öz qanı və canı bahasına halal zəhməti ilə topladığı manatları könüllü olaraq Vətənin müdafiəsinə verirdi. Bu adamların içərisində qucağında təbəşirdən düzəldilmiş pişik heykəli tutan 10-11 yaşlı bir uşaq da var idi. Söhbətdən məlum oldu ki, uşaq valideynlərinin ona verdiyi qepik-quruşları qucağında tutduğu pişik-kassada toplamış, indi həmin pulları Müdafiə fonduna keçirməyə gəlmişdir.

Öz boğazından kəsib aylarla, bəlkə də illərlə topladığı halal pulunu könüllü olaraq Vətənin Müdafiəsinə təqdim edən bu körpə balanın qeyrəti qarşısında səcdə etməyib nə edəsən? Mənim indi verəcəyim məhbus pulu da eləcə.. Əlimdə tutduğum pullar əlimi yandırır. Axı həbs düşərgəsində, soldat yumruğu

altında işləyib can və qan bahasına qepik-qepik yığılan bu pullar vətən qeyrətinin hökmü ilə bu gün Vətənimizin Müdafiə fonduna verilir. Mən sevinirdim ki, Vətən tək deyil, onun arxasında belə oğulları dayanıb...

Bu xainlər, bu rəzillər isə həməən bu pulları mənimsədilər. Onlar uzaq Sibirdə min cür əzabla pul toplayan məhbusun, 10 yaşlı qeyrət mücəssəməsi olan körpənin haqqını yeyib onların qeyrətini təhqir etdilər. Bu rəzillər xalqın könüllü verdiyi manatları öz çirkin ürəklərinin əmri ilə mənimsəyəndə torpaqlarımızın müdafiəsi üçün öz nişan üzüyünü verən gəlinlərimizin, təqaüdü-nün yarısından keçən xəstə qocalarımızın, doğma yurdundan, yuvasından didərgin düşən Laçınlıların, Şuşalıların, Kəlbəcərliələrin ah-naləsindən, şəhidlərimizin müqəddəs ruhundan utanmadılar mı?

Bax, bunu anlamaq çətindir!

"Səhər" qəzetli, 1 may, 1993

* * *

ABŞ-IN DÖVLƏT KATİBİ CƏNAB CEYMS BEYKERƏ AÇIQ MƏKTUB (*)

Çox hörmətli cənab BEYKER!

Bir ay ərzində Sizi ikinci dəfə narahat etməyi özümüzə rəva bildik. Sizin Gürcüstanla yanaşı, Azərbaycan Respublikasına da yardım göstərilməməsinə dair bəyanatınızla bağlı birinci məktubumuz Sizin Moskvadan Bişkekə uçuşunuz ərəfəsində teleqraf-la ABŞ-in yüksək səfirliyi vasitəsilə adınıza göndərilmişdi.

Həmin teleqramı Moskvada alacağınıza ümidimiz olmadığından bə'zi mətləblərimizi açıq məktub şəklində şərh etmək qərarına gəldik.

Informasiya mənbələrinin mə'lumatına görə, bu gelişinin proqramına Ermənistan Respublikasının paytaxtı Yerevana səfər də daxildir. Biz Sizin missiyanızı ABŞ Dövlət Departamen-tinin SSRİ xarabalıqları üzərində yaranmış müstəqil respublika-ların problemlərinə münasibəti tarazlaşdırmaq niyyəti ilə bağlı olan müsbət xarakterli gerçəklik kimi qəbul edirik.

(*) Məktub rus dilində professor S. Əliyərli ilə birgə yazılmışdır. İngiliscəyə çevrilib Beykerə göndərilmişdir.

Lakin Sizin proqramınızda üçüncü ellərdən verilən informasiya çərçivəsindən kənara çıxmağa imkan yaradan Azərbaycana səfər təəssüf ki, nəzərdə tutulmamışdır. ABŞ kimi böyük ölkənin siyasətinin qərəzçilik hissindən hələ tamamilə azad olması barəsində fikirleşmək istəməzdik. Yeri gəlmişkən, bizim fikrimizcə, burada söhbət dünya siyasətindən gedir. Bizim regionun problemləri ilə maraqlanan hər kəs bilir ki, Qafqaz evimiz dağıdıcı xəstəliyə mübtəla olmuşdur, elə bir xəstəliyə ki, onun köklərini xalqları səthi olaraq "pis" və "yaxşı"lara, "vicdanlı xristian"lara və "ekstremist müsəlman"lara ayırmaq deyil, SSRI-nin cinayətkar kommunist rəhbərliyinin, ondan öncə isə üçüncü şöbəsi başda olmaqla çar monarxiasının illərlə yeritdiyi "parçala və hökmləndir" siyasətində axtarmaq lazımdır.

Cənab dövlət katibi, xatırlatmaq istərdik ki, ABŞ-ın Qafqaz siyətini təcrübəsi bizim hamımız üçün peşə məşğuliyyətimizdən asılı olmayaraq, ibtətamizliyinə görə xüsususən maraqlıdır. 1919-cu ildə Paris (Versal) sulh konfransı başlayarkən böyük dövlətlər Avropa və Amerikada formalaşmış ermənipərəst hərəkətlə və Qərb sosial-demokratiyasının Gürcüstanı müdafiə etməsi ilə hesablaşmağa məcbur oldular. Hər iki respublika tezliklə konfransa buraxıldı. Qərbin az tanıdığı Azərbaycan nümayəndə heyətinə müxtəlif bəhanələrlə Fransaya daxil olmaq üçün viza verilmədi və onlar İstanbulda xeyli vaxt itirməli oldular.

Böyük diplomatiya sahəsində qeyri-adi görünən şüursuzcasına qəbul etməmək tərzini o zaman Azərbaycan haqqında ABŞ prezidenti V. Vilsona öncədən yaradılmış mənfi rəyə baxmayaraq, Azərbaycana qarşı yönəldilmiş bu qərəzli və ehtikar münasibət onun tərəfindən dəf edildi. Gənc Azərbaycan Respublikasının nümayəndə heyəti heç bir qeyd-şərtsiz tam tərkibdə ABŞ prezidentinin adından Parisə dəvət olundu. 1919-cu ilin, mayın 28-də Respublika Memorandumu məhz ona təqdim olunmuşdu. Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı Əlimərdan bəy Topçubaşov qəbul üçün ABŞ prezidentinə təşəkkürünü bildirərək demişdir: "Cənab prezident, Sizə möhtəşəm Amerika dövlətinin nümayəndəsi kimi müraciət və rica edirik ki, bizim ölkəmiz və xalqımız haqqında informasiyanı bizim öz dilimizdən eşidəsiniz. Zira biz çox həftələrdə Avropa və Amerika mətbuatında Azərbaycan haqqında həqiqətə daban-dabana zidd, yanlış, təhrif olunmuş, rəal gerçəklikdən çox uzaq mə'lumatlara rast

gəlirik". Nümayəndələrimiz V. Vilsona çağdaş günlərimizin durumunu canlı əks etdirən təkliflər də vermişdilər. Həmin təkliflərin mahiyyəti Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasından və Vilson prinsiplərinin Azərbaycana da şamil edilməsindən, onun yaradılmaqda olan Məmlətlər Cəmiyyətinə qəbulundan, ABŞ və Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələr yaradılmasından ibarət idi.

Nəticədə ağıl və zəka amilləri zəfər çaldı. De fakto olaraq Dövlətlərin Ali İttifaq Şurası Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi tanıdı. Üstəlik ABŞ-ın Qafqazdakı missiyalarının yardımı ilə 1919-cu il, noyabr ayının 13-də Ermənistanla Azərbaycan missiyasının rəhbəri V. Haskel Azərbaycana gəldikdən sonra, "Erməni xalqına əsla qənim kəsilməyən" "əməksevər Azərbaycan xalqı" haqqında yüksək fikirlər söylədi. Parisdə, o aşağıdakı bəyanatı verdi: "... indiyədək amerikalılar erməniləri az qala Qafqazın yeganə cəfakəş, zavallı xalqı kimi tanıyırdılar. Çünki Amerikalı ermənilər bunu həmişə belə qələmə verirdilər. Amerikan missiyasının Türkiyəyə və Qafqaza səfərləri amerikalıların əksəriyyəti üçün çox faydalı oldu. İndi biz belə bir möhkəm əqiddəyə gəlmişik ki, bütün ermənilər bizim düşündüyümüz kimi yaxşı, eləcə də bütün türklər bizə təlqin edildiyi kimi pis deyilmişlər". Digər ABŞ briqada generalı C. Harbordun rəhbərlik etdiyi başqa bir amerikan missiyasının gəldiyi qənaət anoloji surətdə yuxarıdakının eyni olmuşdur (həmin sənədlər Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivində saxlanılır-fond 970).

Cənab Beyker, sitatlar üçün üzr istəyirik, lakin həmin sitatlarla Qafqazı amerikan siyasətçilərinin dərk etməsinin böyük tarixi təcrübəsinin in'ikası öz əksini tapmışdır. Bizim univərsitetlərdəki müəllimlərimiz bizi latın müdrikliyi ruhunda tərbiyə etmişlər: Tarix elmin müəllimidir.

Biz ABŞ prezidenti cənab Buşun Azərbaycanın müstəqilliyini tanıması haqqındakı məktubunu böyük məmnuniyyət hissi ilə qarşıladıq. Diplomatik əlaqələr yaradılmasına gəlincə, təəssüf ki, qeyd-şərtlər mövcuddur.

Cənab dövlət katibi! Siz öz siyasətinizdə Ermənistan respublikasına qeyd-şərtsiz üstünlüklər verirsiniz. Bizim yalnız həmin mövqeyi nəzərə almaqdan başqa bir çarəmiz qalmır. Lakin bu münafişəni birtərəfli və birmə'nalı həll etməyi mümkünlü-

yünə yol vermək ona görə olmaz ki, bu yolda artıq bəs qədər qanlar axıdılmışdır. Stalin "İttifaqı" artıq can verir, tarixin səhnəsinə güc üsulunu qüvvətləndirməklə tərəflərdən birinin mənafeələrini ayaqlar altına atmaqla, digər tərəfin "ədalət arzularını" sübuta yetirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxan adamlar peyda olur. Qafqazın böyük belası bundadır ki, belə təfəkkür tərtibi qırmızı imperiya dövründən sonra yaradılmış "Birlikdə"də bol-boldur. Bu mə'nada, yaxınlarda "mə'sum" Yelena Bonnerin mərkəzi radioda səslənmiş Yeltsinə Birləşmiş Ştatların İraqa verdiyi dərsin eynisi ilə Azərbaycana qulaqbürməsi verməsinə dair "radio-məktub" vasitəsilə olan təklifi nə deməkdir? Həqiqətən, Hegelin lakonik tə'birincə desək, idrakın düşgünlüyü yaxınlaşır. Belə bir təqdirdə, əgər Rusiya əyninə keçmiş əyyamlarda geydiyi jandarm paltarını taxıb, Qafqas evində "sulh" yaratmağa cəhd göstərsə, kimse nəse qazana bilermi? Allah eləməsin ki, hər hansı bir böyük dövlət belə bir yolun yolcusu olmaq azarına tutulsun. "Kiçik" dövlətlərə gəldiklə, Serbiyanın Xorvatiyadakı serbləri "müdafiə" eksperimenti Özü çox gözəl həqiqətləri açıqlayır. Bizim fikrimizcə, hadisələrin fəci gedişini başqa axara çevrilməsi üçün platforma mövcuddur. Bu işə mövcud şərhədlərin şəksiz bütövlüyünü və toxunulmazlığını e'tiraf etmək və burada yaşayan bütün adamların və millətlərin konstitusiya hüquqlarının tə'min edilməsi əsasında bütün hərbi qarşı durumları dərhal qurtarmaq olar. Biz bu əqidədəyik ki, Qarabağ probleminin siyasi yolla həllindən başqa bir yol yoxdur. Torpaqların başqa bir dövlət tərəfindən ilhaq edilməsi ilə bu məsələni həll etmək qeyri-mümkündür. Bu mə'nada, biz Belarus Respublikasının başçısı Mstislav Şuşkevicin "Komsomolskaya pravda" qəzetinin 1992-ci il yanvar ayının 9-da şərh etdiyi mövqeyinə şərik çıxırıq: "Mənim əqidəmcə, biz Moldovanı tanımaqda düzgün hərəkət etdik. Moldovanın konstitusiya hüquqlarının tərəfdarıyıq. Bəsdür, bu köhnə, yıpranmış zarafatlar, güya Rusiya özünün Moldovada yaşayan ruslarını müdafiə etməyə borcudur. Yox! Moldova Respublikası orada yaşayan rusların mənafeyini müdafiə edəcəkdir". Burada millətlərarası münacişələrin həlli məsələsinin konseptual qoyuluşu təklif olunmuşdur. İndi yanlış rə'yə əsaslanmayan hər bir adama aydındır ki, Qarabağ münacişəsinin əsasını qonşu respublikanın Azərbaycanda ermənilərin maraqlarını silah gücünə "müdafiə etmək"

təşkil edir, bu məqsədlə də onlar qonşu dövlətin ərazisində müharibəyə başlamışlar. Cənab Dövlət Katibi, münacişə edən tərəflərdən birinin, indiki halda Azərbaycanın diplomatik maraq orbitindən kənarda qalması geosiyasi baxımdan qəbul edilməzdir. Müəyyən dini quruluşu ilə bərabər Azərbaycan 1918-1920-ci illərdə olduğu kimi, özünü beynəlxalq cəmiyyətlə birlikdə dünyəvi dövlət şəklində görür. Bu baxımdan müharibədən sonrakı dövrdə ABŞ-la ittifaq dəfələrlə sınaqdan çıxan və bizə etnik cəhətdən yaxın olan Türkiyə Respublikası nümunədir. Bu mövzuda dərinə varmağa lüzum görmürük. Bu tarixi amilə məhəl qoymadan hər hansı bir demarş-diplomatik və siyasi tədbirə yol vermək olmaz. Çünki belə yanaşma yaxın və uzaq məqsədlərə baxmayaraq bu və ya digər dərəcədə "dunyəvi" yolla inkişafa pəl vuraraq, islam faktorunun ehtiyat qüvvələrini yarada bilər.

Cənab Dövlət Katibi, biz çətin problemlərimizi Sizinlə bölüşməyi, diqqətinizi təkzib olunmaz tarixi-etik amillərə yönəltməyi özümüzə rəva gördük. Biz əminik ki, onlar dünya xəritəsindəki qaynar nöqtələrdə gərginliyin ləğv edilməsində xidməti bütün ölkələrdə qeyd olunan ABŞ xarici siyasət idarəsi rəhbərinin diqqətini cəlb edəcəkdir.

Rusca mətni. 31 yanvar 1992 -ci il No: 5 (120)

"Azərbaycan" qəzetində dərc olunmuşdur.

* * *

HÖRMƏTLİ CƏNAB SƏFİR RİÇARD KOZLARIÇI

Mən siyasətçi deyiləm, adicə şairəm və bütün ömrüm boyu dünyaya və dünyada cərəyan edən hadisələrə şair gözü ilə baxmışam.

Uşaqlıqdan ən çox nifrət etdiyim və qorxdığım şey-ədalətsizlik olmuş və ömrüm boyu haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı üsyan etmişəm. Paradoksa baxın: mən bu təbiətlə Sovet adlanan faşist rejimində yaşamalı oldum və ömrüm boyu Amerikadakı sərbəstliyə, fikir azadlığına və demokratiyaya həsədlə baxdım.

Amma...

Mayın 19-da kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələri üçün keçirdiyiniz mətbuat konfransında Siz dediniz ki, "Azərbay-

can umur ku, biz günahkarı barmaqla göstərek. Amma bu, münəqişənin həllinə kömək edə bilməz. Biz Yaxın Şərqdə bunun şahidi olduq”.

Doğrusu, bu mühakiməni heç başa düşə bilmədim.

ABŞ fəvqəldövlət kimi əgər ədalətin və həqiqətin müdafiəçisi missiyasını boynuna götürübsə, niyə günahkarı barmaqla göstərərək yerində oturtmur? Məgər Sizə mə'lum deyil ki, artıq 6 ildir müharibə Azərbaycan torpağında gedir? Məgər siz bilmirsiniz ki, erməni qoşunları Rusiyanın köməyi ilə Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal edib? Məgər Siz bilmirsiniz ki, bu işğalda Rusiyanın da mənafeyi var? Məgər Siz bilmirsiniz ki, torpaqlarımızın işğalı ilə Rusiya bizi diz çökdürmək, bu vasitə ilə rus qoşunlarını müşahidəçi adı ilə sərhədlərimizə soxmaq istəyir?

3 gün əvvəl Rusiyanın müdafiə naziri Qraçov “Vesti” verilişində bizi açıq-aydın hədələyib dedi: “Ya rus qoşunlarının müşahidəçi adı ilə Qarabağ sərhədlərinə gəlməsinə izn verin, yaxud da məhv olacaqsınız.

Məgər ABŞ bunu bilmir? Siz bilmirsiniz ki, bütün bunlar Rusiyanın bizə qurduğu tələdir? Bunu bilə-bilə Siz bizim torpaqların işğal olunub-olunmadığını da şübhə altına alırsınız.

Bəs işğal necə olur?

Torpaqlarımızın işğal olunduğunu sübut etmək üçün bizdən fakt tələb edirsiniz. Belə çıxır ki, göydəki günəşin varlığına da sübut lazımmış...

Bəli, biz kiçik bir ölkə olmaqla fəvqəldövlət olan ABŞ-dan umuruq ku, günahkarı barmağı ilə göstərsin. Çünki o, özünü bütün dünyada insan haqlarının müdafiəçisi, haqq və ədalət bayrağı kimi tanıdır. Amma nədənsə bizim haqqımızı müdafiədən çəkinir. Bəli, nə qədər ki, ABŞ aqressoru öz barmağı ilə göstərərək, ona günahkar və işğalçı olduğunu açıq-açığına demir, işğalçı ilə işğala məruz qalanı eyni gözlə görür, Ermənistan Rusiyanın köməyi ilə istədiyini edəcək.

Siz isə bizi işğalçı adlandıraraq bizə göstəriləcək humanitar yardıma veto qoydunuz.

Prezidentiniz bizim prezidentə göndərdiyi məktubunda Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsindən danışmır. Guya heç belə şey yoxdur. Amma bizdən tələb edir ki, Ermənistanı blokadadan azad edək. Gülməli deyilmi?

Sizcə, budurmu ədalət?

Çıxışınızda dediniz ki, günahkarı barmaqla göstərmək, bu, münəqişənin həllinə kömək etməz və buna Yaxın Şərqdəki münəqişəni misal çəkdiniz.

Mən deyirəm, əksinə. Siz Yaxın Şərqdəki münəqişədə də günahkarı məhz barmağınızla göstərmədiyinizə görə münəqişə bu qədər uzandı. Siz eyni şeyi bizim də başımıza gətirmək istəyirsiniz. Əgər ərəblər İsrail torpağını işğal etsəydi, Siz onları dərhal barmağınızla göstərərək yerində oturdardınız. Necə ki Küveytdə mənafeyiniz olduğu üçün İraqa müqəssir olduğunu nəinki barmağınızla göstərdiniz, göydən və yerdən tökdüyünüz bombalarla İraqı darmadağın etdiniz. Və bununla da ədalətli bərpə etdiyinizi bildirdiniz.

Doğrusunu deyim ki, ömrüm boyu ədalət və həqiqət ölkəsi kimi tanıdığım, Yer kürəsinin ağsaqqalı bildiyim ABŞ-ın bizim başımıza gətirilən bu müsibətlərə biganəliyini görəndən sonra Yer üzündə ədalət və həqiqətin olmadığına inanmışam.

Ona görə də bu gün mən Amerikanın ədalət, azadlıq və demokratiya ölkəsi deyil, həqiqəti və ədaləti öz mənafeyində görəndən bir dövlət adlandırardım.

“Aydınlıq” qəzeti, 27 may, 1994.

* * *

ÜZ, YOXSA ASTAR?

Hörmətli redaksiya!

Qəzetinizin 14 avqust (1993) tarixli sayında “Son poçtumuzdan” başlığı altında verdiyiniz “Siyaset” adlı məqaləni oxudum. İki məsələyə görə bu məqaləyə öz münasibətimi bildirmək istəyirəm:

Birinci: Bu yazını çap etdiyinizə görə sizə təşəkkürümü bildirirəm.

İkinci: Mənimlə bağlı yazıda izah olunmalı bir məsələnin açıqlanmasını vacib bilirəm:

İyunun 4-də baş verən Gəncə hadisəsindən sonra keçirilən Milli Məclisin iclasında fasilə zamanı mən bu gərgin vəziyyətdən xilas olmaq və çıxış yolu tapmaq üçün Əbülfəz Elçibəylə görüş-

düm. Söhbətimizdən mə'lum oldu ki, o, Heydər Əliyevi Bakıya də'vət etmiş və bu münasibətlə onun dalınca xüsusi təyyarə göndərmişdir. Elçibəy onu da əlavə etdi ki, Heydər Əliyevlə bu gün səhər bir daha telefonla danışmış, təəssüf ki, o, Bakıya gəlmək istəmədiyini demişdir. Biz Elçibəylə bu qərara gəldik ki, onun gəlməsi üçün mən də təşəbbüs göstərim. Mənim təşəbbüsümə ehtiyac qalmadı. Elçibəylə olan bu söhbətimizdən bir gün sonra Heydər Əliyev Bakıya gəldi və Gəncəyə getdi. İyunun 15-də Milli Məclisdə Heydər Əliyevin Ali Sovetin sədri vəzifəsinə seçilməsi məsələsi qaldırıldı. Bu iclasda Heydər Əliyevə qarşı səslər ucalanda Əbülfəz Elçibəy çıxış etdi və dedi ki, respublikanı bu böhran vəziyyətindən xilas etmək üçün Heydər Əliyevin köməyinə ehtiyacımız var və çıxışının sonunda o, millət vəkiliəri Heydər Əliyevə səs verməyə çağırırdı.

Elçibəyin bu çağırışına baxmayaraq, bə'zi millət vəkiliəri, o cümlədən iclasda sədrlik edən Tamerlan Qarayev alternativ namizəd irəli sürməklə Heydər Əliyevin seçilməsinə əngəl törətməyə çalışdı. Mən yalnız bundan sonra çıxış edib Elçibəyin təklifini dəstəklədim.

Elçibəyin əqidə yoldaşı kimi tanıyan və mənim yaradıcılığı-mı çox sevən, lakin yuxarıda sözü keçən çıxışından sonra məni öz əqidəmə zidd çıxmaqda günahlandıran tələbə Naibə İbrahimovadan soruşuram: bütün Azərbaycanın gözü qarşısında Heydər Əliyevin Ali Sovetə sədr vəzifəsinə seçilməsini təklif edən Əbülfəz Elçibəy özü olduğu halda və mən yalnız onun təklifini dəstəklədiyimə görə, niyə öz əqidəmdən üz döndərmiş oluram? Niyə tələbə İbrahimova məsələnin hamının gözü qarşısında olan əsl üzünü görmür, astarı üzə çıxarır?

Burdan belə çıxır ki, təklifi edən günahkar deyil, həmin təklifi müdafiə edənsə günahkardır?

O ki qalrı Əbülfəz Elçibəyin xarakterindəki böyüklüyə, bu, onu yaxından tanıyanların hamısına, o cümlədən də mənə çoxdan mə'lumdur. Mən onu 60-cı illərdən tanıyıram. O, heç zaman öz xarakterinə, xarakterindəki obyektivliyə xəyanət etməmişdir.

Elçibəy öz ağıllı cavabı ilə yalnız bir tələbəyə deyil, bütün Azərbaycan gənclərinə dərs vermişdir. O, başa salmışdır ki, yalnız bir hərəkətlə, yaxud bir çıxışla hər hansı bir adamın uzun illərdən bəri davam edən fəaliyyətinə qiymət vermək, onu "öz

əqidəsinə xəyanət edən" adam kimi qiymətləndirmək olmaz. Çünki çox şey vəziyyət və şəraitdən doğur.

Avqust, 1993

* * *

NECƏ SEVINƏ BİLƏRDİN?

Əzizim Mirvarid xanım, "Ədəbiyyat qəzeti"nin 25 iyun 1993-ci il tarixli sayında çap etdirdiyiniz şe'rləriniz məni sarsıtdı. Mənim ağsaçlı, mələksimalı bacım! Günümüzün faciəsinə güz-gü tutan, ürək pörşələdən bu şe'rlərinizə "gözəl" deməyə dilim gəlmir. Çünki bu şe'rlər gözəlliyin, xoşbəxtliyin deyil, fəlakətin, bədbəxtliyin ifadələridir. Nə başımıza bu müsibətlər gələydi, nə də onsuz da dağlanmış ürəyimizi dağlayan, millətlə bərabər hönkür-hönkür ağlayan bu şe'rlər yaranaydı...

Yaradıcılığı boyu xalqla gülüb, xalqla ağlayan şairim! Bahar ayında yazdığınız "Yad əldə qaldıqca Vətən torpağı" şe'rinizdə dediyiniz kimi, hər gəlişində insanlara sevinc gətirən baharın sevinci ilə siz bu son illərdə necə sevinə bilərdiniz? Bu hissi eynilə mən də yaşamışam, yə'qin ki, bütün xalq da yaşayıb. Axı, beş ildir Azərbaycan torpağına gələn beş baharın heç biri öz gözəlliyini və sevincini xalqa bəxş edə bilməmişdir. Bu beş ildə Novruz bayramlarımız bütün xalq üçün qara bayram olub. Adamlar birbirinə ürəkdən "Bayramın mübarək!"-deyə bilməyib. Xalq baharla əl-ələ tutub sevinə bilməyib. Yurd-yuvası dağılan, kənd və şəhərləri külə döndərilən, yarım milyondan çox qaçqını, didərgini olan, gündə onlarla şəhid verən, yarıac, yarıtux baş gırıləyən bu zavallı xalq və bu xalqın ağrı-acısını öz qəlbində daşıyan şairi baharın gətirdiyi bahar sevincini necə qəbul edə bilərdi?

Gün doğur, ürəyim işıqlanmayır,
Könlümdə çıraq yox, şam da yanmayır,
Çoxdandır saçlarım xınalanmayır,
Ürəyim şəhidlər qəbristanıdır,
Gözlərimdən axan göz yaşı deyil,
Şəhid qanıdır.

Nə qədər tutarlı deyilib. Millətimizin bugünkü dərini, müsibətini bundan gözəl, bundan dəqiq, bundan tutarlı demək mümkün deyil. Doğrudan da, indi bütün millətin qəlbi şəhid - qəbiristanına dönüb.

Dərdinə qurban olum, bacım! Niyə biz bu günə düşdük? Fələkmi bizi qarğadı, tanrımı bizə cəza verdi? Biz dədələrimizin qulu olan gədələrin əlində acizmi olduq? Ha fikirləşirəm, tapa bilmirəm. Bir şeyi anlaya bilmirəm ki, bu şe'rlər qələminizdən süzüləndə necə oldu qələm alışıb barmaqlarınızı yandırmadı?

Yaman günün ömrü az olar, bacım. Bizi sevindiren baharların gələcəyinə əminəm. Onda yeni bir bahar şe'ri yazacaq, ağ saçlarına bayram xınası yaxacaq və şair qardaşlarını öz əllərinlə düzəltdiyin bayram süfrəsinə də'vət edəcəksən. Onda mən sizin xınalı saçlarınızdan və millətə sevinc verəcək yeni bahar şe'ri yazan əllərinizdən öpəcəyəm.

Şəki, 30. VI. 1993

* * *

QARDAŞ DƏRDİNƏ BİGANƏLİK

"Ekran-Efir" qəzetinin 13-19 sentyabr (1993) tarixli sayında şair İsa İsmayilzadə "O yanda qan tökülür, bu yanda..." məqaləsində düşdüyümüz faciəli vəziyyətdən, milli varlığımıza biganəliyimizdən ürək ağrısı ilə söhbət açır.

Qələm dostumun qarşılaşdığı biganəliklə mənim də bir neçə gün əvvəl qarşılaşdığım yadıma düşdü: Füzuli, Cəbrayıl rayonlarının işğalından bir gün sonra boynumda çox böyük haqqı olan, hörmət elədiyim bir dost məni oğlunun toyuna çağırdı. Getməyə bilmədim. Belə şərtləşdik ki, bir saatdan artıq oturma-yacağam.

Toy, nə toy! "Bala Nərgiz" kimi bayağı mahnılar və ettökən rəqslər! Cavanlardan tutmuş qocaya, uşaqdan tutmuş böyüyə qədər toy əhli çırtıq çalıb oynayır. Onluq, yüzlük eşkinaslar da göyden yağış kimi yağır. Xəzəl kimi yerə səpələnmiş elvan eşkinasların üstündə adamlar çatısı qırılmış dana kimi dingildəyir. Hətta bir dəliqanlı iki edəd təzə yüzlüyü şama tutub yandırdı.

Gözlerimə inanmadım. Elə bil dünən işğal olunmuş torpaq-

larımızın bu adamlara heç bir dəxli yoxdur. "Qeyrətli" kişiler arasında bağlı pul dəstini cırıb göyə sovurmaq yarışı gedirdi. Elə bil bununla hər kəs öz qeyrətini və kişiliyini nümayiş etdirmək istəyirdi. Onluq dəstini səpələyən bir cavanı "məğlub etmək" üçün mənim qarşımda əyləşən ağ saçlı (?) bir kişi dərhal ayağa qalxıb, təzə ellilik dəstini səpələməyə başladı.

Məəttəl qalmışdım. Doğrudanmı bu bizik?! Doğma torpaqları yad əllərdə çeynənən, bir milyon didərgini olan, vətəninin bəlaları Bakı küçələrində gəlib-gedənlərə əl açan bir millətin oğlu beləmi olmalıdır? Bu, harınlıqımı, yoxsa biganəlikmi? Yə'ni biz öz dərdimizə, öz faciəmizə bu qədərmi laqeydik? Əgər belədirsə, vallah, billah, biz Millət deyilik!

Dözə bilmədim. Əlli manatlıqları göyə səpələyən yaşlı kişi töyşüyə-töyşüyə qarşımda oturanda ona dedim:

–İndi sən göyə pul səpələməklə nə demək istəyirdin?

Heyvan məni başa düşmədi. İzah etməyə məcbur oldum:

–Pulun artıqdı? (Demək istəyirdim ki, arpan artıq düşüb?)

Yenə başa düşmədi. Dedim:

–Sən göyə pul sovura bilirsən, amma mən yox. İndi demək istəyirsən ki, sən məndən artıqsan? Onluğun qarşısına ellilik çıxartmaqla sən cavandan artıq olduğunu demək istəyirsən? Ayıb deyil? Bəs dünən Cəbrayıl, Füzuli rayonlarının əlimizdən getməsi səni ağrıtmır?

Bu arsız-gorsuz adam nə cavab versə yaxşıdır?

–Toyda oynayaqlar, yasda ağlayaqlar.

Dedim:

–Axi, sənin millətin yas içindədir, o yası niyə görmürsən, güclərə tökülən qaçqınların halına ağlamırsan?

Susdu... Mən də susdum. Dərhal toyu tərk elədim. Yolda düşünürdüm: millətimizdəki bu soyuqqanlılığı əsrimizin əvvəlində Sabir də görmüş "Bizdə bu soyuqqanları neylərdin, ilah!"- deyə nələ çekmişdi. 1967-ci ildə yazdığım Sabirin həmin misrasını epiqraf getirdiyim "Mənə nə var?" şe'rimdə təbiətimizdəki bu soyuqqanlılığa üsyan etmişdim.

Deme, daş yayınıb qardaşa deydi.
Mən elə bildim ki, daş daşa deydi.
Yurdun o başında yıxılan kəs
Ağrısı qəlbində gerek göynəsin.

M. Araz da bu fikri dəstəkləyən "Məndən ötdü, qardaşıma deydi" şe'rinə yazdı. Bu gün də İ. İsmayilzadə yenə həmin məsələyə toxunur.

Görünür, qardaş dərdinə biganəlik bizdə xroniki xəstəlikdir. İndi ki, belədir, Allah özü bizim fəryadımıza çıxsın!

"Ekran-Efir" qəzeti, 20 sentyabr 1993

MÜSAHİBƏLƏR

SÖZÜ CAVANLARA VERİN

Mən xalqımızın hörmətli şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə görüşə vətəndaş kimi, əlində hazır suallarım yox idi. Şairin yaradıcılığı ilə hərtərəfli tanışlığım, həm də şəxsiyyətinə az-çox bələdliyim mənə zəmanət verirdi ki, nə yaradıcılığı, nə də şəxsiyyəti heç bir qəlibə sığışmayan Bəxtiyar Vahabzadə ilə söhbətləşməyə hazır-reseptlə getməkdənsə, söhbəti sövqi-təbii aparmaq daha çox məqsədə uyğun olar.

Şairin yaşadığımız günlərin mürəkkəb hadisələrindən doğan gündəlik ağrı-acılarındanmı, yaradıcılıq əziyyətlərindənmi yayğılı sifəti durulaşdı. Şe'rlərinin hərarətini, ab-havasının təmizliyini xatırladan mənzilində miz arxasında üz-üzə oyləşdik.

—Ay oğul, hansı qəzetdən gəlmisən?—deyə ilk sualı şairin özü verdi.

—Azərbaycan Dövlətneşrkomunun yeni nəşrə başlayan orqanı "Yeni Fikir" qəzetindən,— dedim.—Əsas söhbətimiz kitab mədəniyyətimizlə, kitablarımızın nəşri tarixi ilə, nəşirlərimizin kitab taleyi ilə bağlı olacaq.

—Çox yaxşı. Belə bir qəzetin nəşrə başlaması mənə sevindirir. Bəri başdan deyim ki, uğurlar olsun. "Yeni Fikir" adlı qəzet əvvəllər də nəşr edilib. S. Vurğunun ilk mətbu şe'ri də həmin qəzetdə dərc olunub. Adı da çox yaxşı düşünüldü: "Yeni Fikir". Bir də onu deyim ki, yeni fikir həmişə ən çox cavanlara məxsus olub. Cavanlara geniş meydan verin, onlara tez-tez müraciət edin. İndi sözün həqiqi mənasında çox cəsarətli, mərd, zəkali, özü də əsl yenilikçi gənclik yetişmişdir. İndi meydana onların olmalıdır. Öz ənənəsinə, özlünə söykənib gəlmiş gəncliyin! Bax əsl yenilikdi bu cür geliş. Mayasında öz kökü dayanan gəncliyin geliş. Mən bundan kənarda həqiqət görmürəm. Tarixdə bir həqiqət olmur. Mən indinin özündə də çox oxuyur, cavanlardan öyrənirəm. Çox təəssüf ki, heç kimlə hesablaşmayan, özü haqda çox yüksək fikirdə olan üzdənirəq ziyalılar, şairlər, yazıçılar indi çoxdur. Bax elə buradaca udzuruq. Mənim fikrimcə, ən dəhşətli təhlükə özüne vurulmaqdır. Burdan da əsl faciə başlayır. Özü də deyirdim ki, milli faciə! Dəfələrlə müsahibələrimdə, şe'rlərimdə demişəm ki, mən özümdən narazıyam, bir şair kimi

də, bir alim kimi də, bir vətəndaş kimi də, bir azərbaycanlı kimi də, lap bir valideyin kimi də. Qoy bu sözlərim hardasa bir şüar kimi səslənməsin, qeyri-təvəzökar görünməsin: Təfəkkürümdə yaratdığım əsl Bəxtiyar Vahabzadəni xalqıma tam verə bilmədim üçün özümdən narazıyam.

—Bəxtiyar müəllim, bir sırr deyir ki, kitab mağazalarında üstünü toz basmış, oxucu barmaqlarına həsrət qalmış çoxlu kitablarla hər gün rastlaşırıq. Kitab sadəcə olaraq alınmır. Belə kitabın müəllifləri necə, özlərindən narazıdırlarmı görsən? Bə'zən də lap istə'dadlı müəlliflərin yığılıb qalmış kitablarına rast gəlirik.

—Əvvəla, onu deyim ki, "istə'dadlı müəlliflərin də kitabları satılmır" qənaətinizlə həmfikir ola bilmirəm. Yaxşı kitab alınar, istə'dadlı müəlliflərin kitabları alınır. Xalqın dərdi-səri ilə səsləşən kitablar heç vaxt piştaxta arxasında qala bilməz. Xalqın təfəkkürü çox küclü, zəkası çox itidir. Gözü əsl tərəzidir, o, yaxşısını pisdən seçə bilir.

Ancaq bir məsələ də var ki, bizdə kitab təbliği mədəniyyəti demək olar ki, yoxdur. Yaxşı və layiqli kitablar layiqincə təbliğ olunmur. Kitabların paylanması da bir pərakəndəlik, plansızlıq hiss olunur. Bə'zən çox lazımlı kitab lazım olmayan yerlərə göndərilir. "Üstünü toz basmış kitablara" gəldikdə isə fikrim belədir: Kim çox oxunur, kimə ehtiyac hiss olunur, onu da çap etmək lazımdır. Adından, titulundan, mövqeyindən asılı olmayaraq. Bayağı fikrin astar üzünü, avand üzünü nə? Yuxarıda dediyim kimi, cavanlara geniş meydan vermək lazımdır. Onu da deyim ki, nəşriyyatlarda qərribə bir monopoliya hökm sürməkdədir. Çox vaxt istə'dadlı gənc qüvvələr bu monopoliyanı qıra bilmir, qıraqda qalır. Ancaq ədalət naminə demək lazımdır ki, son zamanlar gənclərə yayğıı artıb, onların kitabları müntəzəm nəşr edilir. 20-25 il əvvəl belə bir təklif irəli sürdülər ki, tanınmış yazıçılarımız nəşriyyatda çap ediləcək əsərlərinin bir qisminin nəşrindən gənclərin xeyrinə imtina etsinlər (bu şəərəfli addımı ilk dəfə çox hörmətli yazıçımız M. Hüseyn atıb). Çox təəssüf ki, bu çağırış hamı tərəfindən yaxşı qarşılanmadı. Odur ki, təkrar-təkrar, həm də bə'zən yüksək tirajla nəşr olunan zəif kitablar satılmadı.

—Zəif kitablar. Hətta adlı-sanlı şair və yazıçılarımızın

teqdimatı ilə, rə'yi ilə verilmiş belə kitablar alınmır. Daha doğrusu, səxavətlə yazılmış teqdimatlar da onları "həlqədən" çıxara bilmir.

–Tamamile haqlısınız. Alınmayan lazımsız kitabların yaranmasına bir səbəb də elə budur. Bu sahədə mən də özümü günahkar sayıram. Bə'zən "üz üzdən utanır" prinsipi ilə zəif əsərlərə cəndərdir rə'y, teqdimat və yaxud ön söz yazmışam. Böyük günahdır, müqəddəs sənətə xəyanətdir.

Bə'zən də elə olur ki, istə'dadına inandığın, sənətə gəlişinə sevindiyin bir gəncə xeyir-dua verməli olursan. Amma bu e'timad özünü doğrultmur, gənc müəllif böyük sənətə qovuşa bilmir, tövşüyür, yarı yolda qalır. Sənin də yaxan qalır tələbkər oxucunun əlində. Bununla belə, yaradıcılıqları haqda xoş sözlər yazdığım gənclərin çoxu bu gün ədəbiyyatda da öz yerini tutub. Bunlar məni bir şair kimi sevindirir. Çox təəssüf ki, ümidlərimi doğrultmayanlar da olub.

–Kitablarınızın nəşri, tiraj məsələsi, nəhayət əsərlərinizin tərcümələri sizi qane edirimi?

–Yaxşı kitab xalqın əvəzsiz sərvətidir. Kitablarımın nəşrindən, tirajından narazı deyiləm. Keyfiyyət məsələsinə gəldikdə isə nə deyim, söz xalqımdır. Xüsusilə gənc oxucularıma minnətdaram. Onlardan öyrənə-öyrənə yazıram. Tələbkərliklərinə söz ola bilməz, zövqlərinə inanıram. "Gəlin açıq danışaq" publisist kitabım son zamanlarda nəşr edilib. Hamısı da satılıb desəm düz olmaz. Çünki rus oxucusu arasında mənim 40 min oxucum yoxdur, belə tərcümə kitablarımın tirajının azaldılmasını söz yox ki, məqsəduyğun sayıram.

Tərcümə əsərin ikinci həyatıdır, ikinci ömrüdür. Bu ömrə isə, əlbəttə, həyat vermək çox çətin məsələdir. Tərcümə ağır sənətdir! Bu baxımdan əsərlərimin tərcümələri məni tam qane etmir. Y. Yevtuşenkonun, Y. Moretsin, R. Kazakovanın tərcümələri mənə daha çox doğmadır, yaxındır.

–Bextiyar müəllim, klassiklərimizin bugünkü nəşri, təbliği haqqında nə demək olar? Bu sahədə üstünlüklərimiz, qüsurlarımız nədən ibarətdir?

–Mirzə Ələkbər Sabir! Dərdi də özü kimi böyük olan xalqın təfəkküründəki zəlzələ! Mən bu qənaətdəyəm ki, Sabiri ən azı

iki ildən bir nəşr etmək lazımdır. O həm də Şerqin təfəkküründəki zəlzələdir. Onu olduğu kimi təbliğ edə bilərikmi?

Böyük Hizami dünya miqyasında tanınan şair və mütəfəkkirdir. Ancaq mən bu gün tam məs'uliyətlə demək istəyirəm ki, Nizaminin əsərlərinin dilimizdəki tərcümələri zəifdir. Böyük mütəfəkkirin əsərlərinin tərcüməsi orijinal səviyyəsindən dəfələrlə aşağıdır. Bu baxımdan onun əsərlərinin başqa dillərə edilən tərcümələri daha zəifdir. Bu gün Nizami əsərlərini layiqli tərcümələri lazımdır. Özü də bu tərcümələri cavanlar etməlidirlər, istə'dadlı cavanlar. Bax bu haqda düşünməyə dəyər. Söz yox ki, Nizaminin əsərlərini dilimizdə olduğu kimi dilləndirmək bizim borc işimizdir. Böyük şairin anadan olmasının 840 illiyi münasibəti ilə "Qoslitzdat"-ın rus dilində çapdan buraxılmış beş cildliyi köhnə tərcümələrdə çox zəif səsləndi. Mən bu nəşrlərin tam əleyhinə oldum. Biz tərcümələrlə Nizaminin rus və dünya oxuyucusuna olduğu kimi tanıdığımı bilmirik. Bu günah işdir. Odur ki, gələcək nəşrlərin tərtibi üçün yeni tərcümələrin qeydinə qalmaq vacib məsələlərdən biri olmalıdır. Əlbəttə, hələ görüşləri işlərimiz çoxdur. Sırr deyil ki, şəxsiyyət və istə'dad böyük yaradıcının iki əsas komponentidir, yaradıcılıqda bu tərəflərin hər biri ayrı-ayrılıqda bir-birini itiləyir, tənzimləyir, böyük sənətə gedən yola çıxarır.

–İstə'dad və şəxsiyyət uyarlığı sizin tanıdığınız hansı Azərbaycan yazıçısında özünü daha qabarıq göstərib.

–Fikrinizlə tamamilə şərikəm. Quş qoşa qanadla uçar. İstə'dad və şəxsiyyət qoşalaşanda böyük sənət yaranır. Əks halda heç vaxt böyük sənətin sehri qapıları laybalay heç kimin üzünə açıla bilməz. İstə'dad şəxsiyyətli adamda əzəmətli olur. Mən həyat və sənət təcrübəmə əsasən deyə bilərəm ki, gördüklərim, tanıdıklarım yazıçılar, şairlər arasında Səməd Vurğunun və Rəsul Rzanın şəxsiyyəti və istə'dadı bir-biri ilə tarazlıqda olub, daha doğrusu, istə'dadları şəxsiyyətlərini tamamlayıb, şəxsiyyətləri istə'dadlarını itiləyib. Hər iki böyük şair haqqında ayrıca xatirələrim, istə'dad və şəxsiyyətləri haqqında qənaətlərim var.

S.Vurğun təbiətindəki xeyirxahlıq əvəzsiz idi. O, gördüklərim, tanıdıklarım arasında düşməni də bağışlaya bilən yeganə bir adam idi. S.Vurğunun şəxsiyyəti "Yamanlığa yaxşılıq nə ki-

şinin işidir" misalının canlı təcəssümü idi. Yaxşı yadımdadır, 1954-cü ildə tənqidçi alimimiz C.Cəfərovun S.Vurğun haqqında yazdığı neqativ yazılarına görə Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən çıxarılması məsələsinə baxılırdı. Mən də Rəyasət Heyətinin üzvlərindən biri idim. İclas gədirdi. Hamı öz növbəsində C.Cəfərovu "İttham" edirdi. Elə bu vaxt S.Vurğun ovçu paltarında içeri girdi. Məsələdən agah olduqda bizi danladı, "kişi kişini çörekə imtahana çəkməz" deyərək iclasdan getdi. O mənim gözlərimdə böyüklük, xeyirxahlıq heykəlinə çevrildi.

Rəsul Rza qorxmaz adam idi. Bütövlük və prinsiplilik xarakterinin bünövrəsini təşkil edirdi. R.Rza kimi öz mövqeyindən, platformasından dönməyən ikinci bir Azərbaycan şairi tanıram. Tez-tez çoxlu dönük adamlara rast gəlirsən. İstə'dadlı və şəxsiyyətli adam öz yolunda, öz mübarizəsində dönməz olur. Rəsul Rza dönməzlik heykəli idi.

- Bu gün şair və xalq problemi...

- Bu xalq şairə inanan xalqdır. Buna görə də mən özümü xalqımın qarşısında xəcalətli hesab edə bilmirəm. Bütün tarixi dövrlər də belə olub. Xalq öz ağır günündə şairinə üz tutub, ona arxalanıb. Ancaq xalqın müdrikliyinə inanarkən öz gücsüzlüyün də həradasa səni düşməyə qoymur. Bir də elindən bir iş gəlməyə də xalqa olan sədaqət qələm sahibini yaşadır, dönməzləşdirir, onu yaratmağa səsləyir.

-Tə'yin olunmuş deputatlar kəlməsi də indi tez-tez eşidilir.

- Əgər deputat xalqın mənafeyini müdafiə edə bilmirsə elə tə'yin olunmuş deputat olur. Xalqın dediyi yanlış ola bilməz. Mənə qalsa bu gün xalq deputatları sırasında Z.Bünyadov, N.Nəcəfov, N.Rzayev, Ş.Hüseynov, S. Əliyarlını, I. Şıxlını görmək istərdim.

Tez-tez zənglər gəlir, söhbətimiz qırılır. Şair oxucuların, dostların, tanışların bə'zi narahat suallarına da cavab verir, ürəkli olmağı məsləhət bilir. Şairlə sağollaşmalı oluram.

- Allah amanında, ay oğul.

Söhbəti yazdı: T.TALIBLI

1988.

AÇIQ SÖHBƏT

ZƏHRA ƏLİYEVƏ (baş redaktor): –Hörmətli Bəxtiyar müəllim, əməkdaşlarımız xeyli vaxtdır Sizinlə "dəyirmi stol" ətrafında söhbət etmək istəyir... Xahişimizi məmnuniyyətlə qəbul ediniz. Görüşə gəldiyiniz üçün Sizə dərin təşəkkürümüzü bildiririk. Biz yaxşı bilirik ki, "Azərbaycan məktəbi" jurnalı Sizin üçün həmişə doğma və əzizdir. İlk şə'rləriniz məhz bu jurnalda nəşr olunmuşdur. İndi də redaksiyamızla əlaqə saxlayırsınız. Müəllimlərimizin peşə bayramı münasibətilə təbrikiniz, Sizinlə apardığımız müsahibə oxucularımızın dərin rəğbətini qazanmışdır. Biz yaxşı bilirik ki, Siz Şah İsmayıl Xətəinin övladlarına nəsihət etdiyi dilimiz, qeyrətimiz, vətənimiz uğrunda illərdən bəridir mübarizə aparırsınız. Biz yaxşı bilirik ki, Siz sözün həqiqi mə'nasında elinə-obasına, xalqına bağlı şairsiniz. Çıxışlarınızın birində deyirsiniz "Mən xalqımı çox sevirəm və deyilənə görə, xalqıma bəslədiyim məhəbbət bə'zən həddini aşır. Ola bilər. Mən xalqımı sadəcə olaraq xalqım olduğu üçün sevmirəm. Mənim xalqım eqoizmdən uzaqdır, o, başqa xalqları sevməyi də bacarır. Bizim xalqın təbiətinə başqa xalqları alçaltmaq, onlara yuxarıdan aşağı baxmaq yaddır. Bizim xalq ümumbəşəri mənafeyi şəxsi mənafeədən üstün sayır. Bütün bu keyfiyyətlərinə görə mən xalqımın vurğunuyam". Xoşbəxt şairsiniz, Bəxtiyar müəllim, bəxtiyar şairsiniz, qədirlən xalqımız da Sizin öz şair oğlunun vuruğudur.

Bəxtiyar müəllim, məktəb və cəmiyyət bir-birindən ayrılmazdır. Haqlı olaraq deyilir ki, cəmiyyət üzvləri necə oxuyursa, elə də yaşayır, inkişaf edir, o necə yaşamaq istəyirsə elə də oxuyur.

Ölkəmizdə inqilabi yenidənqurma geniş vüs'ət alıb. Hazırda ümumtəhsil məktəbi fasiləsiz təhsilin əsas özəyi hesab olunur. Bu gün ümumtəhsil məktəbinin problemləri çoxdur. Məktəbin strukturu, məqsədi, təlimin məzmunu, forma və metodları, tərbiyənin yenidən qurulması, pedaqoji prosesin demokratikləşdirilməsi, humanitarlaşdırılması və s. və i. a.

Ölkəmizdə 70 ildə xalqın maariflənməsində, elmin inkişafında müvəffəqiyyətlərimiz olub, bunu inkar etmək olmaz. Lakin

təhsil sisteminə də bir sıra əyintilərə yol verilib. Uzun illər məktəbdə cəmiyyətin tələbi, uşağın meyli, arzusu nəzərə alınmayıb. Məktəb bir növ xalqdan ayrılıb, xalqa yox, dövlətə xidmət etməyə başlayıb. Qapalı müəssisəyə çevrilib. Bizim respublikada şərait olmadığı-məktəbin maddi-tədris bazası imkan vermədiyi halda onun üzərinə həlli mümkün olmayan vəzifələr qoyulub. Bütün bunlar məktəbin şagirdlərə möhkəm bilik verməsinə, şəxsiyyətin formalaşmasının öhdəsindən gələ bilməsinə səbəb oldu. Məktəb öz funksiyasını həyata keçirmək iqtidarını itirdi, bütövlükdə şəxsiyyətin intellektual səviyyəsinin inkişafına öz mənfi təsirini göstərdi.

Yenidənqurmanın rəsmi dövlət siyasətinə çevrildiyi hazırkı dövrdə aşkarlıq və demokratiya yeni təfəkkürə, yeniləşmə ideologiyasına yiyələnməyə geniş şərait yaradıb. Məktəb sisteminin, pedaqoji prosesin, tərbiyənin yenidən qurulması ilə bərabər məktəb öz fəaliyyətində yerli sosial şəraiti, milli ənənələri, regional xüsusiyyətləri nəzərə ala bilər.

Məktəbdə, xalq təhsilində digər respublikalara nisbətən bizdə -Azərbaycanda daha ciddi, bağışlanılmaz səhvlərə, əyintilərə yol verilmişdir. Sizcə, məktəblərimizdə buraxılan və indi aşkarlığın işığında daha bariz hiss olunan nöqsanlar, qüsurlar hansılardır? Biz aşkarlığın, demokratiyanın yaratdığı sağlam ab-havadan istifadə edib, onları necə aradan qaldıra bilərik? Sizin gözəl bir fikriniz var, indi zərb -məsələ çevrilib- "Qorxum ondandır ki, bir zaman gələ, insanlar yaşaya, insanlıq ölə" İnsanlığı yaşatmaq üçün müəllimlərimizə Sizin tövsiyyələriniz nədir?

B. VAHABZADƏ: Zəhra müəllimə, Siz çox düzgün qeyd edirsiniz, çox böyük səhvlərə yol vermişik. Bizə deyən yaraları sağaltmaq və bir daha belə səhvləri təkrar etməmək üçün aşkarlığın, demokratiyanın verdiyi imkanlardan məqsədyönlü istifadə etməliyik. Biz harada daha böyük səhvlərə yol vermişik, nədən başlamaq lazımdır? Mən hələ bir neçə il bundan əvvəl demişəm. İlk növbədə məktəbdən! Məktəblərimizin dərdi çoxdur, həlli vacib problemlər az deyil. Son dövrlərdə ölkəmizdə təhsil sisteminə köklü islahatlar həyata keçirilir. Mən o barədə danışmaq fikrində deyiləm. Gördüklerimi, müşahidə etdiklərimi müxtəlif şəkildə bildirmək istəyirəm.

Məktəb uşağı həyata hazırlayır. Odur ki, müəllimlərimiz ilk

növbədə təlim zamanı uşağın düşüncəsini, mühakimə yürütmək qabiliyyətini inkişaf etdirməlidir. Olduğum məktəblərdə çox zaman mən bunun əksini görürəm. Lap aşağı siniflərdən başlayaraq uşaqlarda müstəqil düşüncəni öldürürlər. Məktəblərimizdə quru əzbərcilik daha çox dəbdədir, keçmişdə sxolastik məktəblərdə olduğu kimi. Şagirdlərimiz müstəqil mühakimə yürütməyə, düşünməyə, düşündüyünü sərbəst deməyə qadir deyildir. Mən bunu pedaqoji cəhətdən izah etməyəcəyəm. Lakin müəllimlərimizin belə iş üsulunu ciddi qüsurla hesab edirəm. İndi ali məktəbdə də, orta məktəbdə də tələbələr, şagirdləri parta arxasında tədqiqatçılığa cəlb etmək lazımdır. Şagirdlərdə öyrənmək, düşünmək, nəticə çıxarmaq, öz sözünü, öz düşündüyünü söyləmək vərdişlərini aşılamalıyıq. Bunun üçün müəllimlərin özləri ilk növbədə tədqiqatçı olmalıdır... Əslində belədirmi? Yox! Mən tez-tez məktəblərə-şagirdlərə görüşə gedirəm. Onlar mənim şərtlərimi əzbər söyləyirlər. Uşaqlardan söylədikləri şərtlərin ayrı-ayrı misrəsini yaxud şərtlərin mövzusunun ideyasını soruşduqda cavab verə bilmirlər.

Görüşdə bir qayda olaraq ədəbiyyat müəllimləri məruzə edir. Özü də necə? Əgər ali təhsilli ədəbiyyat müəllimi mənim özümə çox gözəl belli olan, haqqımda yazılanları durub üzümə oxuyursa, əgər müəllim öz şəxsi haqqında şagirdlərinə iki kəlmə müstəqil fikir-söz demək qabiliyyətinə malik deyilsə, bu müəllim öz şagirdlərinə müstəqil düşünməyi necə aşılaya bilər? Bax, müəllimlərdən gələn bu bəla bizim uşaqlarımızda hələ orta məktəbdə ikən müstəqil düşüncəni öldürür. Belə müəllimlər xalqımızın tarixini, ədəbiyyatını, milli sərvətini, mədəniyyətini, dilini, incəsənətini balalarımıza öyrədə bilmirlər.

Müəllimlər şagirdlərə düzgün oxu qaydalarını öyrətmirlər. Nəvəm məktəbə gedir. O, üçüncü sinifdədir. Evdə dərslərini oxuyanda ona fikir verirəm. Bilirəm ki, dilimizdə orfoqrafiya və orfoepiya qaydaları mövcuddur. Görünür, müəllimlərimiz özləri dilimizin qayda-qanunlarını bilmirlər. Nəvəm dərsləkdə yazılan kimi oxuyur. Məsələn, "mən sənə sonra söyləyərəm". "Söyləyərəm" sözünü yazıldığı kimi tələffüz edir. Siza deyim ki, elə uşaq bağçalarında, radio və televiziya verilişlərində də biz uşaqların belə danışığının şahidiyik. Balalarımıza hələ körpəlikdən Azərbaycan dilinin gözəlliyini, incəliyini öyrətməliyik. Bu məsələnin bir tərəfi. İkinci ən vacib məsələ-uşaq ilk təhsilini, yəni orta təhsili öz ana

dilində almalıdır. İlk təhsili doğma ana dilində aldıqdan sonra, ali təhsilini, qoy rus dilində, eyb etməz, bacarır lap xarici dildə al-sın. Mən demişəm, başqa dillər lazım deyil. Bütün dillər, bütün xalqlar yaxşıdır. İnsan nə qədər çox dil bilse, bir o qədər ona xeyirdir. Lakin hər bir kəs, ilk növbədə öz ana dilini bilməlidir. Mən hələ indi yox, lap gənclikdən bu fikirdə olmuşam ki, milliyətindən asılı olmadan hər bir kəs ilk növbədə öz doğma dilini bilməlidir. Mən özüm ilk təhsili doğma Azərbaycan dilində almışam. Mənə şairliyi verən mənim doğma dilimdir.

Bilirsiniz, bir zamanlar biz belə hesab elədik ki, balalarımızı rus məktəblərinə versək bunların hamısından alım çıxacaq, böyük adamlar yetişəcək. Bunun üçün yeganə yol o idi ki, gerek uşaq rus dilində oxusun. Nəticəsi isə bu oldu ki, azərbaycanlı uşaq İvan Qroznını tanıyır, Şah İsmayıl Xətaini, Fatehi tanımır. İndi siz fikir verin, bu uşaq böyüyəndən sonra mən ondan hansı vətənpərvərlik hissini umum? Ondan heç bir vətənpərvərlik hissi ummaq olmaz. Axı babasını, dedədisini tanımayan övladdan övlad olmaz. Bəlkə, belələrindən-öz doğma dilini bilməyən, öz milli-soyundan, tarixindən, mədəniyyətindən, incəsənətindən bixəbər olan adamdan böyük vəzifəli-rütbəli adam olar, lakin vətəndaş olmaz. Belələrindən doğma dilinə, tarixinə yurduna-yuvasına əsl mə'nada can yandıran çətin olar. Əslinə baxsan heç ondan bunu gözləmək də olmaz. Uşınskinin çox gözəl bir kitabı var: "Rodnaya rec" (Ana Dili), qərībədir, Zəhra müəllimə, nədənsə bu kitab elə, ümumiyyətlə, Uşınskinin əsərləri Azərbaycanda bir o qədər də yayılır.

Z.ƏLİLƏVA: Konstantin Dmitriyevic Uşınskinin seçilmiş pe-daqoji əsərlərini mərhum professorumuz, unudulmaz müəllimi-miz Mərdan Muradxanov Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Azərənşr 1953-cü ildə kitabı on min tirajla buraxmışdır. Düz deyirsiniz, respublikamızda bu kitabdan sonra Uşınskinin əsərləri nəşr olunmayıb.

B. VAHABZADƏ: Uşınskinin elə əsərləri var ki, onlar bu gün başqa millətlərdən daha çox bizə lazımdır.

XIX əsrdə Rusiyada rus zadəganları uşaqlarını fransız və alman dillərində oxudurdular. Öz dillərini "mujik dili" hesab edirdilər. O dövrdə Uşınski belə bir təcrübə aparır. O, üç nəfər rus məktəbində, üç nəfər isə alman məktəbində oxuyan milliyətcə

rus olan uşaq üzərində bir neçə il müşahidə aparır və nəhayət müşahidələrini yekunlaşdırır. Uşınski elmi surətdə sübut edir ki, uşaq öz kökü üstündə böyümürsə, o bədbəxt olur, yə'ni is-tə'dadı varsa, o məhv olur, ölür. Nə mə'nada? Qanyaddaşında Mən qanyaddaşı sözüne ilk dəfə Uşınskinin əsərlərində rast gəlmişəm. Dil xalqın ruhudur, dil xalqın psixologiyasıdır. Dil xal-qın psixologiyasından, ruhundan yaranır. Deməli, uşağın ana-dangəlmə ruhunda rus ruhu, rus psixologiyası var. Nə üçün rus suya "voda" deyir, azərbaycanlı isə "su". Bu onun psixologiyası-dır. Mənsə "su" deyirəm, bu mənim psixologiyamdır. Mən azər-baycanlıyam, mənim anadan-atadan keçən qanyaddaşım da "su" sözü yaşayır. Mən dili yad sözlərlə öyrənirəmsə, yad sözlərlə mənim ruhum, psixologiyam özümə yadlaşır, ruhumla təzad təşkil edir. Bir var uşaq Vaqifin:

Xumar-xumar baxmaq göz qaydasıdır,
Lalə tək qızarmaq üz qaydasıdır,
Pərişanlıq zülfün öz qaydasıdır,
Nə badi-sabadan, nə şanədəndir-

qoşmasını əzbərləyə, bir də var bundan xəbərsiz azərbaycanlı uşağı Lermontovun:

Beleet parus odinokiy
Vumane morya qolubom, -şe'rini əzbərləyə.

Bu şe'r azərbaycanlı uşağının ruhuna yaddır. Bir fikir verin-Beleet (ağarır). Burada da incə bir poeziya var. Beleet sözündə-ki iki "e" hərfi bilirsiniz şe'rə nə gözəl musiqi gətirir. Bu sözdə rus üçün elə bir poeziya gizlənib ki, onu azərbaycanlı rus kimi duya bilməz, çünki bu söz rus ruhudur. Əgər azərbaycanlı uşa-ğı, yaxud başqa bir millətin övladı körpəlikdən öz anasının di-lində dil açmırsa, yad sözlər onun qanına və ruhuna uyuşmaya-caq. O, "beleet" sözünün emosionallığını, gözəlliyini rus balası duyduğu qədər duya bilməyəcək. Eləcə də əksinə. Beləliklə, biz, Uşınskinin sübut etdiyi kimi, hələ körpə ikən balalarımızın milli ruhunu, milli psixologiyasını öldürürük.

Z.ƏLİYEV: Bəxtiyar müəllim, fikrinizi çox aydın, çox gözəl izah etdiniz. Təcədüfi deyil ki, xalqımız Sizi uzaqqörən, filosof şair hesab edir. Düz deyirsiniz ki, Uşınski uşağın ilk təhsili öz

ana dilində deyil, başqa dildə almasının çətinliyini göstərmişdir. Deməkdir ki, öz ana dilini bilməyən, danışmağı bacarmayan uşağa başqa dili öyrətmək, iməkləməyi bacarmayan uşağa at çapdırmaq qədər çətindir.

B. YUNUSOV (baş redaktor muavini): Bu cəhətdən Bakı şəhərində vəziyyət daha pisdır. Orta məktəbi rus dilində bitirən uşaqlar, elə yaşlılar da Azərbaycan dilində danışa bilmirlər.

X. XƏLİLOVA (şöbə redaktoru): Bakıda belə vəziyyətin yaranmasına bir səbəb şəhərdə Azərbaycan məktəblərinin az olmasıdır. Çox vaxt valideyn Azərbaycan məktəbi evindən uzaqda olduğu üçün uşağını rus məktəbinə qoymağa məcbur olur. Fikir verin, Bakının lap mərkəzində 4 rus məktəbi var: 1 nömrəli, 8 nömrəli, 23 nömrəli, 160 nömrəli. Onların yerləşdiyi ərazidə cəmi bir məktəb (7 nömrəli) Azərbaycan məktəbidir. Halbuki həmin məktəblərin ərazisində yaşayanların böyük əksəriyyəti azərbaycanlılardır.

B. VAHABZADƏ: Mən bu fikirle tamamilə şərikəm. Bakıda hər addımbaşı bir rus məktəbi var.

Z. ƏLİYEV : Mən Sizə dəqiq deyə bilərəm. Bakıda nazirliyin tabeliyində olan internat məktəblərdən, xüsusi məktəblərdən başqa hal-hazırda 275 ümumtəhsil məktəbi, 4 internat -cəmi 279 məktəb var. Bunlardan 86-sı Azərbaycan, 47-si rus, 146-sı isə beynəlmiləl məktəbdir. Azərbaycan məktəblərində 66. 287 nəfər şagird, rus məktəblərində 41. 782 şagird, beynəlmiləl məktəblərdə isə 142.957 şagird təhsil alır. Ancaq cari dərslərindən təxminən 40 rus məktəbi beynəlmiləl məktəbə çevrilmişdir. Məsələn, 6, 35, 46, 47, 151, 152, 258 və s. nömrəli rus məktəblərində Azərbaycan dilində birinci siniflər açılmışdır. Bakının ümumtəhsil məktəblərində təhsil alan şagirdlərin təxminən 80-85 faizi azərbaycanlılardır. Belə olduqda aydındır ki, 86 məktəb çox azdır. Yəqin Bakı şəhər Xalq Deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsi, Şəhər Xalq Təhsili Baş idarəsi, respublika Xalq Təhsili Nazirliyi valideynlərin haqlı tələbini nəzərə alacaq, məktəblərin dislokasiyasına, dillər üzrə yerləşdirilməsinə yenidən baxacaq.

V. QURBANOV (elmi redaktor): Bəxtiyar müəllim, yəqin bilərsiniz, belə bir fikir də irəli sürülür ki, madam Azərbaycan məktəblərində rus dilinə və ədəbiyyatına verilən saatlar Azər-

baycan dili və ədəbiyyatı ilə bərabərdir, uşağın rus məktəbində oxuması üçün daha yaxşı şərait var, qoy elə rus məktəbində də oxusun. Həqiqətən, Bakıda rus məktəblərinin vəziyyəti hər cəhətdən Azərbaycan məktəblərindən qat-qat yaxşıdır. Son dövrlərdə bəzi kənd rayonlarında da rus məktəblərinin sayı artmışdır. Rayonlarda rəhbər işçilər öz uşaqlarının rus dilində təhsil alması üçün rus məktəblərinin açılmasına nail oldular.

B. VAHABZADƏ: Bizi bu günə qoyan, xalqı öz milli zəminindən ayıran, başbəla rəhbərlər olub. İndi xalq öz yolunu, düz yolunu axtarır.

Z. ƏLİYEV: Düzü, 60-70-ci illərdə yuxarıdan göndərilən qərarlar nəinki Azərbaycan məktəblərində rus dilinin öyrənilməsinə, hətta valideynlərin uşaqlarını rus məktəblərinə verməyə meylini artırırdı.

Gizli deyil, rus dilinin öyrənilməsinə başqa respublikalara nisbətən bizdə daha çox canfəşanlıq göstərilir. Yuxarılara xoş gəlmək üçün bütün göstərişlərə əlüstü əməl etmişik. Orta məktəblərdə rus dilinə verilən saatlar getdikcə artırılıb, 250-yə qədər məktəb rus dilini dərinlən öyrənən məktəbə çevrilib, xüsusi bir internat məktəb yaradılıb, respublikamızda bu və ya digər səbəbə görə xarici dil öyrənilməyən 700-dən çox məktəbdə saatlar rus dilinə verilib.

Milli məktəblərdə rus dilinin tədrisinə aid Moskvada xüsusi jurnal nəşr olunur. Külli miqdarda əyani vəsait, metodik ədəbiyyat və s. buraxılır. Bununla bərabər İttifaqda ilk dəfə bizdə, 1947-ci ildə "Azərbaycan məktəbi" jurnalına əlavə kimi Azərbaycan məktəblərində rus dili və ədəbiyyat fənninin tədrisinə aid nəşrə başlayan metodik məcmuə on il bundan əvvəl müstəqil aylıq jurnala çevrilib. Hazırda ildə təxminən 60 çap vərəqi həcmində nəşr olunur. Halbuki 1954-cü ildən nəşrə başlayan "Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi" məcmuəsi bu günə qədər ildə cəmi dörd nömrə çıxır. Məcmuənin adına fikir verin. "Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi", "Ədəbiyyatı" yox "ədəbiyyat", çünki təlim Azərbaycan dilində aparılan məktəblərin ədəbiyyat proqramında rus və SSRİ xalqları ədəbiyyatı, həmçinin xarici ədəbiyyat nümunələri də var. Tədris olunan belə əsərlər və onların müəlliflərinin yaradıcılığı haqqında da məcmuədə material-məqalələr dərc etmək üçün. Təlim rus dilində olan məktəblərdə

Azərbaycan dilinin tədrisi məsələlərinə aid məqalələr də bu məcmuədə dərc olunur.

B. QURBANOV: Dilimizə, ədəbiyyatımıza xüsusən son dövrlərdə belə laqeyd münasibətin nəticəsidir ki, sadəlövh adamlar da öz uşaqlarını rus məktəblərinə verməyi faydalı hesab edir.

Ermenistanda, Gürcistanda rus dili ilə bağlı, xüsusən durğunluq illərində yuxarıdan göndərilən qərarlara kor-koranə əməl edilmədi. Hər iki respublikada rus dili məcmuəsini müstəqil jurnala çevirmədilər. Onlar qorxmadılar, tələsmədilər, tələb etdilər və sübuta yetirdilər ki, bu milli dillərin inkişafına ziddidir, müttəfiq respublikanın dilinə, ədəbiyyatına da qayğı lazımdır. Hər iki respublikada həm yerli xalqın dili və ədəbiyyatının, həm də rus dili və ədəbiyyatının tədrisinə aid müstəqil jurnalın nəşrinə nail oldular. Bizdə isə on ilə yaxındır redaksiya dəfələrlə bu məsələləri qaldırıb, lakin dilimizin, ədəbiyyatımızın taleyi əllərində olan bəzi yoldaşlar məsələni həll etmir. Çox qəribədir, bir neçə il bundan əvvəl, Azərbaycan KP MK-nın xarici dillə əlaqədar xüsusi məcmuə nəşr etmək haqqında qərarı da oldu. Yəqin bunu, Bəxtiyar müəllim, siz də eşitmiş, bilməmiş deyilsiniz. Lakin öz milli dilimiz, ədəbiyyatımızla bağlı olan məcmuənin müstəqil jurnala çevrilməsi məsələsi həll olunmadı. Düzü, "Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsini təmin etmək haqqında" Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin qərarı dilimizin dövlət dili kimi işlədilməsi baxımından çox faydalıdır. Bu qərarı həyata keçirmək hər bir azərbaycanlının vətəndaşlıq borcudur. Qərarda jurnalın əlavəsini müstəqil jurnala çevirmək, onu "Ana sözü" adlandırmaq məqsəduyğun hesab olunmuşdur. Düzü, mənə aydın deyil ki, jurnalın profili neçə olacaq, hansı oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulacaq, daha doğrusu, kimə və nəyə xidmət edəcək, qədim və zəngin tarixə malik Azərbaycan ədəbiyyatı, onun tədrisi məsələsinə aid materiallar "Ana sözü" adlandırılan bu jurnaldamı veriləcək?

B. YUNUSOV: Düzü, bu jurnalın istiqamətləri haqqında fikirlər müxtəlifdir. Bəziləri onu sırf metodik jurnal kimi görmək istəyir. Məncə, bu fikirlə razılaşmaq olmaz. O Azərbaycan KP MK-nın yuxarıda adı çəkilən qərarına uyğun olaraq ana dilini təbliğ etməli, ictimai, siyasi və sosial-iqtisadi sahədə onun geniş

işlədilməsi məsələlərini işıqlandırılmalıdır. Anamızın bizə verdiyi nəsihət belədir: Vətən, onun dili, ədəbiyyatı, adət-ənənələri, yeraltı və yerüstü sərvətləri, zəngin mədəniyyəti müqəddəsdir və onu qorumaq hər bir vətəndaşın borcudur. Bax, yeni jurnal bundan da yan keçə bilməz.

B. VAHABZADƏ: Keçən il vəzifəli bir cənab mənə Azərbaycan dilini respublikada dövlət dili səviyyəsinə qaldırılması, ümumiyyətlə, dilimizlə bağlı fikirlərimi, təkliflərimi bildirməyi xahiş etdi. Mən öz təkliflərimi verdim, lakin qəzetdə nəşr olunan qərarda mənim təkliflərim öz əksini tapmadı.

Z. ƏLİYEV: Azərbaycan dilinin dövlət dili olması Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasında təsbit olunub. Əvvəllər də bizdə dövlət dili Azərbaycan dili idi. Lakin buna əməl olunmurdu. Dilimiz uğrunda sizin illərdən bəri fədakarcasına mübarizənizdən xəbərdarıq. Uşaqlarını rus dilində danışdıranlara, dilinə laqeyd yanaşanlara münasibətiniz, dilimiz haqqında, onun saflığı uğrunda ən yüksək tribunalardan cəsarətli çıxışlarınız da yaxşı yadıma düşür. Dilimizlə bağlı fikirləriniz bədii yaradıcılığınızdan qırmızı xətlə keçir. "Gülüstan", "Ana dili", "Ağlar - güləyən", "Yollar-oğullar" əsərlərinizə görə Sizə olan hücumlara mərdliklə sinə gərdiniz. İndi demokratiya, aşkarlıq dövründə "milletimiz", "dilimiz", "vətənimiz", "xalqımız", "qeyrətimiz" deyib döşünə döyənlər çoxalıb, lap çoxalıb.

Bəxtiyar müəllim, nə etmək lazımdır ki, Azərbaycan dili həqiqi mənada dövlət dili səviyyəsinə yüksəlsin, kağız üzərində qalsın?

B. VAHABZADƏ: Qırx ildir ədəbiyyata gəlmişəm, qırx ildir boğazıma kəfən taxmışam, dilimiz uğrunda mübarizə aparıram. Məqalələrimdə, çıxışlarımda dil məsələsinə çox toxunmuşam. İndi danışmaq asandır, indi aşkarlıq dövründə söz deməyə nə var ki... İndi aşkarlıq dövrünün "qəhrəmanları" bizə meydan oxuyur, "Neo", "Ana dili", "Latın dili", "Gülüstan", "Yollar və oğullar", "Təzadlar" üstündə başım çox belələr çəkdi. Əlcəzairə getmişdim. Fransız dilində danışırılar. Vətənə qayıdandan sonra "Yollar və oğullar" adlı bir poema yazdım. Bizim üzdənəraq şairlərimizdən birisi yuxarılara "Danos" çatdırdı ki, Bəxtiyar bu poemada Əlcəzair-Fransız münasibətinə yox, Azərbaycan-rus məsələsinə toxunur. Onu deyim ki, bunu o, düz başa düşmüş-

dü. Mərhum yazıcımız Mehdi Hüseyn (Allah ona rəhmet ələsin), bir də ...APL-nin indiki rektoru Sərvər Aslanov, (o zaman Mərkəzi Komitədə işləyirdi), məni müdafiə etdilər. Nə isə...

Biz dil məsələsində də çox böyük səhvlərə yol vermişik, özü də lap çox. Hər bir kəs hər bir millətin nümayəndəsi, bir də deyirəm, uşaqlıqdan öz kökü üstündə böyüməlidir, öz dilini bilməlidir. Gəl ki bizdə, uşaq dil açmamış onu rus dilində danışdırırlar. Bax, bu ən böyük belədir, millətin faciəsidir.

V. QURBANOV: Dil xalqın mə'nəvi pasportudur, adıdır, sərvətidir, yurdu, yuvasıdır. Dilinə xor baxanların, öz dilində danışa bilməyənlərin heç birinin xalqa rəhbərlik etməyə, onun milli mədəniyyətindən, tarixindən danışmağa haqqı çatmır, mə'nəvi hüququ yoxdur.

B. VAHABZADƏ: Bu yaxınlarda Mərkəzi Komitənin təşəbbüsü ilə respublika üzrə xüsusi bir komissiya yaradılacaq. Həmin komissiyaya rəhbərlik etməyi mənə tapşırmaq fikrindədirlər. Komissiya ayrı-ayrı nazirliklərdə, təşkilatlarda Mərkəzi Komitənin qərarının həyata keçirilməsi vəziyyətini öyrənəcək və əməli təkliflər hazırlayacaqdır. Mənim müşahidələrim belədir: o yerdə ki, rəhbər özü Azərbaycan dilində danışa bilmir (mən başqa millətin nümayəndəsini nəzərdə tutmuram, azərbaycanlı rəhbəri nəzərdə tuturam) həmin nazirlikdə və ya müəssisədə dəftərxanadan bütün sənədlər rus dilində çıxır. Mən fikir verirəm, dilimizin respublikamızda dövlət dili səviyyəsinə yüksəlməsinə, ayrı-ayrı idarə və müəssisələrdə, nazirliklərdə mane olanlar əsasən, öz doğma dilini bilməyən azərbaycanlılardır. Ruslar bizim dili böyük həvəslə, səylə öyrənmək istəyir və onu da deyim ki, öyrənirlər də. Bu çox yaxşıdır. Bax biz öz doğma dilinə biganə olanlarla axıra qədər mübarizə aparmalıyıq.

B. QURBANOV: Dil uğrunda mübarizə ilə bərabər dilin saflığı uğrunda da mübarizə vacibdir. 70 ildə elm və texnikanın inkişafı ilə bağlı yaranan yeni terminlər, demək olar ki, eyni ilə dilimizə köçürülüb. Nə üçün dilimizin öz daxili imkanları hesabına yeni terminlər yaratmırıq? Başqa xalqlar bu yolla gedir, hətta bizə bunu irad tuturlar.

Z. ƏLİYEV: Bu məsələ məni çox düşündürür. Bir neçə dəfə Azərbaycan SSR EA-da terminologiya komitəsinin iclaslarında iştirak etmişəm. Məgər doğrudanmı bizim dilimizin qurulu-

şu buna imkan vermir? Budur, terminologiya komitəsindən bizə göndərilən dilimizdə qəbul olunmuş söz və terminlərin siyahısı. Fikir verin, aerodrom, aeroport, aeroklub, aerovağzal, avtobioqrafiya, stüardessa, viza, kursant, zaçot, referendum, dotasiya, dublikat və s. və i.ə. Bu günlərdə "Kommunist" nəşriyyatı tərəfindən redaksiyaya Azərbaycan dilində cəmi üç səhifəlik bir müqavilə göndərilib. Məndə 30-dan çox texniki spesifikasiya, retuş, konyuktur, klişə, zaqon, forzas, kompensasiya, ottiks, vkladış və s. kimi sözlər var. Məgər dili bu günə qoymaq, bu kökə salmaq olarmı? Nə üçün müxtəlif peşələr, sahələr üzrə lüğətlərimiz yoxdur? Əgər biz dilimiz üçün, onun saflığı üçün can yandırmaq istəyiriksə, peşələr üzrə lüğətlər hazırlanmasına, nəşrinə nail olmalıyıq.

B. VAHABZADƏ: Yaxşı yadımdadır, 50-ci illərdə mərhum yazıcımız Əli Vəliyev Yazıçılar İttifaqında iclasların birində tələb etdi ki, erməni dilində nəşr olunan jurnalda "Adrebecan" yox, "Azərbaycan" yazılsın. O zaman buna, hətta Ermənistandan da etiraz edənlər tapıldı. Bildirdilər ki, dilimizin qayda-qanunlarına uyğun gəlmir. Odur ki, bunu etmək olmaz. Tbilisi sözünün yazılması üstündə gürcülərin mübarizəsi də hamımıza mə'lumdur. Bizdə isə bu məsələlərə göz yumulur, çünki vəzifə başında olanların əksəriyyəti öz dilinə, öz tarixinə və milli varlığına biganə olan rus təhsillilər, yaxud da anası başqa millətdən olan dülkənlərdir. Bu yaxınlarda Mirağa Cəfəquliyevin hüquq-mühafizə orqanlarında Azərbaycan dilinin işlənməsinə aid kitabı buraxılıb, çox xoşuma gəldi. Elmi-texniki, tibbi və s. terminlərə aid belə kitabların buraxılması lazımdır.

Mən bu fikirdəyəm ki, bizdə ana dilinin müdafiə dayaqları yaradılmalıdır ki, belə məsələlərdə onlara müraciət etmək mümkün olsun.

B. YUNUSOV: Belə bir fikir də var ki, uşaq ana dilini öyrənərkən yalnız şərti sözləri öyrənməklə kifayətlənmir. O, doğma sözün doğma düşündən mə'nəvi həyat və qüvvə əmir.

B. VAHABZADƏ: İndi məktəblərimizdə ana dilinin öyrədilməsinə nə qədər vaxt ayrılır?

Z. ƏLİYEV: Cari dərslərindən dilimizin tədrisinə diqqət artırılmışdır. Respublika Xalq Təhsili Nazirliyi Azərbaycan dilində olan məktəblərdə Azərbaycan dili və ədəbiyyatın tədrisinə və-

rilen dərs saatlarını  oxaldı. Bu f nleri nəzəri və praktik c hetd n dərindən öyrənən siniflər  cılıb. Respublikamızda əvvəllər xarici dil t dri olunan 700-d n çox məktəbdə saatlar indi Azərbaycan dilinə verilir. T 'lim rus dilində olan məktəblərdə Azərbaycan dili bu dərs ilindən I sinifdən öyrənilir ( vv ll r II sinifdən öyrənilirdi). T dri planında əvvəl 18, indi isə 27 saat verilir, siniflər 2 yarımqrupa bölünür.  z  də yalnız Azərbaycan dili yox, həm də Azərbaycan ədəbiyyatı öyrənilir.

Texniki-peşə məktəblərində əvvəllər il  rind  Azərbaycan dili və ədəbiyyatı t dri sinə 139 saat ayrılırdı. Cari dərs ilindən dərs saatları 75 saat artırılı , 214 saata  atdırılı dır. Ümumtəhsil məktəblərində olduğu kimi, burada da şagirdlərin sayı 25 nəfərdən çox olan t dri qruplarında dərs 2 yarımqrupa bölünür. Hər iki məktəbdə Azərbaycan dilindən şagirdlər imtahan verirlər.

B. YUNUSOV: Bəxtiyar m  ll m, 20-30-c  illərdə  lifbamız 2-3 dəfə, xalqımızın adı isə 3-4 dəfə dəyişdirilib. Əvvəlcə latın, sonra isə r slardan bizə keçən kiril əlifbasını, hətta r slardan olan "Ya", "Yu", "E" h rl rini də qəbul etdik.   k r ki, "myakkiy znak" dilimizə keçməyib. Bir müddətdən, 10-15 ildən sonra gördük ki, sözün kök və   kilcisini bir-birindən ayıra bilmirik. Bu gün biz  lifbamızı dəyişməkdə xalqa çox böyük mənəvi zərbə vuruldu unun şahidi oldug. Bizim gənclərimiz, elə biz özümüz-orta nəslin nümayəndələri də  z tarixini, ədəbiyyatını, m tbuatını orijinaldan oxuya bilmir. Xalq tələb edir əlifbanı d yi  k, latın əlifbasına keçək. Sizin buna münasibətiniz?

B. VAHABZADƏ: Hazırda istifadə etdiyimiz əlifba bizim dilin qayda-qanunlarına uyğun deyil.  lifbamızı dəyişməkdə də böyük səhvə yol vermişik. Stalinizm illərində xalqımızın milli hüquqları daha çox tapdanıb. Stalinin xalqımıza vurduğu ziyanlar çoxdur,  n d    tli xalqın əlifbasının əlindən alınmasıdır.

Mən  lifbamızın dəyişdirilməsinə, bunun səbəblərini dərindən öyrənmişəm. Latın əlifbasından indiki əlifbaya keçm yimiz üstündə o illərdə də böyük mübahisələr olub. Bunun əleyhinə çıxan oğullarımız da olub. Lakin yuxarıdan verilən göstərişlərin əsiri olanlar da tapılıb. Eşitdiyimə görə, o d vr  yazıçılardan Abdulla Faruq, Rəsul Rza, Seyid H s yn əlifbanın dəyişdirilməsinin əleyhinə çıxıblar. Bunlara n  divan tutulub al-

lah bilir. Abdulla Faruq, Seyid H s yn xalq düşməni kimi həbs olunub, sonra da g ll l nib. Rəsul Rza isə təhsil almaq adı ilə Moskvaya getməklə yaxasını qurtarıb. Lakin bizim o dövrədəki "alimlərdən" biri müzakirə zamanı çıxış edib n  desə yaxşıdır? Deyib ki, nədir, siz rəhbərə qarşı  ıxırırsınız? Əgər rəhbər lazım bilə, biz dilimizi də d yi dir rik.

İndi əlifbanın dəyişdirilməsi haqqında fikirlər müxtəlifdir.   xs n mən latın əlifbasına keçməyi düzgün hesab edirəm. Tez- güc buna qayıtmalıyıq. N  qədər tez qayıtsaq bir o qədər qazanarıq. O ki, qaldı xalqın adına, bizə bir vaxtlar t rk, sonra tatar, sonra midiyalı, sonra alban dedilər. İndi də az rbaycanlıyıq. Bir millətin də bu qədər adı olar? Əslində biz t rk k, bizim ata-babalarımız azəri t rkl ridir. 20-ci illərdən başlayaraq Stalinin Türkiyəyə, t rk xalqına münasibəti, bunun səbəbləri sizə də bəllidir. Stalin məhz Azərbaycan xalqını Türkiyə türklərindən ayırmaq   n bu yola  l atdı.  lifbamızı da, millətimizin adını da dəyişdi.

Z.  LİY VA: Xalqımız iki ilə yaxındır ki, çox böyük narahatlıq keçirir. Hər bir az rbaycanlını tutduğu vəzifəsindən, m vq yind n asılı olmadan, bir məsələ-Qarabağ məsələsi ciddi narahat edir. Daşnak t r-t k nt l ri aşkarlıq, demokratiya pərdəsi altında  z köhnə, çirkin əməllərinə yenidən  l atıblar: "Böyük Ermənistana" yaratmaq xəstəliyə y n  də onlarda ba  qaldırıb.  zd nir q "millət qəhrəmanları" xaricə tapdıqları havadarlarına bel ba layıb "imperiya   runda" mübarizə edirlər. Azərbaycanın dilbər g   si Qarabağı Ermənistana birləşdirmək   n dəridən-qabıqdan çıxırlar.

70 ildir ki, biz uşaqlarımızı, g n l ri sosialist beyn lmil l  liy , xalqlar dostluğu ruhunda tərbiyə etmişik. Çox vaxt məktəblərdə belə məsələlərin əsl səbəbini, mahiyyətini, ba  verən hadisələri düzgün şərh etməmişik. İndi yenidənqurma, aşkarlıq şəraitində bizim m  ll ml rimizin bu cür düşünüb, başqa cür danışmağa haqqı çatmır. M kt bli r-uşaqlarımız ba  verən hadisələri gözləri ilə g r rl r. Bu gün 150 il bundan əvvəl yaşamaq   n bizim Qarabağa köçürülən ermənilərin nəticə, k t kc l ri məhz bizim  z torpağımızda məktəblərin qapısına qıl vurur, beynəlmiləl m kt b n içərisində taxtalardan hasarlar   kirl , azərbaycanlı uşaqları məktəblərə qoymurlar. Erm nis-

tanda yaşayan azərbaycanlılar kimi, azərbaycanlıları Qarabağdan ata-baba yurdlarından qovmağa cəhd göstərirlər. Keçmişdə baş verən belə hadisələri uşaqlar kitablardan oxuyurdu, müəllimlərin izah etdiyi kimi qəbul etməli olurdularsa, indi bu, mümkün deyil. Bu gün müəllimlərimiz şagirdləri aldada bilmir. Məktəblilər həqiqəti öz gözləri ilə görürlər.

Şagirdlərimizə bu məsələləri necə izah etmək lazımdır?

B. VAHABZADƏ: Mən sizi belə başa düşürəm, müəllimlər uşaqlara, məktəblilərə hansı sifətləri aşılasınlar? Həqiqəti, yoxsa yalanı, saxta dostluğu?

M. BAHARLI (məs'ul katib): Məktəbdə bizi birtərəfli tərbiyə ediblər. Tarixi həqiqətləri bilməmişik, başqalarına-ayrı millətlərə hörmət etmək bizim borcumuz olub. Özünə hörmət etmək isə nəzakətsiz hesab edilib. Dilimizin, əlifbamızın, xalqımızın, millətimizin haqqında bir söz deyən kimi bizə pantürkist, panisləmist damğası vurublar.

B. VAHABZADƏ: İnandırırıam sizi, bizim bələlərimizdən biri də budur ki, uşaqlarımızda milli mənlilik şüurunu oyatmamışıq. Başqa xalqların tarixi, ədəbiyyatı haqqında danışanda, rus dilinin əhəmiyyətindən bəhs edəndə olursan patriot, allah eləməsin, Azərbaycan dilinin zəruriliyindən, öz xalqının tarixindən, mədəniyyətindən söz açanda olursan millətçi. Neçə ola bilər ki, öz xalqını, öz millətini, öz dilini, mədəniyyətini sevməyəsən, bilməyəsən, özün də vətənpərvər, insanpərvər olasan?!

Bu günlərdə, mən Sizə zəng vurdum və əməkdaşınız Məhəmməd Baharlinin "Gənclik" jurnalında dərc olunan məqaləsinin (1989, № 8) xoşuma gəldiyini bildirdim. Bu gün onunla şəxsən tanış oldum. Özü də yanımda əyləşib. Məhəmməd çox gözəl yazıb. Stalinin repressiya illəri bizim adamların gözünün odunu elə almışdı ki, öz evində ailə üzvləri ilə də açıq danışmaqdan qorxurdular. "Ellər atası" Stalınə-rəhbərə bu cür hörmət, məhəbbət və ehtiram bu gün öz acı bəhrəsini aydın göstərir. 70 ildən bəri xalqımıza, torpağımıza, milli gələrimizə sanki bir biganəlik, laqeydlilik yaranıb. Daha bəs deyilmi?

Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş illərində SSRİ-də ayrı-ayrı respublikalarda yüz illərdən bəri yaşayan, hətta Ermənistanda

əsrin əvvəllərində əhalinin təxminən yarısını təşkil edən azərbaycanlılar məcburi surətdə, kütləvi şəkildə göcürülmüşdür. Ölkəmizdə heç bir xalqa bizə edilən zulümlər edilməmişdir. Mühəribədən sonra 1946-1948-ci illərdə bütün dünyaya yayılan, səpələnən, xarici ölkələrə mühacirət edən erməniləri Ermənistanda yerləşdirmək məqsədilə əsrlərdən bəri o torpaqda yaşayan, oranın sakinləri azərbaycanlıları məcburi surətdə evəşiyindən, yurd-yuvasından qovdular. Dağlıq Qarabağa göz dikən ermənilər Ermənistan ərazisində yaşayan 200 mindən çox azərbaycanlıya elə divan tutdular ki, indi o yerlərdə bir nəfər belə azərbaycanlı qalmayıb. Ən dəhşətli odur ki, Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlıları da sıxışdırıb oradan çıxarmaq üçün cürbəcür cinayətlərə əl atır, hər cür alçaq hərəkətlər törətməkdən çəkinmirlər. Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlıların vəziyyəti bu dəqiqə son dərəcə ağırdır. Görürsünüz-mü, erməni millətçiləri nə Qorbaçovun müraciətinə, nə SSRİ Ali Sovetinin sessiyalarının, qurultaylarının qərarlarına tabe olur. Bunlara gözünün üstündə qaşın var deyən tapılmaz. Ermənistan KP MK-nın birinci katibinin Moskvada dediklərini eşitdinizmi? Deyir, mən nə edə bilərəm, bunu xalq tələb edir, xalq istəyir. İndi də Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək, birləşmiş respublika yaratmaq şüarını ortaya atıblar. Bu gün yenə də bizə sakitlik yoxdur. Qarabağda özbaşınalıq günbəgün artır.

B. YUNUSOV: Bəxtiyar müəllim, Qarabağ haqqında qəbul olunan son qərara Sizin münasibətiniz necədir? Ermənistan sakitləşmir. Deputatları mətbuat səhifələrində, ali məclislərdə xalqımızın ünvanına yenə də cürbəcür böhtanlar yağdırır, bütün bir xalqı vandalizmdə müqəssirləndirirlər, böhtanlarla dolu qəzetləri deputatlara paylayırlar. Bizim deputatlar "danışmaq gümüşdür, danışmamaq qızı!"- deyib ağızlarına su almışlar. Dağlıq Qarabağ məsələsinə nə vaxt son qoyulacaq, xalqın səbri tükənib, nə üçün Mərkəz qəti sözünü demir?

B. VAHABZADƏ: Qarabağla bağlı hamıya mə'lum məsələləri mən də sizin qədər bilərəm. SSRİ Ali Sovetinin sessiyalarında, qurultaylarında deyilənlərdən, yazılanlardan xəbərdaram. On birinci çağırış Azərbaycan SSR-in növbədənənar onuncu sessiyasının materialları ilə Siz də tanışsınız, televizyada sessiyanın gedişini gördünüz. Orada irəli sürülən tələbləri düzgün və haqlı hesab edərim. Respublikamızın suverenliyi, su-

veren hüquqlarımızın özümüze qaytarılması tə'min olunmalıdır. Respublikanın ərazi bütövlüyünə heç bir kəs toxuna bilməz.

Ermənistandan gələnər daha yaxşı bilirlər. Güya türklər 1915-ci ildə milyon yarım erməni qırıb. Ölənlərin xatirəsinə Yerevanda bir abidə ucaldılıbdır, adını da qoyublar Genosid. Hər bir erməni öz uşağının əlinə gül dəstəsi verir, gətirir bu abidənin önünə. Uşağa başa salır ki, sənin atanı-babanı türklər qırıb. Bill Türklər biz ermənilərin düşmənidir. Onlar erməni uşaqlarını, qadınlarını, qocalarını öldürübdür. Sən babalarımızın intiqamını türklərdən almalısən.

Deyin görək, bu günə qədər hansımız öz övladlarımıza demişik ki, ermənilər bizim düşmənlərimizdir? Amma yaxşı bilirik ki, 1918-ci ildə mart ayında Bakıda Şaumyanın dəstəsi on üç min Azərbaycan türkünü öldürüb. Bu barədə biz övladlarımıza demişikmi?! Yox! Çünki biz beynəlmiləlcilik! Sizi inandırırıram bu sözə elə nifrət edərim ki! Çünki bizə beynəlmiləlcilik deyə-deyə bizi bədbəxt edəblər. Mən bu sözü 1988-ci ilin fevral hadisələri dövründə Azərbaycan KP MK-nın o zamankı birinci katibi Kamran Bağirovun özünə də demişəm. Dedim, bəsdir bizi beynəlmiləlcilik edib, erməniləri millətçi etdiniz! Kifayətdir!

Biz bu gün həyata açıq gözlə baxmalıyıq. Məktəblərdə də, uşaq bağçalarında da, ailələrdə də uşaqlarımıza milli mənilik şüuru aşılamalıyıq. Uşaqlarımıza öyrətməliyik, onlara demək lazımdır, uşaq bilməlidir ki, o hansı xalqın övladıdır, onun babası kimdir, dedəsi kimdir, ulu babaları, əcdadları kimlərdir, dostu kimdir, düşməni kimdir. Uşaq bilməlidir ki, biz azəri türkləriyik, onun adı türkdür.

B. YUNUSOV: Bəxtiyar müəllim, ermənilər isə uşaqlarına öyrədirlər ki, türklər elə azərbaycanlılardır. Biz onlarla dost ola bilmərik.

Z.ƏLİYEV: Yalnız belə desələr nə var ki, onlar bir-biri ilə dalaşanda, yaxud biri o birisinə ən ağır söz, bir növ təhqiredici ifadə-söz demək istəyirsə ona "türk" deyir. Bizə, Azərbaycan xalqına qarşı münasibət müharibədən sonra daha da pisləşib. Erməni ədəbiyyatında millətçi əsərlər, xalqımızın ünvanına böhtanlarla dolu əsərlər son dövrlərdə daha bol-bol yazılır və böyük tirajlarla nəşr olunur. Xalqlar arasında çaxnaşma salan Balayan, Xanzadyan, Kaputikyan, Petrosyan, Ayvazyan kimi yazıçılar

erməni xalqının özünün də düşmənləridir.

B. VAHABZADƏ: Fikir verirsinizmi? Uşaqlarının qanına-canına, ruhuna, varlığına bizə qarşı düşmənçiliyi necə hopdururlar. Başdan-ayağadək millətçi olan belələri ölkənin hər yerinə səpələnib. Elə bilirsiniz ki, Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin özləri bilmir ki, onlar gəlmişdir. Məgər onlar Qarabağa gəlmələrinin 150 illiyi münasibətilə Marağa kəndində düzəldikləri abidədən xəbərsizdirlər? Görün onlara necə təzyiq göstərilir ki, qorxularından səslərini çıxara bilmirlər. Tək-tək e'tiraz edənlərdən siz də xəbər tutursunuz. Bu gün yenə də mərkəzi mətbuatda həqiqəti gizlədirlər. Nə qədər məqalə çap olunursa bizim əleyhimizədir. Televiziya verilişlərində də həqiqət təhrif olunur. Xalqımızın ləyaqətinə hörmətsizlik edirlər. Nəyə görə? Çünki oralarda da erməni barmağı var. Bizdən gedən materiallar çap olunmur. Mənim "Pravda", "İzvestiya", "Literaturnaya qazeta" redaksiyalarında 5-6 məqaləm var, dərc edilmir.

Z.ƏLİYEV: Bəxtiyar müəllim, fikrinizdə varmı, 60-cı illərdə Dağlıq Qarabağda buraxılan kitablarda, məqalələrdə, statistik mə'lumat kitabçasında göstərilirdi ki, guya ermənilər dünyanın ən qədim xalqıdır, ən ağıllı, istə'dadlı adamlarıdır. O zamanlar belə özündənrazı ağ yalanlara qarşı çıxmadığımız, susduğumuz üçün, torpaqlarımızı keçmiş rəhbərlərin səxavəti üzündən Ermənistanı verdiyimiz üçün damaqlarında şirə qalıb, indi də Dağlıq Qarabağ məsələsini ortaya atıblar.

B. VAHABZADƏ: Son qərarı yəqin hamı oxuyub. Aşkarlıq, demokratiya, yenidənqurma heç bir kəsə, heç bir respublikaya qayçı götürüb sərhədləri, torpağı bölmək ixtiyarı vermir.

Y.ƏLİYEV (redaksiya ilk partiya təşkilatının katibi): Bəxtiyar müəllim, Siz, respublika Ali Sovetinin deputatı kimi səmərəli fəaliyyət göstərirsiniz. Bu yaxınlarda on birinci çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənəkar onuncu sessiyasındakı çıxışınız hamımızın üreyindən xəbər verdi. Sessiyadakı çıxışlarda gətirilən bir fakta-Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə respublika ərazisinin 114 min kvadrat kilometr olduğu halda indi təxminən 86 min kvadrat kilometr qalmasına necə baxırınsınız?

B. VAHABZADƏ: Necə baxacam? Ürək ağrısı ilə. Uzun illər damğaladığımız Azərbaycan Demokratik Respublikası bizə,

yə'ni Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası hökumətinə həqiqətən 114 min kvadrat kilometr sahəsi olan ərazi vermişdi. Biz isə 70 ildə onu dədə malı kimi qonşularımıza paylamışıq. Daha doğrusu, paylayıblar. "Torpaqdan pay olmaz" dədə-baba misalımızı çox gözəl bildiyimiz halda xalqın torpağını səxavətlə bəxşiş veriblər. Həmin məsələ ilə əlaqədar Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinin qəzeti olan "Azərbaycan" qəzetinin ikinci nömrəsində daha dəqiq məlumat verilir. Burada aydın göstərilir ki, 1920-ci ilin aprelinə qədər Azərbaycan Demokratik Respublikasının sahəsi 114 min kv.km-ə yaxın idi. Zəngəzur qəzası, Göyçə, Dilican Azərbaycanın tərkibində idi. Ermənistanda Sovet hakimiyyəti təsdiq edildikdən sonra 1921-ci ildə Zəngəzur Ermənistanına verildi, 1922-ci ildə SSRİ təşkil olunarkən Göyçə və Dilican bizdən qoparıldı. Azərbaycan SSR İttifaqının tərkibinə girəndə onun ərazisi 97 min kv. km. olub. Lakin sonralar bu ərazi də qorunub saxlanmadı. Növbəti "torpaq alveri" 1929-cü ildə baş verib. O zaman Naxçıvan MSSR-in doqquz kəndi Ermənistan SSR-ə qatılıb. 1969, 1983, 1987-ci illərdə də rəhbərlərimizin səxavəti üzündən qonşularımız xeyli torpaq "payı" alıblar. 1955-ci ildə isə təxminən 150 il bundan əvvəl verilənlər bəs deyilmiş kimi xalqın iradəsinin ziddinə gedərək, konstitusiyamızı pozaraq İrana da torpaq veriblər. Heç bir dövlətin tarixində belə "səxavət" görünməyib. Qayçılana-qayçılana qalmışıq 86 min kv. km. ümidinə. İştahı darı dələn qonşumuzun isə gözü yenə də torpağımızdadır.

Z.ƏLİYEV: Sizin Xalq Cəbhəsinə münasibətiniz.

B. VAHABZADƏ: Bizim bir cəbhəmiz var. Xalq cəbhəsi Vəzifəsindən, mövqeyindən asılı olmayaraq hamı bu cəbhədedir.

B. YUNUSOV: Bəxtiyar müəllim, deyirlər, Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinə rəhbərlik ilk dəfə Sizə təklif olunub, bu düzdürmü?

B. VAHABZADƏ: Bəli, düzdür. Əvvəlcə mənə təklif etdilər. Mən dedim ki, əgər Qarabağa Xalq Yardım Komitəsi Xalq Cəbhəsinin nəzdində olarsa, razılıq verə bilərəm. Sonra akademik Ziya Bünyadova təklif etdilər. O da mən deyənə dedi.

B. YUNUSOV: Bəxtiyar müəllim, Xalq Cəbhəsinin proqramı, nizamnaməsi çox yaxşıdır. Ancaq son günlərdə tez-tez mətbu-

atdan, televiziya və radiodan oxuyuruq, eşidirik ki, Xalq Cəbhəsində parçalanma gedir. Buna necə baxırsınız? Bunların Xalq Cəbhəsi ilə Qarabağa Xalq Yardım Komitəsinin məqsəd və qayələri eyni şeydir, yoxsa başqa-başqadır?

B. VAHABZADƏ: Mənə belə gəlir ki, gərək Qarabağa Xalq Yardım Komitəsi Xalq Cəbhəsinin tərkibində olsun, birlikdə fəaliyyət göstərsinlər. Hamı çəkici bir zindana vurmalıdır. Parçalanmaya qəti yol vermək olmaz. Bu bizim xeyrimizə deyil.

M. BAHARLI: Bəxtiyar müəllim, mənə, Siz hələ gənclik illərindən başa düşübsünüz ki, getdiyimiz yol səhvdir. Bunu Siz necə dərk edirsiniz? Ailəinizdə, yaxud kiminsə kənardan Sizə təsiri olub? Bəlkə mütaliə buna kömək edib, yaxud təbiətinizdən irəli gələn hər şeyi fəhmlə duymaq qabiliyyəti?

B. VAHABZADƏ: Yox, mənim ailəmdə elə bir savadlı adam olmayıb, yə'ni atam da, anam da savadsız idi. Ailədə mənə belə məsələləri başa salan yox idi. Sizi inandırırıram, mən bunları intuitiv olaraq, fəhmlə duymuşam. Özü də hələ orta məktəbdə oxuyanda. Müəllimlərimizin dediklərinə inanmırdım. Bizə öyrətdikləri bə'zi məsələlərə mən öz münasibətimi bildirərdim. Yadımdadır, Şekidə məktəbdə üçüncü sinifdə oxuyarkən bir dəfə müəllimə dedim ki, siz düz demirsiniz. Müəllimin adı Şirəli idi. Diliuzunluq etdiyim üçün o, mənə hələ bir sillə də vurdu. Mən bu əhvalatı harada isə qələmə almışam. Bə'zi qohumlarım bu hərəkətlərimə-uzundilliyimə görə mənə məzəmmət edərdilər. Onlar hətta mənim düz tərbiyə edilmədiyimdən şikayətlənərdilər. Onlardan biri indi də sağdır. Görüşəndə mənim uşaqlıq illərində dediklərimlə, etdiklərimlə bağlı bə'zi epizodlar da danışır. Deyir ki, mən o zaman sənin dediyin həqiqətlərə öz içində gülərdim və elə düşünərdim ki, sənin dediklərin sadəcə uşaq xəyallarıdır. Nə isə, mən tərcümeyi-halımı danışmaq fikrində deyiləm. Bir sözle, uşaqlıqdan Sovet quruluşuna nifrət etmişəm.

M. BAHARLI: Siz, dımaq arasında, "düz tərbiyə" edilməmişsiniz. Elə xalqımıza Sizin kimi mərd oğullar lazımdır. Sizin durğunluq illərində yazdığınız və "Payız düşüncələri" kitabında gedən bir şe'riniz yadıma düşdü:

Azadlıq, səadət, demokratiyal
Bu gözəl sözlərə hamı el çalır.

Əslində hər biri bir kələk, rıya,
Mənim bu sözlərə yazığım gəlir.
Hüquqlar tapdanır bu kəlmələrdə,
İnsanın sinəsi zülmə yol olur.
Azadlığın özü olmayan yerdə,
Qaydadır, həmişə sözü bol olur.

Siz bu şe'r'də şübhəsiz, durğunluq illərində bizim respublika-nı nəzərdə tutmusunuz. Görünür, Siz o dövrdə də rəhbərlikdən, Əliyevdən ehtiyat etmirdiniz.

B. VAHABZADƏ: Mən həmişə haqsızlığa nifrətimi qələmə almışam, belə şe'rləri bütün dövrlərdə yazmışam. Durğunluq adlandırılan illərdə də gördüklerimi, duyduqlarımı gizlətməmişəm. Rəsmi məclislərdə, rəsmi görüşlərdə də öz fikrimi açıq demişəm. Yeri gələndə məsələyə münasibətimi bildirmişəm. Amma deyim ki, Heydər Əliyevdən çəkinirdim, ehtiyat edirdim. Yadımdadır, Heydər Əliyev Hüseyn Cavidin cənazəsini Irkutsk vilayətindən Azərbaycana-onun doğulduğu Naxçıvana gətirmək haqqında mənim fikrimi soruşanda mən Hüseyn Cavidin sənətindən, onun "Peyğəmbər" əsərindən söz açdım. Pye-sin arxasında duran əsas fikir, Peyğəmbərdə kimi nəzərdə tutması barədə mülahizələrimi bildirdim. Hiss etdim ki, Əliyevin xoşuna gəlmədi. O zaman Əliyev dik gözümlün içinə baxdı. Bir an fikrə getdi. Ancaq bir söz demədi... Onu da deyim ki, bilmirəm, nədənsə Heydər Əliyev xatirimi çox istəyirdi...

X. XƏLİLOVA: Mə'lum olduğu kimi, həyat təzadlarla doludur. Xeyirlə şə'r, kədərlə sevinc yan-yanaşı addımlayır. Bunların biri digərini əvəz edir. Bə'zən də bunların qovuşağında məzəli əhvalatlar baş verir. Sizin həyatınızda belə əhvalatlar olmuşdu-mu?

B. VAHABZADƏ: Əlbəttə, həyat belə əhvalatlardan xali deyil. Yadıma bir əhvalat düşdü. Bir neçə il əvvəl Moskvada 5-10 nəfər azərbaycanlı ziyalı bir yere toplaşmışdıq. Dostlarımızdan birinin ad gününü qeyd edirdik. Vaxtı ilə Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutunun rektoru vəzifəsində işləyən Bahadır Eyvazov da həmin məclisdə idi. Onların əksəriyyəti şe'ri duyan, dərk edən, qiymətləndirməyi bacaran adamlar idi. Odur ki, şe'rleşməyi qərara aldılar. Növbə ilə şe'r deyə-deyə bir dövrəni başa vurduq, ikinci dövrə də başa çatdı. Bahadır Eyvazov həm

birinci, həm də ikinci dövrdə rus dilində şe'r dedi. Onun hər dəfə rus dilində şe'r deməyi mənə əsəbiləşdirdi. Üçüncü dövrdə artıq özümü saxlaya bilməyib dedim:

–Əşi, ye'ni bir nəfər azərbaycanlı şair tapılmadı ki, şe'rini əzbərleyəsiniz?

Sən demə professorun rus dilində söylədiyi şe'rlər mənim öz şe'rlərim imiş. Qeyzləndiyimdən şe'rlərin məzmununa da fikir verməmişəm. İndi mənim nə vəziyyətə düşdüyümü təəvvür edin.

Z. ƏLİYEV: Bəxtiyar müəllim, maraqlı və faydalı söhbət üçün çox sağ olun, qiymətli vaxtınızı bizimlə görüşə sərf etdiyiniz üçün əməkdaşlarımız və bütün oxucular adından Sizə bir daha dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

"Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 1990, №2.

* * *

ELƏ AHLAR BÖYÜTDÜK Kİ...

"İndi də xəbərləri veririk:

–Dünən İran Azərbaycanında 40-45 min Allah bəndəsi torpağa kömüldü zəlzələdən.

–Yenə dünən sərhəddə eyni anda neçə-neçə adam düşmənlə güllesinə hədəf oldu, Qaxda, Laçında, Naxçıvanda..."

Bizi yandıran əlacsızlığımız ucundan əsəblərimizi korlayan bu xəbərlərin içində elə ahlara böyütdük ki, indi bu ahlardan qopan ruzigarın qarşısında min-min illər qanımızla suvardığımız, budaqları dar ağacları çinar səbrimiz daha davam gətirmir.

Hər gün sərhədlərimizdən kədər və niskil dolu qara xəbərlər gəlir. Bu qara xəbərlərdən cana doymuş oxucularımız "Azərbaycan" qəzetinə işıq kimi, ümid kimi üz tutub, adamı adamlıqdan çıxaran, heyrətləndirən suallarına cavab axtarırlar. Sual çətin, cavab müşkül. Bu ağırlı suallara cavab verəcək növbəti müsahibimiz sevimli xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadədir.

–Bəxtiyar müəllim, bu gün xalqımız, məmləkətimiz real təhlükə qarşısındadır. Respublika və mərkəzi mətbuatdan

bellidir ki, Ermənistan respublikasında öz tərkibində 140-150 min döyüşçü –“fəda”ni birləşdirən “milli ordu” yaradılıb. Bu baredə fikrinizi

–Biz hələ götür-qoy ələyirik. Keçən sessiyada mən ordu yaradılmasını təklif elədim, daha doğrusu, çağırışçıların Azərbaycanda saxlanılmasına, respublikanın sərhədlərini bu hesaba qo-runmasına çağırıdım. General Bəşadlı mənə hücum çəkib, bunun qətiyyəni lazım və mümkün olmadığını dedi. O vaxt mənə heç kim müdafiə eləmədi. Ancaq Ali Sovetin axıncı sessiyasında elə həmin general ordu yaratmağın çox vacib olduğunu bildirdi. Bu çox müəmmalı və həm də çox qəribədir! Görəsən, nə məqsədlə?!

Biz millətlik, ordu da yarada bilərik, özümüzü müdafiə eləyə də bilərik. Lakin üzəqara “böyüklərimizin” ucbatından çox gecikmişik. Bu ordunu yaratmağa indi bizim maddi imkanımız da yoxdur. Biz mərkəzi hökumət qarşısında axıncı dəfə məsələ qaldırmalıyıq: –qoy bizi müdafiə eləsin. Çünki bizim boyunduruğa girən vaxtdan boyunduruq sahibi ilə müqaviləmiz var : - biz ordu saxlamırıq və o bizi müdafiə eləməyə borcludur. Əks təqdirdə biz bu boyunduruqdan çıxıb öz taleyimizi özümüz həll etməliyik.

Mənim eşitdiyimə görə, bizim prezident son hadisələrdən sonra bu məsələni ciddi şəkildə mərkəzi hökumətin qarşısında qoyub.

–Yalansa da, qoy doğru olsun. Çünki daha xalq cana do-yub.

–Bir şeyi də əlavə etmək istəyirəm. Hər kəsin öz əli, öz başı olmalıdır. Rəhbərlik hadisələrə mərkəzin gözü ilə baxmamalıdır.

–Bəxtiyar müəllim, indiki mürəkkəb vəziyyətdə rəhbərliyin tutduğu mövqe Sizi qane edirmi?

–Bu bir az çətin sualdır. Ermənistanın rəhbərliyi ilə müqayisədə yəqin ki, yox! Çünki Ermənistanda xalq nə cür düşü-nürsə, rəhbərlikdə elə düşünür. Daha doğrusu, rəhbərlər xalqın arxasınca gedib xalqa rəhbərlik edirlər. Bizdə isə, əksinə, rəhbərliyə keçən kimi xalqa düşmən kəsilirlər. Bu gün bütün dünya bilir ki, (gec də olsa) biz hücumla məruz qalmışıq. Əzizlə

də bizik, təklənən də, günahkar da! Əslində hücum eləyən tərəfdə fəvqəladə vəziyyət elan olunmalıdır. Amma fəvqəladə vəziyyət bizim tərəfdə elan olunur. Respublika prezidenti oturub verdiyi qərara Moskvadakı prezidentin nə cür reaksiya verəcəyini gözləyir. Yıxdı bizim evimizi buyruq qulu olmaqla

–Biz gözləyirik... 1 il, 2 il gözlədik. Ancaq nə mərkəzi hökumət, nə də Ermənistan hökuməti heç bir tədbir görmür.

Bu, görünür, mərkəzi hökumətə nə üçünsə sərfəlidir. - Ermənistan rəhbərliyi də başa düşür ki, müəyyən bir tədbir görsə, tutaq ki, respublikada fəvqəladə vəziyyət elan olarsa, yaraqlıların cilovu yığılar, asayış yaranar. Ermənistan hökuməti isə bunu istəmir.

–Bizə elə e'tiraz ələyirik. Gah partiya biletlərimizi (hər dəfə dözməyəndə özümüzü) tankların altına atırıq, gah aclıq elan ələyirik, gah da özümüzü öldürürük. (Ağabəy kimilə Allah ona rəhmət eləsin). Mərkəzin isə qulaqları kar, gözləri kordur.

–Bunu yaxşı yadıma saldın. İndi bizim mətbuatda partiyanın nüfuzunu qaldırmaqdan tez-tez söhbət gedir. Əgər partiya öz əməlləri ilə özü öz nüfuzunu itiribse, onu necə qaldırmaq olar?

Bu gün, “yanvar hadisələrində” partiya biletini atanlar mətbuatda təhqir olunur. Onlara təzyiq göstərilir. Bu, yaxşı hal deyil. Yanvar hadisələrinə-millətimizin təhqir olunmasına baxıb dözenlərin şəxsiyyətinə də mən şübhə edərim.

–Redaksiyaya zəng vurub tez-tez soruşurlar ki, Bəxtiyar müəllim partiya biletini geri götürübmü?

–Yox! Qətiyyəni yox! Mən, göstərişi ilə bütöv bir xalqı qan içində boğan partiyanın nə cür üzvü ola bilərəm?

–Bəxtiyar müəllim, bu gün yerindən duran bir proqram-nizamname yazıb üz tutur “Azərbaycan”ın redaksiyasına ki, mən partiya yaratmışam, mənim proqram və nizamnaməni dərc edin. Siz Azərbaycandakı bu çoxpartiyalılığa nə cür baxırsınız?

–Mən indiki halda çoxpartiyalılığın qəti əleyhinəyəm. Çünki bu gün hərəni bir yana çəkmək vaxtı deyil. Biz faciə qarşısında, “olum-ölüm” sualı qarşıındayıq. Bu gün qorunmaq, müdafiə

olunmaq zoru qarşısında yiq. Biz "mənəm"liyi bir tərəfə atıb bir sırada birləşməliyik. Yənə vaxt gələr, yığışıb partiyalar da yara-darıq, fikir mübadiləsi də apararıq. İndi isə bunun heç vaxtı deyil.

–Bextiyar müəllim, biz bilirik ki, prezident vətəndaşlarının təhlükəsizliyini, hüquqlarını qorumağa borcludur. Azərbaycandakı həbsxanalar bu gün ağzınadək günahsız adamlarla doludur. Şüvəlan həbsxanasında tanış olduğum müstəntiq ə'tiraf elədi ki, burada yatanların əksəriyyəti günahsızdır və tutulub saxlanmış adamların bu cür kameralarda saxlanması qanuna müvafiq deyil.

–Cavab verməyə çətinlik çəkirəm. Çünki bu, prezidentin səlahiyyətinə aiddir... Ancaq onu deyə bilərəm ki, bizim qeyrətli oğullarımızın (Xəlil Rzanın və b.) həbsxanada yatması bizim üçün təhqirdir. Açıqca mətbuatda çıxış eləyib "biz torpağı alıb, Ermənistanla DQMV-ni birləşdirəcəyik" deyən Z. Balayan, Azərbaycan xalqının milyonlarının dalına keçən, o milyonların bəhəsinə alınmış silahlarla millətimizin günahsız qocasına, qadınına, uşağına qarşı qırğınlar təşkil eləyən Manuçarov daha çox günahkardır, yoxsa şair Xəlil Rza?! Mənə elə gəlir ki, prezident bu sualı özünə də verməlidir, Qorbaçova da.

–Bextiyar müəllim, filosoflardan hansısa deyib ki, kim nəyə malikdirsə, ona da layıqdır, kim nəyə layıqdırsa, ona da malikdir. AXC ilə bağlı olaraq xatırladım bunu. İndi Xalq Cəbhəsi ilə bağlı o qədər söhbət gedir ki, bu sözsöhbətə dözmək çətindir. Axı burada qərribə bir şey yoxdur ki! Xalqın səviyyəsinə uyğun da Xalq Cəbhəmiz var. Öz də nə yaxşı ki, var! Xalq Cəbhəsi ideyası heç olmasa, xalqın ruhunu qoruyub saxlayır. Bugünkü Azərbaycanın taleyi AXC-nin taleyi ilə sıx bağlıdır.

–Mən AXC təzə-təzə yarananda onu alqışlayanlardanam. Və yenə də o fikirdəyəm. AXC bizim müstəqilliyimizə keçiddir. Bu keçid isə körpüdür, daha doğrusu, Xalq Cəbhəsini damğalamaq, onun ətrafında şayiələr yaymaq, üzvlərinin hamısına ləkə yaxmaq səhvdir. Şübhəsiz ki, onların içində də, hər yerdə olduğu kimi, ləyaqətsiz, xalq hərəkatından sui-istifadə edən (Səttarxan hərəkatında olduğu kimi) adamlar var. Lakin ümumi halda AXC-ni ləkələmək, ona düşmən mövqe tutmaq cinayətdir. Ola

bilsin ki, AXC-nin rəhbərliyində, Məclisində təsadüfi adamlar var. Onlar təmizlənəcək. Xalq gözü tərəzidir. Düşüncək xalq onları o layiq olmadıqları uçalıqdan. Azərbaycan xalqının nicəti xalqın öz cəbhəsinin ruhunda və gücündədir.

–Divin canı şüşədə olan kimi, bizim də canımız dilimdədir. Gündə bir qərar verilir dil haqda. O qərarı verən kəslər öz qərarlarına əməl etmədi. Dilimiz böyük kürsülərdən eşidilmədi, salondlara vara bilmədi. Dil komissiyasının sədri kimi deyə bilərsiniz ki, onun taleyi sabah nələrə tuşdur?

–MK-nın dil haqda növbəti qərarından sonra MK və Nazirlər Soveti bizim layihəmizi istədi. Yazıb verdik, it-bata düşdü. Nəhayət, mənim çox böyük təkidimdən sonra bu layihəni əlavələrlə mənə qaytardılar. Əlavə bundan ibarət idi ki, Azərbaycanda rus dilinin inkişafına xüsusi qayğı göstərsin! Mən də bu əlavəni qəbul etmədim. Dedim ki, rus dilinin öz sahibi var. Qoy onun qayğısına onların özləri qalsınlar. 2 aydır ki, cavab gözləyirik. Azərbaycanda yüzrlə kooperativin, komitələrin möhürü, işçiləri və daha nə bilim, nələri var, təkçə dil komissiyasından başqa. Biz rəsmi surətdə tanınmamışıq. Bizim hüquqi gücümüz yoxdur. Bir halda ki, "yüksək səviyyəli" rəsmi iclaslar, qurultaylar, plenumlar yenə də rus dilində aparılır, əlində heç bir ixtiyar olmayan şair nə edə bilər? Balıq başdan iylənər. Nə qədər ki, MK öz plenumlarını, büro iclaslarını ana dilində aparmır, dilimizin dövlət dili olmasından danışmaq yersizdir.

Uzağa getmək lazım deyil. Hələ mən qurultayları, plenumları demirəm. B. İ. Leninin 120 illik yubileyi keçiriləndə bir nəfər də Azərbaycan dilində danışan olmadı. Mən dözməyib Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibi R. Ağayev yoldaşa zəng vurub ə'tirazımı bildirdim. O, mənim ə'tirazımla razılaşıdı. Amma nə olsun? Köhnə hamam, köhnə tas. Çünki mənim sədr olduğum komissiyanın hüquqi gücü yoxdur. Rəsmi dairələr məni hüquqi şəxs kimi tanımır. Mən ancaq şair-vətəndaş kimi zəng vura bilərəm. Bu komissiyanın rəhbəri olduğumdan, məndən inciyib, mətbuatda əleyhimə yazılar da yazırlar.

–Bextiyar müəllim, bilirsiniz ki, "Azərbaycan" qəzeti öz səhifələrində ilk dəfə olaraq yeni əlifbaya (latın qrafikinə) keçidlə bağlı böyük müzakirə açib. Münasibətiniz?

—Mən latın qrafikasına keçməyin ikiəlli tərəfdarıyam. Bu barədə mən üç ay əvvəl rəsmi tanınmayan komissiyamızın adından Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət hey'ətinə məktub göndərmişəm. Elə bil quyuya daş atılıb. Kiril əlifbası bizim faciəmizdir. Dünyamızdan ayrı düşmüşük. Bir vaxt özbəy, qazağa, türkmənə-hərəyə bir əlifba verib ayırdılar bizi bir-birimizdən. Əlifba məsələsi ən vacib məsələlərdən biridir. Bu məsələni nə qədər tez həll eləsək, əl-qolumuz o qədər tez açılar.

—Bəxtiyar müəllim, yenə əvvəlki söhbətimizə qayıdıb səbrli tükənmiş, sakit-sakit oturub qarşı tərəfdən gələn tufana kirmişcə baxan, gözləri görə-görə qəbri qazılan xalqımıza cavab axtara-axtara soruşuram: Əgər bədnam erməni milli ordusu hücum edib əliyalın Azərbaycan xalqını beşikdəki körpəsində qırsa, mən'suliyət kimin üstünə düşür?

—Bizə "səbr edin"-deyib, xalqı laylalarla uyudan hakimiyyət orqanlarının.

—Bir xalq, bir məmləkət var. Azadlığı naminə ölümə "xoş gəldin" deyən, "dar ağacına salam" verən bir xalq, bir məmləkət. Son söz həmin xalqındır!

Müsaibəni apardı

Rüstəm BEHRUDI

"Azadlıq" qəzetli, 20 iyul, 1990

ÜZÜNÜZÜ XALQA TUTUN

XALIQ: Bəxtiyar müəllim, 3 il bundan qabağın Bəxtiyar Vahabzadəsi ilə indiki Bəxtiyar Vahabzadəsi arasında şair, vətəndaş kimi hansı fərqlər görürsünüz?

B.VAHABZADƏ: Mən elə həmin adamam. Az-çox dünyanı başa düşəndən bu günə qədər eyni fikrə, eyni əqidəyə qulluq eləmişəm. Stalin dövründə də, durğunluq dövründə də, indi də. Mən həmişə çalışmışam ki, xalqa həqiqəti deyəm. Əlbəttə, indiki kimi açıq-aşkar deyə bilməmişəm. Müxtəlif yollardan, üsullardan istifadə edərək sözümlü deməyə çalışmışam. Əhvalatı bə'zən tarixə, bə'zən də başqa ölkələrə keçirməklə fikrimi demişəm. Məsələn, durğunluq illərində ana dilimizin şüurlu surətdə məhv edildiyinə qarşı "Latın dili" şe'rini yazdım. Bizdəki vəziyyəti Mərakeşə keçirməklə. Ümumiyyətlə mənim "Səyahət dəftəri" başlığı altında yazdığım şe'rlərin əksəriyyəti, "Qızım sənə deyirəm, gəlinim sən eşit" prinsipi əsasında yazılmışdır.

Yaxud götürək İsa Hüseynovu. Kim deyə bilər ki, ağırlı dərdlərimizdən bəhs edən əsərləri o, yalnız indi yazır? İsa Hüseynovun durğunluq illərində yazdıqları dövrün həqiqətlərini dilə gətirirdi.

Bütün bunlarla yanaşı, biz bir çox məsələləri vaxtilə fəhmlə başa düşürdüksə, indi gözümüzlə görürük. Bizə aydın oldu ki, yer üzündə tək qalmışıq. Buna görə də biz addımbaşı təhqir olunur, həqiqəti üzə çıxara bilmirik. Bir neçə gün bundan əvvəl Mərkəzi qəzetdə oxuyuram: Lənkəran şəhərində 30 yaşlı bir kişi 3 yaşında qız uşağının üzünü açıb. Əslində isə bu Lənkəranda deyil, Leninkanda olubmuş. İndi gəl bu haqsızlığa və bu təhqirə dözl!

Biz tamamilə haqlı olduğumuz halda, bütün dünya erməniləri müdafiə edir, onların yanlışına da naxış deyirlər. Təsəvvür edin, iki günlüyə Moskvaya rəsmi görüşə gəlmiş Təccər iki saatlığa Yerevana getməyi də lazım bilir. Görəsən nə üçün? Mən belə başa düşürəm ki, başda Roma papası olmaqla vaxtı ilə Ərəb dünyasına qarşı İsraili yaratdıqları kimi, Türk dünyasına qarşı Ermənistanı irəli veriblər. İndi Ermənistanı hər cür yardım göstərir, onu qüvvətləndirirlər. Allah bizi gələcək bəlalardan qo-

rusun!

XALIQ: Bizim belalarımızın bir çoxu rəhbərlərimizin e'tinasızlığından gəlmirmi?

B.VAHABZADƏ: Dediğinizdə həqiqət var. Bizim kinomuzun başında həmişə xalqını tanımayanlar, onun dilini bilməyənlər dayanmışdır. Buna görə də bizim kinomuzda sənətdən başqa nə desən var. Yaxşı yadımdadır, qüdrətli kinorejissor və aktyor Matveyev bizim "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinə verdiyi müsahibədə deyirdi ki, siz Moskvaya kino sənətini öyrənməyə rus dilini bilən nazir və müdir balalarını göndərsiniz. Siz bizə rus dilini bilənləri göndərməyin, biz onlara burda rus dilini öyrədərək. Amma xalqın dilini, xalqın ruhunu, psixologiyasını öyrədə bilmirik. Mənsub olduğu xalqın dilini və ruhunu bilməyən adamlardan isə həmin xalqın rejissorunu və aktyorunu yetişdirmək olmaz. Çox təəssüf ki, bizim kino işçilərimiz hələ də bu həqiqəti başa düşməyiblər.

O ki qaldı hökumət rəhbərlərimizə, onların bir çoxu millətin düşünən başlarına düşmən kəsildilər. Mərkəz türk xalqlarına qarşı daha mənfur və daha amansız olmuşdur. Soruşulur, bu 70 ildə hansı xalqı doğma yurdundan, yuvasından ayıraraq sürgün edəblər? Ancaq türkdilli xalqları–Kırım tatarlarını, Ahişqa türklərini, Qaracayları, Balkarları və s. Bəs kimin əlifbası dəyişdirilib? Yəne də türkdilli xalqların. Orta Asiyanın və bizim. Mən "İki qorxu" poemamda bu məsələyə toxunaraq deyirəm: əgər əlifbanı dəyişmək xalqın xeyrinə idisə, Stalin və Mikoyan nəyə görə gürücü və erməni əlifbasını dəyişmədilər? Görün bizim Bağirov nə qədər kor və anlamaz idi ki, yuxarının bu siyasətini başa düşmədi. Bəlkə də başa düşürdü, amma onda vəzifə hərisliyi o qədər güclü idi ki, tutduğu mövqeyə nəinki millətini, doğmaca dedəsini də satardı. Necə ki, addımbaşı xalqını satırdı.

Yəne bu günlərə şükürlər! Heç olmasa mətbuatda üreyimizdən keçənləri deyə bilirik. Heç olmasa "Şəhidlər"i yazdım və millətimin qırılmasına qarşı e'tiraz səsini ucalda bildim.

XALIQ: İyirminci illərdə yazılmış, hələ heç yerdə çap olunmamış bir yazı var. O yazıya əsasən erməni silahlı hissələri ilə birləşmiş XI ordu 1920-ci ilin aprelindən, 1921-ci ilin avqustunadək 48 min azərbaycanlı qırmışdır. O vaxtki işğalla indiki işğal arasında maraqlı paralellər görünür. Bu paralellərdən biri–o

vaxt da, indi də eyni qüvvələrin birləşib bizi qırmasıdır. "Şit" təşkilatı Qanlı yanvar faciələri ilə bağlı bir material yayıb. "Moskovski novosti", sonra da Azərbaycan kommunistlərinin qəzetində çıxan variantı demirəm, bu hərbi ekspertlərin Bakıda apardıqları araşdırmaların nəticəsi kimi, özünün obyektivliyinə görə çox dəyərli və orijinal bir materialdır. Müəlliflərin imzası, təşkilatın möhürü ilə yayılmış bu materialın bir surəti üç aydan artıqdır ki, Bakıda yatıb qalır. Kimlərsə onun yayılmasını istəmir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasında yaradılmış deputat komissiyası o vaxtdan az qala bir il keçməsinə baxmayaraq hələ də ortaya bir şey çıxarda bilmir. Bu məsələ barəsində bir deputat kimi nə deyə bilərsiniz?

B.VAHABZADƏ: Söylədiyiniz faktı mən bilmirəm. Amma komissiyaanın işi hələ də üzə çıxmır.

XALIQ: Tarixi faktlardan məlumdur ki, Şah İsmayıl yüksək savadlı ("ali" yox) yüksək mədəniyyətli şəxsiyyət olmuşdur. Buna görə də o, düşünən başları, ağıllı və ləyaqətli adamları öz ətrafında toplayardı. Bu ənənəni indi də davam etdirmək olmazmı?

B.VAHABZADƏ: O asılıdır rəhbərin düşüncəsindən. Özünün dərin biliyi, yüksək mədəniyyəti olmayan rəhbər həmişə ağıllı başlardan qorxmışdır. Belələri həmişə onu bu vəzifəyə qoyan hakim xalqa yaltaqlıq iləməklə öz vəzifəsini möhkəmləndirməyə məcburdur. Əlbəttə, ağıllı olan rəhbər mütləq xalqına xidmət göstərir. Çünki onun ölüsü də bu xalqın içindədir, dirisi də. O elə işləməlidir ki, onu vəzifəyə qoyan hakim xalq onu o vəzifədən götürəndə öz xalqının üzünə baxmağa üzünə olsun. Axı, biz bu dünyanı görə- görə gəlmişik.

XALIQ: Qaçqınlar barədə nə deyə bilərsiniz?

B.VAHABZADƏ: Qaçqınlar sözünü dilimə getirə bilmirəm, dilim yanır. Mən onların güzəranı ilə az-çox tanışam. Qardaş və bacılarımızın öz doğma yurd-yuvalarından didərgin düşməsi və bir çoxunun acınacaqlı vəziyyəti, evsiz-eşiksiz qalmaları, bizim hamımızın şəxsi dərdi olmalıdır. Təəssüf ki, iki ildən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq bu barədə hələ əməlli-başlı bir iş görməmişik. Qaçqınların bir çoxu ev üçün, iş üçün mənə müraciət edir. Mənim əlimdən elə bir iş gəlmir. Yuxarılara zəng çalırım, mənə elə cavab verirlər ki, zəngimdən utanıram. Mənə yalnız

ürək ağrısı qalır. "Yeni fikir" (12 sentyabr, 1990) qəzeində oxuyuram: ABŞ hökuməti erməni qaçqınlarına yardım üçün on milyon dollar ayırmışdır. Həmin məqsədlə prezident Buşun fondundan daha beş milyon dollar vermək nəzərdə tutulur.

Burdan belə çıxır ki, insan hüquqlarından hər yerdə ağız dolusu danışan prezidentlər erməniləri insan sayır, amma bizi yox. Onlara demək lazımdır, əgər qaçqın hər yerdə qaçqındırsa bəs siz bu səxavəti doğma yurd-yuvasından qovulmuş azərbaycanlılara niyə eləmirsiniz? Vallah, billah, addımbaşı xoruzun quyruğu görünür. Bu ayrı-seçkiliyin qarşısında bəs varlı müsəlman ölkələri niyə susur, bəs niyə onlar bizim qaçqınlara əl uzatmır? Nə vaxta qədər biz özümüz özümüzə biganə qalacağıq?

XALIQ: Siz Azərbaycan dili komissiyasının sədri kimi, ana dili barədə nə deyə bilərsiniz?

B. VAHABZADƏ: Göründüyü kimi, yenə köhnə hamam, köhnə tas. Balıq başdan iylənər. Nə qədər ki, hökumət və dövlət başçılarımız yuxarılarda iclasları və rəsmi yığıncaqları rus dilində aparırlar, aşağıdakılar da onları təkrar etməyə məcburdurlar.

XALIQ: Qonşu respublikalarda qəribə proseslər gedir. Ermənistanda Ter-Petrosyanı-üç ildə tökülən qanların, saysız faciələrin başlıca səbəbkarlarından birini hakimiyyət başına gətirdilər. Amma bizdə dinc demokratik hərəkatın, xalq hərəkatının liderlərini...

B. VAHABZADƏ: Həbs etdilər...

XALIQ: Bu məsələylə bağlı sizin fikriniz?

B. VAHABZADƏ: Nə deyim? Görsən Zori Balayanın, Ayvazyanın, S. Kaputikyanın elədiyinin yüzdə birini mənim balalarım eləmişdirlərmi? Axı dünya... gör-götür dünyasıdır. Gör gürcü, erməni rəhbərləri özlərinin milli qəhrəmanlarını necə sevirlər, necə qoruyub saxlayırlar? Bu dərdi kime deyəsən?

XALIQ: Bəxtiyar müəllim, seçkilərlə bağlı nə deyə bilərsiniz?

B. VAHABZADƏ: Namizədlərin siyahısını oxuyanda gözlərimə inanmadım. Özünü namizəd irəli sürən adam papağını qabağına qoyub, bir anlıq fikirleşməzmi ki, əgər mən deputat olsam, parlamentdə neyləyəcəyəm? Xüsusilə respublikamızın bu

dar günündə parlamentə elə adamlar seçilməlidir ki, onlar yüksək kürsüdən xalqın mənafeyini qoruya bilsin. Öz tərcümeyihalını danışa bilməyən, dünyadan xəbərsiz, varlanmaq ehtirasından başqa bir dileyi olmayan adamcıqazlar bu gün deputat olmaq və bununla da toxunulmazlığını təmin etmək istəyir. Vətənin indiki ağır günlərində gerek hər kəs öz şəxsi xeyrini kənara qoyub, ümumxalq mənafeyini müdafiə etməyi bacaran adamların seçilməsinə kömək edə. İkinci tərəfdən, vacibdir ki, rayon birinci katiblərinin hamısı mütləq deputat olsun? Özü də bunların çoxu qeydiyyatla alternativsiz salınıb, bir qismi də yalandan özünə ikinci alternativ seçib, yəqin ki, seçki ərəfəsində həmin adamlar öz namizədliklərini geri götürəcəklər.

XALIQ: Öz namizədliyiniz barədə nə deyə bilərsiniz?

B. VAHABZADƏ: Mənim deputat seçilməyimə əngəl törədirlər. Məni Zaqatala rayonunun elə kəndlərinə salmışdılar ki, əhalisinin yarısından çoxu avar, saxurdur. Bu millətlərin də öz namizədləri var. Bu, təbii haldır. Mən onları qınamıram. Buna görə də o kəndlərdən seçilmək istəməyib geri qayıtdım. Mingəçevirdən, Göyçaydan, Şəkidən Xalq Cəbhəsinin üzvləri mənim namizədliyimi irəli sürmək istədiklərini bildirdilər. Mən Mingəçeviri qəbul etdim. Mingəçevirin katibi qəti surətdə etiraz edib bildirdi ki, bizim namizədimiz Mərkəzi Komitənin şöbə müdürüdür. Buna görə də mən Mingəçevirdən geri qayıtmalı oldum. Məndən sonra həqiqətən Mərkəzi Komitənin şöbə müdiri Mingəçevirə gəlir. Namizədliyimin irəli sürüldüyü iclasda camaat yerlərdən qışqırır ki, bizim namizədimiz Bəxtiyar Vahabzadədir. Burda da katib camaatı susdurmaq üçün sinəsini irəli verib deyir ki, arxayın olun, siz dediyiniz adamı Zaqataladan seçəcəklər. Bütün bu dediklərim barədə "Oqni Minqəçaura" qəzetinin 5 avqust tarixli nömrəsində etəflı yazılmışdır. Demək, Mingəçevir məsələsi də baş tutmadı. Sonra məni Göyçaya çağırırlar. Getdim. Dörd-beş yüz adamın qabağında açıq havada görüş oldu, protokol bağlandı, imzalar atıldı. Mən gəldim. Bir neçə gündən sonra eşidirəm ki, Göyçayda raykom katibi iki ayağını bir başmağa dirəyib, mənim namizədliyə etiraz edir. Xalq olur bir tərəfdə, katib olur başqa tərəfdə. İki-üç nəfər açıq e'lan edir, lakin faydası olmur. Bu çək-çevir iki aya qədər davam elədi. Balaca padşah sözündən dönmədi ki, dönmədi. Nəhayət, 5 nəfər alternativlə Yevlax rayonundan namizəd göstərildim. Başım

gələn bütün bu hadisələrdən sonra A. Mütəllibov müsahibələrinin birində deyir ki, "lap son zamanlara qədər xalq arasında böyük nüfuza malik olan adamlar seçki ərəfəsində qorxuya düşürlər."

İndi buna nə deyəsən? Nüfuzlu adam başına haranın külünü töksün ki, hər yerdə qarşısına kötük itələyirlər.

XALIQ: Bəxtiyar müəllim, yazıçılar barədə bizim qəzetimizdə çıxan məqaləyə münasibətiniz necədir?

B.VAHABZADƏ: O məqalə faktı olduğu kimi göstərən bir məqalə idi. Orda yazılır ki, bəzi yazıçılar əvvəlcə partiya biletlərini atdılar, sonra da geri götürdülər. Əlbəttə, hər kəs öz işini özü bilər. Partiyada qalmaq da olar, çıxmaq da. Bu şəxsi məsələdir. Lakin əvvəl partiya biletini atmaq, sonra da geri götürmək yaxşı hal deyil. Məsələnin bu tərəfi də onların öz işidir, lakin qəzetə yersiz hücumlarını başa düşmədim. Onlar yazırlar ki, "Azadlıq" qəzetində çıxan məqalədə güya müəllif onları təhqir etmişdir. Halbuki müəllif olanı yazmışdır. Daha doğrusu, faktı yazmışdır. Əgər olan hadisə-yə'ni bileti atıb, sonra geri götürmək yaxşı iş deyildisə niyə eləmişdiniz? Yox, yaxşı iş idisə, daha bunu niyə təhqir hesab edirsiniz? Axı müəllif olan əhvalatdan başqa ayrı söz yazmamışdır. Yalnız olanın yazılması xalqda qəzəb oyadıbsa, demək siz həqiqətdən yaxşı iş tutmamısınız. Onda heç kəsdən deyil, özünüzdən, öz hərəkətinizdən inciyin.

XALIQ: Yanvarın 21-də Siz radio ilə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fəvqəladə sessiyasını çağırıdınız. Amma əməyiniz quru yerdə qaldı. Orda deyildi ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyət qoyulması, Bakıya qoşun yeridilməsi qanundan tamamilə kənar. Sessiyaanın qərarı beləydi: qoşunlar dərhal Bakıdan çıxarılсын. Sonralar dəfələrlə sessiya olub, bu məsələyə qayıdılmayıb. Niyə?

B.VAHABZADƏ: Əlbəttə, mən də təəccüb eləyirəm. Yarımçıq qaldı o sessiya. Heç onun üstünü vuran olmadı. Heç elə bil bu qədər qurbanı biz verməmişik. Maralılı burasıdır ki, prezident də, Ali Sovetin sədri də çıxışlarında deyiblər ki, qoşunlar bura qanunsuz girib. Əgər belədirsə, sessiya niyə yarımçıq qalmalıdır? Başa düşə bilmirəm. Heç elə bil o sessiya çağırılmamışdı.

XALIQ: Bəxtiyar müəllim, yanvarda yaradılmış Milli Müdafiə

Şurasına münasibətiniz?

B.VAHABZADƏ: Mən o vaxt da o işi düzgün saymışam, indi də düzgün sayıram. Biz o işi yarımçıq qoymamalı, davam etdirməliyik. Düşmənlə silahlanıbsa, özünü, torpağını qorumaq üçün sən də silahlanmalısan?

XALIQ: Bəxtiyar müəllim, sizə deputatlığa gedən bu dolanbaç yollarda uğurlar diləyir, maralılı söhbət üçün "sağ olun" deyirik.

"Azadlıq" qəzeti, 1 noyabr

1990

* * *

BƏXTİN YARMI, BƏXTİYAR?!

Bəxtiyar Vahabzadə— Azərbaycanın ürəyi. Yəqin ki, bu sözlər heç kimə təəccüblü gəlməz. Çünki Bəxtiyar Vahabzadə zamanın bütün ağır və çətin sınaqlarında öz mərdliyi, cəsəreti və milli qeyretini ilə təsdiqlədi ki, o, həqiqətdən xalqımızın ağırlı, acılı, dərddli, niskilli ürəyidir. Haqqımızın yad əllərdə didildiyi bu günlərdə yaxşı ki, güvəndiyimiz, inandığımız, sözündən-söhbətindən təsəlli tapdığımız Bəxtiyarımız var.

Uşaqlıq çağlarının bütün xatirətini Zəngəzurda qoyub gəldiyim illərin bir başında universitetə qəbul imtahanını məndən Bəxtiyar müəllim götürürdü. Onun suallarına titrək və sıxılaxılı cavablar verərdim. İndi o günlərdən illər ötüb. Bu gün öz müəllimimə sualları mən verirəm. Nə bu "imtahan" o imtahana bənzəyir, nə də... Bu "sual-cavab oyunu"nda ikimiz də eyni dərddliyik, eyni həyəcan və əsəbi vəziyyətdəyik. Bir üzlü həqiqətin sözünü deyən yox, min üzlü yalanınsa havadarı çox! Hər şey axır, hər şey dəyişir. 70 il boyuna təriflər biçdiyimiz bir quruluş əslində yalançı və'ldlərdən ibarət imiş...

Bəli, istəkli oxucular. Dərddlərimizin, ağırlarımızın-bu günümüzün, sabahımızın üstündə köklədik söhbətimizi. Ürəyimizdən keçənlərin hamısını soruşa bilmədimisə, dövrəna, vəziyyətə... başımızın üstündən asılan... nələrə görəsə, bəri başdan bağışlayın.

—Bextiyar müəllim, seçkilərin birinci mərhələsində (əgər belə demək mümkünse) siz öz namizədliyinizi geri götürmüşdünüz. Doğrudur, sizin etirazınızın səbəbi çoxumuza ayardır. Amma istədik ki, özünüz bu barədə bir-iki kəlmə deyəsiniz...

—Mən incidim. Gördüm ki, rəsmi dairələr mənim parlament üzvü olmağımı istəmir.

—İstər ötən seçkidə, istərsə də yeni namizədlərin sıyahısında ələ adamların adlarını oxuyursan ki,... Ələ bil əməyə görə mükafat paylanır. Hamı deputat olmaq yarışındadır.

—Təəssüf ki, elədir. Ötən dəfə mən Yevlaxdan namizəd verilmişdim. 5 alternativim var idi. Hamısı da maddi cəhətdən imkanlı, mə'nəviyyatca boş adamlar. Mən onlara xəbər göndərdim ki, canımı 40 ildir bu yolda qoymuşam. Ya onlar geri dursun, ya da mən. Cavabları bu oldu ki, biz namizədliyimizi geri götürməyəcəyik.

—Sizə ələ gəlmirmi ki, bütün namizədlərin az qala platformaları da eynidir. Ömründə Şəhidlər xiyabanında olmayan şəxs də yanvar hadisələrinə siyasi qiymətdən danışır...

—Bəla da orasındadır.

—“Bu qan yerdə qalmayacaq” harayında qovrula-qovrula gəlib İlin axırına yetişmişik. Günahkarlar cəzalarına yetmədilər.

—Geci-tezi var, qızım. Millət o qanlı hadisələrin günahkarlarını adbaad tanıyır. Cəzalarını alacaqlar. Mən buna arxayınam.

—Ermənistan deyilən yerdə indi bir nəfər də bizdən qalmayıb. 300 mindən artıq didərginlin faciəsi dözülməzdir. Hələ də onlara qaçqınlıq statusu verilməyib.

—Qaçqınların adı çəkiləndə, mənim üreyim ağrıyır. İmkənımız səviyyəsində onlara kömək etmədik. Bə'ziləri onları qınayırlar ki, özlərini yaxşı aparmırlar, əsəbidirlər... A başına dönüş, görəsən biz bir həqiqəti niyə dərk etmirik ki, ev-eşi, yurdu-yuvası əlindən zorla alınan adam necə əsəbi, hirsli olmasın? Mən istəyirdim ki, bir adam başqa bir adamı günahlandıranda, əvvəlcə özünü onun yerinə qoysun. Biz əgər Ermənistandan və

Özbəkistandan qovulan qardaş-bacılarımızın dərini çox yox, beş dəqiqəlik boynumuza götürsəydik, bilərdik ki, onlar nə çəkib? Bu gün hər bir azərbaycanlının əsas vəzifəsi qaçqınlara kömək əli uzatmaqdan ibarət olmalıdır. Əgər namusumuz varsa, biz öz doğmalarımızın acınacaqlı taleyinə biganə qalmamalıyıq.

—Azerbaycan yas meydanına çevrilib. Hər gün erməni quldurları tərəfindən qətlər olur, evlər yandırılır... Bu müharibənin sonu görünür.

—Bu fəlakətdə birinci günahkar özümüzük. Çünki biz 3 ildir ki, pis müdafiəedəyik. Əslində heç müdafiəni də bacarmırıq. Ən böyük müdafiə hücumdur. Əgər hadisələr təzə-təzə cücərəndə biz onlara əməlli-başlı təpinseydik, heç belə də olmazdı. İlan ulduz görməsə ölməz. Bu işdə birinci səhvimiz ondan ibarət oldu ki, güya Dağlıq Qarabağda ermənilər yaşayan ərazi iqtisadi cəhətdən bizdən geridir. Guya biz onlara zülm eləmişik. İkinci səhvimiz ondan ibarətdir ki, Ermənistandan qovulan qaçqınları gərək Dağlıq Qarabağda yerləşdirəydik. Kişilik lazım idi buna. Amma bizimkilər bütün məsələlərdə Moskvanın üzünə baxırlar. Bu 3 ildə Moskva isə bir dəfə də olsun bizim nə üzümüzə baxdı, nə də sözülmüzə əhəmiyyət verir.

—Siz həm də M. Ə. Rəsulzadə adına BDU-nun müəllimisiz. Bugünkü ali məktəblərin ab-havası sizi qanə edir-mi? Doğrudan da, “bilik əsas mə'yardır”mı?

—Yox! Bilikdən çox, başqa şeylər əsas mə'yardır. Bu da bizim faciəmizdir. Yenidənqurmanı ən əvvəl orta və ali məktəblərdən başlamaq lazım idi.

—Bir ədəbiyyatçı-alim kimi dərslərimiz barədə nə deyirdiz?

—Yaralı yerimə toxundunuz. Dərslərimiz yaman gündədir. Mən onları verərkən dəhşətə gəlirəm. Bu barədə dəfələrlə yazmışam. Ədəbiyyat dərslərlərində ələ şe'rlər var ki, vallah, adam az qalır dəli ola. Fikir verin:

Neftdən olur qaz, benzin,
Neftdən olur kerosin.

Nə vaxtacan balalarımıza bu cür mə'nasız mə'lumat verən şe'rlər öyrədəcəyik? Bir vaxt mən təklif etdim ki, ibtidai siniflər

üçün dərslərlərə A. Səhhet, A. Şaiq, M. Ə. Sabir, Ə. Cəmil kimi uşaq ruhunu və uşaq psixologiyasını bilən sənətkarlar salınsın. Bu şairlərin şe'rləri o qədər gözəl və sadədir ki, uşaqlar birçə dəfə oxuyan kimi yadlarında qalır. Əhməd Cəmilin "Kənddə bahar axşamı" adlı olduqca gözəl bir şe'ri var. Son misraları belədir:

**Suya gedən qızlar dönür,
Yalqız qalır bulaqlar.**

Bu gözəllikdə şe'r hələ indiyə kimi dərsliyə salınmayıb. Dərslərlərə uşaqlarda bədii-estetik duyğular oyadan şe'rlər salmaq lazımdır. Böyük dahilər nəhaq yerə deməyiblər ki, dünyanı gözəllik xilas edəcək. Əlifba kitabını da mütələq yeniləşdirmək lazımdır.

Mən rus dilinin, ümumiyyətlə, heç bir dilin öyrədilməsinin əleyhinə deyiləm. Amma birinci sinifin şagirdinə rus dili fənni keçməzlər. Uşağa əvvəlcə gerek Ana dilini mükəmməl öyrədəsən. Rus dilini ən tezi üçüncü sinifdən keçmək lazımdır.

–Yeri qəlmişkən, deyim ki, son vaxtlar dəbə düşüb. Tez-tez "dilimiz-qeyrətimiz" sözlərini işlədirik. Siz "Azərbaycan dilinin-dövlət dili" komissiyasının sədrisiniz. Dilimizin real vəziyyəti sizi təmin edirmi? Özümüz özümüzə yalvarırıq ki, gəlın Azərbaycan dilində danışaq.

–Mənə bu sualı tez-tez verirlər. Biz heç nə eləyə bilmirik. Komissiyanı yaradıblar, amma səlahiyyətsiz. Nə qədər ki, bizim rəhbərlərimiz rəsmi iclasları, təntənəli gecələri rus dilində aparırlar, biz heç nə eləyə bilmərik. Nə qədər ki, başçılarımız öz ailəsində balası ilə özgə dildə danışır, bu iş baş tutmayacaq. Mən dövlət rəhbərlərini ana dilinə çağırıram...

–Bəxtiyar müəllim, küçə və yer adlarının dəyişdirilməsi ilə bağlı nə deyirdiniz?

–Biz fəaliyyətə başlayanda Bakıda cəmi 22 küçənin adı doğma idi. İndi cüzi faizi qeyrisinin adıdır. İşimiz bir az ləng gedir. Amma çalışırıq. Yavaş-yavaş istəyimizi göyərdirik. Çox məktəbin, qəsəbənin, müəssisənin adı dəyişilməlidir.

–70 illik qadağandan sonra din azad şəkildə həyatımıza daxil olub. Məscidlər bərpa edilir. Bakıda mədrəsə açıldı, adamlara icazə verildi ki, öz dini etiqadları ilə məşğul olsunlar. Orta

məktəblərdə necə, şəriət dərsləri keçmək olarmı?

–Nəinki olar, bu, çox vacibdir. Uşaq orta məktəbdən bilməlidir ki, hansı dinə mənsubdur. Onlara dinin əsasları keçilməlidir. Hər bir orta məktəbi bitirən şəxs şəriətin ilkin qaydalarını bilməlidir. Ali məktəblərdə isə bütün fakültələrdə dinin fəlsəfəsi keçilməlidir. Amma fanatik olmamaq şərti ilə. Fanatizmə getmək təhlükəlidir. Dində fanatizm dəhşətdir. İstanbulda nəşr olunmuş "İslam elmi-halı" adlı bir kitabda oxumuşam: Xristian alimləri deyirlər ki, ən elmi din islamdır. Yeganə dindir ki, daha çox elmə əsaslanır. Bütün dinlər gözəldir, lakin islam dininin üstün cəhətləri çoxdur. Həmin kitabda deyilir ki, Allah əzəli və əbədidir. İnsanın ağılı isə sonradan qazanmadır. Hiss də əzəlidir. Ona görə də insan əzəli olan Allaha sonradan qazanılan ağılla dərk edə bilməz. Bura mütələq hiss əlavə olunmalıdır. İnsan Allaha ağıl və hissin birgə vəhdətilə dərk edə bilər. Din əxlaqdır, təmizlikdir, ülvyyəyə uçuşdur. Dini olanın mərhəməti də olar. Nə belə gəlsə mərhəmətsizlikdən, vicdansızlıqdan, allahsızlıqdan törəyər.

–Şe'rimizin Bəxtiyarı həyatda necə, bəxtiyardı mı?

–Bilirsinizmi, mən nəşükür adam deyiləm. Əslində bizim hamımız xoşbəxtik. Bunu ancaq pis günlər üstümüzü alanda anlayırıq. Bu barədə Əli Kərim gözəl deyib:

**Nə xoşbəxtmişəm
bir zaman, allah.**

**Xəbərim olmayıb
bu səadətdən.**

**Nə xoşbəxt imişəm,
nə xoşbəxt, xoşbəxt,**

**Bu gün eşitmişəm
bunu həsrətdən.**

Səadət nədir? Bütün bədbəxtliklərin sona yetdiyi nöqtə. Geniş ürəkli nənələrimiz ən ağır dəqiqələrdə belə Allaha ası olmayıblar. "Şükür məsləhətinə" deyiblər. Yuxarı yox, aşağıdakılara baxıb həmişə şükür eləmək lazımdır. Əslində ideal xoşbəxtlik yoxdur. Dünya ona görə gözəldir ki, onun göyərçini də var, ilanı da. Yoxsa həyatın bəxtiyarlığını duya bilməzdik.

–Bəlkə "Azərbaycan müəllimi" qəzetinin oxucularına baş-

qa sözünüz var?

—Xahiş edərim ki, mənim incikliyi bizim müəllimlərə yetirəsiniz. Bir çoxları müstəqil deyillər. Görürsən məktəbdə bir şair, yaxud bir yazıçı ilə görüş keçirirlər. Müəllim başlayır kitabda, dərslikdə yazılanları həmin adamın üzünə oxumağa. Məgər o müəllim həmin yazıçı haqqında özü iki kəlmə sərbəst fikrini söyləyə bilməz? Bu səbəbdən də uşaqlar dərsi robot kimi danışırlar. Əzbəçilik məktəblərdə baş alıb gedir. Hələ bağçalarda vəziyyət lap dözülməzdir. Allah, allah, bu körpələrə niyə bu qədər sün'ilik öyrədilir. Bakıda tərifli bir bağça var. Müdiresi də müəllimi də tez-tez televiziya ekranında çıxış edirlər. Görün onların öz danışmaları neçə qüsurludur? “Uşaqlar” sözünü yazıldığı kimi də ifadə edir. Çanım-gözüm, axı sən “uşaxlar” deməlisən. Və yaxud da “istəyirəm” yazılır, “istiyirəm” deyilir. Müəllimlərimizin mütləqindən də çox narazıyam. Eşidirəm ki, məktəbdə balacalara “Sovet ordusu-sülh ordusu” mövzusunda dərs keçirlər. Deyirəm, ay müəllim, axı bu yazıq uşaq öz gözləri ilə sovet ordusunun “cəlladlığını” görüb. Cavabı budur ki, proqram belədir. Bəs sən vicdanın, özün?.. İnsan nə vaxta kimi quru kağızın əsiri olacaq? Siz allah, övladlarımızı sün'iliyə alışıdırmanın, onlara həqiqi mə'nada bilik və elm verin.

—Bəxtiyar müəllim, maraqlı və məzmunlu söhbət üçün sizə təşəkkür edirik.

REDAKSIYADAN: M. Ə. Rəsəlzadə adına BDU-nun professoru, şair Bəxtiyar Vahabzadə Bakının Xətai rayonundakı 83 nömrəli seçki dairəsindən xalq deputatlığına namizəd verilib. B. Vahabzadənin platforması özü, sözü və əsərləridir. Sizi xalqımızın bu qeyrətli, cəsarətli və təpərli oğluna səs verməyə çağırırlıq!

"Azerbaycan müəllimi" qəzeti, 12 dekabr, 1990.

* * *

DİL VƏ ƏLİFBƏ

(Yusifbəylə mükəllmə)

Sizin Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında elədiklərinizlə tanışam. Sizin xidmətiniz əvəzsizdir. Sizin fəaliyyətinizi çoxdan bəri izləyirəm. Mənim yaradıcılığım haqqında yazdığınız xoş

sözlərə görə Sizə minnətdaram. Siz mənim, “Axı dünya fırlanır” və “Lirika” kitablarımı oxuduğunuzu yazırsınız və mənə xahiş edirsiniz ki, Sizə başqa kitablarımı da göndərim. Təəssüf ki, çap olunmuş bütün kitablarım mənə yoxdur. Lakin olanlarından bəzilərinə göndərəm. İndi isə sorğularınıza cavab yazıram.

I sorunuz: Mirzə Fətəli Axundzadənin ərəb alfabesinin latın alfabəsi ilə dəyişdirilməsi fikrini doğru buluyormusunuz?

CAVAB: M. F. Axundzadənin əlifba projesinin nədən ibarət olduğunu mən dəqiq bilmirəm. Lakin, əlbəttə, dünya əlifbaları içərisində latın alfabesini daha üstün tuturam. Çünki latın əlifbası türk dilinin əhəng qanununu və inceliklərini daha dəqiq əks etdirə bilir.

II sorunuz: Kiril əlifbasında qalmaq tərəfdarisınız, yoxsa ərəb, latın və ya başqa əlifbaya (məsələn, göytürk və sairə) keçilməsini arzulayırsınız?

CAVAB: Kiril əlifbasına qet'i etirazımı bildirirəm. Kiril əlifbası bizim dilin qanunlarına uyğun deyil. Ərəb əlifbasını da qəbul etməyirəm. İndiki zamanda ərəb əlifbasını qəbul etmək millətimizi 500 il geri atmaq deməkdir. Bizim latın əlifbasına keçməyimizi istəməyən, kiril əlifbasında qalmağımızı istəyən Azərbaycanın indiki rəhbərləri ortaya ərəb əlifbasını atmışlar. Əslində onlar ərəb əlifbasını da istəməzlər. Azərbaycanın indiki dövlət rəhbərləri istəyirlər ki, biz kiril əlifbasında qalaq. Ona görə ki, Azərbaycanda indiki dövlət rəhbərləri rus dilində təhsil almış, Moskva havası ilə yaşayan, evlərində rus dilində danışan adamlardır.

III sorğu: Bilindi ki, bu gün inkişaf etmiş qərb ölkələrinin işlətdiyi əlifba latın alfabesidir. Yenə bilindi ki, dünyada ölkələr və millətlər arasındakı əlaqələr gətdikcə sıxlaşmaqdadır. Siz əgər latın alfabesinə keçilməsini istəyirsinizsə, bu anda türk xalqları arasında mövcud tək latın əlifbası olan Türkiyə latın əlifbasını diqqətə alaraq bunun neçə hərdən meydana gəlməsi fikrindəsiniz? Ayrıca digər türk xalqlarını göz önünə aldığımızda tək (vahid) bir latın əlifbasını nə şəkildə düzənlənməsi (tərtib edilməsi) gerekti ki düşüncəsindəsiniz?

CAVAB: Şübhəsiz, latın əlifbası bizi Avropa ölkələrinə yaxınlaşdırır və bu bizim birbaşa Avropa ölkələrindən alacağımız

kompüterləri və başqa texniki avadanlığı idarə edə bilməyimizi asanlaşdırar. Üçüncü tərəfdən, əgər bütün türk xalqları latın alfabesinə keçərsə, biz dünyada yaşayan bütün türk xalqları üçün vahid alfabe yaratmış olarıq. Bu isə türk dünyasını bir-birinə yaxınlaşdırar. Moskvanı da qorxudan budur. Ona görə də bu gün özünü Moskvaya tutan bizim bə'zi dövlət rəhbərlərimiz bunu istəmir.

IV sorğu: Əgər latın və ərəb alfabəsi qəbul edilməsi lazım gəldiyinə inanıyorsan, Sizcə, bu nə qədər müddətə olmalıdır?

CAVAB: Çox az bir müddətə. Latın alfabesinə keçməyə dair fərman verilsə millət bu alfabəyə 1 və ya 2 ayın ərzində sahibləne bilər. Ona görə ki, orta okullarda millət əcnəbi dillərdən birini (ingilis, alman və ya fransız) onsuz da öyrənmiş və alfabəyə yiyələnmişdir. Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, ərəb alfabesinə keçmək məsələsini guya Cənubi Azərbaycandakı qardaşlarımız tələb edir. Bu tələb Cənubi Azərbaycan qardaşlarımızın tələbi deyil. *Bu İran İslam Respublikasının rəsmi dairələrinin siyasi oyunudur.* İran İslam Respublikası bu siyasəti bizim İranda ki türk qardaşlarımızın əli ilə yerinə yetirmək istəyirlər. Çox təəssüf ki, bizim Cənubi Azərbaycandakı Azərbaycan ziyalıları bu oyuna aldanır və Sovet Azərbaycanına ərəb əlifbasını tələb edən təbliği materiallar göndərirlər. Bu təbliğatı İran molları bizim din xadimlərimizin əli ilə həyata keçirmək istəyirlər. Burda bir incə mətləbi də qeyd etmək istəyirəm: *İran İslam Respublikasının rəsmi dairələri Azərbaycanı Türkiyəyə qışqırır. Bu da fars dövlətinin klassik politikasıdır.*

Keçən il İran Azərbaycanında olduğum zaman cənublu qardaşlarım bu məsələni ortaya atıb dedilər ki, Siz latın alfabesinə keçsəniz, 20 milyonluq cənublu qardaşlarınıza xəyanət etmiş olarsınız. Mən də onlara cavab verdim ki, onsuz da siz hamınız orta okullarda latın alfabesini öyrənmişsiniz. İkinci tərəfdən, siz bizim latın alfabesinə keçməmişə mane olmaqla fars şovinizminin dəyirmanına su tökürsünüz. Onsuz da biz ərəb əlifbasına keçən deyilik. Bu bizim qəti fikrimizdir. Lakin siz ərəb alfabesi məsələsini ortaya atmaqla bizim kiril əlifbasında qalmağa məcbur edirsiniz. Mənim fikrimcə, ərəb alfabesinə keçməkdənsə, kirildə qalmağımız məsləhətdir.

Bununla bərabər, keçmiş tariximizin öyrənilməsi naminə or-

ta okullarda və yüksək okulların (ali məktəblərin) içtimai fakültələrində ərəb əlifbası təbliğ edilməlidir. Üçüncü tərəfdən mən cənublu qardaşlarıma dedim ki, Siz birinci növbədə ana dilinizin qeydinə qalın, sonra alfabe haqqında düşünərsiniz. Dilsiz alfabe nəyə lazımdır? Axı, sizin ana dilində nə mətbuatınız var, nə məktəbiniz.

Bütün bunlardan çıxan nəticə budur ki, biz heç bir müqavimətə baxmadan, tezliklə latın alfabesinə keçməliyik.

V sorğu: Türkiyə cümhuriyyətinin quruluşundan sonra (1923) Türkiyədə ortaya çıxan türkcənin sadələşdirilməsi və özləşdirilməsi, qısaca dil dəyişikliyi hərəketləri haqqında görüşünüz nədir?

CAVAB: Mən Türkiyə mətbuatında bu barədə fikrimi dəfələrlə bildirmişəm. "Türkcənin sadələşdirilməsi və özləşdirilməsi" bəyragı altında aparılan bu siyasət türk dilinin sün'iləşdirmək, zəiflədirmək və məhv etmək məqsədini güdür. Bu, erməni Akop Dilaçarın hiyləsi idi. Türkiyə türklərinin dilindəki ərəb və fars sözlərini sün'i və uydurma sözlərlə əvəz edəndə cənab Akop nə elədiyini çox gözəl bildirdi. Bununla o, Türkiyə türklərinin əlini ümumtürk dünyasından üzür, Türkiyəni öz sınırları daxilində qalmağa məhkum edirdi. Akopun bu siyasətinə aldanan solcu Türk filoloqları bu siyasətin əsl mənasını anlamır, böyük Türk millətini xırdalayır. Maaləsf Atatürk də bu siyasətə qol qoydu. Yazıq o millətin halına ki, onun dilini erməni Akop açacaqmış!

Dünyada tamamilə saf və təmiz dil yoxdur. Rus dilinin 60.70 faizi latın-avropa və türk-tatar sözləridir. Əgər ruslar öz dillərini saflaşdırmaq üçün əcnəbi sözləri çıxartmaq istəsələr, onda bu dildə heç nə qalmazdı. Buna görə də mən türk dilində aparılan "özləşdirmə" siyasətinin tam əleyhinəyəm. Bu məsələdə rəhmətlik Banarlının tərəfindəyəm. Banarlının "Türkcənin sirləri" kitabı mənim masaüstü kitabımdır.

VI sorğu: Son 10-15 ildə Azərbaycan yazı dilində bir sadələşmə, bir özləşmə təmayülü gözə çarpmaktadır. Bu konudakı fikirlərinizi biltirmisiniz?

CAVAB: Bu təmayülü mən də hiss edərdim. Lakin mən bunu sadələşdirmə deyil, sün'iləşdirmə adlandırırdım. Türk dilinin po-

zulmaz bir qanunu var-əvvəldə mübtədə, sonra xəbər. Məsələn: "Mən səni sevirem". İndi bə'zi qələm sahibləri bu cümlə quruluşunu çevirib, belə yazırlar: "Sevirem səni mən". Bu, sadələşdirmə deyil, sün'iləşdirmədir. Mən belə sadələşdirmənin əleyhinəyəm.

Təşəkkür edirəm.

1991

* * *

"GÜNAHSIZ MÜQƏSSİRLƏR"

—Bextiyar müəllim, hamımıza yaxşı mə'lumdur ki, "yenilməz" Sovet Ordusu öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan əfqan torpağına 1979-cu il dekabr ayının 27-də daxil oldu. Bir ziyalı kimi o vaxt Sov. İKP MK-nın Baş katibi Brejnev bu "beynəlmiləlçi" siyasətinə qarşı hansı mövqedə dayandığınızı daha qabarıq şəkildə oxucularımıza çatdırmağınızı xahiş edirik.

—Əvvəla, indi deyil, 30-40 il əvvəl də mən Reyqanın "Şər imperiyası" adlandırdığı bu imperiyanın əleyhinə olmuşam. Əlbəttə, bildiyimiz səbəblərə görə bunu heç bir yazımda açıq ifadə edə bilməzdim. Lakin universitetdəki mühazirələrimdə fikirlərimi dolayısı yolla tələbələrə çatdırardım. Yə'ni, ümumiyyətlə, dünya imperializmindən danışarkən bu imperializmin insanlara göstərdiyi zülmün, müstəmləkəçilik siyasətinin əmansızlığını izah edərdim və gətirdiyim misallarla tələbələrə "Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit" atalar sözüne istinad edərək başa salardım ki, imperializmi kənarda deyil, öz vəziyyətimizdə axtarın. Eyni zamanda əsərlərimdə sovet siyasətinin dəhşətlərini digər ölkələrə keçirər, güya hadisənin haradasa xaricdə baş verdiyini yazardım. Bunun ən gözəl nümunəsi "Yollar və oğullar" poemamdır. Burada mən Əlcəzair ərəblərinin fransız imperializminə qarşı apardıqları səkkiz illik mübarizəni qələmə almışam. Amma əhvalatı oxuyan ən zəif oxucu belə dərhal başa düşür ki, əsərdə söhbət bizim özümüzəndir. O vaxtlar bu poemadan ötrü məni çox incitdilər. Sonralar əsər mərhum Mehdi Hüseynin köməklili ilə çap olundu.

O ki, qaldı Əfqanıstan məsələsinə, mən bu işin əvvəldən gəti əleyhinə olmuşam. Adama ağır gələn odur ki, bir milləti öz yurdunda məhv etməyə çalışıb, adını da "beynəlmiləlçilik borcu" qoymuşlar. Tezliklə, "Sandıqdan səsələr" başlığı altında çap olunaçaq kitabıma bu haqda həmin dövrdə yazdığım bütün şe'rlərimi daxil etmişəm.

Şərşunaslıq fakültəsini bitirmiş oğlum İsfəndiyarı da tərcüməçi kimi 1980-ci ildə Əfqanıstana apardılar. Mən onun gətməsinə razı deyildim. İstəmədim oğlum belə ədalətsiz müharibənin iştirakçısı olsun. Görürsünüzmü, ömrü boyu ədalətdən, həqiqətdən yazan bir şairin övladını nə günə qoydular, müqəssir elədilər. Bu işdə oğlumla birgə elə mən özümü də günahkar hesab edirəm.

—Bextiyar müəllim, dediklərinizdən belə çıxır ki, əfqan torpağında vuruşanların hamısı günahkardır.

—Əfqanıstanda vuruşanların adını mən "günahsız müqəssirlər" qoymuşam. Azərbaycan balaları əfqan xalqı qarşısında özləri istəmədən günahkardırlar. Bu tək onların yox, millətimizin faciəsidir. Əgər o uşaqlar demokratik, azad bir məmləkətin övladları olsa idilər, belə də olmazdı. Çünki tarix boyu bizim millət heç kəsə toyuğuna "kiş" deməyib.

—Bextiyar müəllim, tez-tez şəhərimizin küçələrində sinəsinə əfqan müharibəsində aldığı orden və medalları taxıb gəzən cavanlara rast gəlirik. Çoxları bunu müxtəlif cür qiymətləndirirlər. Bir ağsaqqal kimi bu məsələ barəsində nə deyirdiz?

—Həmin medalı taxan bədbəxt bilirmi, o nəyin bahasıdır. Axı birdəfəlik dərk etməyin vaxtı çoxdan çatıb ki, sinələrdə bərq vuran o cür alınmış ordenlərin parıltısı haqq uğrunda mübarizə aparənların qanının parıltısıdır.

Yəqin ki, "Medallı dilənçi" şe'rim yadınızdadır. Həmin şe'rimdə də bu barədə öz fikirlərimi yazmışam. Demək istəyirəm ki, yad imperiyanın hökmüylə özgə torpağında günahsız insanların qanını tökməklə "qəhrəmanlıq" göstərib orden, medal almağın axırı yaxşı olmaz:

**Vətən torpağını qoruyan əskər
Şərəf abidəsi, şən heykəlidir.**

Özge torpağında can qoyan əskər
Döşdə yad medalı dilənməlidir.

—Bextiyar müəllim, Siz küçələrin adlarını dəyişən komissiyanın üzvüsünüz. Yəqin ki, Əfqanıstanda həlak olanların adlarını əbədləşdirməkdən ötrü komissiyaya müraciət edirsiniz.

—Əlbəttə, Əfqanıstanda “qəhrəmanlıqla” həlak olan balalarımızın xüsusilə anaları onların adına küçə istəyirlər. Ancaq qoy bizdən inciməsinlər, mən onların adına küçə verilməsi məsələsinə baxa bilmərəm. Axı bu uşaqlar nəyin naminə qəhrəman olublar? Qoy elə yad torpaqda nakam ölən cavanlarımızın ruhu da mənə bağışlasın. Axı mən heç 41-45 müharibəsində ölənlərimizi də qəhrəman hesab eləmirəm...

—Bextiyar müəllim, əlbəttə, bütün bunların hamısı acınacaqlı olsa da, bu gün müharibə içərisində olan Azərbaycan torpağının müdafiəsində “əfqan”ların yeri, əməyi əvəzsizdir. Onlar, sözün əsl mənasında, Qarabağda kişilik cəsarəti, qəhrəmanlıq göstərirlər.

—Mən “əfqan”lar haqqında qərribə xəbərlər eşidirəm. Bu gün onlar doğma torpaqları uğrunda mübarizə aparırlar. Deməli, haqq-ədalət uğrunda döyüşürlər. Şükür ki, “əfqan” övladlarımız dünən zorakılıq əskərləri idisə, artıq indi ədalət əskərləridirlər. Bu yaxınlarda qəhrəmancasına həlak olan “əfqan” döyüşçülərindən Firdovsi Məmmədovun, İlham Əliyevin, Arif Ələsgərovun xatirəsi Azərbaycan xalqının qəlbindən heç vaxt silinməyəcək. Sözümlü yekunlaşdırıb bir də onu demək istəyirəm ki, bu gün Qarabağda torpaqlarımızın bütövlüyü uğrunda döyüşən bütün “əfqan” oğullarımızın hamısını bağrıma basıb, ürəkdən öpürəm.

—Çox sağ olun.

"Mübarizə" qəzeti, 27 dekabr, 1991

* * *

ÇAĞIRIR MİLLƏTİ İMDADA VƏTƏNİ

Nə satılmaz, nə verilməz bünədən yada Vətən!

—Bextiyar müəllim, qəzetimizin 9-cu sayında “hər söz də bir süngüdür” məqaləsində indiki müharibədə sözdən bir süngü kimi istifadə olunmadığından, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin döyüşçülərimizin qələbələrə ruh-

landıracaq əsərlər yazmadığından söhbət açılmışdır. Yəqin ki, həmin yazı ilə siz də tanışsınız...

—Əvvəla, qəzetinizə uğurlar arzulayıram. Bu qəzetin çap olunması çox zəruridir. Ordu qəzetləri vaxtilə ordunun təşkilində, ordunun qəhrəmanlığında çox böyük işlər gördülər. Sizin qəzetin hər nömrəsini oxuyuram. Yəni öz rolu, öz sifəti, özünəməxsus mövzuları var qəzetinizin. Bunlar da çox üstün cəhətlərdir. Sizin qəzetinizdə “hər söz bir süngüdür” adlı məqalədə belə bir cümləyə rast gəldim. Qəzetdə yazılır ki, Daşaltı əməliyyatından sonra Şuşada olarkən yanımda əyləmiş əsgərlər televiziya ekranından bir qrup yazıçı və yaradıcı ziyalılarımızın Türkiyə səfərindən qayıtmasını acı bir istehza ilə qarşıladılar. Mən bunu tamamilə qanuni hesab edərdim.

O çıxış edən yazıçılardan, ziyalılardan biri də mən idim. Və mən o əsgərin yerinə olsaydım, Şuşada əlimdə silah televiziyaya tamaşa etsəydim və görseydim ki, bir dəstə ziyalı Türkiyə səfərindən iştahla danışır, mən o ekrana tüpürərdim. Və ona görə də o əsgərin bizi istehza ilə qarşılamasını düz hesab edərdim. Yaxşı eləyib ki, bizə istehza eləyib.

Amma burda bir məsələ də var ki, o ziyalılar bir az da artıq-əskik danışdılar. Prezidentimizi başladılar tərifləməyə. Hətta biri belə bir cümlə işlədərək dedi ki, prezidentimiz özünü çox yaxşı apardı orada. Adamı gülmək tutur. Prezident orada nə etməliydi? Bu nə sözdü. Buna görə də əgər yadınızdan çıxmayıbsa, iki dəfə mən dedim, “yekunlaşdırmaq bu söhbəti”.

Bilirsinizmi, güllə deyən adam bir müddət ağrını hiss eləmir. Biz güllənin ağrısını sonra hiss edəcəyik.

Milət bu ağır kədərin qarşısında elə bil ki, keyləşib. Hələ özünə gələ bilməyib. Hələ ağrını sonra hiss edəcək. Buna görə sənətkarlarımız da bu ağrını, bu acını vaxtında qələmə ala bilməyiblər. İndi-indi başlayıblar yazmağa, indi-indi milət ona deyən yaranın ağrısını hiss eləyir.

—Sizcə ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin son zamanlara kimi cəbhədə baş verənlərə tamamilə laqeyd qalması bütönlükdə müharibə dövründə onların üstünə düşən vəzifələrə laqeydlikdən doğurdu, yoxsa onlar da bunu bəzi dövlət rəhbərlərimizi kimi özlərinin yox, kimlərinə işi sayır-

dılar? Və ya işləməkdənsə sözcüloyu, mitinqçiliyi üstün tuturdular?

–Zaman bizi indi birdən-birə o durğunluq dövrünün durğunluğundan müharibə şəraitinə getirib çıxarıb. Bu şəraitə uyğunlaşmaq lazımdır. Heç kəs dərhal uyğunlaşa bilmir, çətindir. Mən bunu yazıçıların öz millətinə biganəliyi ilə izah eləyə bilmirəm. Qətiyyə. Əksinə, yazıçı həmişə avanqard olub, həmişə qarşıda gedib. Məgər bu mitinq eləyənlər özbaşınamı eləyib? Həmin mitinq edənlər o adamlardır ki, dünən həmin o yazıçıların əsərlərini oxuyaraq həqiqəti başa düşüblər, dərk eləyiblər. Elə mənı götürün, mən “Latın dili”, “Ana dili” şe’rləri ilə, “Gülüstan” poeması ilə, “Yollar,oğullar” poeması ilə həqiqəti bu millətə aşılamağa çalışmırdımı?

1988-ci ildə mitinqlərin birində mənə zəng elədilər ki, camaat səni istəyir. Bunu eşidib gəldim meydana, xəstə idim. Millət mənı qucağına alıb tribunaya gətirdi. Mən ağladım, onda yanımda olan bir adam mənə dedi ki, ağlama, bu gün sənin gülən günüdür. Bax, burada dayanan 500 minə qədər adam sənin ekdiyin toxumlardır ki, cücərib. Sən bu gün gülməlisən. Həmin toxumlardan indi meşə yaranıb.

Mən tək özümü demirəm. Eləcə də başqa yazıçı yoldaşlarımı deyirəm. Biz zamanın ağırlarına cavab verə biləcək yazıçılar idik. Amma birdən-birə o durğunluq dövründən belə bir müharibəyə düşdük və özümüzü uyğunlaşdırma bilmədik. İndi yavaş-yavaş dirçəliş yaranır.

Bütün bunlarla bərabər, məgər dərhal cavab verən əsərlər yaranmadımı? Bunu inkar etmək olmaz. İnsaf dinin yarisidir. 19 yanvarda yüzrlərlə soydaşımızı öldürdülər, qırdılar. Onun ertəsi günü “Şəhidlər ağısı” yarandı. Bir ay sonra isə “Şəhidlər” poeması yarandı. Bunlar olub və onu inkar etmək olmaz.

–Yaşlı nəsil şair və yazıçılarımızın bədii yaradıcılığında ikinci dünya müharibəsi ilə bağlı çoxlu əsərlərə təsadüf etmək olar. Onlardan biz bu gün məhsuldar addımlar gözləyirik, cavanlara nümunə olacaqlarına inanırıq. Düzü, belə fəallıqdan indi danışmaq olmaz.

–Bu da çox uzun məsələdir. Bu saat gərək yaşlı nəsil cavan nəsle nümunə olsun. O zaman, 1941-ci ildə biz öz torpaqla-

rimızı müdafiə eləmirdik, rus torpaqlarını müdafiə eləyirdik. Amma ona baxmayaraq, S. Vurğun, S. Rüstəm, M. Rahim dərhal qələmə sarıldılar:

Bilsin Ana torpaq, eşitsin Vətən,
Müsəlləh əsgərim mən də bu gündən.-

yarandı.

İndi bu yaranmır. Bunun sirri nədədir, mən bunu açma bilmirəm, izah edə bilmirəm. O ağırı, rus torpaqlarına faşistlərin daxil olma ağırsını biz öz torpağımızda hiss eləmirdik. Təhtəlsüz (şüuraltı) hesabına bilirdik ki, bu, bizim torpaqlarımızda getmir, amma buna baxmayaraq, möhkəm partiya rejimi var idi.

–Müharibə gətirdiyini Bakı şəhərində dünymaq olmur. Deyəsən, heç sizin üzvü olduğunuz parlamentdə də bu, özünü bürüzə vermir. Sizcə, bu niyə belədir?

–Bizim millətimizin həmişə liderə ehtiyacı olub. Təşkilatçılıq yoxdur. Bu gün biz ədəbiyyatımızı qoyaq bir tərəfə, müharibəyə səfərbər olmaq məsələsinə gələk. Xalqımızın hamısı müharibəyə səfərbər ola bilirmi? Yox. Çünki güclü yumruq yoxdur. Mən yumruğu müdafiə etmirəm. Mən demirəm ki, yumruq-despotizm olmalıdır. Amma bir təşkilatçı olmalıdır. Başçı olmalıdır. Çox təəssüf ki, köhnə partiya liderliyi, onun təşkil etmək qabiliyyəti bu saat bizim respublikada yoxdur. Yəni başda oturan millət təşkil eləyə bilmir. Bax, o təşkilatsızlıq bəlasından müdafiəmiz də zəifdir. Müdafiəmizi əks elətdirən ədəbiyyatımız da zəifdir. Ona görə də ədəbiyyatımız hadisələrə dərhal cavab verə bilmir. Bu mənada mən sizin dediyinizlə şərikəm.

Görünür ki, biz ağırıni hələ lazımı səviyyədə dərk eləyə bilmirik. Ağrıdan keyləşmişik. Şillə bizə birdən dəyib. Özümüzü itirmişik. Bu biganəlik deyil. Qədim filosoflardan biri deyib ki, millət-kütlə sıfırdır. Onun qarşısında bir olanda, sıfır dönür qüvvəyə.

Yenə də deyirəm, başda duran bizi təşkil eləməlidir. Elə millət var ki, onun liderə o qədər də ehtiyacı yoxdur. Bizim millətin liderə böyük ehtiyacı var. Erməni yazıçılarından biri demişdir: “Bə’zən deyirlər ki, ermənilərdə millətçilik var, milli birlik var. Amma bizim qonşularımız olan Azərbaycan türklərində isə o yoxdur. Bu, səhv sözdür. Azərbaycan türklərində də milli hiss

var. Amma bizdə işi təşkil etmək var, onlarda isə bu yoxdur". Ye'ni təşkil ola bilmirlər. Millethin başı bir yerə yığıla bilmir.

Parlamentdə özümü pis hiss elədim, qan təzyiqim artdı və bununla əlaqədar olaraq mənı eve gətirdilər. Parlamentin ikinci iclasına mən televiziya vasitəsilə tamaşa etdim. Xəcalət çəkdim, utandım. Əgər bizim parlamentimiz, ye'ni millətin vəklləri bu kökdədirsə, vay bu millətin halına. Birinin sözü o birinin sözü ilə düz gəlmir. Oyunmu gedir, nədir, başa düşmək olmur?

Mən deməzdim oyun gedir. Bəlkə də bu, təşkilatsızlıqdan əmələ gəlir, milli birliyin olmaması faciədir. Ona görə də bizə mütləq bir lider lazımdır.

—Respublikamızın bu keşməkeşli vaxtında şair və yazıçılarımızın çoxu daha çox mitinqçiliklə, siyasətlə məşğul olurlar. Sizcə, onların yalnız öz işləri ilə dərinədən və professional surətdə məşğul olmaları daha yaxşı olmazmı. Axı, me'neviyyatımızı siyasətə qurban vermək olmaz.

—Yazıçılar mitinqçiliklə məşğul deyillər. Hansı yazıçımız mitinqdə çıxış edir? Əvvəllər mən çıxış edərdim, İsmayıl çıxış edərdi. Amma indi biz mitinqə getmirik. Mitinqçilik yoxdur. Amma ədəbiyyat da yaranmır.

Məsələn, mənı götürək. Mən özüm bu sualı özümə verirəm. Mən niyə qələm işlətmirəm? Publisistik məqalələrlə kifayətlənirəm, şe'r yazmıram. Bədii yaradıcılıq üçün sakit bir mühit lazımdır. *Bədii yaradıcılıq qəlbə çökmək, hisslərə çökmək, duyğulara çökməkdir.* Ona indi bizim imkanımız yoxdur. Mən özüm indi şe'r yazmaq üçün əlimə qələm alanda əlim titrəyir. Mən görürəm ki, şe'r yazmaq əhvalında deyiləm. Onda mənə sual verə bilərsiniz: Bəs neçə oldu ki, "Şəhidlər"i yazdın bir aya, niyə yarandı bu? Mən özüm də bunu başa düşə bilmirəm.

—Qarabağda gedən döyüşlərlə bağlı yaradıcılıq planlarınız varmı?

—Ən məşhur filosoflardan soruşublar ki, bədii yaradıcılıq nədir? O demişdir: "Dünyanın heç bir psixoloqu, heç bir filosofu bədii yaradıcılıq prosesinin nədən ibarət olduğu sualına cavab verə bilməyib".

Mən özüm də bilmirəm ki, neçə olur, mən yazıram. Mən nə yazmağa çəkn qüvvə nədir? Ona görə də mən sizin sualınıza

cavab verə bilmirəm. Düşünürəm: nəyə görə mən məqalələr yazıram, amma şe'r yazə bilmirəm. Çünki məqalədə olan şeyi yazırıq, olan əhvalatı yazırıq, bu beləydi, amma belə olmalı deyildi. Bədii yaradıcılıq təhlildir, ye'ni daxili aləmə varmaqdır, iğ dünyasına baş vurmaqdır.

Görünür, bu elə prosesdir ki, bundan sonra ədəbiyyat yaranacaq, bu bir mərhələdir. Məqalələr yazırıq, parlamentdə çıxışlar edirik. Amma sonra lap bunların hamısı bizi bədii yaradıcılığa gətirəcək.

Mən burda nə özümə, nə də başqa qələm yoldaşlarıma haqq qazandırmaq istəmirəm. Yaradıcılıq sirri mə'lum olmayan bir prosesdir. Bəstəkar Cavanşir Quliyev getdi cəbhəyə, hissələrdə oldu, əskər ona şe'r verdi və o şe'r əsasında gözəl bir marş yarandı. İnanıram, o marş hamını səfərbər edəcək. Yalnız millətimizi deyil, yazıçıları, şairləri də səfərbər edəcək.

Maraqlıdır, həmin marş çalınandan bir saat sonra E. Sabit-oğlu mənə telefon açdı. Dedi, mənə söz ver, mahnılar yaradaq, marşlar yaradaq. Qərribə burasıdır ki, o keçə mən yatmayıb bir marş və Vətən haqqında bir şe'r yazdım. Bizdən asılı olmayan bir təkandır bu. Bizə təkan lazımdır. Mən bununla haqq vermək istəmirəm bizim susmağımıza. Biz susmalı deyilik. Biz yazmalıyıq..

Çağırır indi bütün milləti imdada Vətən,
Dəyişilməz, ay oğul, cənnətə dünyada Vətən.

Bizə meydan oxuyan bilməlidir birdəfəlik,
Nə satılmaz, nə verilməz binədən yada Vətən.
Sine altında gerek qəlb kimi hər an döyünə,
Yana ulduz kimi hər sözdə, həm imzada, Vətən.

Vətən eşqindən ucalsın bütün istəklərimiz,
Yaşasın arzuda, məqsəddə, təmənnada Vətən.
Ulular uymadı var-dövlətə, yalnız dedilər:
Ən böyük bəxşişimiz bizdən hər övlada Vətən.

Mənə danışdılar ki, bir kişi evinə gələndə görür ki, onun 15 yaşlı qızını ermənilər darta-darta aparırlar. Ata görür, amma kömək edə bilmir ona. O dözə bilmir, tüfəngi götürərək qızını öldürür ki, ermənilər qızının namusuna toxunmasınlar. Fikir verin, ata öz qızını öldürür. Bunu ancaq mənim millətim eləyər! Bala-

sından keçər, namusundan keçməz. Bu, böyük bir epopeyanın, romanın materialıdır. Belə hadisələrdən çoxlarını danışblar mənə. Bunlar hamısı qeyd olunub, hamısı gələcəkdə yarana-caq.

İndi xırda-xırda şe'rlər yazıram, amma onlarla kifayətl-
enmərəm. Xırda şe'rlərdə bu dərdimizi, faciəmizi göstərmək ol-
maz. Pyeslər, romanlar yaranmalıdır. Və mütəq yaranacaq.
Mümkün deyil ki, bizim yazıçılarımız bu barədə yazmasınlar...

"Xalq ordusu" qəzeti, 7 aprel, 1992

* * *

DEMOKRATIYANIN QƏLƏBƏSİ QORUNMALIDIR

—Həmin sessiyadan bir gün əvvəl bildim ki, Ayaz Mütəllibo-
vu yenidən prezident vəzifəsinə gətirmək istəyirlər. Elə həmin
gün, yə'ni mayın 14-də bu barədə Xalq Cəbhəsinə mə'lumat
verdim. Belə qərara gəldik ki, sessiyanın işində iştirak etməmək.
Çünki bunun arxasında duran fəlakət yaxşı görünürdü. Bu, o
demək idi ki, azadlıq və müstəqillik uğrunda illərdən bəri müba-
rizə aparan, bu yolda neçə şəhid qurban verən xalqımız ye-
nidən rus imperiyasının əsarəti altına düşəcək, başı üstə yenidən
açan azadlıq günəşinin işığından məhrum olacaq. Belə dü-
şünməyə əsasımız var idi. Yaxşı bilirəm ki, Ayaz Mütəllibov
həmişə Moskvanın göstərişi ilə işləyib və bu cür iş üsulundan
da əl çəkmək istəmir.

—Bəxtiyar müəllim, o zaman çox adam elə düşünürdü
ki, Ali Sovetin qabağında çadır quran Hacı Əbdul "yenidən-
qurmanın" başlıca mə'marıdır. Bir qrup adamın onu necə
atıb-tutduqlarını da yaxşı xatırlayırdıq.

—Bunlar hamısı oyun idi. Özü də heç kimin sümüyünə
düşməyən hava altında çalınan oyun idi. Hacı Əbdul vasitə idi.
Onun arxasında başqa qüvvələr durmuşdu. Keçmiş milli
təhlükəsizlik naziri İlhüseyn Hüseynovun çıxışından sonra bu-
nun hansı qüvvələr olduğu daha da aydınlaşdı.

Sessiyadan bir gün sonra, yə'ni mayın 15-də AXC qərarga-

hına gəldim. Qərargahın qabağına çoxlu adam toplaşmışdı. Ha-
mı nigaran və həyəcan içində idi. Orada mən də çıxış etdim və
açıq dedim ki, Mütəllibovun yenidən hakimiyyətə gəlməsi qeyri-
qanunidir, konstitusiyaya ziddir.

Mütəllibov elə ilk çıxışındaca bütün xalqa hədə-qorxu gəldi.
Lazım gəlsə diktatura yaradacağını bildirdi. Bu, demokratiyanın,
özü də yenidən cücərən, boy atan demokratiyanın boğulması
demək idi. Deməli, onun xalqa zidd hərəkətləri, xalq iradəsinin
əleyhinə olduğu elə ilk çıxışındaca bilindi. Əlbəttə, belə olan
tərzdə xalq onu müdafiə edə bilməzdi. Elə ona görə də
əvvəldən axıradək AXC-nin mövqeyini müdafiə etdim, bu gün
də edirəm və düşünürəm ki, Xalq Cəbhəsi xalqın cəbhəsidir.

—Bu gün torpaqlarımız işğal edilir, Qarabağın dağlıq
hissəsi erməni işqalcıları tərəfindən zəbt edilib, sərhəd ra-
yonlarımızda qan tökülür. Bəs Xalqın etimad göstərdiyi,
inandığı AXC xalqı bu beladan qurtara biləcəkmi?

—Torpaqlarımızın əldən çıxdığı, respublika daxilində ictimai-
siyasi hadisələrin kəskinləşdiyi bir vaxtda yeni hökumətin təşkil
edilməsi və hakimiyyətin tamamilə Xalq Cəbhəsinin əlinə keçmə-
si zəruridir. Bu çətin anda, bu ağır məqamda xalqa gün ağla-
yacaq, işlərimizi nizama salacaq yeganə qüvvə Xalq Cəbhəsi-
dir. Hakimiyyətə gələn Xalq Cəbhəsinin öz proqramını həyata
keçirməsi üçün birinci növbədə indiki parlament buraxılmalıdır.
Bu parlamentin necə seçildiyi, seçki zamanı necə oyunlar oy-
nandığı hamıya mə'lumdur. Ona görə də bu parlamentə xalq
tərəfindən seçilən parlament demək düzgün deyil. Elə ona görə
də o, xalqa qulluq etmir, parlamentin üzvlərinə qulluq etmək
məqsədini güdür.

Bütün bunlar qalsın bir tərəfdə. Başqa məsələdən danış-
maq istəyirəm. Adam təəccüb edir: həmin parlament Ayaz
Mütəllibovu alqışlarla prezident stoluna çıxartdı. AXC-nin tə'siri
ilə və bu tə'sirin güclü olduğunu bilən həmin parlament onu
demək olar ki, bir səsle hakimiyyətdən saldı. Bir qədər keçmiş
yenə onu alqışlarla bir günlük hakimiyyətə gətirdi. Bu bir günlük
hakimiyyətdən sonra həmin parlament üzvləri A. Mütəllibovu
prezidentlik taxtından saldılar. İndi bunların hansı sözlünə inana-
san? Bu parlament oyunu kimə lazımdır? Millət vəkili olan bu
adamlar sözlərini, fikirlərini bu qədər tez-tez dəyişsələr, onlara

xalq inanarmı? Ona görə elə düşünürəm ki, bu parlamentin fəaliyyət göstərməyə mə'nəvi haqqı yoxdur.

Bəs nə üçün parlament üzvləri A. Mütəllibovu hakimiyyətə gətirmək istəyirdilər? Hər şeydən əvvəl ona görə ki, onlar xalqı yox, ən əvvəl özlərini düşünürdülər. Yə'ni bilirdilər ki, A. Mütəllibov hakimiyyətə gəlsə onlar stollarını, vəzifələrini qoruyacaqlar, xalqın səsi-yox, onların səsi eşidiləcək.

—Bextiyar müəllim, mənə elə gəlir ki, Yaqub Məmmədovun Ali Sovetin sessiyasındakı çıxışı özünün açıqlığı, cəsarəti ilə ən yaddaqalan çıxış oldu. O, bizim bilmediyimiz, lakin hiss etdiyimiz bir çox qaranlıq məqamları açıqladı. Yana-yana deyilən bu sözlərin arxasında hansı fəlakətin, xalqın hansı faciəsinin dayandığını gördük. Bu çıxışa münasibətinizi bilmək istərdim.

—Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, doğrudan da, bu çıxışda böyük cəsarət var idi. Yaqub Məmmədov sanki bütün kartı açdı. Yaxşı dedi ki, biz bu oyunun kiçik iştirakçılarıyıq, şahmat taxtasında adicə piyadalarıq. Doğrudan da indiyədək Azərbaycanın taleyi özündə yox, başqa yerlərdə-yuxarılarda, imperiya idarələrində həll olunub. Onun üçün də bu vəziyyətə gəlib çıxmışdıq. Biz hərəkət etmirik, bizi oyuncaq kuklalar kimi hərəkət etdirirlər. Yadinızdadırmı, Yaqub Məmmədov da dedi ki, Xocalı, Şuşa, Ağdaban faciələrinin əsl səbəbkarları da tapılmayacaq, onun kiçik oyunçuları üzə çıxacaq, arxasında duran qara qüvvələr isə name'lum qalacaq.

Yaqub Məmmədovun bu cür açıq və cəsarətli çıxışı həqiqətin üzə çıxmasında, çox qaranlıq məsələlərin aşkarlanmasında həlledici rol oynadı.

Bir məsələ barədə də danışmaq istəyirəm. Mayın 15-də Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin qərargahı önündən Ali Sovetin qabağına gedəndə bu millətin böyüklüyünü, əyilməzliyini duydum. Bu, haqq-ədalət uğrunda, qanunun bərpası uğrunda böyük bir millətin hayqıran səsi idi. Ancaq sonra da fikirləşdim ki, axı parlament üzvləri də bu xalqın oğludurlar. Bəs bu təzad haradandır? Mən bir millətin bu qədər yüksək və bu qədər aşağı insanlarını görəndə təəccüblənirəm.

—Bextiyar müəllim, hazırda demokratik qüvvələr hakimiyyətə gəlib.

Xalq onlardan çox şey gözləyir. Əlbəttə, illərlə yığılıb qalmış siyasi və iqtisadi böhrandan çıxmaq o qədər də asan məsələ deyil. Bəs çıxış yolunu nədə görürsünüz?

—Hər şeydən əvvəl hansı yolla olursa-olsun vətənimizdə gedən qanlı müharibəyə son qoyulmalıdır. İlk şərt isə zəbt edilən bütün torpaqlar—bir qarışına kimi ermənilərdən azad edilməlidir. Buna söz ola bilməz. Bu işdə, heç şübhəsiz, qonşu dövlətlər, o cümlədən Rusiya da böyük rol oynamalıdır. Mən ilk gündən dedim ki, Ayaz Mütəllibovun hakimiyyətə gəlməsi Rusiyada baş verən dövlət çevrilişinə bənzəyir. Rusiyada xalq demokratiya uğrunda neçə mübarizəyə qalxdısa, Azərbaycanda da elə oldu. Ona görə bunu Boris Yeltsinə izah etmək lazımdır. Demokratiyanı və demokratik bir qüvvənin hakimiyyətə gəldiyi ölkənin torpağının bütövlüyünü qorumaq hər bir demokratik hakimiyyətin borcudur. Bu barədə Yeltsinlə xüsusi danışıqlar aparılmalıdır.

Bir də biz respublikamızda yaşayan rusdilli əhaliyə müraciət etməliyik. Onlar özlərini öz evlərindəki kimi hiss etməlidirlər. Hər cür təxribatın qarşısı vaxtında alınmalıdır. Belə təxribatlar çox ağır nəticələr verə bilər.

Daha bir məsələ: Biz özümüzün möhkəm müdafiəmizi yaratmalıyıq. Ölkəni isə nizami ordu müdafiə edə bilər. Hələ iki il əvvəl mən parlamentdə Milli Ordu yaradılması təklifini irəli sürdüm. Onda buna qarşı çıxışlar çox oldu. Demək, biz iki il gecikdik. Lakin ruhdan düşmək olmaz.

Millət öz torpağını qorumaq üçün ayağa qalxmalıdır. Hər kəs öz sahəsində ordumuzun güclənməsinə kömək etməlidir. Belə olmasa, biz itirilən torpağımızı geri qaytara bilmərik. Bu saat "hər şey cəbhə üçün, hər şey Vətənin müdafiəsi üçün" şüarı ilə çıxış etməliyik. Mən inanıram ki, biz qalib gələcəyik. "Haqq nazilər, üzülməz" deyiblər. Bir halda ki, haqq bizimlədir, qələbə də bizim olacaq!

Müsahibəni apardı

Aslan KƏMƏRLİ

"Həyat" qəzeti, 28 may, 1992

HAQQIN, ƏDALƏTİN SƏSİYLƏ YAZIRAM

Şəhərdə nə baş verib? Bu suala heç kim dəqiq cavab verə bilmirdi. Elə bu vaxt radioda ürəkləri göynədən, fəryad dolu bir səs eşidildi. Bu, xalqımızın görkəmli şairi, millət vəkili Bəxtiyar Vahabzadənin səsi idi. O, deputatları təcili növbədən kənar səs-siyaya çağırırdı.

Bu səs adamların ürəyində bir qığılcım idi. Bu səs ətrafı bürüyən zülmətin içində közərən bir işıq idi. Bu səsin arxasında duran fəryadı, qanunu, haqqı tapdanan bir xalqın qeyrətli oğlunun həyəcanını, faciəsini hiss etməmək mümkün deyildi.

Aradan iki ildən çox vaxt keçsə də, bu səs yenə qulaqlardadır, şəhid məzarlarının üstündə bir ruh kimi dolaşır.

Qulağımda bu səs, gözlərim önündə belə, qəddi bükülən, millətin faciəsi fonunda öz faciəsini görən və bu faciənin bütün ağırları, əzabları üzünə hopan bir şairin görüşünə yollandım. Gözlərim önündə iki Bəxtiyar canlandı və fikirləşdim ki, onların hansı biri ilə söhbət edim: xalqımızın görkəmli şair oğlu ilə, yoxsa lap gəncliyindən azadlığımız, müstəqilliyimiz uğrunda mübarizə aparan, hələ 1959-cu ildə "Gülüstan" poemasını yazan və bunun üstündə 1962-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetindən işdən çıxarılan, iki il işsiz qalan, min əzab-əziyyət çəkən, 1966-cı ildə yazdığı "Torpaqdan pay olmaz" adlı şe'rinə ermənilərin bugünkü naxələfliyini peyğəmbərcəsinə görə, xəbərdarlıq edən mübariz vətəndaşla?

Bu sualların cavablarını dəqiqləşdirmədən görüşdüm və öyrəndim ki, Bəxtiyar müəllim cəbhə xəttindən Ağdam rayonunun Xaçınçay qəsəbəsindən yenice qayıdıb. Elə bununla da özü söhbətini istiqamətini müəyyənləşdirdi. Elə indi də hiss etdim ki, millətin ağrısı-acısı, zamanın bizə "bəxş" etdiyi faciə şairin əsas işindən ön plana keçib və düşündüm ki, elə belə də olmalıdır, çünki xalqın faciəsini duymadan, hiss etmədən onun şairi də olmaq mümkün deyil. Elə söhbətimizə də bununla başladıq.

—Bəxtiyar müəllim, cəbhə xətinə getmək, döyüşən əsgərlərimizlə görüşmək, elbəttə, sadəcə maraq hissindən doğmur, bu günümüzdə, həyatımızda baş verən faciələrə

yaxından baxmaq və bundan nəticələr çıxarmaq məqsədi güdür. Bu mə'nada sizin təəssüratınızı bilmək istərdik.

—Hər şeydən əvvəl onu deyim ki, cəbhə xəttinə Şəki şəhər icra hakimiyyəti başçısının müavini Təcəddin İbrahimxəlilov, "Bakinski raboçi" qəzetinin Şəki bölgəsi üzrə xüsusi müxbiri Teymur Xəlilov və Fransanın milli qəhrəmanı, oğlu Qarabağ torpağında şəhid olan Əhmədiyyə Cəbrayilovla birgə getmişdik. Cəbhədə döyüşən əsgərlərimizə xeyli pul yardımı, davadərman, siqaret və ərzaq aparmışdıq.

Biz Ağdam rayonunun Xaçınçay qəsəbəsində, Əlimədətli kəndində olduq, Azərbaycan Milli Ordusunun ilk bölmələrinin döyüşçüləriylə görüşdük. Mən tam əmin oldum və inandım ki, haqq və ədalət davası bizim qələbəmizlə başa çatacaq. Bir nəfər kimi ayağa qalxan, Vətəni, torpağı uğrunda, xalqın namusu, qeyrəti yolunda çarından keçməyə hazır olan igid-mərd oğullarımızı, qəhrəman qızlarımızı bu yoldan döndərmək mümkün deyil. Bilsəniz, nə qədər könüllü ilə qarşılaşdıq? Hamısı da Milli Orduya yazılmaq istəyən gənclər idi, hərəsi respublikamızın bir guşəsindən gəlmişdi... Təəssüf ki, orduya hamısını götürmək mümkün deyil...

Məni sevindirən, ürəyimi dağa döndərən cəhətlərdən biri də bu oldu ki, istər alayda qulluq edən, döyüşən, istərsə də Milli Orduya yazılmağa gələn gənclərin arasında çoxlu qız var. Yenə də deyirəm, heç biri hərbi komissarlıq tərəfindən çağırılmayıb, hamısı könüllü gəliblər. Bu alayın tərkibində Vətənin qeyrətlini qoruyan Nüşabə Şirinova, Cəmilə Atakişiyeva, Vəfa İsgəndərova, Xavər Ocaqova və başqaları kimi mərd qızlarımız var.

Mən onlardan biri-Cəmilə Atakişiyeva barədə xüsusi danışmaq istəyirəm. O, siyəzənlidir. Oradakı broyler quşçuluq fabrikinin işçisi olub. Alayda ondan çox məhəbbətlə danışırlar. "Nə cür oldu ki, hərbi xidmətə-bu odun-alovun içinə gəldin?"-deyə Cəmilədən soruşdum. "Vətənimizdə qan tökülür, evlər, kəndlər dağıdılır, adamlar əsir götürülür, işgəncələr verilir. İnsanlıq simasını itirmiş erməni faşistləri dinc sakinlərə olmanın əzab verir, özəli torpaqlarımızı zəbt etmək istəyirlər. Damarından azərbaycanlı qanı axan hansı oğul-qız buna dözər? Doğrusu, atam da məni buraxmaq istəmirdi. Bu sözləri ona da dedim. Dedim ki, ata, vaxt daha o vaxt deyil. İndi hər birimiz silaha sarılmalıyıq.

Vətən dara düşəndə onu oğlan da qoruyalıdır, qız da"-cavabını verdi. Cəmilə xahiş etdi ki, ondan yox, Rey Qasimov, Həsən Mehdiyev, Rəfiq Hüseynov, Rövşən İsmayilov və onlarca digər igid oğullarımız barədə söz açım, yazım.

İnanın, mən Cəmilə ilə, digər gənclərlə söhbət etdikcə, onların fikirləri, amalları ilə tanış olduqca bu millətin böyüklüyünə, əyilməzliyinə bir daha inandım. Bəs nə cür oldu ki, bu millət son illərdə bu qədər əyildi, tapdandı, torpaqları zəbt edildi? Bunların heç birində millətin günahı yoxdur. Bu dahi xalqın, bu əyilməz millətin başçısı, doğru yol göstərən olmayıb. Ona görə ayaqlar altında qalmışıq, ona görə Xocalı faciəsi baş verdi, ona görə rus tanklarının tırtılları, rus əsgərlərinin çəkmələri altında inlədi mənim bu əyilməz xalqım.

Mən bir daha inandım: Komandirdə qələbəyə inam varsa, bu qələbə mütləq qazanılacaq. Mən alayın komandiri, 45 yaşlı podpolkovnik Şirin Mirzəyevdə bu inamı gördüm və hiss etdim ki, bu inam onun əsgərlərinə də sirayət edib. Bax, bu böyük işdir, bu əyilməzliyə, qələbəyə gedən yolun başlanğıcıdır.

Şirin bəydən soruşdum ki, Qarabağ problemi hərbi yolla həll edilməlidir, yoxsa siyasi yolla? O, hərbiçilərə məxsus qısaca dedi: "İstədim siyasi yolla həll edilsin, qan axıdılmasın. Lakin siyasətçilər dil tapa bilməyəndə silahlar danışır. Erməni tərəfi hər dəfə danışığı pozur. Bir də müdafiəmiz yüksək səviyyədə olmasa, siyasi danışığa da baş tutmaz. Onlar yalnız güclə-hərbi potensialın gücü ilə hesablaşırlar. Bunu unutmaq olmaz."

Şirin bəyin sözündə böyük həqiqət var. Qarşı tərəfin gücü olmasa, sözü də keçməz. Ona görə bütün imkanlardan istifadə edib Milli Ordumuzu gücləndirmək və müasir ordu üçün lazım olan təchizatla təmin etmək lazımdır.

Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm. Müharibə edən ölkə müharibə qanunları ilə yaşamalıdır. Hər şeydə nizam-intizam olmalıdır. Adi bir misal: respublikada yüzlərlə qəzet çıxır. Hər qəzet də cəbhədən müxtəlif tonda, müxtəlif xəbərlər verir. Radio və televiziyanı da bunun üstünə gəlsək, nə qədər qarmaqarışıqlıq yarandığı aydın olar. Bir də görürsən ki, televiziya da sərhəd kəndlərindən birini göstərirlər. Kamera qarşısında çıxış edən millis işçisi və ya könüllü müdafiə dəstəsinin üzvü deyir ki, köməyimiz, silahımız yoxdur, kəndi cəmi 3-5 nəfər qoruyuruq. Bunu da

ermənilər eşidir və səhəri ora hücum edirlər. Belə yaramaz.

Mən ömrüm boyu senzuranın əleyhinə olmuşam, bir şair kimi fikrimi, demək istədiyimi açıq deməyi arzulamışam. Lakin indi müharibədir, hər şey ona xidmət etməlidir. Ona görə bu informasiyalar müəyyən yerdə cəmləşməli, qəzetlərdə senzura yaradılmalıdır. Bunu düşdüyümüz vəziyyət tələb edir.

–Bəxtiyar müəllim, düşdüyümüz vəziyyət, doğrudan da ağırdır. Üstəlik də prezident seçkiləri. Bir baxın, namizədlərin sayı nə qədərdir? Sizcə, bu qarşıdurma yaratmaya-cıqmı? Seçkilər nə qədər demokratik şəraitdə keçsə də, aydındır ki, bir nəfər qalib gəlməlidir. Məni qorxudan odur ki, məğlub olan tərəflər küçəyə çıxacaq, seçkilərin düzgün keçirilmədiyini deyəcəklər. Bu da respublikada gərginliyi daha da artıracaq. Bunun isə nə demək olduğu mə'lumdur.

–Açığını deyim ki, mən indiki şəraitdə prezident seçkiləri keçirməyin tərəfdarı olmamışam. Bir halda ki, Ali Sovet qərar çıxartdı, deməli, keçirmək lazımdır. Ancaq gəlin fikirləşək. Elə adamın namizədliyi irəli sürülüb ki, onu heç mən tanımıram, bu millət haradan tanısın? Axı nə olar demokratiya olanda? Bu o demək deyil ki, hamıdan prezident ola bilər, hamı xalqı bu düşdüyü bələdan, bu böhrandan çıxara bilər. Adam gerek özü-özünə hesabat verə. Şəxsən mən özümə baş-başa qalanda nə bir ata, nə bir müəllim, nə bir vətəndaş, nə də bir şair kimi özümə razı deyiləm.

Yeri gəlmişkən, bir misal çəkim. Atam Mahmud kişi savadsız adam idi. Savadsız deyəndə ki, yazı-pozu bilmirdi. Hər axşam yatağa girəndə yorğanın altında özü ilə danışdı. Bir gün dözə bilməyib səbəbini soruşdum. Mehribanlıqla dedi: "Bilirsen, oğul, mən iclas keçirirəm. Özü də mənim iclasım sizinkilərə bənzəmir. Mən hər axşam özüm özümə hesabat verirəm, fikirləşirəm ki, bu gün nə etməliydim və nə etmişəm. Bəlkə bilməmişəm, qayğılı olmuşam, kiminsə xatirinə dəymişəm, sabah ondan üzr istəyim. Bir sözlə, bu "iclas" özümün özümə hesabatıdır."

Bəs görsən bu namizədlər keçə yatanda özlərinə hesabat verirlərmə? Bəs düşünürlərmə ki, prezidentlik xalqın taleyinə, millətin sabahına cavabdehlikdir? Bu ağır yükün altında yeriməyə səndə güc varmı, çiyinlərin bu yükün altında tab gətirəcək?

ekmi?

300 milyonluq ABŞ-da prezidentliyə namizəd, adətən, iki partiyanın nümayəndələrindən olur, hərəsindən də bir nəfər. Ancaq bizdə -7 milyon əhalisi olan respublikada gör neçə namizəd var. Təzə partiyalar yaranıb-adı var, ancaq hərəsini 30-40 nəfər də üzvü yoxdur. Di gəl, hərəsindən bir namizəd irəli sürülüb. Dövlətin daxili və xarici siyasətini həll etmək, ölkəni inkişaf etmiş dövlətlər sırasına qaldırmaq, deyəsən, çoxlarına asan gəlir.

—O ki söhbət siyasətdən düşdü, bir sual da vermək istəyirəm. Bir halda ki, müstəqil dövlətlik, demək, onun müstəqil də siyasəti olmalıdır. Bəs bu sahədə işlərimiz necədir?

—Doğru deyirsən ki, müstəqil dövlətin müstəqil də siyasəti olmalıdır. Uzun illər bizim sözümüz başqasının dilindən deyilib, özü də öz istədikləri kimi deyiblər.

Hər dövlətin özünün milli konsepsiyası olmalıdır: həm daxili, həm də xarici siyasətə dair. Ölkənin hər tərəfli inkişafı bu konsepsiyanın kamilliyindən asılıdır.

Gəlın, əvvəlcə daxili siyasətimizə baxaq. Müharibə şəraitində Qarabağ məsələsini hansı yolla həll edirik? Bu barədə bizim ayrıca konsepsiyamız olmalıdır. Təəssüf ki, yoxdur. İndiyədək bütün rəhbərlərə bu sualı vermişəm, lakin heç kim konkret cavab verməyib. Hər dəfə də deyiblər ki, gəlın yığışaq, bu məsələni həll edək, yə'ni Qarabağ düynünün açılması yollarını tapaq. Ancaq nə yığışırıq, nə də bu düynü açıırıq.

Yadınızdadırsa, Ali Sovetin ilk sessiyasının iclaslarının birində Heydər Əliyev dedi ki, mənım Qarabağ üzrə konsepsiyam var və bu problemin həlli yollarını göstərmək istəyirəm. Elə bu sözü demişdi ki, deputatların bə'ziləri düşdülər onun üstünə. Məsələnin müzakirəsi, millətin faciəsi, kədərı qaldı bir tərəfdə, başladılar öz şəxsi ədavətlərinə. Həmin sessiyadakı çıxışımın elə ilk cümlesində dedim ki, axı o nə deyir? Deyir ki, problemin həlli yollarını göstərən konsepsiyam var. Məgər bunun üstündə adamı tənqid edərlər?

Bu saat elə bir vaxtdır ki, millətin elə ağır anıdır ki, kimliyindən, nəçiliyindən asılı olmayaraq deyilən hər ağıllı sözə qulaq asmaq lazımdır. Şəxsi ədavət hissi, əlinə imkan düşəndə

kimdənsə heyif almaq adəti tərkd edilməlidir.

Daxili siyasətdən danışanda bir məsələni də qeyd etməyə bilmirəm. Bu da özəlsədir məsələsidir. Hamı deyir ki, torpağı kəndliyə vermək, ziyanla işləyən kolxozları və sovxozları ləğv etmək lazımdır. Çox yaxşı, mən də buna razı. Ancaq gəlın görək, bu kolxozları ləğv edib, pis-yaxşı qurulmuş işlək mexanizmi uçurub yerində nə qururuq? Axı təzə bir şey tapmadan köhnəni uçurmaq olmaz. O ki, qaldı torpağı kəndliyə vermək məsələsinə, bu, belə də olmalıdır, yə'ni torpağın sahibi onu əkib-becərən olmalıdır. Ancaq bununla iş bitmir. Torpağı verəndə gərək onu becərməyə mexanizm də, toxum da verəsən, kübrə ilə də, su ilə də tə'min edəsən. Bunlar isə verilmir. Bəs yazıq kəndli neyləsən? Bu barədə bir təklif irəli sürdüm. Dedim ki, Türkiyə balaca traktorlar buraxır, 10-15 hektarlıq yer üçün. Gəlın ondan min dənə, iki min dənə ala,q, paylayaq kəndliyə. O da üç-dörd ilə bu xərci ödəyəcək. Baxan olmadı. Ancaq görün, xalqın pulu ilə nə aldılar: "Mersedes", "Volvo" maşınları, videokameralar... Bunlar kimə lazımdır? Yəqin ki, cavab aydındır. Mən onu bilirəm ki, iqtisadi böhrandan çıxmaq üçün bizim heç olmasa üç illik planımız-konsepsiyamız olmalıdır. Təəssüf ki, yoxdur. Bunların hamısı daxili siyasətdir və çox ciddi məsələdir.

Qaldı xarici siyasətimizə-bu, bir dövlətin sifətidir, onun dünya miqyasında necə tanınmasını göstərən barometrdir. Bu sahədə də işlərimiz o qədər yaxşı deyil. Bu işi nizama salmaq üçün müasir dünyanın siyasətindən baş çıxaran, Azərbaycanı adına layiq təmsil edən, işlədiyi ölkənin dilini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını, o xalqın xarakterini və tarixini dərindən bilən kadr-lar lazımdır. Bu sahədə bə'zən elə iş tuturuq ki, özümüzü pis vəziyyətdə qoyuruq. Adicə bir misal çəkim. 1983-cü ildə Kipr adasının qüzey hissəsində Şimali Kipr Türk Respublikası adlı müstəqil dövlət yaranıb. Onu hələlik təkçə Türkiyə tanıyıb. Bu günlərdə eşitdik ki, Azərbaycanın Moskvadakı səlahiyyətli nümayəndəsi Zaur Rüstəmzadə heç kim tərəfindən səlahiyyət almadan Kipr Respublikası ilə diplomatik münasibətlər yaratmaq haqqında sənədi imzalayıb. Düzdür, onun bu hərəkəti Milli Şura tərəfindən pisləndi və qərar ləğv edildi. Ancaq gəlın hadisənin mahiyyətinə varaq. Əgər Azərbaycanı-müstəqil bir dövləti Rusiyada təmsil edən bir siyasətçi atdığı addımın nə demək olduğu-

nu, bunun arxasında hansı təxribat durduğunu bilmir, ona bu vəzifəni necə e'tibar etmək olar? Biz türk Kiprini müstəqil dövlət kimi tanısaq, bizə yağlı kəsilən bir çox dövlətlər sabah uydurma "Dağlıq Qarabağ Respublikası"nı tanımayacaqlarmı? Əlbəttə, bunun bizə vurduğu ziyan barədə çox danışmaq olar. Biz bu gündən dünyanın bir çox ölkələrində açılacaq nümayəndəliklərimiz üçün ixtisaslı və vətənpərvər kadrlar hazırlamalıyıq.

—Bəxtiyar müəllim, Siz müasir Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsiniz. Sizinlə öz-özə oturduğumuz bu otaqda ədəbiyyat tariximizdə əbədi qalacaq çox əsərlər yaranıb. Bəs indi necə işləyirsiniz? Cəbhə xəttinə getmək, döyüşən əsgərlərimizlə görüşmək, xalqın bu ağrısını-acısını görmək sizə yeni mövzular verirmi?

—Qarabağ ədəbiyyatımız üçün ədəbi material mənbəyi olacaq. Heç şübhəsiz, bu tarix ədəbiyyata gələcək, ancaq bunun üçün vaxt lazımdır. Bu döyüşdə, xalqın bu ağır anında ələ həyatı detallar olur ki, böyük bir əsərin materialı, mövzusu ola bilər. Bu səfərdə mənə bir hadisə danışdılar. Döyüş gedən sərhəd kəndlərinin birində ata görür ki, qızını üç erməni tutub aparır. Atışma başlayır. Ata ermənilərdən birini yaralayır. Lakin inanır ki, qızı qurtara bilməyəcək, artıq onu maşına mindirirlər. Axırncı güllə ilə sərrast nişan alıb qızını vurur. Vurur ki, ermənilərin əlinə düşməsin. Bunu ancaq damarlarından türk qanı axan adam eləyə bilər. Bəs bu, ədəbiyyat üçün ən böyük material deyilmi? Bu, xalqımızın namus, qeyrət yolunda öz balasından keçməyə, onu öz əlləri ilə öldürməyə hazır olduğunu göstərmirmi? Hansı millət bunu edə bilər?

Hələ müşahidələr gedir. Neçə dəyərlər, şillə deyib, ancaq hələ ayrılmamışıq. Bütün bunlara görə hələ iri həcmli əsər yazma bilmirəm. Şe'rlər üzərində işləyirəm. Yuxarıda adını çəkdiyim Cəmilə Atakişiyeva haqqında nəgmə yazmışam. Bəstəkar Adil Bəbirov ona musiqi bəstələyib. Bundan başqa, "Azərbaycan əskəri" adlı marş yazmışam, musiqisi Emin Sabitoğluundur. "Nağıl-həyat" adlı kitabım yenice çapdan çıxıb...

Bilirsinizmi, mənim içimdə ikinci bir səs var—haqqın, ədalətin səsi o. Mən əsərlərimi həmişə bu səsin diqqəti ilə yazmışam. Məni bu yoldan—haqq və ədalət yolundan döndərmək mümkün deyil.

—Sizinlə görüşüb, əliboş getmək Allaha da xoş getməz, bəndəyə də. Yeni yazdığınız şe'rlərdən birini verin, bu yazının son abzası olsun.

—Elə isə, "Vətən olmaz" qəzəlini götürün...

Cənnət ola qurbət, yenə, vallah, Vətən olmaz,
Qurbətdə şah olsan da, bir arzun bitən olmaz.

Əcdadımızın türbəsi torpaq-kökümüzdür,
Torpaqsız açan buğda dənindən də dən olmaz.

Kökəndən aralandınsa, işin düşdü qezaya,
İmdadına, feryadına bir dəm yetən olmaz.

Elçin çəkilən hər bir əzab min çiçək açmış,
Yurdunda əlin çəkdiyi zəhmətə tən olmaz.

Yurd eşqi bütün sevgilərin taçındır əlbət,
Haqdan doğulan qibleyə heç vaxt çatan olmaz.

Söhbəti yazdı:
Aslan KƏMƏRLİ

"Heyat", qəzetli, 4 may, 1992

* * *

QARŞIDURMAYA QARŞIYAM

Yəqin ki, oxucularımızın yadındadır: "Şimali Azərbaycan" dünyaya Bəxtiyarla göz açıb. Birinci sayımızı xatırlayırsınızmi? İkiyə bölünmüş Azərbaycanımızın iki şair oğlu - Şəhriyar və Bəxtiyar bir-birinə necə həsrətlə baxırlar?!

Bu həsrəti şimalı şair vaxtilə belə ifadə edib :

Dayanıb Arazın bu tayında mən,
"Can qardaş" deyirəm, o da "can" deyir.
Ey zaman, sorğuma cavab ver, nədən
Səsim yetən yerə əlim yetməyir...

Bu günlərdə əməkdaşımız B. Vahabzadə ilə görüşüb ondan

müsaibə almışdır. İlk sual, təbiidir ki, həmin qəzəbli misralara filosof şairimizin bu günkü münasibəti barədə olub...

—Cənub mövzusu məni həmişə dərinə düşündürən məsələ olub. 1959-cu ildə yazdığım və üstündə çox başağrısı çəkdiyim "Gülüstan" poemasından bəri ən ümdə arzum Azərbaycanın birliyi, vahidliyidir. Lakin gəlin real danışaq: Şimali Azərbaycanda bu addımı atmaq üçün müəyyən qüvvə yaranıb, kütlənin səviyyəsi artıq o məfhumun reallığı, zəruriliyi ilə tərazlanıb. Cənubda isə bir qədər əksinədir. Mən İranda iki dəfə olmuşam. Sizi inandırırıram ki, Şimalda birlik alovu yolunda parlaqda olan qığılcımlar cənublu qardaşlarımıza nağıl kimi görünür. İrana səfərim zamanı Təbrizdə bir neçə ailədə oldum, birində milli hiss duymadım - hamısı deyir ki, biz "Əhli İrənq". Allah rəhmət ələsin Xudu Məmmədova, mən ermənilər haqqında qəzəblə danışanda o, deyirdi ki, ermənilər, heç olmasa bizim addımızı düz deyirlər: "Türk". Millətimizi xatırladırlar bizə.

"Gülüstan"da belə bir yer var:

Min ləkə vurdular şərəfimə,
Verdik, sahibimiz yenə ver, dedi.
Lap yaxşı ələyib doğrudan bizə,
Biri "baran" dedi, biri "xər" dedi.

Cənubda 22 milyon azərbaycanlı var. Onun təxminən 7-8 milyonunu Cənubi Azərbaycandır, qalanı Tehrana və sair bölgələrə səpələnib. Bunları cəmləmək çox çətindi. Əsas da oldu ki, onlarda milli şüur hələ lazımı səviyyədə yetişməyib. Bir misal çəkim: dostum Nureddinin* İranda olan qohumları ilə rastlaşdıq. Sizi inandırım ki, iki xalaoğlu bir-biri ilə ingiliscə danışdı.

De hara sığışar, hara, ey zaman,
Bu boyda təhqirə xalqın dözməsi.
Dədə Qorqud kimi dədəsi olan,
Millətin özünə dədə gezməsi?

Ustad Bəxtiyar bu sözlərlə iki il əvvəl nə demək istəyirdi? Bu gün də həmin vəziyyət davam etmirmi? Çünki 70 il "böyük qardaş", "ata" deyib rusu etəkləmişik. Bu gün də dədə axtarışı aydın nəzərə çarpır.

—Mən sizinlə şərik. Bu fikri həmişə demişəm və bu gün də

* Nureddin Rzayev-tibb elmləri doktoru, professor

deyirəm: Bizim dədəyə, böyük qardaşa ehtiyacımız yoxdur.

Biz müstəqil dövlətimizi yaratmalıyıq. Dünyada 150 milyon ərəbin 21 dövləti var. Olmazmı ki, 200 milyonluq türkün də 15-20 dövləti ola, müstəqil dövlətlər olaq, gedək-gələk. Amma müstəqilliyimizi, özlüyümüzü, ağılığımızı əldən verməyək.

Respublikamızda yeni demokratik bir dövlət yaranır. Gərək belə bir məqamda heç səhvə yol verməyək. Biz hazırda bıçaq tiyəsinin üstündə gəzirik. Bir balaca səhvimiz bizi fəlakətə apara bilər. İncə siyasət məsələlərinə azacıq yandan baxmağımız bizi ötən acı günlərimizi bir daha yaşamağa məcbur edə bilər. Ayıq olmalıyıq, yatmamalıyıq.

Görün, sapı özümüzədən olanlar nə oyunlar açır bu bıçara xalqın başına: dövlətin sərvətini, varını, qiymətli xammalını xaricə dəyər-dəyməzə ötürür və əvəzində xarici banklarda kapital, mülk ələ keçirir, kapital yığır. Nə qiymət vermək olar bunlara? Hansı ki, həmin pula dirçəliş üçün xeyli iş görə bilədik.

Əlifba dəyişdi, buna öyündük,
Bilmədik, rişəsiz budağa döndük.
Qabağı görmədik öz yaşımızdan,
Nəsillər arası qırıldı bağlar.

Siz bu misralarla ərəb qrafikasından latına keçilməsinə işarə edirsiniz. Bu gün də əlifba dəyişir. Bu səfər kirləndən latına keçirik. Deməli, indi də "kiri"li ömrümüz gələcək nəsillərə yarıqaranlıq qalacaq. Xalq elçisi kimi əlifbanın dəyişdirilməsinə münasibətiniz?

—Mənim fikrimcə, gərək o vaxt əlifba dəyişilməyeydi. Çünki əski əlifbanın çox böyük üstünlükləri vardı. O bütün türk xalqlarını birləşdirir. "Gl" yazılır, mən oxuyuram "gel", türk oxuyur "gel", tatar oxuyur "gil" və s. Bu, bizi yaxınlaşdırır, birləşdirirdi. Bu, o dövrə aid idi. İndi isə mütləq latına keçməliyik, M.Ə. Rəsulzadənin qarşımıza qoyduğu müasirləşmə məramnaməsini yerinə yetirmək üçün bu gün bizə latın əlifbası lazımdır. Lakin milli xüsusiyyətimizi saxlamaq şərtilə. Götürək "X" səsini. Bu səs bizə lazımdır. Çünki biz "hala" demirik, "xala" deyirik. Bizim bu gün işlətdiyimiz "x" hərfi isə əslində "iks"dır. Bu hərfi "h" hərfinin quyruğunu qatlamaqla ala bilərik, yəni "h".

—Bəxtiyar müəllim, iqtidar və müxalifət haqqında nə

deyə bilərsiniz?

—Müxalifət iqtidarın güzgüsüdür. Müxalifət dövlətin nə səviyyədə olduğunu, onun hansı nöqsanlara yol verdiyini xalq qarşısında açıqlayır. Amma müxalifət ədavət səviyyəsinə qalxmamalıdır. İndiki müharibə şəraitində nə qədər ki, erməni saqqallılarını susdurmamışıq, qarşıdurmanın əleyhinəyəm. Mə'lum Kipr hadisəsində Türkiyədə 12 partiya vardı. O zaman bütün partiyalar birləşib "Kipr" məsələsini həll etdilər və sonra başladılar özlərinin iqtidar və müxalifətlərinə.

Ümumiyyətlə, müharibə gedən ölkələrdə partiyalar öz fəaliyyətini dayandırmalı, diqqət yalnız cəbhəyə-qələbəyə yönəlməlidir. Bizdə isə əksinə olub. Müharibənin bu qızgın çağında bütün siyasi partiyaların diqqəti cəbhədəki qələbəmizə yönəlməli ikən, gündə bir partiya yaradıırıq. Mən indiki şəraitdə bunun əksinəyəm. Qələbəmizi təmin etməmiş yaradılan bu partiyalar və siyasi çekişmələr millətə lazım deyil. İndi biz bütün qüvvələrimizi ümumi məsələyə-erməni işğalına qarşı səfərbər etməliyik.

3 aydan çox bir müddətdə hakimiyyətdə olan iqtidar bə'zi səhvlər də buraxır. Misal üçün: bu il kadr məsələsini düzgün həll etməsək, biz dövlətimizi yarada bilməyəcəyik. Hazırkı şəraitdə bütün qüvvələr iqtidarın ətrafında birləşməlidir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, iqtidarda olanlar hansı çətinliklərdən keçib gəliblər. Xüsusilə, Əbülfəz bəyin fəaliyyətini danmaq göydə günəşi danmaq deməkdir.

—Birlik qüvvət gətirər, deyiblər.

—Bu addım mütləq vacibdir, zəruridir. Bu addım atılmasa, biz uçuruma yuvarlana bilərik. Birlik, birlik, ancaq birlik! Mənim bugünkü amalım yalnız və yalnız budur.

—Ustad, "Şimali Azərbaycan" qəzetini oxuyursunuzmu? Onu necə görmək istərdiniz?

—İlk sayından oxuyuram. Birinci növbədə gerek məhz bu qəzet—"Şimali Azərbaycan" ara qarışdırıcı, qərəzçilik fikrli yazılarla çıxış etməsin. Yuxarı səviyyədə, millətimiz səviyyəsində, yüksək intellektual səviyyədə dayansın. Mən istərdim ki, sizin qəzet ikiyə parçalanmış bir xalqın arasında körpü rolunu oynasın, onları bir-birinə yaxınlaşdırsın. Bir sözle, vahidliyin ideoloji baxımdan təməlini bu qəzetdə görmək istərdim. İkinci, millətin öz-

lüyünü saxlamasına kömək edən elmi məqalələrə yer verin.

—Sizin tövsiyəlerinizə mütləq əməl edəcəyik. Ancaq razılaşın ki, kiçik bir redaksiya kollektivi bu qədər məs'ul vəzifələrin öhdəsindən gələ bilməz. Ziyalılarımızın köməyinə böyük ehtiyacımız var...

Şairlə söhbətəşdi: Bəxtiyar Əzizli.

"Şimali Azərbaycan" qəzeti,

24 sentyabr, 1992.

* * *

MƏN İQTİDARI DA, MÜXALİFƏTİ DƏ

AYTQ OLMAĞA ÇAĞIRIRAM

("ZAMAN" qəzetinə müsahibə)

NEDİM YALÇIN: Bəxtiyar müəllim, Azərbaycanın azadlığının e'lanına qədər siz meydanlarda, kürsülərdə tez-tez görünürdünüz, lakin son vaxtlar görünmürsünüz. Bu günlərdə nələrlə məşğul olursunuz?

B. VAHABZADƏ: Hər şeydən əvvəl daha çox düşünməklə məşğulam. Son dörd-beş ildə başımıza gətirilən müsibətləri təhlil edirəm. Onları dəyərləndirirəm. "Neyçün" suallarına cavab arayıram. Son zamanlarda az-az görünməyimin bir səbəbi də budur ki, doğrusu, siyasi mübarizələrdən yorulmuşam. Həm də səhhətim imkan vermir. Özümə çəkilmişəm. Buna görə də Milli Məclisdən öz ərizəmlə çıxdım. Bunun bir səbəbi də budur ki, əski parlament ilə indiki parlament eyni deyil. On-on beş il bundan öncəki parlament seçkilərinə seçki demək olmazdı. *Onun əsl adı seçim deyil, tə'yindir.* O zaman SSRİ dövründə hər sənət sahiblərindən bir neçə adam siyahıya düşərdi. Mən də yazıçı kimi millət vəkiliyi siyahısına daxil olardım. Amma indi seçilən millət vəkili öz məqsəd və qayəsini bilməlidir. O bilməlidir ki, parlamentdə nə iş görəcək və ən mühümü odur ki, özünü seçimə təqdim edən adam parlamentdə daha çox fayda verə bilər, yoxsa öz işi ilə, öz sənəti ilə məşğul olsa? Bunları çox düşündüm və belə qərara gəldim ki, mən Milli Məclisdə müzakirə olunan məsələlərin hüquqi həllini siyasətçi səviyyəsində bilmirəm.

Allah mənı şair yaradıb. Qələmimlə daha çox iş görə biləcəyimi anladığımdan, son zamanlar yenə də evvəldə olduğu kimi qələmə sarılmışam. Buna görə də siyasət meydanından çekilmiş, yazmaqla, mütaliə etməklə məşğulam.

Azadlığın istiqbali

N. Y.: Azərbaycanın əldə etdiyi azadlığın gələcəyini necə görürsünüz? Azərbaycan bu azadlığı başa çatdırıb biləcəkmiki?

B. V.: Biz istiqlalımızı aldıq, lakin bu istiqlalı istəməyən düşmənlərimiz çoxdur. Ona görə də biz qazandığımız istiqlalımızı qoruyub saxlamağı da bacarmalıyıq. Mən indi anlayıram ki, saxlamaq almaqdan çətin imiş. Hələ biz dövlətimizi yarada bilməmişik. 93-cü ili biz dövlət quruculuğu e'lan etdik. Demək biz hələ bu il dövlətimizi quracağıq. Bir halda ki, dövlətimiz hələ çoxluq dövrünü yaşayır, daha dəqiq desək, hələ iməkləyir. *Demək, onun yixılmaq qorxusu var.* Buna görə də mən dəfələrlə yazmışam və çıxışlarımda demişəm: "Müharibə gedən ölkədə hamı bir olmalıdır". Azərbaycanda qeydə alınmış 27 partiya var. 7 milyonluq bir xalq üçün bu qədər partiya ehtiyac varmı? Mən belə güman edirəm ki, müharibə aparan ölkənin bir partiyası, yə'ni bir məqsədi, bir cəbhəsi olmalıdır. O da torpaqlarımıza göz dikən düşməni məlub etmək, torpaqlarımızdan qovmaq! Buna nail olmadan meydana çıxan hər bir fikir ayrılığının əleyhinəyəm. Mən bununla müxalif partiyaların olmasını inkar etmək istəmirəm. Müxalif partiya nəinki lazımdır, hətta vacibdir. Lakin xarici düşməni məhv edəndən sonra, daxildəki fikir ayrılığı ilə məşğul olmaq olar. *Nə qədər ki, rus imperiyası erməniləri bizim üstümüzə qışqırdır, istiqlalımızın təhlükədə olduğunu anlamaılıq. Gələk ordumuza; bizə gün kimi aydındır ki, ordu yalnız ölkənin müdafiəsi ilə məşğul olmalıdır. Amma biz nə etdik? Biz ordunu da siyasətə qarışdırdıq. Bizim cəbhədəki məğlubiyyətlərimizin əsas səbəbi bax budur.*

N. Y.: Sizin söylədiyinizdən belə çıxır ki, hələ də rus imperiyası öz barmağını buradan çekməmişdir. Sizin illərlə mübarizə apardığınızı bilirik. Ye'ni bilmək istəyirik, yenidən keçmişə dönmək mümkündürmü?

B. V.: İndi Rusiya parlamentində Yeltsinə qarşı çoxlu müxa-

lifet qüvvələri yaranmışdır. Hətta kommunistlər də baş qaldırıb. Bu gün eşitdiyimə görə, ABŞ prezidenti Klinton dünyanın yeddi ən qüvvətli dövlətini çağırmış və demiş ki, biz Rusiyaya yardım etməsək, orada demokratiya məhv ola bilər. Yenidən diktatura yarana bilər. Bəli, bu ehtimal var. Bircə şeyi unutmaz ki, Rusiyadakı hadisələri bizdə də dəstəkləyənlər tapıla bilər. Mən bundan qorxuram, indi hadisələr o qədər sürətlə inkişaf edir, o qədər dəyişir ki, bu dəyişkənliyi tutmaq və təhlil etmək çox çətin-dir.

Buna görə də nəinki sabah, hətta bir saat sonra nə olacağı-nı bilmək çətinləşir. Təəssüf ki, milləti təşkil edən yeddi milyo-nun hamısı eyni səviyyədə deyil. Millətin bir qismi ağıllı ilə deyil, mə'dəsi ilə, daha çox şəxsi mənafe hissi ilə düşünür. Bu isə bizi fəlakətə apara bilər. İndi bizim millətimiz, demək olar ki, şok vəziyyətindədir. Bir tərəfdən müharibə, övladlarımızın qırılması, evlərdən gələn matəm səsi, digər tərəfdən qıtlıq, üçüncü tərəfdən 100 minlərlə evsiz-eşiksiz qaçqınlarımızın faciəsi. Bun-ları düşündükcə adamı dəhşət götürür. Yüz yetmiş il bundan əvvəl rus işğalına mə'ruz qalan bu millət heç bir zaman susma-mışdır. O həmişə müxtəlif şəkillərdə öz e'tirazını bildirmişdir. On doqquzuncu əsrin ikinci rübündən sonra müəyyən fasilələrlə xalq üsyanları olmuş, millət dözməmiş, çar boyunduruğundan xilas olmaq istəmişdir. Son yetmiş ildə də xalq bir neçə dəfə ayağa qalxmışdır. Bunun çox nümunələri var. Mən burada bir-bir saymaq istəmirəm. Bir şeyi e'tiraf etmək lazımdır ki, millət son iki yüz ildə indiki qədər qıtlığa, qidasızlığa və qaçqınlığa mə'ruz qalmamışdır. Bu mə'nada camaatın güzəranı ilə də he-sablaşmaq lazımdır. Bütün bunlarla yanaşı dözmək, gələcəyi-mizə ümüdlə baxmalıyıq.

Azərbaycandakı siyasi vəziyyət

N. Y. Son vaxtları nəzərə alaraq Azərbaycandakı siya-si vəziyyət barədə nə deyə bilərsiniz?

B. V.: Son dərəcə mürəkkəb. O dərəcədə mürəkkəbdir ki, mən də anlama bilmirəm.

N. Y. Bunu bir qədər də açə bilərsinizmi?

B. V.: Mən iqtidarı da, müxalifəti də ayıq olmağa çağırıram. Qüvvələr birləşməlidir. Məsələn, mən keçmiş katib H. Əliyevin ağılından, təcrübəsindən istifadə etməyi bu gün üçün çox zəruri

sayıram. Bu fikiri Ə. Elçibey də televiziya ilə dedi. Amma istifadə etmədilər.

N. Y.: Azərbaycan azadlıq elan etdi. Lakin bir sıra taleşizliklərə düşər oldu. Bunların da ən böyüyü rus imperiyasının ortaya atdığı Qarabağ müharibəsidir. Onun nə zaman qurtaracağı məlum deyil. Sizin fikrinizcə, bunun axırı necə olacaq?

B. V.: Son günlər deyirlər ki, masa arxasına keçmək, danışmaq lazımdır. Cəbhədə məğlubiyyətdən sonra masa arxasına keçməyin bizim üçün faydalı olacağına inanmıram. Siyasi danışq hərbi qələbədən sonra mümkün ola bilər. İndiki halda masa arxası danışq erməni tərəfi üçün faydalı nəticə verə bilər, bizim üçün yox.

N. Y.: Siyasətdən çox danışdıq, bir az da mədəniyyət məsələlərinə toxunaq. Azərbaycanda mədəni tərəqqini bir mədəniyyət xadimi kimi siz necə qiymətləndirirsiniz?

B. V.: Gərək hər şeyi olduğu kimi, rəngsiz, boyasız qiymətləndirəsən. E'tiraf etməliyəm ki, biz rus mədəniyyətindən və onun vasitəsi ilə Qərb mədəniyyətindən çox şey əxz eləmişik. Son 70 ildə bizim elmimiz və mədəniyyətimiz çox inkişaf etmişdir. Elmin hər sahəsində qüdrətli alimlər nəslə yetişdirmişik. Xüsusilə neft kimyası sahəsində. Eləcə də ədəbiyyat və incəsənət sahəsində. Üzeyir Hacıbəyli, Q. Qarayev, F. Əmirov, Niyazi kimi bəstəçilər müasir dünyanın ən qüdrətli sənətkarlarından sayılır. Rəssamlardan T. Nərimanbəyov, T. Salahov, S. Bəhlulzadə kimi fırça ustaları dünya səviyyəli sənətkarlardır. Eləcə də ədəbiyyat sahəsində, C. Cabbarlı, S. Vurğun və R. Rza kimi qələm sahibləri nadir sənətkarlardır.

Bir şeyi də e'tiraf etməliyik ki, ədəbiyyat söz sənəti olduğundan totalitar sistemin damğası ədəbiyyatda daha çox hiss olunur. Lakin ədəbiyyat sahəsində də rejimə qarşı e'tiraz səsləri yüksəlmişdir. Bunu danmaq olmaz.

Totalitar rejimin xalqın ruhunu, mə'nəviyyatını, dilini eritmək, yox etmək siyasətinə baxmayaraq bizim sənət və ədəbiyyatımız öz kökü üzərində inkişaf etdi.

Türkün mədəniyyəti

N. Y.: Keçmiş Sovet imperiyası dağıldıqdan sonra 5

müstəqil türk cümhuriyyəti meydana gəldi. Yə'ni türk kimliyi yenidən dünyanın nəzərini cəlb etdi. Türkün mədəniyyətini eks etdirən ünsürlər, sizcə, nələrdir?

B. V.: Bu ünsürləri dəqiqliyi ilə üzə çıxartmaq üçün milli psixologiyamız öyrənilməlidir. Sivilizasiyalı millətlər bu işi çoxdan həll ediblər. Mən bu barədə respublikanın bir çox rəhbər işçiləri ilə söhbət etmişəm. Təəssüf ki, biz hələ bu məsələyə başlamamışıq. Məncə, milli xarakter öyrənilmədən milli ünsürləri müəyyən etmək çətindir. Bununla belə tövsiyyə nədir? Birinci növbədə əsrlər boyu formalaşmış bir çox adət-ənənə və verdişləri bərpa etmək. Əski türk yazılarını –Mahmud Kaşğariləri, Orxon-Yenisey yazılarını, Oğuznamələri dərinləndirərək öyrənmək!

Eyni zamanda, türk İslamdan ayırmaq olmaz. Nə vaxtsa bir kitabda oxumuşdum *"İslamı ərəblər yaratdı, türklər qoruyub saxladı"*. Bu, doğru fikirdir. Əgər türk olmasaydı, İslam çoxdan dağılmış, peyğəmbərimizin müqəddəs məzarı yerlə-yeksan edilmişdi. Axı, 10 əsr İslama bayraqdarlıq edən türk olmuşdur.

Bir sözlə, türk mədəniyyətini ümumislam mədəniyyətindən ayırmaq olmaz. Ümumislam mədəniyyətinin içində türkün çox böyük payı var.

N. Y.: Azərbaycan xalqı Anadolu türklərini uzun müddət böyük həsrətlə gözlədi. Əgər əvvəllər bura qonaq gələn türklər böyük məhəbbətlə qarşılanırdırsa, indisə hərdər açıldıqdan sonra bu məhəbbətçilik o qədər də hiss olunmur. Sizcə, buna səbəb nədir?

B. V.: Hər şey qeyri-adilikdən çıxıb adiləşəndə qiymətini itirir. 5-10 il əvvəl bir azərbaycanlının təsadüfən bir Türkiyə türkü ilə rastlaşması onun üçün mö'cüzə idi, qeyri-adi idi. Amma indi hər gün küçədə hər azərbaycanlı onlarla türklə rastlaşır, beləliklə də qeyri-adilik adiləşir və öz dəyərini itirir. Bununla belə, hər bir şüurlu azərbaycanlının qəlbində Türkiyə türklərinə bir məhəbbət heykəli var. Başqa cür də ola bilməz. Osmanlı türkləri dərəcələrdə həmişə bizə kömək əllərini uzadıb, bizə arxa olmuşlar.

Qeyri-adilik adiləşəndən sonra, yə'ni gediş-gəliş artandan sonra bazar söhbətləri meydana gəldi. Yə'ni bir azərbaycanlı "Qapalı qarşı"da almaq istədiyi bir şeyi istədiyi qiymətə türk tacirindən ala bilmirsə, onu "xəsis" və başqa pis sözlərlə damğala-

mağa başladı. Əlbəttə, bu aşağı səviyyəli adamların aşağı səviyyəli düşüncəsidir. Belə söhbətləri dilə getirmək və bu xırda incikliyi Türkiyədəki türk xalqına şamil etmək qəbahətdir.

Bir səbəb də Türkiyədən bura gələn alicənab, xeyirxah iş adamları ilə yanaşı öz xeyrini güdən xırda alverçilər də var. Onların bə'zisi burda yaxşı işlərlə məşğul olmadılar. Əxlaqsız hərəkətlərə yol verdilər. Bütün bunları tək-tək adamlara deyil, bütün türk xalqına şamil edən səviyyəsiz adamlar dedi-qoduya başladılar.

Bir səbəb də Türkiyə hökumətinin son zamanlar siyasət xatirinə Ermənistanı el uzatmasıdır. Türkiyənin bu hərəkəti Azərbaycan xalqını incitdi...

N. Y.: Bəxtiyar müəllim, Türkiyə və Azərbaycanın siyasi-mədəni münasibətləri barədə nə deyə bilərsiniz?

B. V.: Siyasət məsələlərində biz də ehtiyatlı olmalıyıq, siz də. Hər şeyi açıb-ağartmaq lazım deyil. Mədəni əlaqələrə gəlincə, bizdə güclü olanları siz bizdən, sizdə güclü olanları biz sizdən götürməliyik. 200 illik ayrılığımız nəticəsində sizdə və bizdə yeni adətlər, vərdişlər emələ gəlmişdir. İndi isə xüsusilə mədəniyyət sahəsində türk birliyinə doğru getməliyik.

N. Y.: Bu yaxınlarda Azərbaycanda yeni qanun qəbul edildi: "Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir". Bu bizi sevindirdi, lakin üzünüverici dartışmaları təkrar başladı. "Biz ikinci bir böyük qardaş istəmirik" sözlərinə tez-tez rast gəlirik. Əslində Türkiyənin belə bir siyasəti də yoxdur. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

B. V.: Bu məsələ barədə mübahisə etmək cəhəldir. Biz türkük, dilimiz də türk dilidir. Lakin bu mübahisələrə son qoymaq və daha dəqiq ifadə etmək üçün belə deməliyik: *Biz Azərbaycan türküyük, dilimiz də Azərbaycan türkcəsidir.*

N. Y.: Burda deyirlər ki, azərbaycanlı mütəxəssislər Türkiyəyə gedirlər və bundan bə'zi dairələr Türkiyə əleyhinə rə'y yaratmaq üçün istifadə edirlər. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

B. V.: Elə sahələr var ki, orada bizim mütəxəssislərə sizdə və ya sizin mütəxəssislərə bizdə ehtiyaç var. Burada mən heç bir qəbahət görmürəm. Xüsusilə mənim qələm dostum Anarın 4

aylığa Türkiyəyə getməsi, orada Azərbaycan ədəbiyyatından mühazirə oxumasına mən pis hal kimi baxmıram. O başqa söhbətdir ki, məsələn, Amerikadan gələn Türkiyənin gözəl riyaziyyatçısı İhsan bəyi, onun beynini apardılar. O da getdi Amerikada qulluq elədi. 20 il bundan əvvəl "beyin axını" deyən bir söhbət yaranmışdı. Əlbəttə, bu pis haldır. Amma əgər mənim beynim İstanbula gedirsə və ya əksinə, buna beyin axını demək olmaz. Çünki hər iki ölkə mənə də, ona da vətəndir. Əgər bir Azərbaycan türkü Eynşteyn kimi böyük bir ixtira eləsə, ona sən məndən çox öyünəcəksən. Pakistanda Nobel mükafatını alan bir alim var – Abdissalam. Mən onunla fəxr edirəm. Necə olur, özümle fəxr etməyim?

Orta Asiya ilə münasibət

N. Y.: Ustadım, bir şair və ziyalı kimi Orta Asiya respublikaları ilə münasibətləriniz varmı?

B. V.: Hər zaman olmuşdur, indi yoxdur. Məsələn, Özbəkistanda mənim bir neçə kitabım basılmışdır. Biz qarşılıqlı surətdə bir-birimizin əsərlərini öz dilimizə çevirmişik. Son zamanlar isə, sözün doğrusu, mən onlardan küsmüşəm. O şairlər və yazarlarla ki, mənim əlaqəm var idi, özbək, türkmən, qazax olsun, fərqi yoxdur, onlar bizi bu məsələdə dəstəkləmədilər. Mən onlardan incidim. Məsələn, Çingiz Aytmatova telefon açdım. Amma səsimizə səs vermədi. Bu məsələdə gerek bizim sözüümüz bir olaydı. Gerek onlar bizi dəstəkləyəydilər. Amma Orta Asiya bizi dəstəkləmir.

N. Y.: Mülletimizin istiqbalı xatirinə siz onların bu qusurlarına baxmayaraq bir təşəbbüsdə oldunuzmu?

B. V.: Olduq və olacağıq. Onların bir qismi ilə Türkiyədə, yazarlar birliyinin qurultayında görüşdük, dərldəşdik.

N. Y.: Bəxtiyar müəllim, müsahibəmizin sonunda xalqa, Azərbaycan və Türkiyədəki oxucularımıza demək istədiyiniz sözünüz var?

B. V.: Mən həm öz qardaşlarıma, həm də qanı bir, canı bir Türkiyəli qardaşlarıma üz tutub deyirəm ki, bazar söhbətlərini icimai səviyyəyə qaldırmasınlar. Alçaq adamlar hər yerdə ola bilər. Bu 60 milyonluq Türkiyə xalqına və ya 7 milyonluq Azərbaycan xalqına aid deyil. Xırda bazar söhbətlərini gələn mətbuata çıxarmayaq. Bizdə də bu saat belə xəyal qırıqlığı emələ

gəlmiş, sizdə də. Bu bizim bə'zi səviyyəsiz adamlarımızın səviyyəsiz söhbətləridir.

O ki, qaldı mənə... Mənim canım qurban olsun millətimə. 68 yaşım var. Dünyanı anlayandan bu günə qədər mən Türkiyə demişəm. Türkiyə havası ilə yaşamışam. Mənim atam da, babam da belə olmuşdur. Şükür Allaha ki, biz arzumıza qovuşduq, elimiz əlinizə çatdı. Bundan sonra xırda söhbətləri böyütməyə, şirtsirtməyə.

"Zaman" qəzeti, 20 mart, 1993

* * *

TELEFON SÖHBƏTİ

(Heydər Əliyevi Bakıda kimlər qarşıladı, necə qarşıladı...)

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ilə "Demokratik Azərbaycan" qəzetinin baş redaktoru İsa İsmayilzadənin söhbəti.

...Eşitmişdim ki, Heydər Əliyev bazar günü, fevralın 28-də Bakıya qayıdır, onu da eşitmişdim ki, qarşılayanlar arasında xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə də olacaq. Təxminən iki il bundan öncə, H. Əliyev Moskva ilə "sağollaşib" birdefələlik doğma yurda dönəndə, həmin bu aeroportda Mütəllibovun fitvası ilə ona qarşı nə həngamələr törədildiyini də bildirdim: nifrət, qəzəb dolu şüarlar, atmacalar, təhqirlər... Onda H. Əliyev başını aşağı salıb, qeyzlənmiş kütlənin arasından Bəxtiyar müəllimin köməyi ilə birtəhər çıxmışdı. Bu dəfə isə...

Dəstəyi şairin nəvəsi Adilə Sultan qaldırır, babanı istədiyimi deyirəm, sonra həyat yoldaşı cavab verir, sonra da...

—Xoş görmüşük, Bəxtiyar müəllim, çoxdandı səsinizi eşitmirəm—nə telefonla, nə də...

—Xoş gördük. Vallah, elə ki, adamın kölgəsini qılınclayanlar tapıldı, nə səsinə çıxarmaq istəyirsən, nə də özünü göstərmək istəyirsən.

—Bəxtiyar müəllim, eşitdim, dünən (söhbət martın 1-də oldu) siz də aeroportda olubsunuz, Əliyevi qarşılayanlar arasında. Az qala nağıl kimi danışırırlar: görünməmiş hörmət-izzətlə, məhəbbətlə...

—Elədi. Amma iş burasındadı ki, iki-üç il bundan qabaq bu adamların çoxu Mütəllibovun göstərişi ilə onu az qala daş-qalaq eləyəcəkdi. Həmin millətin oğulları, həmin qonaq... O qəzəbli adamları çıxsaq, o zaman Heydər Əliyevi 5-6 adam qarşılamışdı. O dəfə söyüşlər, təhqirlər, atmacalar, bu dəfə... ayağı altında kəsilən qoç... Bəlkə də 10 min adam yığılmışdı aeroporta. Tanışlara üzümü tutdum: "Lotular, bəs onda hardaydınız?" Gülüldür.

—Bağışlayın, siz danışdıqca, iki il bundan əvvəl parlament iclasında onu sancmaq, təhqir etmək üçün növbəyə dayananlar göz önünə gəlir.

—Elə bu dəfə də onu qucaqlayıb öpməyə növbəyə duranlar çoxalmışdı. İlahi, bu necə xalqdı!

—Söyendə də birinci, sevəndə də birinci. Birincilik azar...

—Mən çəkilib kənarda durmuşdum, özüm çağırdı. Onu deyim ki: bu dəfə təyyarə düz deputat otağının qarşısına yaxın sürüldü. Adamları görüb təəccübləndi: "A kişilər, mən Məkkədən gəlirəm ki?.." Hə, mənə çağırdı, "gəl görüşək"—dedi, dedim, növbə gözləyirəm, güldü. "Heydər müəllim, 100-dən çox maşın gəlib, o dəfə də mən sizi öz maşınım ilə qarşıladım, mənim maşınım da getdik şəhərə. İndi də gedək". Razılaşdı. Çıxdıq. Gördük, prezident də maşın göndərmiş. Dedi: "Bu dəfə sən mənimlə getməlisən". Mindik maşına.

—Yol boyu nədən danışdınız—gizli deyilsə?..

—Bizi, xalqımızı maraqlandıran məsələlərdən elə bir söz demədi. Dedi ki, sən, mənim yaşım keçib, elədiyimizi eləmişik, amma millətin bu dar günündə millətimizə öz kömək əlimizi uzatmasaq, gələcək nəsil bizi bağışlamaz. İmkanım olsa, nə bacarıram, eləyərim—əgər bunun üçün şərait yaratsalar... Təki millətimiz bu vəziyyətdən xilas olsun. Bir də onu dedi ki, bir-iki günə kimi görüşərik. Belə-belə işlər...

—Doğrudan, niyə görünmürsünüz?

—Desəm, xalqımdan incimişəm—düz çıxmaz. Amma atmaca atanlar, su bulandıranlar, qəzet səhifələrini təhqirlə, söyüşlə doluranlar çoxalıb; yəqin onların bir məqsədi var: xalqın sevdiyi, hörmət etdiyi, üzde olan adamları gözədən salmaqla hörmətə

minmək istəyirlər. İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar, Anar, nə bilim kimlər nə vaxtdan xalqın ögey oğulları oldu? Yadıma düşür Əlibəy Hüseynzadənin, Məmməd Əminin, Əhməd bəy Ağaoğlunun taleyi... Cəmiyyət öz ziyalisinə arxa çevirəndə, iqtidar onu saymayanda –halbuki, bu iqtidarın hakimiyyətə gəlməsində bizim necə rolumuz olub, bir Allah bilir– biz neyləməliyik? Ya susmalıyıq, ya da üzümüzə xoş baxılan yerə üz tutmalıyıq.

–İnciməyin, belə dar günümüzdə mən Vətəndən uzaqlaşanlara haqq qazandırmıram, Bəxtiyar müəllim! İndi adam özünə adi yaradıcılıq evinə, istirahətə, mə'zuniyyətə getməyi də qıymır.

–Əlbəttə, qazanc yolu tutub gedənlərə mən də haqq qazandırmıram istəmirəm... Yaxşı, mənə nə qədər atmaca atarlar? Oğlu filan yerdə işləyir, prokurordu, nə bilim, nə? Mənim oğlum oldu-ğuna görə heç yanda işləməməlidir? Bəs onun ailəsi? İxtisasca hüquqşünasdırsa, o neyləməlidir? Biz hamımız, sən də, mən də qələmlə çörək qazanırıq, hərəyə Allah bir ömür yolu verib. Tez-tələsik adamın adının üstündən xətt çəkmək, nə deyim, nankorluqdu.

–Ürəyinizə salmayın, Bəxtiyar müəllim, onsuz da əvvəllər, imperiya dövründə də yazanlara heç vaxt “sağ ol” deməyiblər. illərlə, günlərlə alqışladığımız, həsrəti-ni çəkdiyimiz azadlıq idealımız gerek gözümdən düşməsin, bizi ruhdan salmasın–hətta istədiyimiz azadlıq olmasa belə... Sağ olun...

"Demokratik Azərbaycan" qəzeti, 3 mart, 1993

* * *

SAMSUN universitetinin asistanı

HÜSNİYYƏ MAYADAĞ'ın

suallarına cavab

1. “Şənbə gecəsinə gedən yol” kitabınızda gedən həyat hekayənizə əlavəniz varmı?

–Hələlik heç bir əlavəm yoxdur.

2. İlk şe'riniz barədə nə deyə bilərsiniz?

–Çocuqluğumda yazdığım ilk şe'r toyuq çolpalarını qorxudan çalağan haqqında idi. Ona şe'r demək olmazdı. Çalağana e'tiraz nidası idi. Ürəkdən gələn bu nida haqsızın haqlıya, güclünün gücsüzə hakim olmaq ehtirasına bir uşaq üsyanı idi.

3. Millət vəkiliyiniz sənətinizə mane deyilmi?

–Mənim sənətimlə millət vəkiliyim eyni əqidəyə, eyni məqsədə xidmət edir. Yə'ni yazdıqlarımı millət vəkili kimi parlamentoda müdafiə edirəm. Mənim fikrimcə, sənət cəmiyyətdən, cəmiyyəti idarə edən siyasətdən ayrı olmamalıdır. Bir sözlə, mən “sənət sənət üçündür” şüarını qəbul etmirəm. Mənim fikrimcə, sənət xalq üçün, vətən üçündür. Bu mə'nada böyük Sabir və Mehmet Akif mənim üçün nümunədir.

4. ...

5. Yaradıcılıqdan başqa bir alışıqlığınız (hobbiniz), şəkəri-niz, varmı?

–Yaradıcılıqdan və oxumaqdan başqa ayrı alışıqlığım yoxdur. Yazarkən özümü zorlamıram. Yalnız gecələr çalışıram. Gündüzlər isə oxumağı sevirəm. Bir gün oxumasam, elə bil nəşə itirmişəm. Daha çox nəsr əsərləri oxuyuram.

6-7. Şe'r nədir? Sizcə şe'rin məqsədi, qayəsi nədir?

–Məncə, şe'r –qayə deməkdir. Qayəsiz, fiksiz şe'ri şe'r hesab etmirəm. Bu mə'nada Nəcib Fazilün “Cəmiyyətin rə'yasını ayrı bir rə'ya üslubuyla anladan bir təbirmə” fikri ilə razılaşıram.

Cəmiyyətsiz şe'ri, şe'rsiz cəmiyyəti qəbul etmirəm. Daha doğrusu, şe'r cəmiyyətin özünə məxsus aynasıdır.

8. Şe'r yazmağa nə zamandan başladınız?

–Orta məktəbdən. Şe'rlərimi ədəbiyyat müəlliminə göstərdim. Bəyəndi və mənə bu işə həvəsləndirdi.

9. Yenilik həvəsil Bu elə qəm ki,
Könül duyduğundan el götürməyə,
Elə bir təlatüm istəyirəm ki,
Dünya silkələnə, təzə don geyə.

misralarınız içində yaşadığınız cəmiyyətin dağılmasını, onun ye-

nisi ilə əvəz olunmasını arzulamaq deyilmi? Şe'rin yazıldığı 1979-cu ildə bu fikri necə deyə bilmisiniz? Bəs o zaman senzura yox idimi?

–Misal gətirdiyiniz misralar “Təzəlik”adlı şe'rimdəndir. Bu şe'rın əsas qayesini Siz yaxşı anlamısınız. Bu şe'rdə ilk baxışda güya mən şe'rdə, sənətdə inqilab, yenilik istədiyimi yazıram. Əslində isə bu şe'rdə 70 illik sovet istibdadından xilas olmaq arzumu bildirmişəm. Onu da deyim ki, şe'rın əsas məzmununu təşkil edən rus boyunduruğundan xilas olmaq arzumu o zaman millət çox gözəl anlayırdı. “Dünya silkələne, təzə don geyə” misrasında mən bu arzumu açıq bildirmişdim. “Təzə don” ifadəsində cəmiyyətin əski donunun məhv olub yenisi ilə əvəz olunmasını –yə'ni bağımsız bir dövlət olmaq arzumuzu ifadə edirdim. O zaman bu misra sensorun nəzərindən qaçmış, kitab basıldıqdan sonra anlamışdılar və bunun ağrısını sonralar çəkdim.

10. Çıxmaq istəyirəm bu qalıblardan, Görürəm, şe'r də başqa cür qalib-

beytinizdə şe'rdə forma məhdudluğunun əleyhinə olduğunuzu mu demək istəyirsiniz?

–Bu misralardan belə mə'lum olur ki, güya mən şe'r qalıblarından söz açıram. Əslində isə mən bizi məhdud edən cəmiyyət qalıblarından, əl-qolumuzu bağlayan imperiya qanunlarından, senzuradan və s... danışırım. Amma burda sizə elə gəlmiş ki, mən vəzn və qafiye məhdudluğundan söz açmışam. Misraya diqqət yetirin: “Görürəm şe'r də başqa cür qalib” “şe'r” sözünün yanındakı “də” onu göstərir ki, başqa cür qalıblar da var. Demək, burda mən şe'r qalıblarından başqa, cəmiyyətdə mövcud olan qalıblardan şikayətlənirəm.

Buradan çıxaraq “Sizcə, şe'r nasıl olmalı?” sorğunuza cavab verirəm: Cəmiyyətdə insanın insanlığını əlindən alan, insan haqlarını tapdayan qalıblara qarşıyam. Amma şe'rdə, sənətdə qalıbların, qaydaların olmasını vacib sayıram. Nə üçün? Ona görə ki, şe'r hər şeydən öncə musiqidir. Vəzn və qafiye isə şe'rın musiqisini, ahəngini təmin edən əsas şərtidir. Buna görə də mən vəznə və qafiyəsiz şe'ri qəbul edə bilmirəm.

11. Müasir ədəbiyyatın inkişafı üçün nəyi vacib hesab edirsiniz?

niz?

–Müasir ədəbiyyatın inkişafı üçün hər şeydən öncə kökə qayıtmağın, ənənədən uzaqlaşmamağın, dədə-baba irsinə hörmət etməyin zəruri olduğunu düşünürəm.

Təəssüf ki, son zamanlar türk sənətçiləri və ədəbiyyatçıları dədə-baba ənənəsinə arxa çevirmiş, öz köklərindən uzaq düşmüşlər. Məncə, adi daşın da, qayanın da öz tarixi, öz keçmişi və öz kökü var. Müasir dünyamızda ənənəsi olmayan tək bir şey var: o da inkubator cücələridir. Buna görə də inkubator toyuqlarının dadı, tamı olmur. Mən “Nəreyə gediyor bu dünya?” pyesində kökə qayıdışın zəruriliyi məsələsini qoymuşam. Bu pyes Türkiyədə basılmışdır. Rica edirəm onu diqqətlə oxuyasınız.

Azərbaycan Türk ədəbiyyatının bugünkü halı nasıldır?– sualınıza gəlincə, deməliyəm ki, Azərbaycan Türk ədəbiyyatı uzun illər sovet imperiyasının senzura baskısında qalmasına baxmayaraq öz minillik ənənəsindən ayrılmamış, öz kökü üzərində boy atmışdır. Son 5 ildə isə müharibə ilə bağlı olaraq ədəbiyyat nisbətən zəifləmiş, indi yazıçılar bədii əsərdən çox, publisistika ilə məşğuldurlar. Bu isə müharibənin tələbidir.

12. Şe'rdə şəkil axtarışlarına necə baxırsınız?

–Şe'rdə şəkil və qalib məsələsinə münasibətimi öncəki suallarınıza cavablarımla bildirmişəm.

13-14. Azərbaycan şe'rinə ana dili mövzusunun mühüm yer tutduğunu nə ilə izah edərsiniz?

—Siz düz hiss etmisiniz: Azərbaycan şe'rinə ana dili mövzusu mühüm yer tutur. Bunun səbəbi Sizə bəlli olmalıdır. 70 illik sovet imperatorluğu dövründə Azərbaycanda bütün dövlət işləri, rəsmi yazışmalar və toplantılar yalnız rus dilində aparılır, ana dilimiz sıxışdırılırdı. Buna etiraz olaraq, əksər şairlərimiz ana dili mövzusunda şe'rlər yazdılar. Mən “Ana dili” şe'rimi 1953-cü ildə yazmışdım. Çap etmədilər. Bu şe'rim üstündə başım çox bəlalər çəkdi. Bunu eşidən mənim ustadım böyük şair Səməd Vurğun məni yanına çağırırdı və şe'rdə Lenindən bir epiqraf verməyimi istədi. Epiqrafı mənə özü verdi. Lenin vaxtı ilə demiş: “Hər kəs öz vətəninə və ana dilini sevməlidir”. Bu sözləri şe'rə epiqraf verib xilas oldum. Lakin bir neçə il sonra yazdığım “Latın dili”

şə'rinde də ana dilimizin taleyi məsələsinə toxunduğumdan yə-niden tə'qiblərə mə'ruz qaldım.

15. Bu da qismətmiş tələdən yeqin,
Nə etmək? Buna da dözerəm yənə.
Xalqın məhəbbətli

rəqiblərimin

Döndü nifrətinə, xəyanətinə—

misralarının nə münasibətlə yazdığını açıqlaya bilərsinizmi?

—“Nağıl-həyat” kitabımdan gətirdiyiniz misal həyatda olmuş bir hadisədən doğmuşdur. Təvazödən kənar olsa da sual verdi-yinizə görə açıqlamalıyam: Mənim qələm yoldaşlarım, yə'ni məsləkdaşlarım xalqın mənə olan böyük sevgisinə qısqanır və həтта xəyanətə də əl atırdılar. Bu şə'r açıqlamaq istəmədiyim bir xəyanətin nəticəsində yaranmışdır.

6. Bir şə'rinizdə “Bic, zinakar balaları” “kağız üstdə söz ol-mamış” boğduğunuzu yazırsınız. Rica edirəm bunu açıqlayası-nız.

—Sovet imperializmi dövründə bu quruluşa qarşı olan nifrəti-mi açıqcasına yazı bilmədiyimdən o duyğuları, o fikirləri “kağız üstdə söz olmamış boğurdum”— yə'ni yazı bilmirdim. Bununla yanaşı, sovet imperilazminə nifrətimi gizlətmək, özümü maska-lamaq üçün bə'zən Lenin haqqında şə'r yazır, məqalələrimdə Lenindən misallar gətirirdim: “Məsələn, “Ana dili” şə'rimdə. Le-nindən ana dili haqqında dediyi sözləri şə'rimə epigraf gətirməs-əydim, bu şə'r çap oluna bilməzdi. Bu cür yazılarımı misal gətir-diyiniz həmin şə'rdə dediyim kimi “bic, zinakar balalar” adlandırmışam.

17.

18. Bir şə'rinizdə “Dəyişməzdir əqidəm”— deyirsiniz. Əqidə-nizin nədən ibarət olduğunu deyə bilərsinizmi?

—“Axı dünya fırlanır” şə'rimdə dediyim “Dəyişməz əqidəmin” nədən ibarət olduğunu sorursunuz. Dünyanı və özümü az-çox dərk edəndən bu günə qədər mənim yalnız bir əqidəm olmuş-dur: Vətən, millət və onun taleyi! Mənim üçün bundan başqa əqidə yoxdur.

19. Sizin yaradıcılığınızda “Özündən narazı olmaq” və

“Səhvləri e'tiraf etmək” amilini necə izah edərsiniz?

—“Özündən narazı olmaq”, “Hər zaman narahat olmaq”, “Səhv atılan addımları” düşünüb özünü “qınamaq”, yanlışlıqları “etiraf” etmək mənim bütün yaradıcılığımın qırmızı xətt kimi keçir. Mən hər zaman özümdən narazı olmuşam. Çünki özümə kənardan baxıb öz nöqsanlarımı, öz qüsurlarımı görməyi bacar-mışam. Böyük Yunus Emrə deyir ki, “Bəndə bir bən də var bəndən içəri”. Bu çox böyük fikirdir.

Dünyada hamı ikidir. Mən bir şə'rimdə yazıram:

İnsan göyde ay kimidir,
Görünməyən tərəfi var.

Bizim hamımızın görünməyən tərəfimiz var. Əsl insan odur ki, özünün görünməyən tərəfini görə bilsin. Görünməyən tərəfi-miz əsasən qüsurlarımızdır. Biz bu qüsurları gizlətməyə çalışır, adamlara yalnız yaxşı tərəfimizi göstəririk. Rica edirəm mənim “İkinci səs” pyesimi diqqətlə oxuyasınız. Həmin pyesdəki “İkinci səs” vicdanımızın səsidir. “Nəyə gedir bu dünya” pyesin-dəki ulu əcdad obrazı da vicdanın səsidir. Bunu bilmədən mənim pyeslərimi açıqlamaq mümkün deyil.

Mən bir şə'rimdə yazıram:

Başqasının gözünü taxaydım öz gözüme,
Başqasının gözünü baxaydım öz-özümə.
Onda ayıblarıma özüm düşmənlər oldum.
Onda mən, mən olardım!

Mən hər zaman özümə kənardan, başqasının gözü ilə bax-mağı, öz qüsurlarımı görməyi və qüsurlarımla savaşağı se-virəm. Və bunu oxucularıma təbliğ edirəm. Mənim pyeslərimin əsas obrazları da belədir.

20. Göründüyü kimi gördüm dünyanı,
Çox vaxt görə bilmədim olduğu kimi,—

misralarını açıqlaya bilərsinizmi?

—Misal gətirdiyiniz misralarda Sizin hiss etdiyiniz kimi, mən dünyaya və adamlara öz qəlbimin pəncərəsindən baxdım və ələ zənn etdim ki, dünya və insanlar göründüyü kimidir. Amma belə deyilmiş. Dünya və insanlar göründüyü kimi olmur. Bu fikir Cəlaləddin Ruminin “Göründüyü kimi ola bilmərsənsə, olduğun

kimi görün" kəlamı ilə səsleşir.

21. Hissim dərin, sözlüm solğun,
Qəlbim geniş, sinəm dar

misralarının arxasında duran mə'nanı açə bilərsinizmi?

–Bu misralarda qəlbimdəki duyğuların ifadəsini tapa bilmə-
diyimdən şikayətlənirəm. Çünki ən böyük şair belə qəlbindəki
duyğuları, hissləri tam dəqiqliyi ilə ifadə edə bilməz. Çünki
sözlər çox zaman bir rəngli olur, hiss, həyəcan isə bir rəngli sö-
zün qalibinə sığa bilmir, həm də ona görə ki, duyğuların, hissl-
ərin yaşı bizim yaşımızdan çoxdur. Bə'zi duyğular irsən
dədələrimizdən keçir. Bunun üçün də deyirəm:

Məndən əvvəl doğulubdur
Sinəmdəki duyğular.

22. N. Fazılın "Şair... məchullar aləminin dərbədə səyyahı-
dır" fikrinə necə baxırsınız?

–Nəcib Fazılın misal gətirdiyiniz fikrinə ortağ çıxıram. Şair
ömrü boyu arayır, nəyi aradığını konkret olaraq bilmir. Bilməyə-
bilməyə arayır. O, hər zaman mə'lumdan məchula, işıqdan qə-
ranlığa körpü salır: Bə'zən məchulda, qaranlıqda özünü itirir.
Dolaşır, amma bu yoldan çəkilmir.

Son zamanlar yazdığım, Sizə göndərdiyim "Ədəbiyyat qəze-
ti"ndə (15 yanvar 1993) çap olunan "Qəm-şadlıq" şe'rinə Nəcib
Fazılın dediyi "Məchullar aləminə səyahət" məsələsinə mən də
toxunmuşam:

Kəder düşüncədir, qəm düşüncədir,
Qəmin pəncəsində düşüncələr biz.
Fikirler fikrimdə qönçə-qönçədir,
Məchula bir yoldur hər düşüncəmiz.

Şair yarada-yarada özünü də yaradır. Özünü idraka doğru
gedir. Özünü idrak isə Allah idrakıdır. Özünü tapan Allahını tanır.
Mənim Allahı dərk etmə yolundakı düşüncələrimi açıqlamaq
istəsəniz yenə də Türkiyədə çap olunmuş "Pyeslər" kitabında
gədən "Fəryad" pyesimdə Nəsimi adı ilə zindana salınan iki
Nəsiminin dialoqunu diqqətlə oxuyun.

Mən mənsub olduğumuz İslam dininin əsaslarını dərinləndirən
oxumamışam. Bu bərdə elmi mə'lumatım azdır. Bunun da gü-

nəhi mənə də deyil. Bildiyiniz kimi, kommunist rejimində dinimiz
tam yasaq edildiyindən mənim dini təhsilim olmamışdır. Namaz
qılmağı da bilmirəm. (Allah günahımızdan keçsin). Bununla
belə, dinimiz irsən ruhumuzda və qanımızda yaşamışdır. Mənim
İslamı duyğularım şe'rlərimə bilgidən deyil, qanımdan, ruhum-
dan süzölmüşdür.

23. Qərb və rus ədəbiyyatına münasibətiniz?

–Qərb və rus ədəbiyyatını və sənətini çox sevirəm. Onu da
deyim ki, yalnız mən yox, bütün Azərbaycan yazarlari, rəssam-
lari və bəstəçiləri Batı ədəbiyyatından və sənətindən çox fayda-
lanmışlar. Bunsuz mümkün deyil. Şekspiri, Şilləri, Balzakı, B.
Hüqonu, S. Sveyqi, Tolstoyu, Dostoyevskini, Çexovu, Puşkini,
Lermontovu necə sevməmək olar.

Mən Bethovenin, Baxın, Motsartın, Şopenin, Vaqnerin, Çay-
kovskinin əsərlərini məmnuniyyətlə dinləyir və onlardan böyük
zövq alıram.

Rus baleti, rus teatrosu dünyada tanınır. Biz bunlardan
öyrənmiş və öyrənirik. Bununla yanaşı, öz muğamımız və böyük
bəstəçimiz Üzeyir Hacıbəylinin əsərləri mənim üçün anamın lay-
lasıdır.

24. Azərbaycanın birləşəcəyinə inanırsınızmi?

–"Gülüstan" müqaviləsilə ikiye bölünmüş Azərbaycanın bir
gün birləşəcəyinə inanıram. 1959-cü ildə yazdığım və başıma
çox bəlalər açan "Gülüstan" poemasında mən bu məsələyə to-
xunmuşam. Bu əsər "Nağıl-həyat" kitabımda var.

25. Ziya Göyälpin "Turan" ideyasına necə?

–Ruhuna səcdə qıldığım Ziya Göyälpin "Turan" ideyası
mənim də əqidəmdir. Bu ideyanın doğrulması üçün "Türk,
kəndinə dön" şüarını əlimizdə bayraq etməli, ilk növbədə, özü-
müzü idraka çalışmalıyıq.

26. Azərbaycanın indiki istiqlalına münasibətiniz?

–Azərbaycan istiqlalına qovuşmadan öncə həsrətini çəkdi-
yim ən böyük arzu Azərbaycanın istiqlalı idi. Bu arzuma qovuş-
dum. Lakin qəlbən sevənə bilmədik. Bunun səbəbləri çoxdur, ha-
mısını açıqlamaq mümkün deyil. Yalnız birisini deyim ki,
ermənilərlə müharibə sevincimizi yaraladı.

27. Bugünkü Azərbaycan gəncliyi haqqında fikriniz?

–Bugünkü Azərbaycan gəncliyində gözə çarpan ən mühüm keyfiyyət onlardakı vətənpərvərlik hissidir. Əgər vətənpərvərlik var isə başqa kiçik qüsurları onlara bağışlamaq olar.

28. İndiki bağımsızlığınızdan tam razısınız mı?

–Biz hələlik istiqlalımıza tam qovuşa bilməmişik. Hələ dövlətimizi indi yaradırıq.

29. Bugünkü Türkiyə dövlətinin Azərbaycana münasibətindən razısınız mı?

–Türkiyə dövlətinin bizim dövlətə münasibətinin səmimi olub-olmaması barədə bir söz deyə bilmərəm. Çünki diplomatiya olan yerdə səmimiyyətdən söz açmağa dəyməz. Amma Türkiyə türklərinin Azərbaycan türklərinə səmimi münasibətinə şübhəm yoxdur. Bu başqa cür ola bilməz. Biz sizləri sevdiyimiz qədər, Sizin də bizi sevdiyinizə zərər qədər şübhə etmərəm. Axı biz bir atanın belindən gəlmiş doqma qardaşlarıq.

Yanvar,1993

* * *

İCAZƏLİ QƏHRƏMANLIĞA NƏ VAR KI...

MÜXBİR: Ərazimizin böyük bir hissəsi düşmən əlindədir. Cəbhədəki uğursuzluqlarımızın səbəbini nədə görürsünüz?

B. V.: Bu, hamımızın dərdir. Üzeyirlər, Bülbüllər diyarı Şuşamızın indi erməni tapdağı altında olması, "İstiqlal marşı"nın müəllifi M. Akifin dililə desək, müqəddəs minarələrimizə namehrəm əlinin toxunması hamımıza xəcalət gətirir. "Bu niyə belə oldu?" sualını hamı bir-birinə verir. Və qəribə burasıdır ki, hamı da bunun əsas səbəbini görür və bilir. Bununla belə, hamı bu sualı həm özünə, həm də müsahibinə verir. Bu sualı siz də mənə verəndə məgər bilmirsiniz ki, bunun əsas səbəbi daxili çəkişmələrimizdir?

MÜXBİR: Haqlısınız.

B. V.: Mühəribə gedən ölkələrin vətəndaşları öz daxili zid-

diyyətlərini, çəkişmələrini kənara qoymalı, xarici düşməne qarşı yumruq kimi birləşməlidirlər. Hanı? Bizdə bu varmı? İkinci tərəfdən bütün sivilizasiyalı ölkələrdə hərbiçilər heç bir partiyanın üzvü olmurlar. Hərbiçilər siyasətin fəvqündə dururlar. Biz isə siyasətə hərbiçiləri də qarışdırdıq. Əsgərin bir vəzifəsi olmalıdır: xarici düşməni əzmək, Vətənin müdafiəsi ilə məşğul olmaq! Bizim hərbiçilərsə bu əsas vəzifədən çox, siyasətlə məşğul oldular. Nəticəsi də göz qabağında!

MÜXBİR: Son zamanlar ziyalılarımızın ölkədən getməsinə necə baxırsınız?

B. V.: Vaxtilə Amerika başqa ölkələrdə olan istə'dadlı adamları yüksək maaşla ölkəsinə də'vət etmək və onların elmi potensialından bəhrələnməklə ABŞ-ı dünyanın ən qüdrətli dövləti səviyyəsinə qaldırdı. Hər xalqın istə'dadlı ziyalısı onun milli sərvətidir. Bu mə'nada, ümumiyyətlə beyin axınını mənfi hal sayıram. Konkret olaraq millətimizin istə'dadlı oğullarından Anarın 4 aylığa kontraktla Türkiyəyə getməsində heç bir pis şey görmürəm. Əksinə, onun orada Azərbaycan ədəbiyyatından müha-zirələr oxuması yaxşı haldır.

MÜXBİR: Deyilənə görə, o, iqtidardan inciyib?

B. V.: Inciyib-incimədiyini bilmərəm. Amma onu deyə bilərəm ki, son 2-3 ildə mətbuatımızda Anara haqsız hücumlar oldu. Sovet totalitar sisteminin zenitdə olduğu vaxtlar Anarın yazdığı, "Adamın adamı", "Yaxşı padşahın nağılı", "Anlamaq dərdi" kimi qiymətli əsərlərini xatırlayaq. O, bu əsərlərlə sovet rejiminin kökünə balta çalırdı. Biz bunları nə tez unudub, onu sovet rejiminin tərənnümçüsü saydıq? Millətinin dər-d-sərini yazan, onun taleyini öz taleyi ilə birləşdirən yazıçının dünənki əməllərini bu gün yerə vuranda biz vicdanı və ədalət hissimizi unutmurmuq? İcazəli qəhrəmanlığa nə var ki? Kitabların mikroskopla oxunduğu, beş-altı senzuradan keçdiyi dövrlərdə elə əsərlər yaranıb ki, bunları inkar etmək, yaxud qəsdən görməmək ən azı insafsızlıqdır.

MÜXBİR: Siz Milli Məclisin üzvü idiniz. Amma sonradan orada işləməkdən imtina etdiniz. Səbəbi nə idi?

B. V.: Mən Milli Məclisdə siyasi hadisələrin məntiqinə, dərinliyinə vara bilmədiyimi dərhal anladım. Gərək hər kəs öz yerini

və harda daha yaxşı və daha faydalı ola biləcəyini başa düşsün. Mən bunu vaxtında dərk etdim və öz xahişimlə Milli Məclisdən çıxdım. Çünki 350 millət vəkili ibarət parlament bir şeydir, 50 adamlıq MM tamam başqa şey.

MÜXBİR: Mə'lum həqiqətdir ki, Sizin üçün xalq, Vətən və onun mənafeyi hər şeydən əziz olub. Yaradıcı ziyalıların bəziləri deyirlər ki, içində yaşadığımız qarışıq cəmiyyətdən, əzabını çəkdiyimiz hadisələrdən indi yazmaq mümkün deyil. Lakin Sizin yaradıcılığınızda bu düşgünlük hiss olunmur. Maraqlıdır, bu qədər dərdin əhatəsində necə yazırsınız?

B. V. : Əvvəla, son 2-3 ildə elə mühüm şey yazı bilməmişəm. Bu mə'nada özüməndən narazıyam. Buna baxmayaraq, dediyiniz kimi, yenə yazıram. İkincisi, indi hər gün, hər saat sür'ətlə dəyişən hadisələrin məntiqini tutmaq, fəlsəfi mə'nasını qavramaq çox çətindir. Çünki hər şeyə uzaqdan baxmaq onu tam halda görməyə imkan verir. Yaxından baxmaq tam görmək deyil. Buna görə də mən belə başa düşürəm ki, bu günün siyasi-ictimai hadisələri yalnız gələcəkdə böyük ədəbiyyatın materialına çevriləcək.

MÜXBİR: Bu bərdə konkret hansısa bədii əsər bərdə düşüncünüzümü?

B. V. : Şübhəsiz, Azərbaycanda istiqlal mübarizəsi bu günün işi deyil. Vətənimizin rus imperiyası tərəfindən işğalından indiyə qədər bu mübarizə ardıcıl olaraq davam etmişdir. XIX yüz ilin ikinci çərəyi müəyyən fasilələrlə kəndli üsyanları dövrü deyilmi?

Maarifçilik hərəkatı, xüsusən "Əkinçi"-nin fəaliyyəti etiraz səsləri deyildimi? Əsrimizin əvvəllərində Sabir, Mirzə Cəlil, Hədi, Ə. Hüseynzadə, H. Cavid, Əhməd Cavad, Əhməd bəy Ağaoğlunun yazıları təcridatdan qədər mövcud sistemlərə (əvvəl çap üsul-idarəsinə, sonra sovet totalitar sisteminə) qarşı üsyan deyildimi? M. Ə. Rəsulzadənin yaratdığı "Müsavat" partiyası əvvəlcə rus çarizminə, sonra isə mühacirətdə sovet rejiminə qarşı 1912-ci ildən bu günə qədər mübarizə aparmadımı?

1930-1931-ci ildə Şəki və Gəncədə baş verən üsyanlar yatırıldıqdan sonra uzun müddət davam edən qaçaqçılıq hərəkatı mübarizə tariximizin şanlı səhifələridir.

1937-ci ilin qurbanlarını xatırlayaq. Bizə gün kimi aydın de-

yilmi ki, H. Cavid, Ə. Cavad, Y. V. Çəmənzəminli və s. kimi mütəfəkkir sənətkarlar həqiqətən sovet rejimi ilə barışa bilməz və: Əyil, Kürüm, əyil keç, Dövrən sənəin deyil, keç-dəyə haykırmağıydılar. Onları "xalq düşməni" adlandırmışdılar. Əslində isə onlar xalqın dostu, quruluşun həqiqətən düşmənləri idilər. Biz bəzən üzde olanları görürük. 1947-ci ildə Gülhüseyn Hüseynoğlu, İsmixan Rəhimov, Azər Ələskərov, H. Hacıyev və s. kimi bir dəstə gənc tələbənin hərəkatını və onların 25 il cəza ilə Sibirə sürgün olunmasını bu gün unutmamalıyıq. Nəhayət, R. Rza, X. Rza, İ. Hüseynov, Anar, Fərman Kərimzadə, Sabir Əhmədov kimi yazıçıların sovet rejiminin eybəcərliklərini böyük ustalıqla ifşa edən əsərlərini yada salaq.

Bütün bunlar istiqlal mübarizəsinin müxtəlif şəkilli təzahürləri idi. Buna görə də istiqlal mübarizəmizin tarixini Xalq Cəbhəsinin fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırmaq mübarizəni çılızlaşdırmaq onu kökdən məhrum etməkdir. Son zamanlar bu məsələlər barəsində çox düşüncəm...

MÜXBİR: Bəxtiyar müəllim, Sizinlə Novruz bayramı ərəfəsində görüşürük. Üreyinizdən hansı hisslər keçir?

B. V. : Millətimizə bayram münasibətilə təbrik edirəm. Bu il də Novruz müharibə şəraitində, qurbanlar vərə-vərə qarşılayırıq. Arzum odur ki, gələcək bayramımıza qədər müharibə qurtarsın, Xocalı, Laçın, Şuşa, cəmi Qarabağ camaatı bayramı öz yurtdan keçirsin.

"Hürriyyət" qəzeti, 19 mart, 1993

* * *

DİLİMİZİN VƏ MİLLƏTİMİZİN ADI

MÜXBİR: Bəxtiyar müəllim, bu günlərdə Milli Məclis Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini "türk dili" e'lan etdi. Bu haqda Sizin mülahizənizi bilmək maraqlıdır.

B. V. : Bizim dilimizin türk dili olması, millətimizin də türk adlanması aksiomadır. Yəni bunun sübuta ehtiyacı yoxdur. Bir misal. Səhv etmərsə, Stalinin 60 illiyi münasibətilə 30-40-cı illərdə bir kitab çıxmışdı. O kitab məndə son zamanlara qədər

var idi. Orda Səməd Vurğunla Stalin arasında bir dialoq verilmişdi. Təxminən o dialoq belə idi: Stalin S. Vurğundan adını, familiyasını soruşur. O, Səməd Vəkilov deyir. Stalin cavabında deyir ki, sən Vəkilzadəsən. Sonra millyyətinə xəbər alır. S. Vurğun türkmən deyir. Stalin deyir, sən türk deyilsən, azərbaycanlısan. Millətimizin "azərbaycanlı" adlanması bu vaxtdan başladı. Əslində bu gün Milli Məclisin çıxartdığı fərman millətimizin adının bərpası, özünə qaytarılmasıdır. Amma bu işə hazırlıq lazımdır. Çünki milləti təşkil edən tək-tək adamların hamısı bu məsələni eyni səviyyədə bilmir. Mənə bu məsələ ilə bağlı keyli zənglər oldu. Zəng edənlərin əksəriyyəti bizim türk adlanmağımıza e'tiraz edirdi. Adamlarla şəxsi söhbətlərimdən və telefon zənglərindən mən bu qənaətə gəldim ki, millətimizin türk, dilimizin türk dili adlanmasından sonra guya biz Türkiyə türklərinin ləhcəsində danışmalı və yazmalı olacağıq.

Bu məsələdə xalq qınamaq olmaz. Ona görə ki, son əlli ildə dünyamıza yeni nəsillər gəlmişdir. Bunlar bu vaxta qədər özlərini "azərbaycanlı" hesab edir və türk deyəndə Türkiyə türklərini nəzərlərinə gətirirlər.

Bütün bunlara görə hesab edərdim ki, Milli Məclis tələsgənliyə yol verdi. Bu ciddi məsələni hazırlıqsız həll etdi. Mənə qalarsa, millətimizin adını "Azərbaycan türkü", dilimizi isə "Azərbaycan türkcəsi" adlandırmaq lazımdır.

Çünki Azərbaycan türkü ilə yanaşı özbək, qazax, tatar, qırğız, başqırd və sair türkləri də mövcuddur.

MÜXBİR: Bəxtiyar müəllim, xalqın dörd-səri Qarabağda, respublikada gedən ədələtsiz müharibədir. Parlamentdə hər cür məsələlər həll olunur, bu əsas məsələdən başqa...

B. V.: Bəli, çox təəssüf ki, bu gün Ali Sovetdə millətimiz üçün vacib olan məsələlər unudulur, bəzən ikinci və üçüncü dərəcəli məsələlərin həllinə daha çox yer verilir. Məsələn, mən belə hesab edərdim ki, bu gün Ali Sovet qarşısında duran iki vacib məsələ var. Birinci: işğal olunmuş torpaqlarımızın geri qaytarılması məsələsi, ikincisi: iqtisadiyyat, yəni millətin maddi ehtiyacları. Çox təəssüf ki, bu gün Ali Sovet bu iki əsas məsələdən yan keçir. Mən bir millət vəkili kimi bundan çox narazıyam.

MÜXBİR: Bildiyiniz kimi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin orqanları olan "Ədəbiyyat qəzeti"nin, "Azərbaycan", "Ulduz" jurnallarının vəziyyəti acınacaqlıdır. Belə ki, onlar özlərini dolandırma bilmirlər. Bağlanmaq qorxusu hər addımbaşı onları izləyir. Həlbuki, ikinci cahan müharibəsi illərində adamlar bir parça çörək əldə etmək üçün yorğanını satanda dövlət "Ədəbiyyat qəzeti"ne dotasiya verirdi. Onu yaşadırdı. Bir millət vəkili kimi, bir şair kimi birbaşa sizin qəzet olan "Ədəbiyyat qəzeti"nin düşdüyü ağır vəziyyət haqqında parlamentdə məsələ qaldırmısınız mı? Əgər bu məsələni qoymuşsunuzsa, nə cavab alırsınız, yox, əgər bu haqda danışmamışsınızsa, nə üçün?

B. V.: Çox təəssüf ki, son altı ayda Ali Sovet sessiyası keçirilmir. Bütün məsələləri Milli Məclis həll edir. Mən Milli Məclisin üzvü idim. Beş ay əvvəl Milli Məclisdən bəzi məsələlərə e'tiraz əlaməti olaraq ordan çıxdım və bir yazıçı kimi, əlbəttə, yazıçılara, ümumən ziyalılara olan soyuq münasibət mənə də incidir. Və bu münasibətin nəticəsidir ki, bu gün Yazıçılar Birliyinin orqanları "Ədəbiyyat qəzeti", "Azərbaycan", "Ulduz" jurnalları çox açınacaqlı vəziyyətə düşmüşdür. Bu gün iqtidarda olanların bir çoxu cəbhədəki məğlubiyyətlərdə yazıçı və şairləri günahkar bilir. Yazıçıların cəbhəyə gedib orda əskərlərimizə şə'r oxumamalarından gileylənirlər. Sözlərindən belə çıxır ki, torpaqlarımızın əldən getməsinə şairlər günahkardırlar. Bu gülməli deyilmi? Əvvəla, yazıçı və şairlərimizin əksəriyyəti, içində mən olmaqla, tez-tez cəbhələrdə və qospitallarda olur, bütün vəziyyətdən xəbər tutur. Məsələn, son zamanlar üç dəfə cəbhədə olmuşam. Üç-dörd dəfə də Bakıdakı hərbi qospitallardakı görüşlərdə iştirak etmişəm. Bu görüşlərdə dəfələrlə Sabir Əhmədli, Nəriman Həsənzadə, İsmayıl Şıxlı, Anarla rastlaşmışam. Əgər bu yazıçıların cəbhə və qospitallardakı görüşünü iqtidar görməməzliyə vurursa, bunun günahkarı biz deyilik. İkinci, buna "keçi suyu" bulandırdı" deyirlər. Öz məğlubiyyətlərində qoy başqalarını günahkar bilməsinlər. Öz günahlarını bizim üstümüze atmasınlar. Onlar bizi günahkar hesab etməklə cəbhədəki uğursuzluqlarına bəraət qazandırmasınlar.

"Ədəbiyyat qəzeti"nin, "Ulduz", "Azərbaycan" jurnallarının düşdüyü açınacaqlı vəziyyətə gəldikdə isə bütün bunlara yazıçılara, ziyalılara olan laqeydliyin nəticəsi kimi baxıram. Milli Məclisdən elə buna görə çıxmışam. Bir yerdə ki, ziyalı sözünə,

yazıçı sözüne e'tinasız yanaşırlar, mənim orada işim yoxdur. Qaldı bir millət vekili, "Ədəbiyyat qəzeti"nin təəssübünü çəkən bir yazıçı kimi, Ali Sovetin qarşısında məsələ qaldırmaq hələ ki, mənə nəsib olmayıb. Ona görə ki, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Ali Sovetin sessiyası altı aydır ki, çağırılıdır.

"Ədəbiyyat qəzeti", 8 yanvar, 1993

* * *

ÖLMƏDİM, BU GÜNÜ GÖRDÜM

MÜXBİR: Bəxtiyar müəllim, şairin siyasətə qoşulmasına necə baxırsınız? Sizə elə gəlir ki, "sənət sənət üçündür"? Ümumiyyətlə, yaradıcılığı siyasi fəaliyyətə qurban verməyə sənətkarın haqqı varmı?

B. V.: Yaxşı sualdır, vaxtı ilə "sənət sənət üçündür" şüarının tərəfdarları iddia edirdilər ki, şairin, sənətkarın mövqeyi uca dağ başındadır. O, siyasətə qoşulmamalı, yalnız sənətlə məşqul olmalıdır. Mən bu fikrin tərəfdarı deyiləm. Sənətkar hər şeydən əvvəl öz zamanəsinin oğludur. Zəmanə baş verən, xalqın taleyi ilə bağlı hadisələrə öz münasibətini bildirməlidir. Bu mə'nada mən, xüsusilə son illərdə baş verən ciddi ictimai-siyasi hadisələrin mərkəzində olmuş, həm qələməmlə, həm də millət vekili kimi ictimai fəaliyyətimlə baş verən hadisələrə öz münasibətimi bildirmişəm və buna təəssüflənmişəm. Buna isə mənə vətəndaşlıq vicdanım təhrik etmişdir. Əgər mənim siyasi hadisələrə qoşulmağım bir çoxlarında olduğu kimi şəxsi mənafe məqsədi daşısaydı, yə'nə mən də başqaları kimi iqtidardan vəzifə kürsüsü umsaydım, bunu mənə nə xalqın bağışlayardı, nə də özüm.

Bütün bunlarla yanaşı hər halda hadisələr burulğanında olmaq və qızıldan qiymətli vaxtı bu işə həsr etmək, həqiqətən, adamı bədii yaradıcılıqdan soyudur. Demək olar ki, son illər mən ciddi bir şey yazmamışam. Bununla belə mən bu sualı verən müxbirdən soruşuram, 90 - cı il yanvar faciəsindən sonra millətimizin başına gətirilən bu müsibəti əks etdirən "Şəhidlər" poemasını yazmaya bilərdimmi? Əgər yazmasaydım, millət bunu mənə bağışlayardı?

MÜXBİR: Yaradıcılığınızda kəskin siyasi motivlərə görə

çoxu sizi "dissident" şair adlandırır. Sizcə belə demək düzgün olardı?

B. V.: Mən belə başa düşürəm ki, Saxarov və Soljenitsin səviyyəsində "dissident" bizdə olmayıb. Amma Azərbaycanda totalitar sistemi dövründə güclü etiraz ədəbiyyatı yaranmışdı. Məsələn, hələ 50-60-cı illərdə İsa Hüseynovun povestləri mövcud quruluşa etiraz əsərləri idi. Rəsul Rzanın, Sabir Əhmədovun, Fəhman Kərimzadənin, Xəlil Rzanın, Anarın bir sıra əsərləri dissident ədəbiyyatı idi. Mən 1954-cü ildə "Bakı" şe'rinə yazanda ki,

O daşlar bu gün də dayanmış mətin,
Əcdadın şərəfi bizə əzizdir.
Ağaran o daşlar yadellilərin
Üstünə qıcanan düşlərimizdir.

Yaxud "Şəbi-hicran" poemasında:

Sərvət gətse qəm deyil,
Sərvət gələr yenə də.
Bu qəmdir ki, bu xalqın,
Dillinə, eşqinə də
Qəsd edələr... ay aman!
Əməllərin, dərdlərin
Hamısından bu yaman.

Bunun üstündə mənə təzyiq edirdilər.

İlk yazılarımda başımıza gətirilən müsibətləri görür və bunlara qarşı müxtəlif üsullardan istifadə edib, etirazımı bildirirdim. Burada mən totalitar rejimin millətimizə olan zülmünü ya xarici ölkələrə keçirirdim, ya da tarixə. Mən "qızım, sənə deyirəm, gəl-nim, sən eşit" prinsipindən istifadə edirdim.

Mənimçün maraqlı cəhət burası idi ki, millət sətirləri mə'naları dərk edir və bunu təqdir edirdi. Aldığım yuğlularla məktub və telefon zəngləri mənim doğru yol tutduğumu təsdiq edirdi. Bu məni daha da qanadlandırırdı. Ona görə də mən Vəli Axundov, İmam Müstafayev Mərkəzi Komitəyə çağırırdı və yoldan daşınmağa çağırırdılar.

Baxa da bilmirəm, lap zəhləm gedir
Mənim inkubator cücələrindən.
Hamısı bir rəngdə, bir biçimdedir,

Seçə də bilmirəm biri-birindən.
Qəzet-kitabdan da gəlmişik cana,
Eynidir cümlə də, eynidir söz də.
Eyniyyət içində ürək bir yana,
Vallahi, yoruldu gözlerimiz də.

Yaxud;

Azadlıq naminə qan tökən də biz,
Bu gün azadlığa sədd çəkən də biz.
Bu gün azadlığa qılinc çəkibdir
Azadlıq həykeli ucaldan ölke.

"Təzadlar" poemasında Lau Şenin dili ilə verdim bu sözlər
o vaxt mənim Sovet İttifaqı haqqındakı fikirlərim idi. Bu
şə'rlərimə görə məni universitetdən çıxartdılar, ifşa etdilər.

İstərdim ki, alimlərimiz yeni ədəbiyyat tarixi yaradanda bu
dissident ədəbiyyatını tədqiq etsinlər.

MÜXBİR: Türk dilinin dövlət dili elan olunmasına münasibə-
tiniz?

B. V.: Mən dilimizin türk dili, millətimizin də türk olduğunu
təsdiq edirəm. Yə'ni bu elə bir həqiqətdir ki, onun heç bir sübuta
ehtiyacı yoxdur. Daha doğrusu, Ali Sovetin qərarına ədalətin ta-
rixi bərpası kimi baxıram. Bununla bağlı mənə xeyli zənglər
olur. Nədənə, xalqın bir qismi bu qərarı düzgün hesab etmir.
Doğrusu, mən bunu təsəvvür etmirdim. Elə güman edirdim ki,
millət bu qərarı məmnuniyyət hissi ilə qarşılayacaq. Zənnimdə
yanıldım. Çünki xalqı da qınaya bilmirəm. Millətimiz azərbay-
canlı adlandırıldığı 38-ci ildən sonra dünyamıza yeni nəsillər
gəlmişdir. Onlar gözələrini açandan özlərini azərbaycanlı kimi ta-
nıyırlar. Onların həqiqətdən xəbəri olmayıb. Elə hesab edirəm
ki, xalqı buna hazırlamaq lazım idi.

MÜXBİR: Şair Bəxtiyar, alim Bəxtiyar və deputat Bəxtiyar.
Sizcə, bunların hansı daha xoşbəxt adamdır?

B. V. : Siyasi aləmdən çəkilmək istəyirəm. Amma bu Bəxti-
yarın heç birini fərqləndirmirəm. Mən bütün ömrüm boyu birçə
şey arzulamışam –Vətənim azad görmək, müstəqil görmək.
Millətimizin boyunduruqdan xilas olmasını ömrüm boyu arzula-
mışam. Allahımdan çox razıyam. Nəhayət, ölmedim, bu günü
gördüm. Yalnız buna görə özümü dünyanın xoşbəxti hesab

edirəm. İlk dəfə "Azadlıq" meydanında üçrəngli bayraq
yüksəldə mən dedim ki, "Xoşbəxtəm ki, böyük atamız M. Ə.
Rəsulzadənin qaldırdığı bayrağın altında çıxış edirəm. Ölme-
dim, bu günü gördüm."

MÜXBİR: Xalqımız həmişə sizin məsləhətinizə ehtiyac hiss
edib, prezidentindən daha çox sizə inanıb. Xalqın bu ağır gü-
nündə onlara nə arzularınız? AXC hakimiyyətə gəlsə də
vəziyyət yenə də ağırdır.

B. V.: İndi Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gəlib. Mən bunu tama-
m ilə qanuni hesab edirəm. Çünki iqtidar onların haqqıdır. Bu-
nunla belə son 6-7 ayda (AXC hakimiyyətə gələndən sonra)
bizə aydın oldu ki, iqtidardakıların hamısı Vətənə eyni düşüncə
ilə bağlı deyillər. Bunların bir qismi özlərini Vətəndən və
millətdən çox istəyirlər. Buna görə də tez-tez səhvlərlə qarşılaş-
ırıq. Mən bu səhvləri də təbii hesab edirəm, çünki hamı eyni cür
ola bilməz.

İndi müharibə aparırıq, belə bir məqamda bütün millətin
yumruq kimi birləşməsi zəruridir. Belə bir məqamda müxtəlif si-
yasi təşkilat və partiyaların bir-birinə diş qıcırması və çirkəbə
atmasını düzgün hesab etmirəm. Son 3-4 ayda mən bütün çıxış
və yazılarımda bunu demiş və deyirəm. Bütün millətlərin tari-
xindən mə'lumdur ki, müharibə aparan xalqın parçalanmağa,
ayrı-ayrı fərdlərin bir-biri ilə ədavət aparmağa haqqı yoxdur.

Nə çox imiş bu torpağa göz dikən,
Baxa-baxa gözümüze mül çəkən.
Düşmənimiz dostumuzdan çox iken,
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.

Sinesini yarmalıyıq zülmətin,
Bu məqsədə getdiyimiz yol çətin.
Her gün neçə şəhid verən millətin
Bir-biriylə ədavətə haqqı yox.

MÜXBİR: Müsahibəyə görə sağ olun.

"Azad Azərbaycan" qəzeti, 13 yanvar, 1993

* * *

ARTIQ SUSMAQ XƏYANƏTDİR

MÜXBİR: Kommunist rejimi dövründə "Gülüstan", "Yollar-oğullar", "Ana dili", "Ağlar-güleyən" və s. kimi əsərlərində mövcud quruluşun haqsızlıqlarını ifşa edən B. Vahabzadənin müstəqillik qazandığımız bir vaxtda susmasını nə ilə izah edərsiniz? Bəs indi iqtidarda olan hökumətin nöqsanları yoxdurmu? Axı, millətin Sizin kimi şəxsiyyətlərin daim həqiqəti deyən sözünə ehtiyacı var.

B. V.: Sizin verdiyiniz sualı hər gün aldığım onlarca məktubda da mənə verirlər. Bu bərdə mətbuatda da xeyli yazılar var. Qəzetlərdə siz verdiyiniz sualla mənə hücum etmiş, mənə susmaqda günahlandırmışlar. Mən bu hücumlardan incimir və mənə susmaqda günahlandıranları müəyyən dərəcədə haqlı hesab edəirəm. Çünki indi iqtidarda olanların nöqsanlarını mən də Sizin kimi görürəm. Amma bu vaxta qədər mətbuatda susmağımın bir neçə səbəbi var. Birinci səbəbi budur ki, indi iqtidarda olanların meydandan başlanan ədalətli mübarizəsinə dair hörmət ələmiş, onların haqq işinə inanmış, hakimiyyətə gələndən sonra isə dövləti idarə işində səriştəsiz olduqlarını bildiyimdən onlara müəyyən vaxt və dədəboyu verməyin lazım olduğunu düşünmüşəm. Hətta 5-6 ay bundan əvvəl yazdığım bir məqaləmdə iqtidara hücum çəkən bir məqaləyə cavab olaraq yazmışdım ki, "Niyə bunları divara qısnamısınız? Axı bu yazıqlar nə yatdılar ki, nə yuxu görələr?"

İkinci səbəb bu idi ki, ölkədə müharibə gedir. Biz hər şeyə dözməli, "hər şey cəbhə üçün" şüarı ilə yaşamalıyıq. Buna görə də son zamanlar yazdığım məqalələrimdə bütün xalqı və partiyaları qurmaqda olduğumuz dövlətin ətrafında birləşməyə çağırmış, gördüyüm nöqsanlara göz yummağa çalışmışam.

Amma indi görürəm ki, iqtidarda olanlar öz aralarındakı daxili çekişmələri orduya da keçirdilər. Bütün sivilizasiyalı ölkələrdə zabitlər və generallar heç bi partiyanın üzvü olmamalı və ümumiyyətlə, siyasi çekişmələrdə iştirak etməməlidir. Biz isə adi ixtilafları, şəxsi ambisiyaları orduya da sirayət etdirdiyimizdən son vaxtlar cəbhədə böyük uğursuzluqlara uğradır. Burada isə susmaq artıq xəyanətdir.

Üçüncü səbəb budur ki, gəncliyimdən bu günə qədər həm qələmim və həm də əməli fəaliyyətimlə ömrümü 200 il müstəmləkə zülmü altında dərisi soyulan, damarları sümürülən vətənimizin özgə boyunduruğundan xilas olmasına həsr etmişəm. Nəhayət, insafla deməliyik ki, xalqın və indi iqtidarda olanların bir qisminin ardıcıl mübarizəsi sayəsində biz istiqlaliyyətimizi ala bildik. Heç demə, istiqlaliyyəti qoruyub saxlamaq, bu istiqlaliyyətdən xalqın qəlbinə işıq salmaq, onu almaqdan daha çətin imiş. Müstəqillikdən sonra hakimiyyətə gələnlər elə bil arxayınlaşdılar. Bəlkə də müvəffəqiyyətdən başları gicəlləndi. Həm hərbdə, həm də dövlət quruculuğunda bir-birinin ardınca səhvlərə yol verdilər. Xalqı ümidsizliyə salmamaq üçün səhvləri mətbuatda yazmadım, amma ilk aylar özlərinə dedim. Sözümün eşidən olmadı (ilk aylar iqtidar nümayəndələri ilə görüşə bilirdim. İndi qapılar üzümə bağlanıb. Bu bərdə bir az sonra danışacağam.)

Füzuli rayonundan beş qadın bir neçə ağsaqqala, o cümlədən də mənə "Millət" qəzetində (12 dekabr, 1992) müraciət edib bildirirlər ki, Ali Sovetin sədri Füzuli rayonundakı bütün mühüm vəzifələrə öz qohumlarını yerləşdirmişdir. Mən bu mə'lumatın nə qədər doğru olduğunu deyə bilmərəm. Ancaq 5 nəfər qadının öz açıq imzaları ilə belə bir faktı yazması mənə sarsıtdı.

"Aydınıq" qəzetinin bu ilki 19 fevral tarixli sayında yazılarını böyük məmnəniyyətlə oxuduğum, sərrast jurnalist qələminə malik olan Mahal İsmayilovlunun "Azərbaycanı iqtidarda olanların e'tirafı xilas edəcək" fikrinə tamamilə şərikəm. Mahal həmin məqaləsində mənim adımlı çəkmədən yazır ki, Ali Sovetin spikerliyinə İ. Qəmbərovun namizədliyi irəli sürüləndə "hamımızın hörmət etdiyimiz qələm əhli birinci tribunaya qalxdı, şair təbiətinə xas olan çılgınlıqla "Mən də bunu arzulayırdım" dedi. Müəllif düz yazır. Lakin mən 4 il istiqlalımız uğrunda mərdliklə mübarizə aparan, bu uğurda hər cür təhqirlərə dözən, təmkininə və biliyinə hörmət bəslədiyim İsanın hakimiyyətə keçəndən sonra həvalanacağını, özünün və ailəsinin bioqrafiyasına bütöv bir qəzeti həsr etdirəcəyini, qohum-qardaşını müxtəlif vəzifələrə yerləşdirəcəyini hardan biləydim? Bu hələ toya getməlidir. Bir vəzifəlinin yeməklər içərisində ən çox dolmadan, digərinin isə küküdən xoşu gəldiyi bərdə qəzetlərdə söhbət açılır. Görəsən

bu vəzifələrin dolmanı deyil, xudanəkərdə, küftəni xoşlamasının bu millətə bir isti-soyuqluğu varmı?

Doğrudur, xarici demokratik ölkələrdə millətin hörmətini qazanmış Çörçil, Ruzvelt, Tetçer, Mitteran kimi böyük dövlət xadimlərinin qezetlərdə bioqrafiyası çap olunur, onların xobbisi, dincəlmə qaydası, övladları və qadını barədə yazılar verilir. İndi soruşuram, vur-tut 7-8 ay hakimiyyətdə olan, özlərinə xaricdən "Mercedes" maşınları getirmək, yeni, geniş mənzillər və bağ evləri almaqdan başqa, millət üçün mühüm bir iş görməyən bizim bəylər hansı xidmətlərinə görə şişirdilir və onların xobbisi, yemək-icməyi, idmanı sevib-sevməmələri, küftədən yoxsa, dolmadan xoşlandıkları millət üçün maraqlı olsun?

Bəlkə onlar demokratiyanı bunda görürlər?

Mən hər gün oxucularımdan onlarla məktub alıram. Bu məktəbuların əksəriyyəti indi iqtidarda olanların bir qisminin qohum-qardaşının mühüm vəzifələrə getirildiyindən və onların da "Nənəm mənə kor deyib" prinsipi ilə işləmələrindən söz açır.

Bu və bundan beş-bəşer eybəcər faktları yuxarıdakıların nəzərinə çatdırmaq üçün onlara zəng çalır, yaxud da özüm prezident aparatına gedirəm. Əlbəttə, kommunist rejimində olduğu kimi, yenə də telefonu özləri götürür, köməkçiləri ilə danışmalı oluram və xahiş edirəm ki, mənə münasib vaxtda qəbul etsin. Günlərlə gözləyirəm, cavab almıram. Bir də zəng edirəm. Köməkçi deyir ki, Sizin xahişinizi bəyə çatdırmışam, hələlik vaxtı yoxdur. Xüsusi hökumət telefonum olmadığından bəylərin özləri ilə birbaşa danışmaq imkanına da malik deyiləm: Onda məcbur olub bəylərin hüzuruna özüm getməli oluram. Amma qapıdakı milislər mənə içəri buraxmır. Deyirəm, deputat olduğumdan mənə içəri girməyə xüsusi icazə vəərəqəsi lazım deyil. Milis cavab verir ki, düz deyirsiniz, keçmişdə belə idi. Amma indi bizə tapşırıqlar ki, yalnız bəzi deputatlar bu səlahiyyətə malikdir. Bizə verilən siyahıda isə Sizin adınız yoxdur.

Bəyənmədiyimiz kommunist rejimində xəstəxanadan tutmuş mağazalara qədər hər şey dərəcələrə bölünmüşdü. Bununla bərabər deputatların hamısının hüququ eyni idi. O zaman hər hansı deputat istədiyi vaxt istədiyi rəhbər işçinin qəbuluna sözsüz və xüsusi icazəsiz düşə bilərdi. Uğrunda uzun illər mübarizə apardığımız indiki müstəqillik rejimində isə köhnədən irs qalan-

lar bir yana, hətta deputatlar da dərəcələrə bölünüb. Buna görə də mən Milli Məclisin üzvü olmayan deputat dərəcəsində olduğumdan mənim prezident aparatına daxil olmağım yasaqdır. Kor-peşiman geri qayıtmalı oluram. Buyur, bu da xalq şairinə, xalq deputatına və el ağsaqqalına olan hörmət!

Mən bu gün də bunları deməzdim. Daha doğrusu, bunları deyəndə özüm özümdən utanıram. Çünki mən 40 ildən artıq bir müddətdir totalitar rejimə qarşı qələmimlə mübarizə aparanda arzuladığım müstəqil cümhuriyyətdə bu boyda hörmətsizliklərlə qarşılanacağımı və xalqımın bu günə düşəcəyini ağıma belə gətirməzdim. Bu gün mən bunları e'tiraf edirkən elə bil özüm-özümə güllə atıram.

Gəlirəm Mahalın sözünün mahiyyətinə. O haqlıdır. Əgər bu gün iqtidarda olanlar öz səhvlərini dərk edərək səmimi şəkildə e'tiraf etməsələr, biz sabah uçurumun dibindəyik. Vaxtilə yazmışdım:

E'tiraf-vicdanın nəğməsi, neyi,
Hər kəsin özündən öç almasıdır.
Qəlbin həm kiçilib, həm böyüməyi
İnsanın alçalıb, ucalmasıdır.

Əgər onlar öz səhvlərini e'tiraf etsələr, bu onların alçalması deyil, əksinə, ucalması olardı.

MÜXBİR: Bəs Milli Məclisdən öz xahişinizlə çıxmağınızın səbəbi nə oldu?

B. V.: Mən bu vaxta qədər verdiyim müsahibə və yazdığım məqalələrdə xalqın milli məclisə olan ümidini qırmamaq üçün ordan çıxmağımın səbəbini açıqlamırdım. Amma indi görürəm ki, milli məclis xalqın inamını doğrultmadı. Qanunverici orqan olan Milli Məclisin özünün qanun pozğunluqlarına yol verməsi düzdürmü? Əgər biz hüquqi dövlət yaratmaq istəyiriksə, qanunverici orqanı icra orqanından ayırmalıyıq. Odur ki, eyni adam qanunvericilik orqanında, həm də icra hakimiyyətində işləməməlidir. Mən bu və buna bənzər qanun pozuntularında iştirak etmək istəmədim.

Milli məclisdə namuslu adamlarla yanaşı KQB xəfiyyələri də var. O xəfiyyələr ki, Sovet rejimində telefon danışılarımızı dinləyir, bizi çağullayır, bizə göz verib, işiq vermirdilər. Belələri bu

gün də bizə deyil, Allah bilir, kimə xidmət göstərirlər və bu adamlar bizim təkidimizə baxmayaraq, KQB arxivlərini açılmasına mane oldular və s. Səbəblər çoxdur, mən yalnız ikincini dedim.

MÜXBİR: Dövlət dilimizin tarixi adı bərpa edildikdən sonra da söz-söhbətlərin kəsilməsinə münasibətiniz?

B. V.: Bu söz-söhbətlərə heç bir ehtiyaç görmürəm. Milli Məclisin çıxardığı qərarla razıyam. Amma bu iş bir qədər hazırlıqsız oldu. Çünki otuzuncu ildən sonra doğulanların əksəriyyəti özünü azərbaycanlı kimi, dilini də "Azərbaycan dili" kimi tanıyır. Bu mənada onları qınamaq olmaz. Mən bu barədə ətraflı surətdə "Ədəbiyyat" və "Azərbaycan" qəzetlərində yazmışam. Millətimiz "Azərbaycan türkü" dilimiz isə "Azərbaycan türkcəsi" adlansa, daha münasib olar.

MÜXBİR: Müasir gəncliyə münasibətiniz və onların ictimai-siyasi həyatda rolunu necə qiymətləndirirsiniz?

B. V.: Mən indiki gəncliyə böyük ümidlə baxıram. Əvvəl meydan yox idi. İndi, allaha şükür, qəzetlər bollaşıb. Çap olunan yazılar içərisində elə dərin məzmunlu və dərin təhlili məqalələrə rast gəlirəm ki, doğrusu, heyran qalıram. Hidayət Elvüsal, Məmməd Nazımoğlu kimi qələm sahibləri çox uğurlu şəkildə Mirzə Cəlil ənənəsini davam etdirirlər.

Mahal İsmayıloğlu, Şirməmməd Hüseynov, Zakir Yaqubov, Zeynal Bəfə, Z. Əlizadə kimi qələm sahiblərinin günün siyasi hadisələrinə verdikləri dərin təhlil mənə sevindirir. Demək, bizim də politoloqlarımız yetişir. Min şükür!

Amma bəzən respublikamızdakı hörmətli adamlarımızı hörmətdən salmaqla hörmət qazanmağa çalışan qələm sahiblərinə də təsadüf edirik. Bu çox ucuz yoldur. Çünki tarix var. Çünki belələri, uzun illər millətin dərdrini, istək və arzusunu kitablara köçürən şəxsiyyətləri bir-iki çıxmaqla ilə gülünç vəziyyətə salmağa çalışır, amma unudurlar ki, tarix qarşısında özlərini gülünç vəziyyətə salırlar.

S. Vurğun demişkən:

**Qızılı udsa da qara torpaqlar,
Yenə qiymətini özündə saxlar.**

Hörməti hörmət sahiblərinə sataşmaqla deyil, böyük zəhmət nəticəsində meydana getirilən yaradıcılıqla qazanırlar.

MÜXBİR: Ölkəmizdə ağır müharibə gətirdiyi bir vaxtda ziyalılarımızın bir qisminin xarici ölkələrə getməsinə necə baxırsınız?

B. V.: Şübhəsiz, beyin axını yaxşı hal deyil. Çünki ziyalı beyni bizim mənəvi sərvətimizdir. Bununla belə, milli sərvəti qorumaq, ona qayğı göstərmək də vacibdir. Amma e'tiraf edək ki, qiymətli adamlarımızı qorumaq, onlara qayğı göstərmək bir yana, yuxarıda dediyim kimi, ömrünü millətinin dərdrini dilə gətirməyə, uzun illər içində yaşadığımız totalitar rejimin kökünü baltalamağa həsr etmiş Anar kimi ziyalılarımızı yerli-yersiz sancmağa, özümüzdən incitməyə ehtiyac var idimi? Axı, son 2-3 ildə bəzi qəzetlərimizin işi-peşəsi Anar kimi hörmətli ziyalılarımızı neşətləməkdən ibarət olmuşdur. Sovet imperIALIZMİNİN kökünü baltalayan "Adamın adamı", "Anlamaq dərdi", "Padişahın nağılı" kimi o vaxt böyük cəsarət tələb edən əsərləri yazmış Anarın bu xidmətlərini bu gün qiymətləndirmək əvəzinə, cürbəcür atmacalarla onun yersiz "ifşası" ilə məşğul olmaq mədəni xalqa yaraşarmı?

MÜXBİR: Siz həyatınızda və yaradıcılığınızda səhvlər, yanlış addımlar görürsünüzmü?

B. V.: İstədiyiniz qədər. Dünyada səhvsiz adam yoxdur. O cümlədən də mən. Hətta mənim "Səhvlərim" adlı bir şe'rim də var. Uşaqlığımdan özümə kənardan baxmağa adət etmişəm:

Bəxtiyar, əlimdə qəzəb qamçısı,
Gözümde qəlbimin atəş damçısı,
Bir yandan özümün ittihamçısı,
Bir yandan özümə vəkil olmuşam.

Həmişə mənim qəlbimdə savaş gedir. Elədiyim hərəkətləri sonradan götür-qoy edir və çox zaman özüm özümə düşməni kəsirəm...

...Mənim səhvlərim olub və var. Lakin bu səhvlər şəxsi məqsəd hissindən deyil, bəzi hallarda vəziyyəti lazımi səviyyədə dərk edə bilməməyimdən irəli gəlib. Rica edirəm, məni təvazö'karsızlıqda günahlandırmayasınız: Vətən və millət mənafeyi qarşısında mən öz şəxsi mənafeyimi həmişə cümləməyi bacarmışam.

MÜXBİR: Oxucularınıza sözünüz?

B. V. Qəzetlərimizdə bir-birinə daban-dabana zidd olan məqalələr çıxır. İlk baxışda elə bil hamısı düz deyir. Mənim hörmətli oxucularımızdan bir xahişim var: hər oxuduğuna Qur'an ayəsi kimi baxmasın (Allah günahından keçsin). Öz qəlbində təhlil etsin, sonra nəticə çıxarsın.

Müharibə gedən məmləkətdə hər cür məhrumiyyətlər ola bilər. Son qələbəmizə qədər bu məhrumiyyətlərə dözmək, səbr etmək! Teki donuzu darıdan çıxara bilək!

MÜXBİR: Müsahibə üçün sağ olun.

B. V. : Siz də sağ olun.

Müsahibəni apardı:

Kamil HƏMZƏ oğlu

"Hürriyyət" qəzeti, 10 mart, 1993

* * *

AXI BİZ HÜQUQİ DÖVLƏT YARATMAQ İDDİASINDAYIQ

MÜXBİR: - Bəxtiyar müəllim, fəvqəladə sessiya çağırmaq istəyən kommunist deputatların siyahısında Sizin də imzanız var. Bununla əlaqədar nə deyə bilərsiniz?

B.V. - Əvvəla, həmin siyahını yalnız kommunistlərə şamil etmək düz deyil. İmza atan deputatların içində bəlkə də qələbə kommunist ideologiyasına sədaqətli olanlar var. Xahiş edirəm məni o cərgəyə salmayasınız. Ona görə ki, mənim bütün fəaliyyətim və arzum Azərbaycanı Müstəqil Dövlət kimi görmək idi. Şükür olsun, buna nail olduq. Lakin son bir ildə, yəni AXC hakimiyyətə gələndən sonra iqtidarın buraxdığı nöqsanlar bu quruluşun yaranmasında müəyyən fəaliyyəti olan bir vətəndaş kimi məni çox narahat edir. Axı indi köhnə quruluşu qaytarmaq arzusuna ilə marqda duranlar var. Onlar iqtidarın buraxdığı nöqsanlardan istifadə etməklə köhnə rejimi geri qaytarmağa çalışırlar. Mən bir deputat kimi Milli Məclisin bizim hüquqlarımızı tamamilə əlimizdən almasına e'tiraz edirəm. Axı, hər millət vəkili arxa-

sında 20 min seçici dayanır. Bəs bizi seçən seçicilər deməzmi ki, mənim seçdiyim deputat indi nə ilə məşğuldur? Niyə mənim haqqımın keşiyində durmur? Bax buna görə də mən həmin müraciətə qol çəkmişəm.

MÜXBİR: - 15 May sessiyasında Ali Sovet öz səlahiyyətlərini Milli Məclisə verib və bu, millət vəkiliyyətinin səs çoxluğu ilə qəbul edilib. Səs verənlərdən biri də axı Siz olmusunuz.

B.V. - Mən nəinki səs vermişəm, Milli Məclisin yaranması uğrunda o sessiyadan əvvəl də mübarizə aparmışam. Milli Məclisi biz operativ qərarlar çıxartmaq üçün işçi orqan kimi seçmişik. Bildiyiniz kimi, bu, 25 partokrat. 25 demokratlardan təşkil olunmuşdu. Mən də oraya daxil olan demokratlardan idim. Lakin sonda özüm ərizə verib çıxdım. Bu, başqa məsələdir. Həmin sessiyada qəbul olunmuş sənəddə qərara alınmışdı ki, altı aydan bir sessiya çağırılsın. Axı, bəlkə mənim də deməyə sözüm var. Bəs yerdə qalan 290 deputatın konstitusiyaya hüququ niyə əlindən alınıb? Bu ədalətdir, ya zorakılıq? Axı, biz hüquqi dövlət yaratmaq iddiasındayıq.

İndi bunun harası hüquqi dövlət oldu?

MÜXBİR: - Milli Məclisdə, televiziya, qəzetlərdə Bəxtiyar müəllim həmişə öz sözünü deyib və indi də deyə bilər. Moskvada kommunistlərin fəallaşdığı vaxtda, respublikada kommunist deputatların fəvqəladə sessiya çağırmaq niyyətlərinin arxasında nələr gizləndiyi isə müəyyən qədər aydındır.

B.V. - Yəne də deyirəm, imza atanların hamısının kommunist olduqlarını iddia etmək düz deyil. Mənə acıq gələn odur ki, bəzi qəzetlərdə məni də kommunistlərin cərgəsinə salırlar. Bunu yazanlar ya mənim yaradıcılığımın və ictimai fəaliyyətimdən xəbərsizdirlər, yaxud da qəsdən yazırlar. Amma mənim fəaliyyətimdən xəbərsiz olduqlarına inanmıram. Çünki görünən dağa belədən lazımdır deyil. Məncə, bunu qəsdən edirlər. Ali Sovetin keçən il keçirilən son sessiyası bəzi qəzetlərin yazdığı kimi, parlamentin bütün səlahiyyətini heç də Milli Məclisə vermək haqqında qərar qəbul etməyib. Milli Məclisə seçilən 50 deputatla yanaşı yerdə qalan deputatlar öz deputat mandatına uyğun olaraq səlahiyyətini saxlamağa səs verib. Axı hansı deputat könüllü olaraq öz səlahiyyətindən tamamilə əl çəkməyə səs verir? Buna kim inanar? Əgər bu da şübhə doğурсa,

zəhmət çəksinlər həməən sessiyanın çıxardığı qərarı qaldırıb oxusunlar.

İndi gəlin görək Milli Məclis üzvlərinin hamısını qəlben demokrat deputatlardır? 25 nəfər köhnə partokrat deputat indi nə tez cildini dəyişib demokrat oldu? Dərd burasıdır ki, cildini dəyişən həməən partokrat deputatlar indi bizi demokratiyanı pozmaqda günahlandırirlar. Burda deyiblər: "Ay dünənki loxəbər, indi sən hardan oldun belə gülmeşəkər?" Həməən partokrat deputatların arasında ona yaxın köhnə KQB agentinin olduğunu kim bilmir? Bax, həməən köhnə agentlər bu gün Milli Məclisdə oturub KQB arxivlərinin açılması əleyhinə səs verir. Çünki özlərinin ifşasından qorxurlar.

MÜXBİR:– Onlar kimlərdir elə?

B.V.:– Onları hamı yaxşı tanıyır. Mənə təəccüblü gələn odur ki, Milli Məclisdə komblokdan olan 25 deputat nə tez kommunist olduğunu unudub, indi bizə dərs verməkdən belə utanmır? Ömrü boyu yazıları ilə köhnə quruluşa qarşı mübarizə apardığından min cür məhrumiyyətlərə qatlaşan B. Vahabzadə indi kommunist olub?

MÜXBİR: O siyahıya imza atmaq üçün Sizə müraciət edənlərin adlarını deyə bilərsinizmi?

B.V.: – Yox! Sessiya çağırmaq barədə mənim fikrimi öyrəndilər, mən də razılaşdım. Vəssalam! Çağırılacaq sessiyada mənim həm kommunistlərə, həm də iqtidarda olanlara sözlüm var idi. Oradan kommunistlərə deyəcəydim ki, daha bəsdirin, əl-qol açmayın. Allah göstərməsin ki, o rejim qayıtsın, gedin oturun yerinizdə. Mənim sessiyanı çağırmaq istəyim qurduğumuz quruluşu, özümüzü müdafiə etməyimlə əlaqədardır. Son 9-10 ayda bütün yazılarımda mən xalqımızı və siyasi partiyaları yeni yaranmış dövlətimizin ətrafında birləşməyə çağırmışam. Bununla yanaşı, dövlətimizin ayaq üstə durması üçün mənim də təkliflərim var. Bu quruluşa qarşı nə isə qəzetlərdə materiallar olanda cavab da yazıram. O dəfə Türkiyənin Azərbaycanın sərvətlərini taladığı barədə yazıya cavab yazdım, dərc olundu. Əvvəla, türk gəlib zor ilə bunu sənədən almır, ikincisi, dünya standartları səviyyəsində istehsalat müəssisələri açıq və bunu dünya bazarına çıxarır. Belə olduğu halda sual edərim, ay yoldaş kommunistlər, Rusiya heç soruşmadan sərvətlərimizi talayıb aparanda dinmirdiniz, indi belə sərfəli işlərə niyə ağız büzür-

sünüz? Bu yaxınlarda keçmiş müdafiə nazirinin müavininin evindən külli miqdarda pul müsadirə edildiyi barəsində yazmışdılar. Görün bu qədər vəsait tək öz evindən çıxır, atası, qardaş-bacısının, qohumlarının evində nə qədər saxlayıb Allah bilir. Bəs onda müavindən yuxarı vəzifə tutanlar nə qədər vəsait mənimseyiblər? Bu barədə də "Səhər"də məqaləm çıxdı.

İkinci tərəfdən, sessiya çağırılmasını ona görə tələb etdim ki, o ali kürsüdən iqtidara da deməli sözlüm var idi. İndi görürəm ki, mənim xeyirxah niyyətim tərsinə yozulur. Hətta məktuba imza atanları həbslə həyəirlər. İndi mən onlara demək istəyirəm: Bu ilki sərçə bildirki sərçəyə cib-cib öyrətməsin. Mən öz qələmimlə imperiyaya meydan oxuyanda indi meydan oxuyanlar hələ analarının qamında deyildilər. İmperiya yıxıldıqdan sonra onun dalınca danışmaq icazəli qəhrəmanlıqdır. Bunu isə hamı bacarar. Hələ dünən mənim döşümdəki üç rəngli bayraq nişanına "Bu julik bayrağını döşünə taxmaq sənə yaraşmaz" deyən dünənki vəzifə sahibinin bu gün həməən bayrağı vəzifə masasının üstünə qoyub, yenə həməən hökmə mənə meydan oxumasına dözə bilmirəm.

Üçüncü tərəfdən gündə bir vəzifə dəyişikliyi aparmaqla ölkəni düşdü-yü bataqlıqdan xilas etmək olmaz. Burada istəməz Kırılovun "Çolaq ayı, çöp keçi" təmsili yada düşür. Yerləri dəyişməklə mahnı çalmaq istəyən bu binevaların düşdü-yü vəziyyətdən niyə dərs götürməyək?

Şəhriyar da gözəl deyib:

**Bizdən irəlidi avropalılar,
İşi iş bilənə tapşırırlar.**

Bəs biz neyləyirik? Adamları səviyyəsinə, biliyinə, təcrübəsinə, səriştəsinə görə deyil, yalnız siyasi görüşünə görə (onu da Allah bilir) yüksək vəzifələrə gətiririk. Bu isə açıq-aşkar adamlara bolşevik ölçüsü ilə yanaşmaqdır.

Raykom katiblərini yalnız cibindəki partibiletə və Partiya Məktəbini bitirdiyinə görə təyin edərdilər, o da iş başına gələn kimi, kəndliyə torpağı becərmə qaydalarından, məmərə ev tikmə, dəlləyə ülgücü bülövləmək üsulundan, şairə qafiyə çəkməkdən, alimə tədqiqat məsələlərindən, dərs deyərdi. Biz yenə də bu üsula qayıdırıq? Amma atalar başqa söz de-

yir: "Çöreyi ver çörəkçiyə, birni də üstəlik".

Mən bunları parlamentin müzakirəsinə vermək üçün Ali Sovetin sessiyasını tələb etmişəm. O məktuba başqalarının nə məqsədlə imza atdıqlarını isə özləri bilərlər.

MÜXBİR:- Son vaxtlar Sizi Heydər Əliyevin adı ilə daha çox bağlayırlar.

B.V. - Mən Heydər Əliyevi həmişə müdafiə etmişəm və ələyəcəyəm. Heydər Əliyevin biliyindən, bacarığından istifadə etmək lazımdır. Bir var, Yeltsinin qabağına uşaq göndərəsən, bir də var bu sahədə böyük səriştəsi olan Heydər Əliyevi.

MÜXBİR:- Siz Rusiya imperiyasına, kommunist partiyasına nifrət edən siyasi motivli şərlər yazmısınız. Vaxtilə Sizi və poeziyanızı zərbələr altına salan bir quruluşun sabiq liderinə bu qədər inamınızı nə ilə bağlayırsınız?

B.V. - Ayaz Mütəllibovun vaxtında da qəbuluna gedib dedim ki, Heydər Əliyevdən istifadə elə. Belə bir vaxtda sənə elə təcrübən yoxdur ki, xalqı çətin vəziyyətdən çıxardasan. O isə stolun siyirtməsinə çəkib, vaxtilə Heydər Əliyevin Moskvaya mənim haqqımda yazdığı "on nasionalist, nado yeqo izolirovat" səpgili materialları göstərdi. Dedim ki, nə olar, onda o, ora xidmət edirdi. İndi zaman dəyişir. Hər şeyə yeni gözle baxmaq lazımdır. Bütün istedadlı adamların qabiliyyətindən istifadə edilməlidir.

MÜXBİR: "Azərbaycanın siyasət gəmisini Rusiyaya doğru yönəlməlidir",—deyən Heydər Əliyevi bu kontekstdə necə qiymətləndirmək olar?

B. V. :- O sözlərin Heydər Əliyev tərəfindən deyildiyinə inanmıram. Rusiya onun hakimiyyətə gəlməsindən qorxur. Buna görə də onun adından belə uydurmalar yazırlar ki, biz onu iqtidara yaxın buraxmıyıq.

MÜXBİR:- Qorxsaydı, Rusiya qəzetləri birinci səhifədə onu mədh etməzdilər.

B. V.: Ay oğul, bunun hamısı siyasətdir. Siyasət isə əxlaqsız qadından da əxlaqsızdır.

Müsahibəni apardı: Akif AŞIRLI

"Muxalifət" qəzeti, 13 may, 1993

DÜNYA BEŞ GÜNMÜ?

1.-Bextiyar müəllim, ulularımızdan bizə yadigar qalan belə bir zərb-məsəl var: dünya beş gündür, beşi də qara. Deyin görək, bu zərb-məsəlin arxasında hansı çalarları, hansı fəlsəfəni görürsünüz?

—"Dünya beş gündür, beşi də qara" zərb-məsələnin arxasında duran fikir məlumdur: insan ömrü qısadır və əzablıdır. Bununla belə, bu fikrin başqa çalarları da var.

Ümumiyyətlə, mən atalar sözlərini, müdrik zərb-məsəlləri, min illərdən süzülüb gələn adət və ənənələri təftiş etməyin ələyinəyem. Amma zamana, mühitə və şəraitə görə bu müdrik sözlərə yeni çalarlar və mə'nalar vermək vacibdir. Məsələn, belə bir atalar sözünü götürək: "ayağını yorğanına görə uzat". Bu məşhur kəlama görkəmli yazıçımız İlyas Əfəndiyev bir dram əsərində belə bir mə'na vermişdi: "nə vaxta qədər ayağımızı yorğanımıza qədər uzadacaq? Gəlin ayağımıza görə yorğanı axtaraq".

"Dünya beş gündür" məsəli ilə xalq demək istəmiş ki, insan əbədi deyil, ölüme məhkumdur. Bu, həqiqətdir. Amma unutmamalıyıq ki, cismani həyatla yanaşı, mə'nəvi, ruhani bir həyat da var. Vaxtilə yazdığım şərlərimin birində demişdim ki, "ömür ömürdən sonra yaşamağın təməlidir". Bizim dinimizdə də buna yaxın bir fikir var: "Cəhənnəmdə yanan odunu burdan aparır". Yəni biz bu dünyada o dünyamızı qazanırıq. O dünya isə cənnət də ola bilər, cəhənnəm də.

Üzeyir bəyin cismani ömrü 63 il olmuşdur. Mə'nəvi ömrü isə əbədidir. Hər dəfə "Koroğlu"-nun üvertürasına qulaq asanda və bu musiqi dalğası bizi yerimizdən oynadanda, məgər Üzeyir bəy bizim yanımda olmurmu? Eləcə də Füzulinin hər hansı qəzəli oxunanda məgər biz onu öz yanımda hiss etmirikmi? Bizə mə'nəvi qida verən, bizi ruhani dünyaya aparan bu böyük şəxsiyyətlərin ömrünə "beş günlük" demək olarmı?

Məsəlin ikinci tərəfinə gəlincə, bu daha mürəkkəbdir: "beşi də qara". Adlarını çəkdiyim böyük şəxsiyyətlərin ömrü həqiqətdən dünya əzablarına qatlaşmaqda, yaradıcılıq əzablarını çəkməkdə keçmişdir. Onların bu dünyası məşəqqət olmuşdur.

Avropa ədəbiyyatında "dünyəvi kədər" deyilən bir məfhum var. Avropasentrizmə əsaslanan fikrə görə, dünya kədəri böyük ingilis şairi Bayronla başlayır. Bu fikri, dəyənlər şərq ədəbiyyatından, xüsusilə Füzuli dünyasından xəbərsizdirlər. Məcnun dünya kədərinin simvoludur. Məcnunun dərini, kədərini yalnız Leyliyə olan sevgisiylə bağlamaq, onu anlamamaqdır. Bu esərdə Leyli insan arzularının simvoludur. İnsan böyük arzularına çatmayan da dərdlə qarşılaşır. Beləliklə, böyük Füzuli insanın arzular yolundakı çırpıntılarını, həsrətini Leyli təmsalında ümumiləşdirərək insanın təkliyini və bədbəxtliyini dilə gətirmişdir. Bax, budur dünya kədəri! Təəssüf ki bu dünyada dünyanın dərini anlamamaq, onu üreyə yaxın qoymamaq, ömrünü hırıltılarla başa vurmaq istəyənlər də var. Var yox, çoxdur, əksəriyyətdir. Buna görə də vaxtilə yazmışdım:

Dedin ki, dünyanın dərini çəkmək
Mənəmi qalıbdır, nəyimə gerek.
Bu dünya tərsinə dönsə də, vallah,
Sənin nə vecinə, ay bərəkallah!

İnsanın özündən fikir böyükdür.
Eləy sə fikirlə yorma beynini.
Düşüncə dediyin çox ağır yüküdür,
O yükün altına vermə çiyinli.

Düşünmək nəyinə gerekdir, oğlan,
Beləcə hırılda, dönüm gözüne.
Bir azca düşünüb, qaşını çatsan
Gündüzün görünər qaranlıq sənə.

"Dünyanın qaranlıq tərəfi" düşüncələr üçündür. İnsan düşünəndə, həm də dərinəndə düşünəndə həqiqətən gündüz ona qaranlıq görünər.

Şe'r davam edir:

Elə hırılda ki, iftira, yalan
Dönüb gözələrinə gerçək görünsün.
Elə hırılda ki, qarşına çıxan
Çalalar, çuxurlar güzgüləyə dönsün.

Sən əsrin meyvəsi, günün oğlusan,

Düşünmə, düşünmək nəyinə gerek.
Düşünsən, dərini görərsən, dayan!
Yaman xatalıdır dərini görmək.

Böyük dahilər gördüklərinin mahiyyətini, yəni üzdekinini deyil, dərindekinini görmək üçün öz həyatlarını istirabın, dərindən qucağına atmış və bu müvəqqəti dünyada əbədi olan o dünyalarını qazanmışlar.

2- Bizim xalqın dünya məsələsinə münasibəti həm pessimist, həm də optimist münasibətdir. Fikir verin, əgər bir vaxt "dünya beş gündür, beşi də qara" deyiblərsə, sonralar bunun ardınca təskinlik üçün: "Dünya beş günlük deyil" söyləyiblər. Sizcə, bu paradokslara səbəb nədir? Və ümumiyyətlə, bu deyim sizə nə söyləyir?

—Mən birinci sualınızın cavabında ikinci sualınızın da cavabını qismən verdim.

"Dünya beş gündür, beşi də qara" zərb-məsəli ilə yanaşı "dünya beş günlük deyil" məsələsinin də yaranmasını paradoks hesab etməzdim. Çünki hər ikisi həqiqətdir! Amma baxır adamına! Bu, həm də o deyən sözdür ki, dünyada ədalət də var. Ümumiyyətlə, dünya həməən qoca dünyadır. Biz insanlar hər birimiz bu qoca dünyaya öz gözümüzlə baxır və hər birimiz qoca dünyada öz içimizdəkini görürük.

3- Bu dünya elə qurulub ki, insan müxtəlif çətinliklərlə üzleşməli olur. Hətta elə bir məqama çatır ki, Allahı, Tanrını köməyə çağırır. Şair həyatı narahatlıqlarla, çətinliklərlə dolu bir həyatdır. Elə bir məqam olubmu ki, hər şeydən bezib uscanmısınız, başladığınız işi yarımçıq qoyub, Allah kərimdir—demisiniz? Sizcə, adamların Allaha, Tanrıya tapınmasına səbəb nədir?

—Atom bombasının kəşfindən sonra dünya filosofları belə bir qənaətə gəldilər ki, Allah "ölmüşdür". (Allah günahımızdan keçsin) O zamanlar rus mətbuatında "Boq umer" başlığı altında məqalələr çap olunurdu. Bu proses 5-10 il davam etdi. Sonra yazdılar "Boq vozvraşaetsi"—"Allah qayıdır". Bu proses isə getdikcə güclənir. Son zamanlar Sovet imperiyasının məhvi marksist-materyalist fəlsəfənin ölümünə gətirib çıxartdı. Bu proses bizim gözümüzün qarşısında başlandı və davam edir. İndi bütün

dünyada və xususiylə köhnə Sovetlər İttifaqında Allaha sığınma, bütün dərdlərin əlacını Allaha tapınmaqda görmə prosesi gedir. Bunun əsas səbəbi əlimizin bütün başqa ideologiyalardan üzülmesidir. Mən 1988-ci ildə yazdığım "Hara gedir bu dünya" pyesində bu məsələyə toxunmuşam.

4-Çoxları bilməsə də mən yaxşı bilərəm ki, sizin bir çox əsərləriniz-xüsusiylə "Gülüstan" poemanız və "Latin dili" şe'riniz böyük maneələrlə üzleşib. Və bunun ucba-tından sizin başınız xeyli belalar çekib. Yəqin ki həmin meqamlarda sabaha ümidinizi itirməmişiniz. Dünya beş günlük deyil fikri, fəlsəfəsi ilə yaşamısınız?

–Tamamıylə doğrudur. Ona görə ki, mən hələ o zamanlarda da zülm üzərində qurulan totalitar sistemin məhvini labüd olduğunu bilirdim. Ona görə də keçirdiyim məhrumiyyətlərə, mənə verilən ittihamlara için-için gülür və sınırdırdım. Çünki müstəqil olacağımıza, bu haqsız quruluşun dağılacağına bütün varlığım-la inanırdım. Dünya beş günlük olmadığı kimi, mənə verilən əzabların da sona çatacağını bilirdim.

5-Siz şair olmaqla yanaşı, həm də musiqi xiridarısı-sınız. Şe'rlərinizə çoxlu musiqi bestelənib. Bestekarlarla, müğənnilərlə sıx ünsiyyətdəsiniz. Hətta musiqiçilərlə, müğənnilərlə oturub dura-dura "Muğam" poemasını yaz-mısınız. Deyin görək, bu qarmaqarışıq dünyamızda mu-siqi sizin üçün nədir? Və musiqi prizmasından dünya sizə necə görünür?

–Bütün ömrüm boyu musiqi ilə yaşamışam. Musiqi mənim həyatımın müşayiətçisi olmuşdur. Musiqidən aldığım ləzzəti heç nədən almamışam. Musiqi həyatı gözəlləşdirmə vasitəsidir. Amma son beş-altı ildə nəgme dinləməyi də özümə haram bilərəm.

6-Dünya ilə əlaqədar şairlər müxtəlif ovqatlı şe'rlər yazıblar. Şairlərdən biri deyib:

Biz gəldi gedirik, sən yaşa, dünya

Başqa birisi isə müdrikcəsinə e'tiraf edib:

Dünya mənim, dünya sənin, dünya heç kimin...

Bəs bir şair kimi siz bə deyilənlərə nə əlavə etmək istərsiniz?

–Mənim dünya mövzusunda 5-6 şe'rim var. Birini oxumaq istəyirəm:

Baş çıxarmaq həm çətindir, həm asan
İblisindən, mələyindən dünyanın.
Adəm satdı bir buğdaya cənnəti,
Tora düşdü kələyindən dünyanın.

Nə gözəldir, ürək geniş, söz açıq,
Yaşamadım bir sevdamı yarımçıq.
Əzab adlı dəyirmədən narın çıx,
Keçəcəksən ələyindən dünyanın.

Arzum üçün bir mələyən cüyürdüm,
O tepədən bu tepəyə yürürdüm.
Niyyə qorxum kəfənimdən?
Nə gördüm
Bəşiyindən, beləyindən dünyanın.

Ey Bəxtiyar, zaman ömrü eridər,
O dünyaya getməmişdən çürürdə.
Arxasınca palaz kimi sürürdə
Berk yapışsan ələyindən dünyanın.

7-Deyirlər bu dünyada itirdiklərimiz qazandıqlarımız-dan çox olur. Bu baxımdan 1990-cı ilin 20 yanvarı müqayisə edilməzdir. Həmin gün ələ bil bütün xalqın içi termosun içi kimi sınıb içinə tökülmüşdür. Hamı dünyaya nifrətlə, hiddətlə baxırdı. Həmin meqamda siz bir şair kimi hansı duyğularla yaşayırdınız və dünya sizə necə görünürdü?

–Mən yuxarıda dedim ki, sovet imperiyası dövründə əsərlərimə görə çekdiyim əzablar məni sındırmadı, sarsıtmadı. Lakin 20 yanvar qırğını və xüsusiylə son aylarda cəbhə uğursuz-luqlarına, Gəncə və Lənkəran hadisələrinə dözmək çox çətindir. Doğrusu, mən bunları heç gözlemirdim. Ağılımıza gəlməyənlər başımıza gəldi.

8-Mən yaradıcı adamın siyasətə qoşulmasının əley-hinəyəm. Amma neyləmək olar, dünyamız günbəgün, an-

baan dəyişir və özümüzden asılı olmayaraq bizi siyaset meydanına çəkir. Mən sizi son beş-altı ildə meydanda tez-tez görəmişəm, Milli Məclisdə, sessiyada gah alovlu- alovlu çıxış edirsiniz, gah da susursunuz. Sizin bu siyasi qədişlərinizi adamların hamısı bir mənalı qəbul etmir. Bir şair kimi bu məsələyə siz özünüz necə baxırsınız?

—Ümumiyyətlə, siyaset çox mürəkkəb və çətin işdir. Mənim kimi hadisələrə bir rəngli baxan, sözü bir mənalı başa düşən adam üçün siyasətlə məşğul olmaq çox çətinidir. Buna görə də bəzən hadisələrin arxasında duran əsas məqsədi görə bilmir və səhvə yol verirdim. Əslində gerek hər kəs öz işi ilə məşğul ola. Amma millət vəkili kimi mən sessiyalarda toxunulan məsələlərə öz münasibətimi bildirməliydim. Son zamanlar hadisələr o qədər sürətlə inkişaf edir, elə tez-tez dəyişir ki, məntiqi axarı tuta bilmir və səhv eləməkdən qorxub susmalı oluram.

9 - Son illər ədəbiyyatımızda, incəsənətimizdə, mədəniyyətimizdə nəzərə cərpəcar tənəzzül prosesi gedir. Siz buna necə baxırsınız?

—Bir neçə gün əvvəl, Moskva televiziyasında bəstəkar Tixon Xrennikovla jurnalist Karaylovun müsahibəsinə baxırdım. Həmin müsahibədə Karaylov sizin mənə verdiyiniz sualı Xrennikova verdi. Xrennikov dedi ki, bəyənmədiyimiz sosializm cəmiyyətində Şostakoviç, Prakofyev, Qara Qarayev kimi böyük sənətkarlar yetişdi. Ona görə ki, o zamanlar sənətkarlara, alimlərə, hansı məqsədlə olur-olsun, hər halda böyük dövlət qayğısı var idi. İndi sponsorların və mətənatların qayğısı ilə böyük elmi kəşflər və böyük sənət yaratmaq mümkün deyil. Bu gün də elmə və sənətə dövlət qayğısı lazımdır. Belə olmasa, Qara Qarayevlər, Fikrət Əmirovlar yetişməyəcək?

10-Bu dünya elə qurulub ki, həmişə kimse kime isə borclu qalır. Siz mənə özünüzü kime isə borclu bilirsinizmi? Əgər bilirsinizsə, nə etmək fikrindəsiniz?

—İnsan dünyaya gələndən iki məfhum qarşısında dayanır. Haqq və Borc! Müəyyən yaşa çatana qədər insanın haqqı borcundan irəlidir. Valdeynlərin borcu dünyaya gətirdikləri uşaqların haqqını ödəməkdir! Uşaq yetkinlik yaşına çatandan sonra isə haqla borc öz yerini dəyişir. Bu dəfə valideynin borcunu

qaytarmalı olur, övladın valideyin qarşısındakı borcu ön plana keçir. Əsl insan odur ki, həmişə borcunu haqqından qabaqda görsün. Vətən qarşısında hər bir vətəndaşın borcu haqqından öndə durmalıdır. Mən də elə.

11-İndi dünyamız çox narahatdır. Torpaqlarımızda e'lan olunmamış müharibə gedir. Adamlar öz yurduvalarından didərgin düşüblər. Həm iqtisadi, həm mədəni böhran hökm sürür. Adətən belə məqamlarda söz gücsüz olur. Amma xalqımız söz xırdağı olduğu üçün ağsaqqal sözüne, şair sözüne ehtiyaç duyurlar. Siz belə gərgin məqamda xalqa ululardan bizə miras qalan hansı qədim deyimli müraciət etmək istərdiniz?

—Düşdüyümüz vəziyyət çox açınaçaqlıdır. Bir milyona yaxın qaçqını, torpaqlarının 20 faizdən çoxu işğal altında olan bir ölkənin ağsaqqalı millətine hansı müdrik sözlə təsəlli verə bilər? Mən yalnız onu deyə bilərəm ki, sınımamalıyıq, hələ dünyanın axırı deyil. Bir atalar sözü mənə təsəllidir: "Buynuzsuz qoçun hayıfı buynuzlu qoçda qalmaz". Bəlkə də başımıza gətirilən bu müsibətlər ayılmağımız üçün, dostla düşməni bir-birindən ayırmaq üçün bizə lazım imiş. Bəlkə də zamanın bu dəhşətli yollarından keçmək bizim xeyrimizə olacaq? Allah bilən məsləhətdir!

Söhbəti apardı:

**Azərbaycan Teleradiosunun
eməkdaşı Möhbəddin SƏMƏD**

Sentyabr, 1993

*** * ***

İÇƏRİSİ

YANAN DA MƏN, YAMAN DA MƏN

Yanan da mən, yaman da mən.....	4
Xalqı çörəkə imtahana çəkmək olmaz	9
İstiqlal günü.....	11
Ədavətə haqqımız varmı?	13
Ayrının min oyununu var.....	17
Azərbaycan Milli Şurasına və Parlamentinə	18
"Yeniləşmiş ittifaq" nədir?	19
Kim bilir?.....	22
Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit.....	23
Şərq yaltaqlığı.....	25
Saqal darağı fabriki.....	26
Biz və onlar.....	29
Elmimiz nə üçün geri qalır?	30
Gürcü həmkarlanma.....	32
Gəlin biz də düşünək.....	33
Müstəqillik bahasının ilk qonçələri.....	35
Bizim kimimiz var?	37
İmtahan.....	40

ÇIXIŞLAR

Gedənin arxasınca.....	46
Azərbaycan Cümhuriyyətinin bugünkü durumu	50
Ağrımız və qayğımız.....	54
Müstəqilliyə gedən yolda	58
Parlament komissiyasının yaradılması labüddür	63
Demokratiya, yoxsa totalitarizm?	67
Haqqın qələbəsi labüddür.....	70
Türk xalqlarının birliyi.....	71

RƏYLƏR

Çoxcildli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə rə'y.....	74
"Vətəndən qovulmuşlar".....	76
Zamanın güzgüsü.....	77
Bir daha ana dili haqda.....	82
Əhməd Cavad.....	87
Ölüm hökmü-kimə, nəyə.....	90
sevmək günahmış.....	93
Öz gözü ilə görüb, öz ağı ilə düşünmək.....	96
İşıqlı poeziya.....	100
Türkistan, Türkistan	105
Çevrilmə.....	108
Bizim diyar.....	109
Ə. Qaraçoq.....	110
Bizim Xudu-sirri-xuda.....	111
Onun susmağı da danışmaq idi.....	121
Səni dinləyendə.....	124
Nəcəbət simvolu.....	125
Cəsəret.....	126

İslamın muğamı.....	128
"Şəki mətbəxi".....	130
Təşəkkür.....	131

CAVABLAR

Su başdan bulanar	161
Allah bizi dərden, beladan xilas elesin.....	132
"Həyat" qəzeti redaksiyasına	133
Əzizim Gəray bəy.....	134
"Azərbaycan" qəzetinin oxucularına	134
Nənəm mənə kor deyib	136
Arzu.....	137
"Səs" qəzetinin redaktoruna	138
Tarixsiz biz heçik	139
Hörmətli M. Nizami.....	142
Obyektivlik, mərdlik.....	143
Özümüze qayıdış	144
"Çağınşa" cavab	146
Ana dili – Dövlət dili	147
Unutqanlıq	149
Allah amanatı	151
Qatıq qara ola bilməz	153
Bunu anlamaq çətindir.....	154
ABŞ dövlət katibi C. Beykerə açıq məktub	156
Hörmətli cənab səfir Rıçard Kozlanç!.....	157
Üz, yoxsa astar?.....	161
Necə sevindin bilərdin?	163
Qardaş dərdinə bigənəlik	165
MÜSAHİBƏLƏR.....	166
Sözü cavanlara verin.....	169
Açıq söhbət	170
Ele ahlər böyütdük ki.....	175
Üzünü xalqa tutun.....	195
Bəxtin yarmı, Bəxtiyar?.....	201
Dil və əlifba.....	207
"Günahsız müqəssirlər"	212
Çağınr milleti imdada Vətən	216
Demokratiyanın qələbəsi qorunmalıdır.....	218
Haqqın, ədalətin səsi ilə yazıram.....	224
Qarşıdurmaya qarşıyam	228
Mən iqtidarı da, müxalifəti də ayıq	235
olmağa çağınram	239
Telefon söhbəti.....	246
Samsun universitetinin asistansı	248
İcazəli qəhrəmanlığa nə var ki.....	256
Dilimizin və millətimizin adı.....	259
Ölmədim, bu günü də gördüm.....	262
Artıq susmaq xəyanətdir.....	266
Axı biz hüquqi dövlət yaratmaq iddiasındayıq	272
Dünya beş günümü?	277

* * *

Bextiyar Mahmud oğlu Vahabzadə
Yanan da mən, yaman da mən
(publisistika)
(türk dilində)

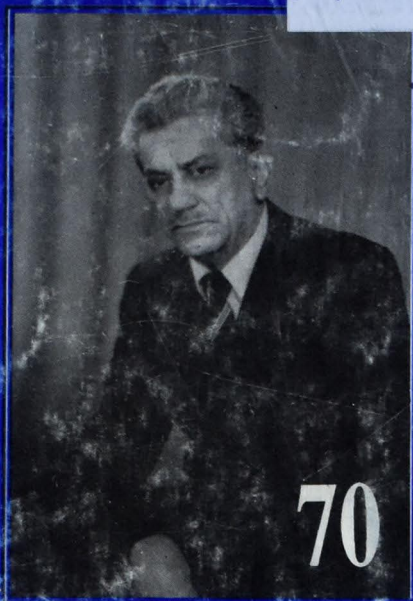
* * *

* * *

Yığılmağa verilmiş 20. 04. 95
Capa imzalanmış 05. 05. 95.
Ofset çapı. Sayı 1000 nüsxə.
Müqavilə qiyməti.
Bakı-4, İçərişəhər, B. Qala küçəsi, 41
<<Göytürk>> şirkəti

* * *

AM 208 318

Qorxuram dünyada
bir zaman gələ

İnsanlar yasaya,
insanlığa ölə.

B. Vəhəbzadə

1986